

ק ש ת

ק ש ת

העורך:
אהרן אמיר

מוזכרות המערכת:
דליה למדני

קשת מופיע אחת לרבע־שנה בהוצאת עִם־הספר בע"מ, רח' ביאליק 9, תל־אביב, טל. 67244. דמי חתימה לשנה: 12 ל"י; בחוץ־לארץ, \$6.00. חוברת בודדת: 3.50 ל"י; בחוץ־לארץ, \$1.75. כתבי־יד לא יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח. המערכת אינה נושאת באחריות לכתבי־יד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות להוצאת עִם־הספר בע"מ.

שנה רביעית, חוברת ג, אביב 1962

נדפס בדפוס „עופר“, תל־אביב

התוכן :

פרנץ ורפל: תפילה על השפה (שיר)	4
יורם קניוק: אדמה חרוכה	5
ישראל הר: שאבדו לי, שבו עלו (שיר)	21
אברהם ב. יהושע: הסיום	22
מלאכי בית־אריה: לוח (שירים)	41
עליזה לבנברג: יומן קרית שמונה (ד)	42
משה בן־שאול: מתוך „שירי המשך”	54
י. אורן: אנדרטת התחיה	56
הנס קרייטלר: חשיבה אנושית וחשיבה אלקטרונית	70
אברהם ברטורא: בארץ הגרמנים	78
גוטפריד בן: גבר ואשה עוברים את קו הסרטן (שיר)	97
27 מכתבים אחרונים מסטאלינגרד	98
פרידריך דירנמאט: עלייתו של תת־הפנקסן	116
אינגבורג בכמן: תחת הגפן (שיר)	123
ריינר מריה רילקה: אורפיאוס, אורדיקה, הרמס (שיר)	124
אינגבורג בכמן: הפל	127
היינריך בל: בארצנו זו	139
נחמן ליסט: בין אנטי־אימפריאליזם לאנטי־פאשיזם	146
בקרות קצרות	163
המשתתפים בחוברת	184

פרנץ ורפל : תפילה על השפה

אל נא תתן לי שליטה על השפה.
תן לשפה שליטה עלי!
לא ארצה, כמשחק-אצבעות חופו,
להזיק הקרות צגלות, חלקות,
בנטיה המפתיעה, הרשני, ובסנה
הקוצני שלמלה, להפגש צמח.
בשים המקגם והמרטש
אשר בלהקה הפסלסלה
של דמוייה הוא בוצר.

(מגרמנית: אברהם הוס)

יורם קניוק : אדמה חרוכה

ישבתי על האדמה החרוכה. מסביבי בער הסתיו החשוך של הערב. הערב הגדול שלי, שלי לבדי. אחזתי בו בשתי ידי הקטנות ולא נתתי לו לברוח. אהבתי אותו. הרחוב הקצר נסתיים בכיכר קטנה ועץ עמד בה. על צמרתו תלויים היו שמיים שחורים מאד. באמצע השמיים היה חור צהוב. לא היו לירח פנים ולא היו לו עיניים ושיניים ופה, רק שני עננים דיגדגו אותו. בלילה ירד גשם, אמרתי פסקנית. עלייד העץ עמדו שני התאומים והשתינו שמותייהם בחול: **משולם ירוחם**. הדודה שלומית עמדה בחלון ושלא במתכוון נראתה יפה מבעד לאור המנורה שבהק מאחריה. ראשה היה חגיגה עטורת־הילה, שרה־בשירים. השתגעתי למוט את שערותיה, אלא שהייתי על האדמה החרוכה וראיתי נמלה מהלכת בין הסדקים. הבית מאחורי לא זו, ורק הדודה שלומית זזה וגמרה את האור. אולי נשרף הפקק, אולי פשוט הסיטה את חוט החשמל. אינני יודע. אם כה ואם כה, פתאום פתחה את פיה ואמרה. היא אמרה:

„למה אינך עושה שיעורים?”

„לא רוצה”, אמרתי. רציתי להשהות את תשובתי, אך לשוני לא נשמעה לי, קפצה והרסה את כל התכנית. לאחד שכמותי, על האדמה החרוכה, אין דבר חוץ מתכניות, שבין כה ובין כה אינן מתממשות. נשארות ענן נסוג ברוח. הייתי ילד טוב, צייתן ושקט. לפעמים הייתי עקשן כמו אבא. לאבא כל דבר הוא אתגר. בא מישוה ואומר לו: אתה לא תעז לקפוץ מהגג — מיד קופץ להראות לו. פעם נכנס לפילץ, פעם אחת אחרי המאורעות בשלושים־ושש, נכנס לו ככה לפילץ, הרים כוס מעל הדלפק ושאל כמה עולה? אמר לו הבארמן: גרוש. הוציא גרוש, נתן לו ושבר את הכוס, זרק אותה לקיר והתנפצה לרסיסים. בלילה אבא מצייר. אף אחד לא ידע שהוא מצייר. למשל, אין אדם מכאן עד רחובות שלא יודע. „לא רוצה להכין שיעורים”, צעקתי לדודה שלומית. לעגתי לה, אמרתי „להכין”, והיא שיבשה ואמרה „לעשות”. העברית שלה מתורגמת מרוסית: יוסף, פתח את החשמל. לימדתי את הדודה שלומית להגיד חור בשמיים במקום ירח. יש לי עשרה שמות לירח ועשרים שמות לכל דבר, ובשכונה היו קוראים לה גברת חור־בלבנה. הם מאד פיוטיים פה בשכונה הזאת. צריכים לצאת ממנה לפחות עשרה פייטנים. בינתיים הם מקרקרים וקונים ומוכרים, ומר אברמוביץ' כבר מחפש התן לבתו. היא לומדת אתי בכיתה והציעה לי ללכת אתה לגבעות. סירבתי, כי אני לא יוצא לגבעות עם ילדות. בשכונה היו שרים לדודה שלומית שיר, בעיקר כשמוכר־הקרח היה בא. בעיקר בקיץ, כשפל העצים מתים. בלילה כולנו מתים, אמרה דודה שלומית. שרו לה, בעיקר המוחרם, הוא היה הראשון ששר לה חור בלב—גה—הה חור בלב בלבנה חור בלב בנה חור בלבנה חור בלב...

„כשיבוא האבא אספר לך, אמרה הדודה שלומית בכעס.
 „אני מת מפחד“, אמרתי בקולי האדיש. הרגשתי און־גבר עולה וממלא אותי על
 גדותי. הייתי בן שלש־עשרה ולא תהיה לי בר־מצוה, לא רציתי בר־מצוה, נכנס
 לי יתוש בראש. מין טירוף; בלילות אכל בי כסיעת נמלים על האדמה החרוכה.
 אמא בכתה ואבא, דווקא אבא, הוא שהרגיע אותה. „לא רוצה לא צריך“, אמר
 אבא, ואני לא רציתי להסביר לו כמה רציתי שהם ישכנעו אותי. ראיתי שהפסדתי
 ולא אמרתי דבר. אילי פֿאת — מאת.
 „למה אינך רוצה לעשות אותם?“ שאלה.
 „את מה?“

„את השיעורים“, אמרה. „אתה כבר מתחיל לחלום? מדברים אתך על שיעורים
 ואתה פתאום מתחיל עם המה־מה־מה שלך. אוי איזה תכשיט.“
 „מפני שהם טפשיים“, אמרתי. „מה איכפת לי כמה זה אחד־פסיק־ארבע לחלק
 לאפס־פסיק־שלוש! את האנגלים לא נגרש בשורש של שלוש.“
 „כשתגדל תראה שזה חשוב“, אמרה. „תראה את אבא שלך.“
 „אני שותה קפיר“, אמרתי, מפני שכשאני שותה קפיר אני גדל, אבל מה זה שייך
 לאבא? אבא מתקן מסגרות ולא איכפת לו כמה זה שש־בריבוע כפול אפס־פסיק־
 חורבלבנה. (בלעתי את המלים שלא תיעלב ואני אוכל לצחוק לי באמת צחקתי
 עד שכמעט התפקעתי, אבל התאומים פרחו־הלכו להם, וחשבתי על שמותיהם
 המושתנים בחול, ומחשבה עברה במוחי: כך גם עשה אלוהים לי בגלל הבר־מצוה
 שלא תהיה לי).

„תראה את אבא שלך! איזה אינטליגנציה מרוחה לו על הפנים, יופי של אינטלי־
 גנציה. אתה לא יהודי אתה, שיגץ אני מגדלת פה.“
 „אני שמח“, אמרתי לה. „רוצה לשיר אתי? אני רוצה להיות עמוד־חשמל, קרץ.
 שיח אפור בבית־הקברות המוסלמי, טוב?“ אמרתי וברחתי. מן החצר האדמה היתה
 חרוכה עד הרחוב, שם התחיל הפביש שלא גמרו. כולם בונים, לא משאירים פלום.
 על כל סביבי עמדה תל־אביב. זו העיר שסבא ואיזמוזיק הזקן בנו, כדי לא לגור
 עוד ביפו השחורה והמלוכלכת. עמדו על הגבעות, הצטלמו ותקעו יתד, והנה עיר.
 עיר היהודים. את עסקי הממון יעשו הגויים, היהודים יישבו וישירו שירים ויעשו
 מדורה ויצלו את הגויים. בינתיים צריכים גוי־של־שבת. מה עושים? בחרים ועד־
 עיר, עושים הסכם עם הקדוש־ברוך־הוא, למען העיר צריכים שיהיה חשמל בשבת.
 הו תל־אביב תל־אביב גבעת־אביב, חמסיניך אינם אביב, אביביך קצרים ובוטים.
 „שני יסמינים יכולים לשגע בן־אדם“, אמרה הדודה שלומית, והניחה את כל
 הצלחות זו בתוך זו כמו שעשתה לימים ולשנים ולרגעים של חייה. „איזה ילד
 מושחת“, אמרה. „אילו הייתי אמא שלך הייתי מלמדת אותך דרך־ארץ.“

„דודה טובה“, אמרתי. „ראית מה עשו שם שני התאומים?“
 ברחת לתוך החדר, והחלון נפסק, ונשארה האדמה הסדוקה עד שזו נגמרה והתחילה
 תל־אביב, בדיק במקום שהכביש שלא גמרו שקע בשטפון הגדול כשנסענו בסירוח

ברחוב בוגרטשוב ולא ידענו אם לא בא סוף העולם. תל-אביב, חרפיך דולפים, וקקררר. אין חימום בבתים. הלא אנחנו במזרח ובמזרח חם, כך כתוב בספרים. מה ששכחו הספרים לספר הוא שפעם היו כל הגבעות מכוסות יערות שעצרו את הרוחות ועכשיו אין יערות. לא לחינם קוראים אותך תל-אביב, בונים אותך, מסכנה יפהפיה שלי. כל-כך מהר בונים אותך עד שבית אחרון שבנו כבר מביט על הבית לפני האחרון כמו על תל שצריך ללכת לנבור בו ולמצוא עתיקות.

הנה הבית שלנו פעם היה בצפון הרחוק, ללכת אליו זאת היתה הרפתקה. כרמים ערירים, אבק חום פרוש עליהם, ביניהם פורחים קברים — עד שתחמו הכל, קראו לזו עיר ולזה בית-קברות, ועכשיו העיר רצה אחרינו, השממה בורחת לה ואני צועק אי אמרתי אי משום שנולדתי בארץ. לו נולדתי בגרמניה הייתי אומר אאו, ולו באמריקה — אאוטש. יש הבדלים. קת ילד ושאל אותו, אם יגיד בנדורות — נולד בתל-אביב; בלורות — בחיפה. אוטרבוס — תל-אביב; אומניבוס — חיפה; עפיון — ירושלים. „פה קוברים את החלומות“, אמר אבא, שהיה מתקן מסגרות לנקים שרצו לתלות ציורים על קירות בתיהם. ובבית הזה על-ידי האדמה החרוכה, על-ידי הנמלה, על-ידי הכיכר-עם-העץ, עם התאומים, על-ידי הדודה שלומית, בין רחוב אחד שאינו רחוב ורחוב שני שהוא שדרות בלי רחוב, גדל מי? גדל אני, ותהיה לי בר-מצוה בלי בר-מצוה, וכשנחום יקרא את ההפטרה שלו שהיתה יכולה להיות שלי אז אלך לי לסומיל ואוכל זרעונים. לא יתנו לי מתנות. שלא יתנו. לא יתנו לי את כתבי בורוכוב ושלושה עטינובוע מחורבנים, מה יש כבר לכתוב בהם? את התנ"ך כבר כתבו ואת שירי ביאליק כתבו אפילו את הסיפורים של נחום גוטמן. מה יש לכתוב עוד? מכתבים? לאן אני הולך? אני בורח? ... „הכל כבוי מסיבב. יש כמה הרים בבירות, ובדרום — נחל מצרים. לאן אני משתלח? לציר הצפוני? אינני יודע את הדרך.“

לכל היותר אני הולך לסומיל או לרחוב היסמינים או לרחוב הצמרות או לרחוב העורבים, זה שכאשר לא היה עדיין רחוב העורבים היו באים אצלו עורבים ומקרקרים שירים עורביים בצמרת של השיקמה, ופעם מתה השמש על הצמרת והעורבים בכו מר ועפו-להם. לאן אלך? לבית-הספר? שם הלא בין-כה-רוכה אין מה לכתוב („שאם אכתוב אהיה זוכר ואחר-כך יהיה קשה יותר לשכוח“). שימו אותי בתנור-הנפט השחור המפויח ושירפו את גופי עם העתונים של אשתקד (עם החדשות ה„שרופות“, שאיבדו את עצמן לדעת מפני שלא ידעו לרוץ מהר כמו הזמן. פעם הן היו אלו שהמציאו את הזמן עכשיו אינן יכולות להתחרות בו). שלא אהיה פה עוד על האדמה החרוכה. עם הדודה שלומית מוטב לא להיות מאשר להיות.

עירי הפלאית עירי שלי הפלפלית הפלטיבית הפלונטרית המופלאה של המגרשים הריקים. על כל המגרשים בונים בתים. הנה רבינוביץ, אביו של המוחרם, הנה אחיו של רבינוביץ, אביו של המוחרם, באו, בנו בתים, בית ועוד בית, ממיתים את המגרשים. החזון המטורף של תפוחי-האדמה הנצלים. של עליה-לרגל, של דחיקת

הקץ, הופך מציאות מלאה מרפסות, ורבינוביץ' הזקן ורבינוביץ' הצעיר צובעים אותה בצבע אפור של רצח השממות היפות. השממה בוכה. איזה בכי עצוב יש לשממה בפיותיהם של התנים בלילה, ככה: יוההוהו.....

„לך תביא כעכים!" אמרה לי הדודה שלומית. אני רץ מביא לה כעכים. אילו לא לימדו אותי מה הם כעכים הייתי מניח פרחים על קברה של השממה, אך לימדו אותי שפה מדויקת. קחי את הכעכים. זאת מסורת, חביבי. ביפו יש שווקים שהסוד הגדול רובץ בהם מאיר עיניים כבוש בתוך עצמו בזהירות וסבלנות שפורצת החוצה כמו ציוחת באר־פרדסים בלילה. ביפו מתוך נבכים מהוהים מציץ הסנפיר של החלומות, והדודה שלומית רוצה כעך, בייגלך!

על כל מגרש שני בונים בית, על כל מגרש ראשון שמים לוח, מצדו האחד מדביקים מודעות להודיע על אסיפות המפלגות ומצדו השני עושים מה שעושים התאומים על־יד העץ — לפעמים מחליפים את הצדדים. הבתים הלבנים בוהקים, צוחים לבן, איזה לבן — לא כמו של הירח הענוג, כמו זה של השמש החרופה. בתים צועקים מלובן כמו התנים, לא בקול, בצבע. צבעים יהוהים כמו היוההוהו של התנים. כמו הנשמה של המוחרם בליל־ירח כששכונת־מחלול מתקיפה ב„בובקס" ואיש אינו קורא לו להגן על המולדת, אפילו יש לו או אין לו רוגאטקה. „קח את הרוגאטקה שלך ותחוב אותה". לעומת זאת בגדרה יש לתנים קולות יפים יותר, כמו שבמקוה־ישראל הדבורים מזמזמות זמירות ענוגות ולצמרות אין גבול ולשמיים אין תחומים ולבתים יש שרשים טבולים ביין. בגדרה יש בור־בילויים. עשהאל ועמיאל חפרו אותו כדי שיהיה לתיירים ולתלמידי בתי־הספר איפה להצטלם...

בכל דירה מרפסת, על כל מרפסת שולחן. אני יושב על האדמה החרוכה ומדבר אל הנמלים ושותה בעיני את החור הצהוב, ומתלבט אם להרוג את הדודה שלומית במכה או בחניקה. שטויות. אינני מסוגל להרים יד אפילו על זבוב, חוץ מהמוחרם, אותו הייתי מסרס.

על כל סביבי מרפסות, על כל מרפסת שולחן, ועל־יד כל שולחן יושבים אנש"ש בתוך ענן פרפרי־לילה ואוכלים סלט קצוץ היטב, ולבן. הגגות מכוסים כבסים לבנים ותימניות זקנות וכמושות־פנים וחרוכות־לחיים מכבסות בתוך גיגיות אפורות ענקיות ומדי פעם שמות קצת כחול בתוך העיסה. הכחול מלבין. הגגות עוד מעט יעופו מרוב הסדינים התלויים עליהם, המהבהבים בשמש (ביום) ובלבנה (בלילה). הכל פה דומה לעצמו, מחקה את עצמו, מביט בראי. חורף וקיץ לילה ויום, רק הלילה קצת חשוך יותר. היום הוא לילה בלי חושך. ביום אבא הולך לעבודתו ואמא לעבודתה הדודה שלומית עולה לי על העצבים. מה אתה מחפש באף? — זהב?

בינתיים התכנס לו הלילה לתחומו מתוך הערב ואמר לי: „ירסף, עלה למעלה לישון!" עליתי. אמא נאנחה ואמרה: „איך היה בחצר? ראית את דודה שלומית?" אמרתי לה: „לכי לחלון וקיראי לה, היא יושבת בחושך. נעלבה, וחושבת על דברים".

אחר־כך הכינתי את גופי למזבח הליל. באתי בצעדים טופפים נוגעים־לא־נוגעים, איילתיים, ואמרתי ליל־מנוחה אמאלה־אבאלה, והם אמרו ליל־מנוחה ילדי — חלומות נעימים. אני תמיד יש לי חלומות נעימים. אני עף. למקום שאני רוצה אני עף, כאילו הייתי נמלה שיכולה לעוף. אני מרחף ומשתגע בשמיים. קוטף כוכבים, מכפיל בלי מספרים, ניגש בלאט אל שאול־מלך־ישראל שאיבד את עולמו משום שריחם על מלך־עמלק ולא רצה אותו. עם של רחמנים.

לאבאאמא יש חלומות אחרים. הם ישנים בשני חדרים נפרדים וכל הלילה נאנחים וגונחים מתוך שנתם. ישנים עם דלת ביניהם — שני עולמות פרודים — וחלומם אותו חלום. איזה עם משונה הם האבהים והאמהות. לקרנף יש תולעי־משי שחולמות את עצמן לתוך פקעות וחזרות לעולם פרפרים ויוצאות מהם ביצים קטנטנות, אולי מיליון אולי יותר.

אך, לו רק היה מחר שבת. אלא שמחר איננו שבת ולא ראש־השנה ולא חג־האילנות ולא יום־זכרון. לו היתה שבת הייתי הולך לסומיל מקפיץ זרעונים מהיד לפה במהירות מסחררת שותה קאהוה מוצץ היטב ומוציא קולות גניחה אמיתיים ישר מהבטן במקום שישנות כל השנים שעוד אֶחיה. הימים הפרוסים לפרוסות — למנת־בשר, למלפפון, שעת־חיים. ואבו־שלוף הזקן! היה מספר על ג'וחה. היה הולך למחאטה, תחנה בערבית, למה האשה שלו שהיה קונה היתה באה מבירות ברכבת, ואיזה חזיון שהיה האדון ג'וחה רואה מתוך הדמיון שלו שהיה פתוח כמו פה של אשה — האשה שלו תהיה מתראית בפנים של המיטה שלו, ומה עושה האדון ג'וחה? קושר את החמור לעמוד, עומיד ומככה ביהרבה סבלנות. אֶל־חאסלו, פתאום היתה באה הרכבת שהיתה מביאה את האשה שלו שהיה קונה בבירות ועושה טווי־טווי והחמור אבן־חמאר מה עושה החמור? עושה אי אי אי — ככה עם הלסת שלו מתנודדת כמו „גיחת רמדאן” וג'וחה מתרגז עליו אומר: „יא חמאר אבן־חמאר, למי באה האשה — לי או לך?!”

אכן בלה היום מזוקן. זו שפה יפה. לאמא שפה יפה, איננה אומרת בפנים של המיטה שלו. לאבא שפה יפה. אני מדבר פראית. זה בא עם החמסינים וטיפות הגשם השמש המיבשת הכל והבלוריות של הברושים השואלים שאלות את השמיים ומצביעים אל־על כאילו היו אצבעות של תלמידים מטופשים. והיסמינים המריחים את ניחוח עצמם והחרובים שריחם כמו בדיחה גסה וקוצי הצבר שקישטו בהם את נופנו הענוג. צריך לשכב לישון. אמא אומרת: „ארצנו ארץ זבת חלב ודבש”, ומה אומרים אנחנו? אנחנו אומרים: „ארצנו ארץ זבת חמיר וג'חש”,

שפירושו ארץ זבת חמורים ועיירים. היא מדברת מתוך לבה, אנחנו מתוך עינינו. הם באו. מכיון שיכלו לבוא — היו מוכרחים. אנחנו יכולים מפיון שאנו מוכרחים. בכלל, לאמא יש עולם משלה. שלי קשור בטבורו לאדמה החרוכה, אני שייך יותר לה מאשר לאמא. היא איננה פתאום מורתי ואיננה חזרת הביתה בצהריים ושואלת „הכינות שיעורים?” הלא אותה אי־אפשר להונות שהרי היא שנתנה לי את השיעורים. הקרנף יכול לספר לאמו הכל, ואני? — רק לאדמה החרוכה. לאמא שלי

אני תחנת-נסיונות פדגוגית. ומדוע היא מסתובבת בהפסקות עם המורה ברושי? האדמה החרוכה אוהבת את הנמלים. הן מספיקות לה. הפראות של שפתנו היא פריצות. אמרה אמא. הדודה שלומית החרתה אחריה בעברית המטופשת שלה. פריצות. איזו מלה נפלאה. במלה כזו ובשם כמו ריו דה ז'ניירו יכולים למלא באדום ליל-חורף ארוך. מתחת לפירינה שנתנה הדודה לאה לאמא, פירינה זו הפנינה של העברית של המורה ברושי. הוא יאמר: „הניצנים נראו בארץ. הנצו הניצנים“, והפירינה רובצת בעיניו כמו סרט מצויר. שמי יוסף גרץ ואני פנינת השפה הפרוצה או הפריצות בפנינת השפות או... אך היום לא שבת והעיקר צריך לקום. לחמוק עירי מתוך השמיכות לתוך קרירותו של החדר. בחוץ האדמה החרוכה והרחוב החדסטרי והעץ — שני התאומים קמים גם הם. אילו היה לי אחת-אום היינו מחלקים את העולם לשנים ושותים אותו: כל אחד — צד. ואחר-כך ביחד. צריך להתגבר על קרירותו של החדר. כמו מקרר. להתלבש במהירות. לבלוע את הקור היושב בעיניים כמו צפור ומזמר זמירות. אחיו של המוחרם יכול לעשות כמו צפור. המוחרם לא יכול לעשות כלום. אילו היה ליג בעומר הייתי תולה אותו במדורה ורץ מסביב, אני וכל התאומים שלי.

זה הוא ששר חורב-לבנה לדודה שלומית. פתאום איכפת לי ממנה. לפעמים טוב להיות רגוז וכועס על מישהו — על-ידי כך יש לך חברים — כל מי שמישהו לועג לו נעשה ידידי. ישבתי ובלעתי לתיאבון את ארוחת-הבוקר — דייסה וקפה קלוש ולחמניה חמה — נשקתי שלום לאבא-אמא וטרקתי את הדלת מאחרי. החיים האלה נשאר מאחרי. נהי חלוש. לפני שטח עצמו אלהים ויכולתי לרכב עליו לסוף העולם — במקום זה קטפתי עלי-תות להאכיל את תולעי-המשי. ברגע אחד הייתי על שפת-הים. ממש עוד צעד ואני יכול לשחות לאמריקה ולהרוג אינדיאנים. אלא ששני גלים צחקו עלי — הם היו לבנים ומלאי קצף ונשתברו אל החול והריקו כמלוא היד צדפים. היה סתיו, ואדמה שהיתה אתמול סדוקה הוריקה ירוקת טחובה וצלילות של מים עמדה בה. כשאני עומד ומביט בה, כשאני עושה זאת, לפעמים, מה אני רואה? — אני רואה תמונת עצמי מדויקת יותר מאשר בראי. אמא אומרת: „תראה את הצילום של דוד נתניא על הסוס, כאילו עמד ליד הראי“. — הראי עקום. אמא. האורלוגין אינו מורה זמן. הכל תלוי על משהו, על חוטי חשמל בלי חשמל. תמונת ראי אינה אמיתית. היא הפוכה, טוב יותר להיות אדמה חרוכה. לשם אני אבוא יום אחד. לנח.

סתיו נפלא קסום פרוש על שפת-הים, שני אנקורים בכו אותו מתוך ספר-האגדה. המים קרירים והרוח מעיפה את החול ואולי אוכל למצוא משהו שהשאירו המתרחצים מהקיץ שעבר. כל הילדים רצים לשפת-הים כשמתחילות רוחות הסתיו לנשוב. מאות ילדים באים מכל העברים. איזה מראה — כמו שדה-קרב — כל אלה רצים בתוך החולות לחפש חלומות. החלומות יושבים להם דחוקים בתוך חורי הגרוש. הערביות תולות גרושים על האף, אנתנו תולים את חלומותינו בחורי הגרושים. אמא בחורי

הפעכים. אבא אמר: „איך עושים כעכים? נוטלים חורים ושמים בצק מסביב.“ זה אבא, עושה מסגרות — לכן אומר כך. צאו וחישבו: נוטלים בד עלוב עם ציור כלומי של תרנגולת שלא שווה פרוטה, שלא יכולה אפילו לקרקה, אין צריך לומר שאי־אפשר לאכלה, ומסביבה שמים מסגרת זהב, ומה אומרים? אומרים: „הבט בציור!“ ואיפה המסגרת? עם חורי הגרוש, עם חורי הכעכים, עם הימים שהלכו לאיבוד, עם הלילות הגונחים של אבא־אמא, עם כל הטיפשות של המוחרם, עם החור הצהוב בשמיים שהילדות חלמו שמות בשבילו: ירח — לבנה — חרמש. אחד מהילדים מצא גרוש, שני מצא צמיד או שמא מצא רוח ועף אתה. כולם מוצאים או אומרים שמוצאים. אני יורד בוקר־בוקר לשפת־הים, בוגד באהובתי האדמה החרוכה בחצר, מוותר על עולם־הבא ולא שר הפטרה, מוותר ולא נעשה בר־מצוה — ומה אני מוצא? — אני מוצא מישהו שמצא, ואפילו זה ברח לדרכו ונשארה תעלומה.

כשנולדתי אמר הסנדק: היום ו' בניסן, ניסן חודש נפלא, יש בו ריח פרחי־ההדר ופריחות רבות ובשומות ושמש רוחצת ביפעת צבע הכסף המהולל בצהוב הלימוני העדין. כמו פניה של אמא שעה שהיא ישנה ואינה חולמת. נולדתי בסימן אביב. קראו לי יוסי. „כשיגדל“, אמר הסנדק, „קראו לו יוסף, וכשיחפיים — יהוסף.“ יהוסף־לה גרצ'לה קראו לי הילדים, ומשטמה עמדה בעיניהם. אילו היו עיניהם רובים הייתי מת מזמן. לכן אהובתי היא האדמה החרוכה וחלום־חיי להיות גמלה — להן טוב יותר, אין להן ענין עם ילדים — ההולכים — לבית־הספר — בדרך — שפת־הים — לחפש גרושים ולצחוק יהוסף־לה גרצ'לה, רק מפני שאמו היא המורה. רק מפני... רק מפני שאני הולך עכשיו לבית־הספר ויודע שמשוה נורא יקרה, בכל יום קורה משהו נורא בבית־הספר של אמא... לעזאזל, עוד לפני שאגיע לשפת־הים באה גברת בירנבוים בבהלה מתוך השיחים שעוטפים את ביתה כמעטפה ודבקה בי כדבוק השמש ביצור עלוב ברחוב.

„מה קרה, גברת בירנבאום?“ אמרתי. מיהרתי מאד, חפזתי במלי. „שוב היו פה, האריות“, אמרה. „מתי?“ אמרתי. „הלילה!“ אמרה גב' בירנבאום. התחילה לבכות, להזיל את המרגליות המיוחדות שלה שאותן בעלה — שלא היה לה עוד — מוחה בנשיקותיו. דמעות מלוחות בירנבאומיות כאלו. בסיגרה הדהוי קינחה את פניה.

עברה מכונית היא ניתרה בבהלה.

„העצבים“, אמרה.

„מרוטים“, אמרתי, כמבין ללבה.

„מרוטים, שבורים. מישהו פתח את השמיים והמטיר עלי צרות“, צעקה.

„היו פה אריות הלילה.“

„שוב אריות“, אמרתי הייתי המבוגר פה. לכל אחד יש שעה מבוגרת. הסנדלר יהושע תופר שיר בשעה כזאת. אחותה של נחמה מאירוביץ' לא נותנת את גופה מתנת־נדבה לחיילים האנגלים על הגבעות בתוך בית־הקברות המוסלמי, למראשות

מצבה חרוטת מגלים וחרבות וסוסי־יאור משתוללים. נורת־העולם היא השעה הפלאית הזאת.

„אין אריות בארץ־ישראל“, ניחמתיה. „אולי השפנים של גלעדי התגרדו בקיר השפניה, אולי תן תעה בדרך. מה השעה?“

„שעת־כושר“, אמרה ובכתה אבנים־אבנים של דמעות. ממש מפולת, חשבת וזכרתי את המוחרם, שהלוואי והיה הוא בתוך המפולת הזאת.

„לא, לא“, התחננה גברת בירנבאום. „אני לבד. כולי לבד. אין כלום. רק אריות באים בלילה ושואגים לתוך החושך.“

„זו האדמה החרוכה“, אמרתי. „היא בוכה לגשם.“

„איזו ארץ?!“ אמרה הזקנה. גברת בירנבאום, שבעלה לא בא אתה ונשאר באיזה מקום רחוק. „איזו ארץ! כל שנה שנת־בצורת.“

חזרתי על המלים: שנת בצורת, היקום מתקלף בשמש, בצל יבש — חדלון — יבושת הריזנים. „מלה גוראה“, אמרתי לה. „מלאת הוד.“

„אני אהבת הדיטים“, אמרה. „הם שקטים.“

„הם יפים“, חייכתי את חיוכי הנחמד, זה שאני משאיר מחוץ לבית, כדי שהרודה שלומית לא תיפול על ברכיה להודות לאלוהים שאני נחמד־כוה־כשאני־רוצה. אבל הבצורת מלאה הוד, כמו נשר.

„נשר...“ הימהמה הגברת בירנבאום.

„יש נשר ויש לבן, שני צדדים של אותה מטבע. בתווך שוחקים את התקוה.“ „איזו? שאלה.“

„התקוה לארץ בתוך המזרח.“

„זו ארצינו“, אמרה וחזרה ואמרה. „זו ארצינו ארץ־ישראל...“

„חן־חן“, אמרתי לה. „גם שלי. הייתי פה לפני כן, כשלא ידעתי לאן לבוא, פתאום באה החסידה ואמרה צא, ויצאתי. את יודעת מה עשיתי אז?“

„לא“, אמרה.

„הוצאתי מבטני צעקה מחרידה ואבא התעלף, כמעט.“

„זיכרון טוב“, אמרה.

„כן, אבל לא היו פה אריות.“

„לא, לא, לא, כן... כלומר, אבי היה צייד. היה צד אותם ביערות של אפריקה ומוכר אותם לגנייה־חיות בגרמניה. הם יבואו הנה לחפש אותי, להחנקם ביי“. התחלתי לרוץ ולהציל את חיי. „אין אריות פה“, חזרתי וצעקתי לעברה. „ואין דובים, ואין

כיפות אדומות, ואין יערות. יש שתי חורשות שאנחנו הילדים נוטעים. לפחות ארבע כאלו נטעתי במו־ידי. כל חודש אני אוסף כסף ונותן לקרן־הקיימת, שנוטעת

עץ על שמי בט״ר־שבט. חג־האילנות, ראש־השנה לענפים, יום־כיפור של האדמה, נוטעים את החורשות, ושבוע אחר־כך באות העזים ואוכלות את הנטעים, ושוב

נוטעים. העיקר, נוטעים.“

נכנסה גברת בירנבאום לביתה המפויה ואני שרקתי עצמי לשפת־הים למצוא את

אלה שמוצאים. כבר סיפרתי עליהם קודם — הם עדיין שם, מוצאים. על שפת־הים הנחתי את ספרי על ראשי כמו שעושות הערביות בכדי־המים שלהן. חלצתי את נעלי, תליתי אותן בחגורת־הצופים והלכתי כשרגלי משכשכות במים הקרים ונדקרות בצדפים השבורים — תענוג! התחלתי לשיר בקול רם, ניסיתי להערים על רעשו של הים, להדביק אותו, לשעבד אותו לקולי — אבל קולי נדם, כמו נשימתה של דרור בתוך הנהם הנפלא של הבוקר הימי, החוף־ימי הזה, עם יפו וצריחיה מאחור והעולם מלפנים, עם תל־אביב שטוחה לצדי הימני והגלים לשמאלי. דגים צווחו וכרוכיות כירככו וצדפים הצטדפו ואני שר לי.

תל אביב! עיר גגות ושמיים

וקריאות מצחצח־געליים — —

„הו יוספ'לה גרצ'לה“ שמעתי את שמי ולא ידעתי מאיין בא. שתי גופות הפוכות הלכו מאחרי. רגליהם למעלה וידיהם מוליכות אותם. שני התאומים, משולם וירוחם. „מה חדש למטה?“ שאלתי. „מצחיק. הו כמה היוספ'לה גרצ'לה מצחיק!“ אמר משולם מן המעמקים. „מה יהיה אם יום אחד תתחילו ללכת כמונו — על הרגליים?“ שאלתי. „אותו הדבר, אלא שאתה לא תדע מה חדש. יוספ'לה, הבט לשם, לנמל! אתה רואה אניה שם?“ אמר ירוחם, ומשולם הורה ברגלו לעבר הנמל. „רואה“ אמרתי.

„הביאה חורים, אניה עם חורים.“

„טוב שלא שקעה“, אמרתי. הייתי פיקח. ידעתי משהו, הם לא ידעו שאני יודע.

„זו לא בדיחה, יוספ'לה גרצ'לה.“

„ראית אותי צוחק?“

„לא“ אישרו השנים, פיהם ממולא חול.

„דבר“, אמרתי.

„שמע! מדוע אינך צוחק?“

כמה אטיים הם התאומים, שכלם מחולק לשנים.

„אתה רואה את האניה השניה?“ הבטתי. „מלאה מחטים“, אמרו. „הזמינו אניה עם מחטים. היא באה. עלו לבדוק, מה מצאו? מצאו מחטים בלי חורים. יופי של מחטים. חדות, בהקות, טובות, אבל בלי החורים. מה עשו? הביאו אניה עם חורים.“

„הלצה טובה“, אמרתי ונופפתי להם שלום.

חזרתי לדרכי, שרתי לעצמי, המצאתי מנגינה, ועד שמצאתי מלים להתאים לה הגעתי למספנת הדייגים. עמדו שם פועלים ותיקנו ספינת־דיג גדולה ואמרו לי: „ילד... ילד...“ „מה יש?“ אמרתי. „לך תלמד, עוד תאחר ותצטרך לתקן ספינות־דיג“. משום־מה הצחיק אותם המשפט הזה, ולולא עברתי אותם בריצה — ספרי כבר בידי ונעלי משתגעות הנה והנה על חגורת־הצופים שלי, אף כי בכלל לא הייתי בצופים — ודאי הייתי שומע אותם צוחקים עד היום. מזל שרצתי משם.

עברתי את שני השוטרים הבריטים בפתח הנמל, עליתי במעלה הגבעה ושרקתי לקרנף. בא הקרנף. צוחק. חשבתי: בוודאי שמע את הבדיחה. „מה אתה צוחק?“ שאלתי אותו ולא חיפיתי לתשובה. „עוד נאחר לבית־הספר“, אמרתי. „הוא יחכה“, אמר הקרנף, ענק שבטנו גדולה ואפו חטוּטרת נפלאה. כמו שופר שמחזיקים אותו הפוך ביום־הכיפורים.

„אמא שלי חלמה חלום“, אמר.

„בטח שמעה אריות בחצר“, אמרתי.

„לא כל־כך.... אילו ראתה אריה בחלום היתה חושבת שזה כלב גדול. לכן לא ראתה אריה. אילו ראתה כלב גדול היתה מתה מפחד. לא. היא חלמה שהאנגלים עזבו את הארץ ונשארו רק היהודים ובכתה מתוך שינה. את מי יהיה כבר לקלל.“

בכתה. „את מי? את וייצמן? את צ'רטוק? את בן־גוריון?“

„היא באמת חלמה על אריות“, אמרתי לו. „מפחיד פשוט!“

„מדוע אתה משונה כזה?“ אמר הקרנף לפתע ועצר במרוצתו.

כמעט שאיחרנו לבית־הספר. הקרנף רצה להתאבק אתי על הדשא. כל אחד רוצה להתאבק על הדשא. הדשא כנראה אוהב שמתאבקים עליו, אבל אנחנו מיהרנו. ולא התאבקנו על הדשא. גם לא במסדרון. בקושי שברנו לולב אחד עלוב ורצנו צוחקים. עפנו לפיתה. ענבל הפעמוץ עינבל פעם אחרונה וקלע אותנו פנימה. בתוך הפיתה השתניתי לגמרי. פני העלו את הבעתם הבית־ספרית שאמא היא ראשי־התיבות שלה. בשקט ניגשתי לספסל וישבתי. מסביבי תשעים עיניים תקועות בי. לא נתתי לבי, הוצאתי את ספרי מהילקוט. חידדתי עיפרון.

„איך אמך היום?“ שאלה אותי נעמי.

„היא אינה אמי. היא המורה“, התזתי.

„כן, אבל היא אמך!“

„נעמי, לפי חוקי ההגיון שלך היא אמי מפני שהיא ילדה אותי. מפני שבבית היא מאכילה אותי, מפני שאמש שמעתי אותה גונחת מתוך שינה. אך לפי חוקי־ההגיון האחרים, אלה שאת אינך מסוגלת להבין, פה היא המורה, המורה מירה. האנשים שהולידו אותנו לא תמיד נשארים אמאבא. לפעמים קורה משהו. המסגרות מתחלפות. למשל, בחלום יש לי אמא אחרת.“

„אמרת לי שאינך חולם.“

„אמרתי לך שאינני חולם חלומות מבעיתים.“

„הר“, אמרה.

נכנסה המורה. „שלום, ילדים“, בקע קולה כשהיא סוקרת כל אחד בעיניה הרואות הכל. נתישבה במקומה, כשהלוח השחור מצייר אותה בקווים ברורים וחוקים, בהיר על גבי שחור, ממש כמו החלומות. קראה את השמות מהיומן. הגיעה אלי ואמרה: „גרץ...“ השתתה קולה לשניה מבלי להרים פניה, אמרתי: „נוכח!“ רשמה והמשיכה: „דוידוביץ'... דתמור.“

שרנו שיר:

גלגלי העולם (מכיון שהעולם עגול יש לו גלגלים מרובעים, אולי)
 חורקים שן במפעל (—תוקעים קוץ בישבן)
 ברינה מתנועע כל שריר (שרירים המתנועעים ברינה נשלחים לבדיקה רפואית).

התרגשנו, בנינו את נמל תל-אביב בכל רמ"ח חלומותינו ושס"ה תקוותינו. את נמל תל-אביב, חצבנו סלעים גדולים, וידינו עמלו במשא הכבד. היה נפלא להיות חלוצים כלי-כך. הקולות ניסרו, עברו את הפיתה ונפתחו עם החלונות, הלכו וחלפו על הגבעות הצחיחות משמאל, נתכנסו לים, רצו לעבר ארצות רחוקות, חגו בשמי ההזיה, שיחקו כדורגל על מגרש החול שאחר-כך בנו עליו את מחנה-הצבא. „המורה ברושי לימד לה את השיר“, אמר אהוד, „בטח שלימד אותה המורה ברושי“. „תפסיק, תראה איך יהוספלה גרצ'לה מסמיק“, אמרה אהובה. „שיסמיק!“

„כן, אבל תראה... ואולי המורה ברושי גם אביו“.
 „יש לו שני אבהים, המורה ברושי ואביו השני בבית“.
 „מי מדבר?“ שאלה המורה.
 „מורתי! יש לי שאלה“, אמרה נעמי.
 „שאלי!“

„מדוע הערביות מסתירות את פניהן בצעיפים?“
 (פעם חלמתי חלום: הלכתי ברחוב הרצל עם אמא. נכנסנו לחנות לקנות בד, אמא התמקחה עם הזבן ואני התביישתי שהיא מתמקחת ואמרתי בלבי: „קני כבר... קני כבר...“ יצאתי החוצה, עברה אשה רעולת-פנים, עיניה הבולטות מעל הצעיף היו תכולות, עורה שחום ושערה כמו הלוח שמאחרי המורה — שחור. זקפה אצבעה ורמזה לי לבוא אחריה, הלכתי ונבלעתי בתוך הסמטות הסודיות של יפו, מעלינו מכרו בשר ברחוב ובשוק-הבשמים הריחות שיכרו אותי נאחזתי בשמלתה והיא רק חיכה אלי. פתאום נשמטה ממני וברחה ואני שמעתי את צחוקה מעבר לשוק. בכיתי, אבל לא לאמא בכיתי ולא לאבא ולא לדודה שלומית ורק אליה היפה שאפילו לא ראיתי את פניה, היא ברכה כמו הרוח והיתה בוגדנית כנחל. זהו זכרון-הילדות הראשון שלי. לפני כן הכל שחור, לא ידוע).

„ועתה, ילדים“, אמרה המורה בלי לענות לנעמי, הרימה פניה מעל שולחנה עד שננתפסו פניה בבת-חיוך והחיוך נתגדל וניצב על חוד אפה ולאט-לאט כבש את כל פניה. שנותרו פתאום ונעשו מקשה אחת מחייכת. כל שריר חייך בה. „הייתי רוצה לשוחח אתכם. סיגרו את הספרים ואת המחברות ומי שפתב תשובות לשאלות-החשבון על צפרניו יכול למחוק אותן“.

סגרנו את הספרים ונתנו פנינו בה. שמחה עברה בפיתה, צימררה את עינינו. „כל ילד וילדה“, אמרה המורה, „היושבים פה בפיתה שבע שעות תמימות כל יום, ואחר-הצהריים מסתובבים במגרשים וברחובות והולכים לפיצות בצפון לאסוף ראשנים — מולדתם רגע-בדידות אילם“.

בפיתה נשתררה דממה. אפשר היה לשמוע את האדמה החרוכה שרה את שירה הבודד.

„לכד באתם לעולם, ורק אמא ואבא היו בו לקבל את פניכם. כל אם וכל אב“, המשיכה המורה ואנחנו מקשיבים בעירנות, „יש להם ריח שלהם, תרבות שלהם, פה בבית-הספר, שבע שעות כל יום, אנו חיים בעולם אחר, בעולם של יחידה, שוכחים מאיין באנו ולאן אנו הולכים, מדברים בגדמה לִי וחושבים מתוך קירבה. חושינו אינם של אחד-אחד אלא של אנחנו, של קיבוץ, של יעד לאומי, יעד חברתי. החינוך אינו מגע ליחיד, היחיד — כל אחד ואחד מכם — נבלע באגם, אבל בגד-הים, השרירים שישחרו בו, הם פרטיים, מלאי תעלומה — סוד הבית בו, סוד אמא-אבא. האנרגיה הפבושה בחיוך של אמא מובילה אותנו, ביוזעים או בלא-יודעים, עד יומנו האחרון. ועתה“ (היא הגניבה אלי מבט; השפלתי פני ושברתי את חוד העפרון).

„הייתי רוצה“, המשיכה, „שיקומו כמה מהתלמידים ויספרו על בתיהם. על הוריהם, על הרהיטים העומדים בביתם, על אורלוגין פרטי, המביא לחדר פרצוף רציני, סבאי, מיוחד-במינו, הסוד העמוק של הנביטה האטית בתוך הפמוס, שהיא אמת אנושית אחת יקרה כל-כך...“

היא נתחייכה לפתע וצחקה. צחוקה גלש בפיתה כמו רוחות-הצפון העדינות בערבי-קיץ. „אני משתמשת במלים נוראות“, צחקה. „גם למורה יש לפעמים רגע של צניחה לתוך מגירת המליצות. אנא, קומו וספרו, חילקו לנו לכולנו מן הערגה הפרטית, מן החומה הבלתי-מקורקרת של בית-אבא. על-ידי כך ניטיב לדעת איש את רעהו. נבין יותר, נחיה יחד רגעים קדושים.“

הילדים נשתלהבו, איני יודע מדוע — נסחפו בסחף קולה, נתהדהדו ברוח, שערוטיהם צימחו ערוגות לתוכם, לתוך בלוריותיהם, והיו חבויות רוחשות כעדת-נמלים בתוך ערוצי הקרקפת, בתוך שרשי השער.

קם הקרנף, חידד אפו, יישר חטוטרותו, וסיפר: „אבי עשה משהו... הוא פועל בנמל, ויש לי גם אח נחמיה שאתם מכירים — נוסע הכי מהר באופניים. פעם נסענו להרצליה ושנינו יחד בסיבוב — בס! — התחלקנו ונפלנו, יחד באמת. העיקר, אבי בפורים לבש מסיכה כזאת מצחיקה...“ הוא סיפר וסיפר, וככל שהיה משעמם יותר כך נתקרבנו אליו, פתאום היינו יחד עם אביו ולו היינו אמו היינו יולדים אותו — את הקרנף — כך פתאום, פה על השולחן. אולי לא. אבל הפיתה היתה פרוצה לכל רוח, וכל רוח הביאה ריח טוב, ניחוח-ביתי, מינעמה של מנגינה הרחק מעבר לכל הימים, שאון הלב בליל-ירח.

ישב הקרנף, קמה נחמה, קיפחת כמו דקל ושערותיה תמיד נופלות לתוך עיניה והיא פולטת „כחוחץץ“ ומעיפה אותן מאחרי אזניה והן חוזרות ונופלות, עקשניות-מרדניות כאלו. היא סיפרה על דודה עמיאל המשופם, שהיה שומר-שדות בגליל, איך לקח אותה לגליל והעריבים היו נעמדים ושמים יד על מצחם ואומרים „אהלן וסהלן, חיואגיה עמיאל“, וביראת-כבוד, ואיך לקח והסיע אותה על סוסה ל„תנור“

אהרן גלעדי: דמויות (שמן)

והראה לה מה זה מפלמים. „בתנור“ המים נשרפים מקור“, אמרה. אחד-אחד קמו התלמידים והביאו את נשימת ביתם לפיתה, כמו נתערבב החדר בתל-אביב ותל-אביב פרצה לתוך הפיתה ושברה את כל הקולבים והמעילים עפו בחזרה. לאן? — לרוסיה, לפולניה, לתוניסיה, לבית-היתומים. לחפש את מקור הפצעים, את השורש. לכל אחד שורש משם בא. מדוע? ככה! היממה הרוח בתוך הכתלים שנפלו מעומס הדיאגרמות התלויות עליהם. אנחנו בונים את הארץ בדיאגרמות ואת החלומות משחילים לבין ערוצי הוואדיות ובונים עליהם בתים לכסותם. שלו יהיו.

לכן לא ידעתי מה קרה לי שקמתי. בתחילה הרימותי את ידי, הרבה הרימו את ידם, והיו לפני. כשהגיע תורי — לרגע — איש לא שם לבו — אף לא אני עצמי, אף לא המורה ולא עמיהוד ולא הקרנף ולא נעמי, הייתי נרעד. רוח סחפה אותי, ראיתי את גופי שמוט על האדמה החרוכה — התאומים כותבים את שמותיהם בחול — צמרת-העץ מתפללת לעננים, לרוח, לשד-יודע-מה — בין הגבעות הייתי בודד כעץ, כשמותיהם של התאומים. מישהו השתין את שמו בעולם לא-לו. בודד — כמו קברן של עצמי. מי שלומד אצל אמו — אמרו הנמלים — אין לו חברים. אין כלום, יש רק האדמה מסביב. ופה עמדתי לפני המורה ומסביבי ארבעים-וחמישה טיפשים.

„אבא שלי עושה מסגרות“, אמרתי בקול צרוד, „ובלילות, בהיחבא, הוא מציייר. יש לנו ארון-ספרים גדול, ירוק, וספרים יפים, ויש לנו פטיפון בבית. בערב-שבת אבא עורך קונצרט. ואחרי-כך אנו יושבים על המרפסת ושותים את היס, היס הרועם. היס הוא המוזיקה, המוזיקה של המרפסת. הרוטשילדים משחקים קלפים במרפסת ממול, מסביבם ענן-פרפרים. לפרפרי-הלילה יש כוכבים פרטיים, הם עפים למגורה ומתים — כמה הם אוהבים להישרף, למות. אינני יודע מדוע.“

„הפסק, יוסף“, לחשה המורה, כאילו ניסתה ללחוש לי סוד, שמא שאר הילדים עדיין כבושים בסערה שעמדה פה קודם, אלא שאיחרה. הילדים החלו מחייכים, הקסם בפיתה התעלף ונשבר. רחש דקיק החל לעלות מתוך הפיות, מתוך הספסלים. לא הרגשתי, לא ידעתי דבר — ראיתי אש צהובה ובוורת נלגד עיני — ערביה רעולת-פנים. באזני גיטרו גיטאות שירי-אהבה של מוצרט. היה זה הגון כל-כך לשתות את הפושם של ערבי-הקיץ מתוך האש הצהובה שציחקה ממולנו. למטה, מתחת למרפסת, המוחרם עושה תרגילי-התעמלות כמו אידיוט, הופ-הופ-הופ, „מכבי-עתידי“. אביו של המוחרם שמו גלבוע. לגלבוע קול גורא. כל ערב שר שירים בקול זועף.

„שתפסיק“, צורחים השכנים.

„לכו לעזאזל!“ אומר גלבוע.

ובבית של התאומים צולים יונים בחצר, על-ידם גרה הגברת בירנבאום שפעלה לא בא ארצה וכל ערב נדמה לה שבאים אריות לאכלה.

„יוסף, די!“ אמרה המורה. פניה היו חיורים. הילדים צחקו עכשיו בקול רם. איש

לא חיך עוד. בפיתה עמדה רשעות, בחוץ היו השמיים אדומים, החלונות צרו מסגרת עוויתית לשמיים האדומים, הקרנף דחף לי מכה קלה.

„ואבא, הו, אבא מצייר בלילות“, אמרתי. „בירוק. משוגע לירוק. ואמא צוחקת. הוא מצייר בירוק, בצבעים ירוקים כמו עינו של השטן, והיא צוחקת“.

„יוסף! יוסף!“

„אבל, מורתי, כל ילד סיפר ולא הפסקת אותו“.

„נכון, יוסף, אבל תבין“.

„תבין מה?... תבין, תבין“, חיקיתי את קולה בקול צוחני. „המורה! זו לא אשמתי“, צעקתי. והמשכתי בקול שקט:

„ואבא קם, מוקדם-מוקדם, לפני השמש, לפני הבוקר, לפני הצפרים והתרנגול של גלבע, לפני האריות של הגברת בירנבאום, לפני המוחרם, והולך לים, כל בוקר הוא הולך לים לבדו — רק הוא והים. הוא אומר שהוא אוהב את הים במערומיו — ככה הוא אומר. האנשים באים לים ועושים ממנו בית-מרחץ. הים יפה משום שהוא ערירי — לבד — גדול — עצום, מחבק את השמיים, קופץ לבן, קופץ כחול, מטביע את נשיות הכוכבים. הוא יפה משום שהוא קר כשמש בחורף ואוהב להיות לבד. כשאבא הולך לטבול בים הוא מבקש רשות מהים לכבד את הלבד' שלו. ואמא... אמא, מדליקה נרות בערב-שבת. יושבים מסביב לשולחן, הנרות דולקים, שני עצים שועט־צמרת, שני נרות מורטי־חשיכה. נכון שהחשיכה מכבה את הנרות בלילות החורף? כמו שהאדמה החרוכה שותה את הגשם והנמלים בונות ולא שרות, גלגלי העולם. אנחנו יושבים כולנו מסביב. אמא, אבא, הדודה שלומית והדוד בזמק, ושרים. לז היה לי אח היינו שרים בששה קולות. אילו היה לי אח בגילי הייתי לומד בכיתה אחרת“.

„אילו לסבתא היו גלגלים היא היתה אוטו“, אמר הקרנף.

„חכם!“ אמרתי. „איזה חכם!“

„יוסף, הפסק! אני מתרה בך“. פניה אדומים היו עתה.

„אין לך רשות להתרות בי“. אמרתי.

„אין לה רשות“, גיחכה רינה.

„אין לה רשות“, אמרו התאומים. הם לא היו שם. הם הלכו, על ידיהם, לבית-ספר אחר. גם שם אומרים אותם דברים, בתל-אביב כולם אומרים אותם הדברים במלים אחרות.

„בשבת אנחנו שרים כולנו יחד: „וביאום וביאום וביום, וביום ההשבת, וביאום וביאום וביאום וביום השבת, וביום השבת, וביום השבת שני כבשים בני שנה תמימים...“

„צא מהכיתה!“ התפרצה המורה. „צא צא!“

קולה רעד, עיניה, אישוניה, גביניה נעשו כצמרות העצים ברחוב החדסטרי. היא עמדה — הכיתה פסקה מצחוק. הביטו בי. לפתע עברה בי צמרמורת, בפתאום ראיתי מה קרה, כמו ברק עבר בגופי. זינקתי ממקומי, בעיני היו דמעות. ניגשתי

לשולחנה, קפצתי אגרופי, ובכל אימת־כוחי דפקתי על השולחן. הכל קפץ — האבק, הספרים, הזיקים בעיניה של המורה, התדהמה של תשעים עיניים והגבעות שבתוך החלונות המעוותים, הדשא — הכל.

„מדוע נתת לי לעשות צחוק מעצמי, אמא? מדוע?”

רצתי החוצה. את הדלת עקרתי ממקומה. בחוץ עמדה שורה ארוכה של קולבים שהמעילים תלויים עליהם בחורף. שברתי ארבעה מהם ורצתי, הלוך ושוב, מחדר הפיתה לחדר־המנהל, מחדר־המנהל לפתח הכיתה. אילו רק הייתי כפיר־האריות שחלמה הגברת בירנבאום... אני הייתי המוחרם ושנאתי את עצמי. המורה יצאה אחרי אחוות־שרעפים, פניה לבנים כהיפוכו של הלוח. רצה אחרי ותפסה את זרועי והחלה לחטט בידי. ידי זבה דם מהמכה שהיכיתי בשולחן.

„מה עשית לידיים שלך, ילד?”

„הרגתי אותה”, אמרתי.

„מה עשית?” בעיניה עמדה אימה, קולה התחנן, נשבר לאלף רסיסים. הבטתי בה וכהות באה ונתישבה בחזי. עיני פסקו מדמוע, אפילו הדם לא ניגר עוד. הבטתי בה ולפתע זחל על פני חיוך. „חיוזרי מהר, חיוזרי מהר, אמאלה, אם לא, הם ישתגעו שם, הילדים יירדו לחיך, ושוב יעלבו בי בלשונם המזווהמת. חיוזרי, חיוזרי מהר ואל תסתורדי בהפסקה עם המורה ברושי”.

בלעתי את סוף המשפט וחייכתי. היא הביטה בי ופניה חזרו לאדמומיתם, עיניה היו רכות, שתי דמעות עמדו בהן — יהלומים נפלאים. קינחה דם משפתה וחזרה לכיתה. לפני היעלמה בפתח הכיתה אמרה: „תודה לך, יוסף”, ונעלמה. כאשר אך טרקה את הדלת פרצתי בבכי.

עמדתי וראשי געש: יש לי אב מיוחד־במינו ואפילו אמא לא מרשה לי לספר עליו — אמא שבמסגרת הזאת היא מורתי, הכמעט־ארורה — הרי מותר לי לספר עליו. לשתות את רוחו, למלמל לו שלום. שהרי לו היתה אמא הופכת להיות מורתי באמת היה הכל אפשרי, ואם זה אינו אפשרי הכל אינו אפשרי, חוץ ממה שאמצא בדרכי שלי ואחפון ב„לבדי” שלי על האדמה החרוכה שלי במסתר־י לבי הנחמד.

בהפסקה הגדולה, כשהילדים ציחקו על־אודות המורה מירה והמורה ברושי, לא כאב לי עוד. חייכתי חיוך אנוס וסלחתי להם. כשנגמרו הלימודים הלכתי הביתה וקיויתי שהדודה שלומית תהיה שם.

בית־הספר נגמר, הבוקר נגמר, השמש היתה תלויה בשמיים בלי לדעת מדוע השמידה את הסתיו הענוג. היה עצוב. רציתי לחפש את הסתיו, את הימים שלפני הבוקר, אך לא מצאתי אותם. עמדתי לי ככה באמצע העולם העצוב וידעתי שהם הלכו עם מה שעשו התאומים ליד העץ, עם הנמלה המתה בחרכים המתיבשים בשמש. לא הלכתי בדרך שפת־הים, שתלך שפת־הים לעוזול. עוד מעט יתיבשו המים והכל יהיה מלוח. לו הייתי צפור הייתי שותה את החול ושר מזמור לחיי הימים שלא יחזרו. השמש צוחקת ממני, הדודה שלומית שמה אותי במזווה וכיבתה את האור. ובעיני כל מה שנשאר בכה אל אמא שלו שלא תבוא עוד אף פעם.

ישראל הר : שאנדו לי, שבו עלו

פניך שאקדו לי

בארב זה

שבו פלו

מתחיות שוקים

חרש, קצל בהונות, קרבותי אל הדיקן

ממנו בטרף צצוצו לילד

ולי כוכבך האדם הושקת.

פניך מול פני.

— ספר לי משהו יפה.

ואצבעותי החושקות את זרועך

אלמות כשפתי.

בדרך

ראינו אקנריום קטן

ובתוכו דגים מוזרים ויפים

שמחים וצוחקים. צצוכים ובוכים.

האחד כמעט אבד בין צוקי האלמגים

ואינני יודע אם רסקת אותו

או בנת לו.

כשהלקת טיה קבר לילה.

נתת לי אסימון.

בצדו האחד טבוע דיוקן נצרה וזר על מצחה

מעברו האחר

שופר וצננים ופרחים

נאני דברתי.

(מתוך כ"ז שירי „אביון לפני ניצה“)

אברהם ב. יהושע : הסיום

אמר להם ר' עקיבא: כשאתם מגיעין אצל אבני שיש טהור אל תאמרו
מים! מים!

(חגיגה יד, ב)

א. ניירות

בטירוף נפלא נכתבו המשפטים האחרונים. מכונת־הכתיבה רעדה מעוצם ידי. כצפרים קטנות התעופפו האותיות על הנייר. שורות קלחו בזו אחר זו על הגליון האחרון, ומתוך מנענעי המכונה עלתה מגיגה חדשה. אצבעותי הפורטות נמלאו מתיקות. הכל עלה וצף על פני מים רבים, ואני סגרתי בביטחה ובשקט את המעגל. סוף.

הטלתי את גופי לאחור ועצמתי את עיני שעה ארוכה, משפקחתי — עייפות ומטושטשות — ראיתי שנימנמתי מעט, ובינתיים הניחה האשה־המשרתת, המהלכת חרש, כוס קפה שחור על השולחן. לגמתי לגימות ארוכות ללחלח את היובש שבפי, ואחר ניגשתי להעתיק את רשימת הספרים. מבעד לחרכי התריס המוגף זהררצהלו נטפי־אור. תיקתקתי בקפידה, בדקדקנות את שמות החוקרים על ספריהם הרבים; עד בתי־ההוצאה הרחוקים הגעתי, וחיוך של לעג שמוט על שפתי. שלושה עמודים נגדשו אותיות צפופות. אולם, כאשר הגעתי אל שמו של החוקר האחרון, מר ברין, רעדו לפתע ידי.

לכתוב או לא לכתוב?

שוב חטפתי את ספרו העבה של מורי, הפרופיסור ראופנציר, ופתחתי בעמוד בו מזכרת הערתו הקטנה החשובה לאין־שיעור של מר ברין הלא־ידוע. אבל גם הפעם, כבפעמים קודמות, לא יכולתי להציל מלשונו של הפרופיסור דבר על אודות מר ברין.

„זה חוקר עתיק“, חזרתי דיברתי אל עצמי כמנהגי בבדידותי, „ולא נזכר אלא פעם אחת“.

שברירי האור ריצדו מול עיני. פשטתי יד לתפוס בהם.

„לא דוקטור ולא פרופיסור...“, מילמלתי, והאימה חזרת אלי. „ודאי מזמן הוא במתים. מדוע לא אכתוב את שמו?“

ביקשתי לכתוב את שמו אבל אצבעותי לא נשמעו לי וברפיון החליקו על המנענעים. — מה יעשה לי אדם נידח זה?

במהירות תיקתקתי את שמו.

קמתי ממקומי, מחליק באצבעות רכות את שתי ההעתקות שהיו מונחות זו ליד זו. ליקטתי את כל ניירות־הטיטה המלוכלכים, כבשתי אותם לכדור של נייר, והצמתי אותו. מדורה קטנה בערה על הרצפה, והלהבות לוחכות בצמאן את הניירות.

תמכתי ראשי בכפותי והתבוננתי באש השחורה. הקיטון נמלא עד־מהרה עשן סמיך, וראשי נסתחרר. פתחתי את תריס החלון, ששכבות של אבק נצטברו עליו. תכלת השמיים נצצה כפלדה חלקה, ורוח לוחטת עברה על פני. מבין סדקי עיני לימודות־האפילה ראיתי בחטף את הגבעה שליך ביתי — צחיחה ולבנה. כדור הנייר הפך אָפֵר.

באתי בחדווה אל השולחן, גילגלתי שני עמודים בתוך מכונת־הכתיבה, הירהרתי רגע, הטלתי את שם העבודה:

„מסה על הסגפנות ועל דרכי העינויים של הכוהנים הראשונים במלכות המאטארונית“.

ריוחתי מעט, והוספתי:

„מוגש לפרופיסור ראופנציר“.

שוב ריוחתי מעט וכתבתי באטיות את שמי. עיני מלאו דמעות־תודה, לעצמי. הנחתי העתקה אחת על שולחני, ואת השניה לקחתי עמדי. כיביתי את המנורה שדלקה יומם וליל, ובאפילה שנשתררה פתאום גיששתי דרכי אל הדלת. מצעי מיטתי הפרוזה הבהיקו כנגדי. יצאתי אל המסדרון הקטן והאפלולי וחרש, אחוז התרגשות, פתחתי את הדלת.

ב. הדוקטור

פסעתי בלאט, מאזין לרחש רגלי. גלגל־החמה, אדום ולוחט, ליהו אותי מחלון אל חלון, ובמשקפי נשברו רסיסי הקרניים המפוזות. אור רב לופף אותי, כמו בימים הראשונים לאחר המלחמה. מה נשתנה פה הכל! אפילו את הדלת איני מוצא. שמא האור מכהה את עיני. והחדר הזה מהו? כיצד נוצר חדר ענקי כזה, ספק משרד ספק חדר־משכב, שבמרכזו שולחן־כתיבה ומפות תלויות על קירותיו. ומי האיש הזה, שפרצופו מבהיק ביקוד החמה, המצחצח בשקידה ובהנאה ארון־תיקים לבן, כעשוי שיש טהור?

ביקשתי ליסוג ולהתחמק. אני את הדלת מבקש, ללכת אל מורי הפרופיסור ראופנציר. צר לי על כל עיכוב. אבל האיש הרגיש בי, ותמהון אין־קץ עלה בפניו, כמו ראה רוח־רפאים משוטט.

„אתה?...“ רחשו שפתותי בשמחה מבהלת.

נעצרתי. הסרתני את משקפי המעלות אָד ומבטי הנבהל תעה כנגדו. עיני האיש נצטמצמו בערמומיות דקה, משהו זידוני וליצני היבהב בהן. מיד קפץ־חמק כשועל זריז, כבר ניצב לידי, הושיט את ידו אלי וקרא בשמי. הושטתי לו את אצבעותי הרפות, המוכתמות בדיו. הוא נתלה בידי, והחל לכרכר:

„אינך מכיר אותי, מה?“

התבוננתי היטב בפנים שנכחי, בשערות המסורקות בקפידה לאחור. אבל הוא לא סמך על זכרוני, ולפיכך הסמיך עצמו אלי והגיד את שמו: „ד״ר סירותה... ד״ר“

סירותה". את המטלית שבידו הניף כנגדי וחזר ולחש את שמו, כאילו סוד יש בו.
 "זה אני... גדעון סירותה... סי.רו.תה".

לתדהמתי גיליתי שאין זה אלא הספרן הקטן, שהיה סוחר ספרים במרתפים האפלים של הספרייה. בימי המצור והמלחמה, שעה שהייתי מוביל שיירות של אנשי-מדע מבוהלים, מן ההר הנצור אל העיר הנצורה, גלוה פעם אף הוא אלי, יחד עם ארגזי ספרים שהיה מופקד עליהם. בדרך ירו על המשוריין שלנו, ומשבאנו לעיר הכריז לפני כולם שהצלתי את חייו, אף כי לא עשיתי למענו יותר משעשיתי למעני. מאז, כל ימי המלחמה, בכל אשר התגלגלתי, היה זה כרוך בעקבי, ובכל מקום היה שב ומכריז בהנאה, דמעות בעיניו, שאני הצלתי את חייו. מבקש הייתי שימות, אבל כולם נהרגו ורק זה נשאר בחיים, שלם ובריא. קטן וצנום הוא ולא מצאו אותו הכדורים.

רכנתי עליו משתאה, בודק אותו בעיני. הוא עבה, העלה בשר, אפילו שערות-שיבה אחדות זרקו בשערו.

"ממתי אתה דוקטור?...? תמהתי.

"מזמן הבצורת", חפז ואמר והחל לשובב בחדר בפסיעותיו הקטנות והעליונות. ניצנעתי בראשי, פזור-רוח, וצנחתי על הכסא. קינחתי את משקפי באפודתי הבלה. רקיע כחול נשקף בעד החלון.

"בצורת?" זכרתי לפתע.

"בצורת", חזר אחרי במין שמחה, מגלגל את המלה בלשונו.

"לא ידעתי שיש בצורת..."

הוא הביט בי וחייך. אחר הטעים לאטו, בתוכחה שהיה בה קורטוב של חיבה:

"וכי איך יכולת לדעת?"

ושתק.

אדם חביב, חשבתי, למה-זה רצייתי שימות במלחמה? הרכנתי את גווי אליו, ופיטפפתי בקול רך לפייסו.

"שוב בצורת... ארץ אומללה... כאשר התחלתי לכתוב את עבודתי, גם אז היתה בצורת..."

הוא התבונן בי ברחמים.

"מאז לא פסקה..."

רכן על פני, והטיח:

"שבע שנים שאין מטר על האדמה".

"שבע שנים..." חזרתי אחריו, משפיל עיני אל הניירות הסדורים בידי. לפתע פילחני

אור. גשאתי ראשי אליו. הוא לא גרע עיניו ממני.

"שבע שנים", לחשתי באימה.

"שבע שנים", ענו עיניו.

הלך ופסע בחדר בהילוך מתערסל, דרך חשיבות.

"המעיינות חרבו כולם... בורות המים נתרוקנו... שדות הפכו שממה..."

ובזריזות קפץ אל אחת המפות התלויות על הקיר והורה לי קו קטן של תכלת.
 „לא בותר אלא נהר אחד שלוקחים את שארית מימיו...“
 נשתררה דממה. לא נשמע אלא קול צעדי הרכים של הדוקטור. פתאום נעמד,
 הרים ידו אל עבר השמיים הבהירים. עיניו נצצו בהתלהבות.
 „מה אתה רואה? שמיים כחולים... שמי־קיץ. והרי חורף עכשיו...“
 והחליק על כרסו הקטנה, ולחש:
 „שמי־קללה“.

והלך בצעדי־און מקפצים לצחצח את ארון־התיקים.
 האוויר היה צלול ומלוהט, בלא רכות, בלא חמלה. עתה ראיתי שהרקיע הצהיב
 מעט, כמו גכמש אף הוא בשמש המטורפת ביקידתה. זכרתי את מלכות המדבר
 המאטאורנית שגשמים לא היו יורדים בה, ואם נמצאו מים בבור בגומה או בחריץ
 לקחו אותם הכהנים לנסוך על רגלי פסליהם, לרחוץ את העץ היבש והמאובק.
 „מה אתה עושה פה?“ לחשתי לבסוף.
 „פה אני עובד. פה אני גר“.

„והרי זה ביתי“.
 גם ביתי. מיום שנעשיתי מומחה לענייני הבצורת, ולקחתי את אשתך לעבוד
 אצלי. הרסנו את הקירות ועשינו משרד גדול, אבל בלילות אני לן פה. לא אוכל
 לעזוב את המפות“.
 הוא קרב אלי בלא־קול, מחייך באהדה. הרכין ראשו כנגד הניירות שבידי, שולח
 אליהם את קצות אצבעותיו המפוזות. „סיימת?“ אמר בהתרגשות, כמו מצפה היה
 לשעה זו.

„אשתי פה?“
 מיד אסף ידיו.
 „להיכן ביקשת שתלך?“ ענה, שוקט ותמה. „שבע שנים נסגרת בקיטון, ולא רצית
 לראות אדם... להיכן היתה הולכת עם בנך הצולע?...“
 „הצולע?“
 סירותה הניד ראשו.

„לפני ארבע שנים... כאשר חצה את הכביש...“
 הוא הלך בחדר כחוצה את הכביש, כמו מעד ונפל, ואחר החל לצלוע מעט, ספק
 ברישעות ספק ברחמים.
 „מן־הסתם כותב היית או את הפרק הששי או השביעי“, צייץ, כשהוא מיסיר אלי
 את עיניו הלחות. הרתעתי על כסאי מפניו.
 דממה. השמיים נתפהו מעט כברזל מלובן. עיר לבנה ומאובקת נגלתה עתה לעיני.
 גדעון סירותה שוב פסע חרש־חרש אלי, הושיט אצבעותיו אל עבודתי, לחטפה.
 „סיימת?“ שב ושאל, וההתרגשות חונקת את גרונו.
 גיענעתי הן בראשי. הוא חייך מאושר.

„כל אנשיהמדע עזבו את מלאכתם הלכו לעסוק בענייני הבצורת. רק אתה נותרת יחידי לעסוק במלכות המאטארונית הקדומה“.

שף ידיו זו בזו וגחן אלי כמספר סוד.

„אבל אולי אין עמלך לשווא. מלכות יבשה היתה זו? לא כן? במדבר שכנה? לא כן? בצימצום מופלג של מים... אולי נוכל ללמד משהו...“

הוא פרש ידיו לתפוס בניירות.

המיתגיל הציפה אותי. כבר נתפרסם שאני עוסק בכוהניה הראשונים של המלכות הזאת.

„עבדתי הרבה כל־כך“ מילמלתי מברבל ומאושר. „קראתי... למדתי... האם ראית את רשימת הספרים... אתה, שעסקת בספרים...“

הוא קד קידת־תודה קלה, שחצנית.

„זה היה מזמן“, אמר, ובשתי ידיים לוחטות קלט את הניירות שהגשתי לו. עילעל באצבעות מהירות ברשימת הספרים, וקרא: „הרבה אנשים חשובים. הרבה ספרים עבים“. הרים את הניירות למול השמש, כמתקשה לקרוא. „אפילו ברין העתיק נמצא פה“.

„מר ברין...“ נדהמתי, בראותי שהוא מפירו.

„ברין המסכן“, הטעים כנגדי.

„כבר מת“, לחשתי בתקוה.

„אין לדעת. אין לדעת. עוד לפני זמן לא רב היה מהלך בין החיים כמו אגדה. רק מיום שמתה אשתו חרב עליו העולם...“

וקרץ לעצמו, ונתגבן כולו, וחיוך מאוס עלה בשפתותיו.

„אשה שהיתה כרוכה אחר תלמידו, הפרופיסור ראופנציר...“

אני שומע את שמו של ראופנציר וקומתי שחה. שבע שנים אני מתגעגע להניח לפניו את עבודתי, בשביל שיאיר לי פניו. למה אני משתהה עם גדעון סירותה שיצא מן המרתפים האפלים. אינני מבקש אלא את הדלת המובילה החוצה, אבל רגלי מאובנות תחתיהן, ידי קודחות. צחוק אשה אני שומע מן המדרגות. פניו של סירותה קשובים כנגדי.

אמרתי לו: „מי זאת ז“

„אשתך“.

אמרתי: „צחוק צעיר כל־כך. שבע השנים לא עשו לה כלום ז“

חייד:

„עוד יפתה“.

לקחתי את הניירות מידי.

היא עמדה שעונה על המעקה, ופניה לא נראו לי. שאלתי את גבה. ביתו של ראופנציר היכן הוא? אבל לא ביקשתי תשובה. הרי ידעתי היכן ביתו. מעולם לא נשתכח ממני. נמלטתי אל הרחוב המאובק, שבער באור השקיעה.

ג. הפרופיסור

ביתו של מורי עומד בסוף שדרת־עצים שהבצורת הפכה אותם לבנים כמו מאובני־ים גדולים. לא עברה שעה קלה וכבר ראיתי את שמו חקוק במבוא הבית. עליתי במעלות הלוהטות באור־הדימומים, עד שבאתי אל דלתו. פשטתי יד והפיתי במצילה. קולה הידהד בחדרים הרבים של הפרופיסור הגאון.

לאחר שעה קלה נפתחה הדלת אט, כמו מעצמה, ומאחריה נגלתה אשתו הצמוקה והמכוערת, עומדת כפופה ודרוכה. שבע השנים שלא ראיתיה עשו בה שמות. עיניה נצטלבו בעיני כמהופנטות.

„באתי אל הפרופיסור...”

„קבע לך פגישה היום?”

„לא... לא בדיוק.”

חיוך קל עבר בשפתותיה הדקות, כמו נתתי בידיה מראש את הנצחון. עמדתי לפניה שותק.

„ובכן?” שאלה ברוך.

„הוא ישמח לראות אותי, גימגמתי במבוכה. „אני תלמיד ותיק שלך.”

„הפרופיסור אינו שמח כשמבקרים אותו”, לחשה בארס ועיניה העכבריות מצטמצ־מות. „אם תלמיד ותיק אתה, עליך לדעת זאת.”

מוללתי באצבעותי את שולי העבודה הצחורה.

„אני מבקש לראותך”, אמרתי שקט ועקשני כנגד הפנים המכוערים שלמולי.

החזיקה בדלת לחסום את דרכי ופניה הזעירים אפלוליים. ילדים לא נולדו להם ולפיכך טרחה כל ימיה לגדל ולטפח את שאיפותיו הנמרצות של בעלה. לשמור עליו מפני הטרחנים. דוממים עמדנו זה מול זה, עד שהחלה לשמוט ערמומית את הדלת בפני. אך אני תפסתי באצבעותי.

„שבע שנים לא ראיתי אותך.”

היא חייכה בעצב, מתוך עקשנות למודה.

„דווקא היום?”

ביקשתי להתמוטט על האשה הקטנה והעקשנית הזו. העברתי את לשוני על שפתותי היבשות, לכדתי בכפי את זקני שגידלתיו פרע משך שבע השנים, פסעתי בכבדות ועמדתי עליה. ידה הקטנה מישמשה בבהלה בכף־המנעול, אך, איתנה ואמיצה, לא עזבה את מקומה.

„שבע שנים ישבתי בקיטון אפל וכתבתי עבודה בשבילו...” חזרתי ולחשתי כנגד פניה הפחודים.

„הערב מחלקים תעודות...” גימגמה השפילה ראשה. „הוא רוחץ את גופו... אדוני יודע מה־יקרים המים... אדוני...”

היא החלה לדבר עמי בלשון־נסתר משום שחשבה אותי למשוגע. אז גחנתי אליה ונישקתי את ידה היבשה והמיובלת. קולי נשבר בי: „אף אני מבקש תעודה... אנא הגברת ראופנציר.”

שמטה את ידה מכף־המגעול, נרעשת ומופתעת. לא רבים האנשים בעולם שקוראים אותה בשם בעלה הגאון. בלאט שלחה את אצבעותיה וריפרפה בפליאה על קצות זקני.

„רק שעה קלה... אדון...“

פסעתי בעקבותיה אל חדר־עבודתו של הפרופיסור. שם נותרתי לבדי בין ארבעת הארונות הגדולים של ספרי ראופנציר.

הדימדומים זחלו בין שורות הספרים הרבים. עד לתקרה נתגבבו אצטבות עמוסות ספרים, כאילו עשוי החדר ספרים ולא קירות. בכל אצטבה עומדות שלושה־ארבע שורות של ספרים. בכל שנה מוסיף הפרופיסור שורות חדשות, וכך הוא סוגר והולך את חללו של החדר בספרים, שפן אינו יכול לשבת על מלאכתו בלא שירגיש בכל הספרים סביבו.

בחלון הסגור טיפס הלילה בכתמים אפורים, וצללי עלים גדולים נפרשו בחדר. סובבתי מארון לארון, ועיני מרפרפות על גבי הכריכות. עד־מהרה יגעתי, ומשראיתי כי בושש הפרופיסור לבוא, הלכתי ושקעתי בכורסת־העור שלו. בזהירות הנחתי על שולחנו את ניירותי הרבים וסידרתים לפני. באהבה נחו עיני על הכותרת. השפלתין מעט והתבוננתי בשמי הכתוב באותיות קטנות. אות אחת נראתה לי לפתע רפה, ומיד הזודרתי, נטלתי את עפרונו של מורי וחיזקתיה בשקידה. אחר פשטתי רגלי בהרחבה, מעשה־אדנות, ונעצתי מבט קופא בחלל החדר המחשיך. כל ספריו של ראופנציר הפכו בעיני כתם מטושטש אחד. קול רחש שמעתי פתאום. קפצתי ממקומי בבהלה, אך הבית היה דומם. רק ממרחק נשמע קול שיקשוק המים, שהגברת ראופנציר שופכת על גופו של בעלה.

מחשבה עלתה על לבי.

התחלתי ליסוב ולחפש בין אצטבות הספרים, עד שמצאתי את האצטבה המוקדשת למלכות המאטארונית. ספריו המוכרים של הפרופיסור עמדו בחשיבות זה ליד זה, ובצדם ספרים של אחרים. שקניתי לי בהם בקיאות שלמה. הטיתי אזני לשמוע את צעדי של הפרופיסור, אבל לא היתה אלא דממה. שלחתי יד קלה והפלתי את ספריו. השורה השניה נגלתה לפני. הסבתי ראשי חרש לאחור. מן החלון, בעד עלי העץ הצהוב, ראיתי את השמיים. באופק עוד נותר חוט של דם. האור נמוג והלך במהירות. ביקשתי להעלות אור בחדר, אך מפל עבר חסמו הספרים הצפופים והשחורים. שירבבתי ראשי כנגד השורה השניה, וקראתי בשארית האור הרפה. גם בשורה זו נמצאו ספרים רבים שנתגלגלו בקיטוני. שוב דממתי, לארוב לרחש קל. אחר הפלתי אף את השורה השניה. עתה חתרתי בשורה השלישית. שם היו מונחים ספרים דקים, קונטרסים ועתונים בלים ועתיקים. פישפשתי בהם בלהט, קורא את כותרותיהם המחוקות. עננים קטנים של אבק עבש פרצו מול פני. הכל נתפורר באצבעותי. עקרתי את הספרים שכתב הפרופיסור, את הקונטרסים העתונים, וערמתי הכל על האצטבה שמעל לראשי. לאחר שרוקנתי בשקידה את כל המדור המוקדש למלכות־המדבר היבשה, נגלה לפני רק הקיר הערום

והמקולף, וקונטרס בודד אחד נשען עליו. התרגשות אחזה בי. שלחתי את ידי אליו, אך היא קצרה מהגיע. שירבבתי ראשי ובעיניים כואבות, בלא־אור, גיששתי אחר האותיות. „ברין” קראתי את שם המחבר, ונשימתי נעצרה. „על הסגפנות ועל דרכי העינויים של הכהנים האכזרים המאטארוניים”. כפפתי את גופי, וכשאני נבלע בתוך האצטבה חתרתי בכל כוחי להגיע אל הספר הקטן ולחטפו, אך לפתע נתמוטטה הערימה שערמתי מעל ראשי וספריו העבים של ראונפציר החלו להיזרק, כמו ביד בעלמה, בזה אחר זה, כבדים וכואבים, על גבי הרכון. אור חזק גדלק בחדר. גרתעתי וידי ריקות. בפתח עמדה דמותו הנמרצת של מורי, שלא זוה

מלפני כל אותן שנים רבות שפלאתי עצמי בקיטון צר.

כל־אימת שאני רואה אותו, חרדה וששון יורדים עלי. ובראותי עתה את ידיו השמנות, את גוו הזקוף־הדרוד, את עיניו החמורות במשקפיו שחורות־המסגרת, הכרתי לדעת כי מאום לא נשתנה במשך שבע השנים שלא ראיתיו.

הוא הסתכל דומם איך אני מחלץ את רגלי מגל ספריו, איך אני ניגש אליו, כפוף ונכלם, להושיט לו ידי לשלום. ברפיון נתן לי את כפו. האמנם לא הכירני?

„הפרופיסור אינו זוכר אותי...”

הוא הציץ בי בכובד־ראש, כדרכו:

„לא”.

נסמכתי אליו חרש, כמבקש חום של ידידות.

„כיצד?...” העליתי תמיהה, כובש את התרגשותי. „והרי אני מתלמידיו הנאמנים?”

לא ענה.

„רק לפני שבע שנים נתן לי את נושא העבודה. בחדר זה ישבתי לפניו. לפני שבע שנים... ומאז אני עובד בשקידה... בכוח ההוראות שנתן לי. בולש ומדקדק... חריף

וזהיר... כמו שלמדתי אצל אדוני... אדוני...”

„ובכן!” הפסיקני בנהמה חסרת־סבלנות, גס־רוח כדרכו.

„ובכן, סיימתי!” קראתי בצהלת־יאוש למראה פניו החמורים.

הוא הסה עצמו אלי, תפס בבגדי ומשכני אליו, זועף וערמומי.

„כיצד סיימת? שמא החסרת דבר?”

„לא... לא...”

„התעודות, הפנקסים, החרסים, העצמות היבשות? הכל בדקת?”

„כן, אדוני”.

הוא שמט ידו ממני, הלך אל שולחנו ונתישב בכורסתו.

„שמך, אדוני?”

אמרתי לו את שמי, אך לא זכר. חזרתי ואמרתי את שמי, הוא לא זכר. הטעמתי את האותיות, ולא זכר. כל מה שאינו חשוב לו הוא שוכח מיד. נשענתי דומם על ארון־הספרים. נתן בי את עיניו הקשות, שנצצו מבעד לזוגיות משקפיו, ורמז לי שהוא רוצה לראות את העבודה. הוריתי על הניירות שלפניו. חטפם, קרא את

הכותרת והפך בהם בתנועות מוזרות. עד שמצא את רשימת הספרים. כיון שראה את שמו ושמות ספריו הרבים, נחה עליו דעתו.
 „על העינויים... על הסגפנות...“ היה ממצמץ בשפתיו. „אמרת שתלמיד ותיק אתה לי?“

ניענעתי בראשי.

„וזאת עבודת-הסיום שלך?“

ניענעתי בראשי.

„שבע שנים שקדת עליה?“

השפלתי ראשי.

„מדוע אינו יושב?“

נטלתי כיסא וישבתי לפניו.

אשתו נכנסה אל החדר חרישית ובידה מסרק. כשעברה לידי, סיננה: „רק לשעה קלה...“ תקעה את המסרק ברעמתו הרטובה של בעלה והחלה לסרקו. המלומד קרא בינתיים במהירות את עבודתי, נושם נשימות כבודות. אדם עסוק הוא ואינו מאבד רגע לריק. שתיקה ירדה עלינו. לא נשמע אלא קול המסרק העובר בשערותיו. ישבתי כפוף במקומי, משחק דומם באצבעותי. לבי היה ריק. עיני הלכו אל האצטבה הריקה. מקום שקונטרסו של ברין תקוע שם. רעדה עלתה בי. שפתי, כלוחשות אסון, הפרו את הקריאה המהירה והדמומה שלפני. קולי רפה ורך: „היכן הוא מר ברין?“

ידיה של הגברת ראופנציר קפאו. הפרופיסור נחרד לאחור, זקף עיניים פעורות.
 „מי?“

„מר ברין“, חזרתי ואמרתי, נפחד מדברי.

הוא דחה את הניירות מלפניו ושאל בקול קשה:

„היכן שמעת על ברין?“

ביקשתי להעלות חיוך על שפתותי, ולא עלה בידי:

„הרי זה בעל ההערה הקטנה... בספרו של אדוני...“

הוא שתק כנדהם. אז קמתי ממקומי ופסעתי רפות אל האצטבה הריקה. ובעמדי שם לחשתי ערמומית לשנים המתבוננים: „לפרופיסור יש גם קונטרס קטן של מר ברין...“

ופניתי אל עבר האצטבה למשות מתוכה כבדרך-אגב את הקונטרס הקטן.

„יניח, במחילה מכבודו, את הספרים“, מילמל ראופנציר בריחתת-לב. אך אני כבר לא שעיתי אליו, ותקוף-קדחת גחנתי כלפי האצטבה. ספרים כבדים זורים שנשרו מן המדף העליון חסמו את הדרך בפני. התחלתי לחתור ולעקור שורות נוספות של ספרים. לערם ערימות. אשתו של ראופנציר התבוננה בי בכאב. בוריוות מפליאה רוקנתי אצטבות אחרות עד ששוויי-המשקל נתערער בעיקרו והספריה כולה החלה לנוע כמו על גלי ים. לפתע נידרדרו הספרים מכל עבר, גולשים וקוברים את הכל.

רגליו של הפרופיסור עמדו לידי. הכל נתערפל ככתם מטושטש. עיניו של הפרופיסור נפערו עצובות כעיני סוס־היאור. הוא לא הוציא מלה מפיו. כבר חרץ את גזר־דיני, ובשקט כרע על ברכיו והחל לאסוף את ספריו. נשאתי עיני אל אשתו. פניה המכוערים דממו בתדהמה. בלאט אספתי את ניירותי מעל השולחן והלכתי בעקבותיה אל הדלת. גרם־המעלות היה חשוך, רק אורות קטנים בקעו מן הדלתות. כבר אמרה לסגור אחרי את הדלת, אך אני נגעתי בזרועה ובקול עייף שאלתי:

„מי הוא מר ברין?... תגידי לי הגברת... האם הוא חי?...“

היא קפאה לרגע. רחמיה נכמרו. יצאה אחרי, וסגרה את הדלת. שפתיה לעו בדברה: מר ברין חוקר גדול היה ואדם שופע אור. אבל היא אינה סוברת שעודנו חי. האם לא כילתה אותו הבצורת? אבל היא זוכרת שגר בקצה העיר, ואף פירשה ידיה הורחה בתנועות קצרות היכן ביתו. חיוך דק נתעוות בפיה. נטלתי את כפה ורכנתי עליה בתודה.

„אתה תלך?“ שאלה חרש.

ניענעתי בראשי.

שמטה את כפה מכפי ושלחה את אצבעותיה שנית אל זקני העבות. אבל הפעם אחזה בו מעט ועיניה מתרוצצות בפליאה.

ד. אצל ברין

מר ברין כתב הערה קטנה וחשובה, ואני חשבתי שכבר מת. אבל גדעון סירותה היושב בביתי סיפר לי שאפשר עודנו חי, והגב' ראופנציר אף הראתה לי את ביתו. בן יש לי שחצה את הכביש ונפל, ומכוננית עברה על רגליו, והוא אינו מכיר אותי. שבע שנים ישבתי בקיטון אפל וכתבתי עבודה.

סירותה כילה זה כבר לכתוב את עבודתו. ממרתפי הספרייה יצא לו אל ארץ השמש הזאת. שבע שנים שאין מטר על הארץ והאגמים הפכו חרבה צהובה וסדוקה. סירותה יודע את אשר הוא מספר. שבע שנים קמים האנשים בבוקר, השמיים תכלת אחת שאינה משתנית. ואני ישבתי מאחרי תריסים מוגפים, לאור מנורת־שולחן, והזמן נודד מאחרי גבי. אני כתבתי עבודה לפרופיסור ראופנציר.

הלכתי ברחובות המכסים את האדמה היבשה. שמיים שחורים נפרשו על העיר העייפה לגשם, שהמון־האדם פוסע בה הלוך־ושוב כחית־טרף בסוגר. אינם שרים, אינם בוכים, אינם צועקים. כעשבים קמלים הם רוחשים בשדות. שבע שנים הם חשופים לשמש ומתבוננים אילמים בים המלוח הלוחך את החופים. אבל אני אף את גלי הים לא שמעתי, אלא הרכנתי ראש על ספרים רבים להאזין לקולותיהם המזורים של הכהונים המאטארונים הראשונים, שסיגפו את עצמם ועינו את זולתם. אני כתבתי למורי עבודה גדולה.

עתה הוא גוחן לאסוף את הספרים שהפלתי, חשבתי בייאוש. קטן ורצין הוא אוחו בכל ספר, ומחזירו בקפידה למקומו. לא ישקוט עד שיקים בחזרה את ספריתו הנופלת. ובסיימו עם אור הבוקר יביט בעיניו המטורפות אל אשתו העייפה, שעמלה

בשקט לידו. אך את ניירותי הלבנים לא יראה עוד. הוא לא יקרא את אשר כתבתי בשבילו.

הרוח החמה הלכה באשר הלכתי, ולטיפתה צרבה בערפי. הרחובות היו לדרכי־עפר רחבות ומחוקות, כאותן דרכים שהכהנים המאטארונים היו הולכים בהן, ערומים וצמאים, להשליט את אמונתם. פהושם עוד הבליח פנס־רחוב צהוב, אבל הבתים המעטים היו רעועים וחשוכים. כל פסולת העיר הושלכה פה בחפזון. הגעתי אל שוליה המכוערים והמקומטים של הקריה.

דממה מסביב. נשמעה רק פריטת חוטי הטלגרף שנמשכו מכל העיר אל שורה ארוכה של עמדי־ענק. כבר חשתי בנשימתם המחניקה של השדות שנפתחו לפני, שדות־בור חרוכים. באופק עמד גלגל־הירח, שלם ומאיים. הגעתי אל הבית האחרון שהגב' ראופנציר פרשה אליו את כפיה. צריף־עץ חשוך ורקוב, שעצים שרופים נטויים לפניו. לא נראה כי יש בו אדם. העברתי את ניירותי הצרורים מיד אל יד ונקשתי קלות על הקיר. הד רעד בפנים ודמם.

התחלתי ליסוב סחור־סחור, מלטף את הקירות השחורים. מת האדון ברין, התרונוג מחשבות בי, ואני אפרסם את עבודתי בעולם. אך משלחצתי על כף־המנעול והזזתי את הדלת מעט, ניצנץ אור חלש בתוך הצריף. שני חדרים היו שם, מפולשים זה בזה, ובחדר הפנימי דלקה עששית. עברתי בחדר הראשון, האפל והריק, אך משבאתי אל החדר השני, נעצרו רגלי הרועדות. על כיסא שבור באמצע החדר התגנמם לו אדם־נפיל כמו חנוט. צפורי־טרף זקנה ומרוטה.

„מר ברין...“ נתלש לבי, „זה החוקר שנתעלם ממני.“

נשימותיו לא נשמעו, אבדו בצעיפים הרבים החותלים אותו. ראשו שמוט על חזהו כאבן לבנה, ורגליו הארוכות פשוטות לפניו. ידעתי שלעולם לא יראה את עבודתי, וביקשתי להניחו בתרדמתו ולהסתלק חרש, אך לפתע נכמרה נפשי על הענק המונח הזה, המוטל לפני, מכורבל בבגדים ישנים. בלא לזוז ממקומי הרכנתי ראש ולחשתי:

„מר ברין?“

אין תשובה.

„מר ברין...“ חזרתי וקראתי לו מתוך העומק, מאחרי אלפי מסכים. אבל המלים החליקו על הדמות העייפה בלי געת בה, הידהדו בחלל הריק והפכו כתמי־צל על הקירות.

„מר ברין?“ הגבתי קולי בתחינה. אבל הפנים הסכופים והרוזים שלפני לא זעו. כבר מת, נתערפל ראשי. לפתע הרגשתי לטיפה חמה בידי האוחזת בניירות. נרתעתי. ילד נמוך, שמן וחיוור, שנולד מתוך צללי החדר בלא שהבחנתי בו, היה מתבונן בשקיקות בניירות שבידי, שולח אליהם את כפו הכבדה. העברתי את הניירות לידי השניה, והילד הוריד ראשו בהכנעה. אך אותו רגע חשתי לטיפה בידי השניה. בתדהמה ראיתי ילד שני — נמוך, שמן וחיוור, בצלמו של הראשון — שולח אף הוא יד זהירה אל הניירות. נסוגתי מעט לאחור. השנים נסוגו עמי.

שלמה ויתקין: סולם יעקב (שמן)

חזרתי ונסוגותי, אך הם פסעו חרש בעקבותי, נצמדים אילמים משני צדדי ועיניהם הבולטות לטושות אלי. נפוחים בבגדי-חורף עבים וארוכים, שריח עיפוש-של-עוני עולה מהם.

הגבהתי את הניירות כנגד לבי למלטם. חיוך רופס נקרע בשפתותיהם ופניהם נעשו חביבים-עצובים. כאיש אחד הושיטו את כפותיהם אלי ולימלמו: „אדון, יתן לנו נייר... יתן נייר“, ובידיהם הרפות ביקשו לחטוף את העברדה.

דחיתי אותם בבעתה מעל פני, אך הם נתלו בי, רפפים וחמימים. הדפתי אותם בחזקה. אחד נפל ככדור-גומי אטי וגדול, אך מיד קם ומחה את ידיו וחזר והתנפל אצלי. הם התחננו, מלטפים את ידי ודבקים בגופי, מהגים בכבודות: „יתן לנו פיסת-נייר... פיסת-נייר אחת“.

אט-אט הצליחו לדחוק אותי אל החדר הראשון, האפל. הלמתי באגרופי על מפלי בשרם הרך, אך הם רק כפפו ראש בכאב ונשקו את ידי המכה, כשהם חותרים, עקשנים ועבים, אחר הניירות. משראיתי שעוד מעט יחטפו ממני את הניירות, תלשתי את העמוד הראשון, שנשא רק את כותרת העברדה ואת שמי שלי, ונתתי לאחד מהם. מיד הרפו ממני וקדו בתודה, כשני סריסים קטנים. בעל-הנייר קיפל את הגליון בזריזות ובדייקנות שאינן מתאימות לגופו המסורבל, קרעו ונתן את מחציתו לאחיו השוקק. עתה לקח כל אחד את מחצית הגליון שבידו וקיפל שקדנית קיפולים הרבה. רגע קט עבר ובאימה ראיתי איך הפך הגליון שני עננים לבנפנים של פתית-נייר שהפריחו השנים ברישעות. חיוך של אושר לאה האיר את פניהם החיורים. הם שבו אלי, ופניהם החביבים-העצובים ביקשו עוד.

אני ראיתי את האיש המוטל על כסאו, ענק דומם באורה העכור של העששית. גחנתי אל הילדים ושאלתי בלחש: „זה מר ברין?“ הם הביטו איש אל אחיו בערמומיות. אחד מהם החל לרחוש: „יתן האדון פיסת-נייר לילדים המסכנים... אנחנו נגיד הכל...“ תלשתי את העמוד האחרון, שבו רשימת הספרים, כמו שעשו לגליון הראשון כך עשו לגליון הזה, ולאחר רגע נמוגו פיסות-הנייר באפילה. הם חיכו אלי, מטומטמי-נצחון.

„זה ברין...“

חזרו ופשטו ידיהם, ובקולם שוב רעד פזמונם.

„אתם של ברין?“ הושטתי להם גליון-נייר נוסף. הם חטפוהו מידי, וכשהם עוסקים בקריעתו לגזרי-גזרים נהמו בינם לבין עצמם:

„לא... לא... לא...“

ואחד מהם אף קרב בידידות אלי, פרש כפותיו השמנות כנגדי ואמר: „אנחנו בנים של ראו... פנ... ציר...“ ברכות מפתיעה הגה את השם. וכי מעולם לא ראה את אביו התקיף? תפסתי אותו בחזקה, אבל הוא התפתל מיד, שמן וחלש, על הארץ, מעווה כנגדי את פניו: „ירחם אדוני... ירחם ויתן נייר...“, וחמק הצטרף אל אחיו, שפירכר סביבי להצילו, השנים הזדרזו והלכו אל החדר השני, אל מר ברין,

עלו על שני שרפרפים קטנים שנועדו להם, עמדו משני צדדיו, גחנו אל אנני הנפולות וצווחו: „ברין! ברין! אדם בא לכאן. אדם!“ הלכתי אחריהם ונעמדתי לפניו.

מתוך מצולה ערפילית התעורר. הרים את ראשו השב ופקח עיניים כחולות ומאירות אל השנים שעמדו אצלו. הם נסמכו אליו, הרכינו ראשיהם, ושותקים כבשו פניהם בכתפיו. שתי ידיו הגמלוניות נשלחו אל הראשים הסגלגלים, ללטפם ביד רכה. העביר מבט פרוץ נכחו ועיניו רעדו בעגמומית רכה. אפשר ראה אותי כמו כתם מטושטש. קרבתי אליו. הוא תלה בי את ראשו באימה.

„מר ברין...?“ לחשתי.

הוא ניענע בראשו, מבולבל. אך עיניו האירו כשמיים עמוקים ורוגעים. שני התאומים הרימו את ראשיהם המתרפקים אצלו ומקשיבים הביטו בצרור הניירות שבידי. דממה. באור העששית נפרש צלי והיה אף הוא לענק.

„אדוני כתב קונטרס על הכוהנים המאטארונים הראשונים...?“

הוא לא הבין דבר. רק חייך כנגדי בפה חסר-שיניים, אומלל ונפחד.

„על אכזריות כוהני מאטארוניה...“ קראתי בקול רם, וקולי הרעיד את הקירות המלוכלכים והערומים. האיש הגדול השח ראשו בבהלה. הילדים צחקו את צחוקם החרשי, וליטפו את כתפיו באהבה. קרבתי אליו. קולי גווע כמו צפור בכלוב.

„הערה קטנה על המלכות המאטארונית...“

אבל האיש לא ענה. רק עיניו הנבעות תעו מסביב. הילדים כבר שבו ושלחו את כפותיהם, אורבים לניירות. סתרתי בכל כוחי על הידיים המושטות. הם הרתיעו בכאב, לוקקים את כפותיהם המוכות.

„תן, אדון, פיסת-נייר... הילדים מסכנים...“

ופנו אל ברין ולחשו באזניו:

„יש לו נייר, ברין, יש לו נייר, שיתן נייר.“

הוא ליטף את שערותיהם המעטות. הסב אלי את ראשו. שתי עיניו היפות האירו בצמאון כחול וחוק. הוא חייך במבוכה, ובקול חלש אמר:

„יואיל האדון בטובו ובחסדו לתת לילדים המסכנים נייר.“

ושמט ראשו על לבו, כלוחש סוד חשוב.

„את כל הפסולת שורפים פה. ואין פיסת-נייר בשביל הילדים האומללים.“

„הילדים האומללים“, חזרו השנים אחריו.

בידיים קודחות קרעתי שני דפים מן ההקדמה ונתתי להם. עתה גחנתי עליו, ובשפתי חזרו ובכו המלים:

„אדוני כתב קונטרס חשוב על המלכות החרבה של המאטארונים.“

עכשיו שמע. נבהל הרים את ראשו, כמו ביקש להרחיק מעליו את המלים. עיניו המאירות פירפרו. „זה היה לפני שנים רבות“, גימגם בהתנצלות ואחז ראשו העייף בידי. התאומים עמדו קשובים ונפעמים, כדרך ילדים שאינם מבינים. על קדקדיהם

היו תקועים שני כובעי־נייר שכבר הספיקו להתקין משני הגליונות שנתתי להם. מר ברין גישש אחרי: „מי אתה, אדוני?” מילמל בפחד. עתה ראיתי שסומא הוא, ועיניו היפות אינן רואות דבר. כל פחדי היה לשווא. לחינם העליתי את חמתו של מורי. אין לי אלא לשוב ולבקש מחילה. אבל קרבתי אל הפנים החריבים ואמרתי:

„שבע שנים כתבתי על העיוניים ועל הסגפנות של כהני מאטארוניה. ועכשיו סיימתיו.”

הוא ניענע בראשו לאות כי שומע הוא את דברי. „זה היה לפני שנים רבות”, חזר והתגונן. אך אני לא הרפיתי ממנו, מיואש וקודר. „בזכות הערה קטנה כתבתי הכל”. הוא פחד מפני, גדל־אברים נצמד למקומו. „זה היה לפני שנים רבות”, חזר אין־קול על פזמונו. אבל אני הטחתי אל תוך עיניו הכבדות:

„אבל את הספר לא קראתי. איש אינו יודע עליו.”

הוא פרש כפיו בייאוש, מטה ראשו כדרך הסומים ומקשיב בתשומת־לב נרגשת. נראה שלא הבין את כל דברי. „יתן לי קונטרס אחד משלו, למען אקרא בו”, לחשתי. „אני אשב עוד שבע שנים. אלמד, אמחק, אתקן ואוסיף. אני אזכיר את שמו ברבים. יתן לי את ספרו.” עתה ששמע את בקשתי רפתה הקשבתו הנדהמת. הוא הניח את אצבעו הארוכה על מצחו. כמי שמבקש לזכור. אחר אמר בקול רפה:

„הילדים האומללים קרעו את כל הדפים. הילדים.”

ושוב גחן עלי בכל גופו הארוך, כמספר סוד חשוב:

„את כל הפסולת שורפים, ואין פיסת־נייר נותרת בשביל הילדים. הפרופיסור הטוב אינו שולח לכאן אלא מזון ובגדים. אבל צעצועים אין להם. גלמדים הם.”

לפתע באה תנועה באבריו השרועים. ליקט את עצמותיו וקם ומילא את החדר בקומתו הנישאה. כפף עצמו ורכן מתחת למיטה פרועה ועבשה שעמדה בפניה, פישפש הוציא כריכות רבות של קונטרסים, בדמות הקונטרס שרדפתי אחריו בספרייתו של ראופנציר. פשטתי את ידי וחטפתים ממנו. כולם ריקים היו. בניו של הפרופיסור טרחו לתלוש הכל. עתה התבוננו בי במבטם החצוף, מגרדים בצפרניהם את הכריכות. „הם לא הותירו”, צייץ, ענקי ועלוב, ועיניו הסומות רועדות. ושוב ראיתי בתדהמה איך הוא מצטדד אלי לחזור ולספר את רעיונו האווילי:

„את כל הפסולת שורפים פה. וכי מה היה להם לעשות?”

שני הילדים לא יכלו עוד להתאפק, ניגשו אל ברין וחיבקו את רגליו בגפיהם הכבדות.

„נייר! נייר!” זעקו אליו חרש מעומק ישותם האטומה.

הוא החל לגשש דרכו אלי. עיור ופעלתני. אחו בי. מישש את פני, ליטף בשמחה את זקני. אחר משך ברוך את הניירות מבית־שחי ונתנם לילדים. „הרי יש לך העתקה שניה“, חייך בערמומיות שוטה. התאומים נדהמו משיפעת הנייר שהעתיר עליהם. פרשו זרועותיהם לשאת את הניירות המתפורים, ובמצעד מחול שיכור פרשו עם שללם לקרן־זווית, כשני כלבים מפוטמים. כף־ידו של ברין עדיין אחזה בזקני. „האשה המתה ביקשה שאיטיב עמם. כל הזמן באה היא אל חלומתי“.

אור העששית הדועך החשיך את עיני. לא ראיתי לפני אלא את עיניו הפקוחות כעיני מכשף. הוא נשען עלי ומשכני אל הפתח. הלכתי באפילה כבתוך חלומותיו העכורים. חלומות סומא ישיש. הוציאני אל אור־הירח והעמידני מול המרחבים. כל הזמן היה תופס בכנף מעילי, כילד מגודל. זכרתי את גלי הספרים המכסים את קונטרסו. הפבוש במעמקי הספרייה. קולי נשבר בתקוה אחרונה.

„מה כתוב שם? מה אמרת שם?“

הוא נחרד. עיניו נמלאו דמעות.

„איך אפשר לדעת? הכל פרח מראשי לאחר שמתה...“

באוור הידהד שקט נצחי. כמו נהמת תנור הגיעה רחישת הים ממרחקים. מן הצריף נשמעה שירתם הדקה של התאומים, שהיו מפשפשים בכבודות בעבודתי. דוממים עמדנו זה ליד זה. עייף הייתי, ראשי הרטיט מתישיות. שבע שנים לא עזבתי את חדרי, היום הלכתי עד קצה העיר. ברין שמט את ידו האוחזת בי. שפתיו נפרמו במבוכה.

„מהיכן באת?“

„מן המלחמה“, עניתי בלא לחשוב.

הוא חייך לעצמו. דומה שלא שמע את תשובתי. צנח לו בלאט על המדרגה שלפני הצריף, השתרע מלוא אורך קומתו, מניח את ראשו על הסף.

„גם אותך הוא רומס?...“ מילמל, ועצם עיניו בתרדמת־פתאום.

בעומק החדר התלקחה אש. התאומים הלכו זה אחר זה במחול־שדים, שרשרות ארוכות של נייר בוער נגררות אחריהם. הצריף השחור להט מחום. ראשו של ברין היה מוטל לרגלי, ועיניו עצומות. אמרתי לעצמי: עתה הגיעה השעה ללכת — אבל רגלי לא נשמעו לי. מר ברין פשט לפתע את ידיו לתפוס את החום שהתפשט סביבנו. ידיו נתקלו בי. הוא פקח עיניו, הישירן אלי, תמה למצוא אותי לידו. פיו נקרע בעצב, מעורר רחמים.

„מתי יירד גשם? כלום יודע אדוני?“

ולא ביקש את תשובתי, אלא חזר לשנתו ובת־שחוק בלומה על שפתיו. אפשר כבר ראה את חלומותיו. אמרתי לנפשי: עתה אניח אותו ואחזור אל ביתי. ידי היו ריקות.

ברחובות יקדו האנשים בשמחה שגעונית, והנשים הנחשפות נישאו על כפיים. דומה היה עלי שראיתי את גדעון סירותה מהלך נמרצות בקרן־רחוב. ביקשתי לרדוף אחריו, אולם לא עצרתי כוח.

ה. בחשיכה

בביתי היתה אפילה: יחיד הלכתי בחדרים ואור־הירה נשפך אלי מחלון אל חלון. באתי אל קיטוני והתישבתי ליד השולחן. האשה־המשרתת סידרה את הספרים זה על גבי זה ופתחה לרווחה את החלון. מנגד נגלתה הגבעה הקטנה, חרבה ואפוליתית. החלקתי באצבעותי על מנענעי מכונת־הכתיבה השוקטת. השולחן היה ריק, כמו שדה קצור. המלאכה תמה. לפתע פילחתני הרדה. עיני תרו לשווא אחר הניירות הלבנים. הפכתי את ספרי, בחשתי במיטתי. ההעתקה השניה והאחרונה לא היתה פה.

צעקת־כאב נתמלטה מפי.

רצתי אל המשרד החשוך של האיש סירותה, התרוצצתי בו, הופך את כיסאותיו. ההעתקה לא נמצאה. הוא שרף אותה, חשבתי בבעתה, ועל ברפי נפלתי והתחלתי לזחול על הרצפה בין בדלי סיגריות מושלכות, בתוך האפר. משקפי נפלו מעיני ונשברו. גחנתי להרימן ואצבעותי נפצעו בשברי הזכוכית. מופה־סנוורים ומיואש התנפלתי על ארון־התיקים, המבהיק כשיש, והוצאתי את המגירות ממקומן. באור־הירח הרחוק ראיתי את הניירות הלבנים, שגדעון סירותה פיזרם בין התיקים, לפי מפתח בעלם, הידוע לו. נייר אחר נייר, כך משיתי בחזרה את העבודה, אל ידי העייפות. העמוד הראשון בא לפני ואני קירבתיו אל עיני קצרות־הראי. שמי היה מוטל שם. דבר לא נשתנה באותיות הקטנות.

דמות אפלה יצאה ממעמקי החדר.

„זה אתה, אדוני, שצעקת?”

קולה החם של האשה־המשרתת.

„כן. חיפשתי את ההעתקה האחרונה שלי.”

„ומצאת?”

„כן.”

אור־הירח נפל על כפות־רגליה הלבנות, החמימות. היא עמדה שקטה, אינ־ניע.

„האשה... הגברת... היכן היא?” גימגמתי.

לא ענתה. עיניה ברקו בחשיכה. אצבעותי מלאו דם, ואני נתתינ בפי. היא קרבה אלי. עתה ראיתי את צווארה הרך והחשוף. טיפות זיעה התגלגלו על פני הסמוקים. עיניה נכמרו אלי.

„פצעת את עצמך?”

שלחתי את ידי השרוטה אל לבה והלכתי אליה. היא נסוגה לאחור.

„לא, אדוני. די, אדוני. כבר נגמרה העבודה.”

ומילטה עצמה והלכה בלא־קול, ואני מתגולל באור הצהוב הנשפך מן השמיים. נפלתי על המיטה הרחבה, ואת דם אצבעותי הספגתי בבגדי. פרמתי את חולצתי ושמתי על בשרי את הניירות שנאספו בחזרה. רכסתי את חולצתי. עתה רווח לי. אט־אט התפרבלתי באברי, חובק את כתפי המתכנסות לנוח. אילם רבצתי ועיני

פקחות באפילה אל החלון הפתוח. בהילת הירח המתוק, בתוך מערבולת האור המתפורר, בין מסכי השמיים, ראיתי דרך לבנה וחרבה. שם נרדמתי. צחוק אשה העיריני. בתוך חלום רחוק, מוזנים שחלפו. מלילות המדורות בכבישים, בין שיירה לשיירה. בוואדיות הירוקים, נוטפי המים והדם. הצחוק שאהבתי, שכילה את נפשי.

פקחתי את עיני. בחדר עלטה עמוקה. הירח כבר שקע. מן הלילה זרמה רוח חדשה וקרה, והווילונות הגבוהים התנועעו כפתנים לבנים. במשך התרדמה שנפלה עלי נשתנה החדר כליל, כאחרי מהפכה. המפות הוסרו מן הקירות, שולחן הכתיבה נעלם ממקומו. ארון־התיקים התפרק כליל וכל תיקיו נלקחו. בפינת החדר עמדו מזודות ארוזות למסע, ולידן ראיתי את גדעון סירותה ואשתי רכונים ומאירים בפנס קטן על מפת־דרכים, כמו שהיינו נוהגים בימי המלחמה בשיירות כבויות־הפנסים. אשתי לבשה בגדי־מסע מרובי־כיסים־ואבזמים. שערותיה הצהובות נצצו באפילה. כפעם בפעם היו ידיהם משתלבות זו בזו, והוא היה לופתה ומנשקה עד שנעצמו עיניה מתוך סחרחורת. דמעות חנקו את גרוני, אבל עיני היו יבשות. הניירות רישרשו על חזי. שוב לא ביקשתי דבר. הם הרגישו שהתעוררתי. כיבו את האור הקלוש, חיש־קל קיפלו את המפה, ובאו יחדיו אצל מיטתם שכבשתי. נעמדו חרש ליד, ולפתע זרקו עלי אלומת־אור מהפנס שהיו משתעשעים בו. הרמתי ידי לכסות על עיני הסדוקות. אשתי צחקה בלא קול. „את זוכרת אותו”. לחש לה גדעון סירותה כאילו לא שכבתי לפניו. „שבע שנים נסגר בקיטון. עכשיו הוא הולך למות”. היא רכנה עלי. לא אמרה דבר. כאילו זר הייתי. הציצה בשעונה, עצובה, קלה ויפת־תואר. נשכתי את שפתי בשביל שלא אוציא מלה. גדעון סירותה הלך ונטל את המזודות. כל הזמן היתה האשה ליד מיטתי, מאירה עלי, ועיני בתוך אלומת האור. סירותה ניגש אליה, נגע בזרועה, והיא פנתה ללכת עמו. הם נדמו כמבוססים, כהולכים אל אבדון. פשטתי ידי. גדעון סירותה הרגיש בי. חזר ולחש, ועצבות בקולו:

„רוח באה... רוח של גשם אולי. אנחנו עוברים אל הוואדיות החרבים. אולי יבואו מים. נמתין שם. ראיתי שלקחת בחזרה את עבודתך. למה? אנחנו היחידים שיכולים לתת לה פירוש”.

הוא מחה את דמעותיו ששנאתי כל־כך, ואמר חרש:
 „אתה יודע שלא בשבילה, אלא בשבילך. מפני שהצלת את חיי במלחמה...”
 יצאו ונעלמו בחשיכה.

ו. רוח

שוב אני נרדם, ובחלומי אני שומע גשם. אבל כשאני פוקח את עיני רואה אני רק שמיים בהירים וצלולים. כל הזמן ניפט אלי מישוה בתוך שנתני. אני יודע, ואיני מעז להסתכל בו. אבל בין שמורות־עיני הוא מרפרף. בפניה הוא יושב, חיוור, צנום, בגדיו ארוכים ושחורים. ילד כבן שבע, פניו תמוכים בכפותיו, עיניו הנעוצות

בי מבוהלות כשל חיה קטנה. אבל אין הוא זו ממקומו. שבע שנים הוא מתבונן מאחרי גבי. צמרמורת של קור עברה בגופי. אספתי את רגלי, מכווץ ועייף. „זה אתה?“ שאלתי אפל.

הוא לא ענה. לרגע אבדה דמותו בחשיכה.

„זה אתה...“

ביקשתי לקרוא בשמו, אך שפתי נעו ריקות ויבשות. רק רוח ייללה מעומק הלילה. לא זכרתי את השם שנתתי לו. הוא לא זע. האם היה מקשיב? עצמתי את עיני. לפתע שמעתי ממרחקים את לחישתו. „הגשם יבוא“. זקפתי ראשי. הכורסה היתה ריקה.

„גשם יבוא... גשם יבוא...“ שמעתיו ממלמל לעצמו בעלטה, פוסע ומדדה על קביו ויוצא, שמעתי הד נקישותיו בחדרים. הדלת החיצונה נפתחה. הוא צלע במדרגות. גשם יירד?

בעיניים קרועות מתוך שינה הלכתי אל החלון. השמיים חלקים מאופק אל אופק, וכוכבים גדולים ודהים תלויים פה ושם ברקיע האטום. הגבעה הצחיחה עמדה שם קרובה עד להושטתי, ושירטוטיה הדים וברורים. העיר היבשה כבר כבתה. לא נותרו אלא אורות אדומים ספורים, שריפרפו באוויר כטיפות דם אחרונות. בכל היקום הוה היתה מרחפת רוח אחת וחזקה, מתחבטת על קירות השמיים, ונהמתה — ילל-אדירים חנוק באזני. צינה פירפסה בי. הגיעה שעת בוקר?

הילד, צולע על קביו, יצא מן הבית ונעמד קופא באמצע הכביש השומם, כמצפה למשהו. נעצתי עיני בכביש-האספלט ובדמות הילד הברורה עליו, ודומה היה שכבר ראיתי אי-פעם בזכרון-עבר סתום ומפחיד את אותו הילד העומד כך, חסר ישע, באמצע הכביש. מה הוא עושה שם? נשאתי את עיני הערומות אל השמיים הקשים, הבהירים. באופק נתקדרה פיסת-רקיע.

פרצתי בחדרים, בעד הדלת הפתוחה, ויצאתי אל הכביש, אליו. תוך כדי מרוצתי נפלו הניירות שעל גופי והתפזרו לרגלי, לרגליו. גחנתי ואספתים. משהזדקפתי ראיתי שבכל מעגל האופק נתהבהבו ברקים שקטים, כאותות של יד נעלמה. הרוח גברה. כמו עשרות מרכבות נעלמות עברונו ביעף, שוטפות לאורך הכביש. הרוח צלבה עצמה, מתעתעת. הפעה של סבל עיקמה את פיו של הילד העומד בהיר על מקומו. הוא הושיט ידו אלי, תובע בלא-קול את העבודה. אני גותן לו. ידיו הקטנות אוחזות ברפיון. הוא מבקש לקרוא את העבודה פה, באמצע הכביש. נשען על קביו הוא מעלעל, עמוד-עמוד, וכמו מחולשה נשמטים הגליונות מפותיו ונסחפים בזה אחר זה, לבנים ובודדים, עם הרוח העוברת בלא-חשך על-פני הכביש. „מה כתוב פה. מה כתוב פה“, היה מדבר אל עצמו.

אני אינני זע ממקומי. מבין חגווי הסלעים שבגבעה פרצו צפרי-ליל פראיות, וכל הגבעה נמלאה משק כנפיים מטורפות. שחור-השמיים הפך אפר. אבל הכוכבים לא נעלמו. הניירות האחרונים מתעופפים מתחת לעיני.

מתי יירד גשם? כלום יודע אדוני?

מלאכי בית-אריה : לוח

סתיו

גשם מכבה את ציני.
גשם מצית את בשרי.
אני שומע בְּכֹר שְׁקִיעוֹת

אם תבואי, כל הלילה
אגלף אותך

קיץ

לשוא נסיתי.
את הרוח שרו אֲרָנִים.
שְׁקִיעוֹת בְּלֶכֶד תִּמְהוּ עַל צִמּוֹן.
כך בְּרָקִים חִטְבוּ אֶת הַשָּׁקֵט.
גופך חרב. בְּצִינִים מְלַבְּנֹת
אזה צִמִּי עַל הַכְּבִישִׁים. לוחות המוֹדְעוֹת.

היעתרות

הַעֲרֵב הַמִּתְרַצֵּה הַזֶּה. מִיִּשְׁהוּ
מוֹשְׁחוֹ עַל הַבָּתִּים. עַל צִינֵי הַשְּׂרוֹטוֹת.
מִיִּשְׁהוּ גוֹסֵף אֶת קְלוֹחֵי הַשָּׁקֵט.
שִׁמַּע אֶת גְּשׁוּשֵׁי הָאוֹר.
מִי עוֹצְרֵנִי בַּמְרוֹצֵי
מִצִּיף אוֹתִי בְּאֶפְלוֹלִית הַזֶּה.
גְּשֵׁה-נָא וְאַמּוֹשֶׁךְ.

חורף

גְּלַגְלָנוּ רְעָמִים לַפְּרֶט
הַלוֹךְ וְשִׁיר.
פְּתֹאֵם חִבַּל הַגָּשֶׁם. וְנִכַּ
גָּמְגוּם הַמְּרַנְּבִים.
כּוֹכְבִים בְּשִׁלּוּלִית.

עליזה לבנברג : יומן קרית שמונה (ד)

היינו רכוננים על מעקה הגשר המוליך מן הכביש לבית־הספר התיכון. שני ילדים התנדנדו על לוח העץ הרופס שהונח על הברץ האדמדם. שבגללו אי־אפשר היה לעבור את הרצועה שבין המדרכה לגשר. סביבנו המו קולות רבים. נערות מתהלכות אנה ואנה, שלובות־זרוע. מצחקקות, מתלחשות, מפטפטות. נערים קוראים זה אל זה. מתעסקים באופניים. מתחבקים. נדחפים. זורקים מפעם לפעם מבט גנוב אל נערה זאת או אחרת.

„ובכן, איך היה הטויל, עמי?”

היתה זו שאלה אנכית. כלאחר־פה. בעיקר כדי לעורר את הנער הרוה, השחרחר מחלומות־בהקיץ. ואכן, הוא ניתר ופנה אלינו. מבטו פגש במבטי. אחר התרפטו זוויות פיו במין בת־צחוק, שנשתקפה גם מעיניו החומות, הגדולות.

„הר”, אמר, קולו הנערי צרוד, „הו, זה היה שקט כל־כך... את יודעת, כל־כך שקט...” ואחר, משהבחין בסבר־פני התמה, המזעיף: „זאת־אומרת, בתל־אביב, אצל הבחור ההוא בבית...”

עשרים מתלמידינו היו בירושלים שבוע קודם־לכן, לשם פגישה עם רעיית הנשיא. יחד עם עוד נערים מישובים חדשים שוחחו על ספרה של רבקה גובר בדבר חייה ועבודתה בכפר חדש. כסבורה הייתי תחילה שיספר לי על הבירה, על יתר הנערים, על האנשים שפגש שם.

„רק בן אחד, וההורים שלו... הם לבדם בבית”. עמי המשיך. היתה נימה של ערגה בקולו, של בעגועים כמעט. „זה היה שונה כל־כך מכל מה שאני מכיר...”

„בלי תיגוקות מיללים”, אמר נער אחר, שקרב לגשת אלינו. פליאה היתה בקולו. „תארי לעצמך, בלי צווחות... יש לו חדר גדול רק בשבילו... הבחור שאצלו התארחתי... הספרים... אמא שלו יודעת יותר ממנו...”

מירה, גבוהה דקת־גו, תלת־יה השחורים, הארוכים מתבדרים ברוח הקרירה, אמרה פתאום: „היה ממש ערב נפלא... הלכנו לקולנוע... את יודעת, היא מתלבשת בפשטות... בלי תכשיטים... במכונית של אבא שלה... כשאני באתי לחדר שלי...” השתתקה, על פניה — חיוך. זוכר.

„וכשבאתי לחדר שלי, את יודעת מה מצאתי? על השולחן על־יד המיטה שלי טבלת שוקולד...” כעטורת־נצחון היתה.

הנה כך התרשמו תלמידינו מן הביקור אצל הנערים בנייהמזל של צפון תל־אביב, תלמידי התיכון החדש. שהוא מוסד בעל מסורת של חינוך אזרחי ואחריות חברתית. כך התרשמו הנערים הגדלים בתוך מחסור, רעש וחוסר־בטחון. בבתים שבהם רק לעתים רחוקות תימצא פינה שקטה לשבת, לקרוא או לעבוד.

„האם“, אמרה גילה, נשענת על מירה, עיניה הירוקות קרועות לרווחה, במבטא סלאבי מפורש: „אמא שלה, תארי לעצמך, היא ידעה הכל על קרית־שמונה.“
 „טיפשונת“, אמר נער אחד, „היא פשוט קוראת עתון כל יום“.

בעצם רק יד המקרה היתה בדבר, בפגישה הזאת, בין ילדי החברה המבוססת ביותר של ישראל לבין ילדיה המקופחים ביותר.

מספרת הייתי בבית ידידים בתל־אביב על עבודתי בקרית־שמונה. על בעיותיהם של החדשים. על הקשיים בדרכם של תלמידיו, המתכוננים לבחינות־בגרות בתנאים חמורים ביותר. היתה התעניינות. היו שאלות. פתאום הפטיר אחד המסובים, מורה אמריקאי: „האם תהיי מוכנה לספר לתלמידים שלנו על בית־הספר שלך? על הבעיות שלהם, על חייהם... על עירות־הפיתוח החדשות?“

הענין כולו כמעט נשכח מלבי כאשר צילצל הטלפון כעבור ימים אחדים. „מדברים מתיכון חדש“, נשמע קולו של נער. „כאן המזכיר של מועצת־התלמידים... האם היית יכולה להרצות בכנס החדשי של החמישיות שלנו? יהיו איזה שלש־מאות בערך...“

ובכן, ביום־חורף אחד גשום השקפתי על הרבה פנים צעירים, מהם סקרניים ומהם אדישים. תמחה הייתי איך לספר את סיפורה של „ישראל השניה“ לילדיה אלה של ה„ראשונה“. אולי, היררהתי, קל יהיה לעורר אותם יותר מאשר את הוריהם. הרי הם לא סבלו שום הפליה, הם אינם יודעים עוני ומחסור. אחרי הכל, הלא לעתים קרובות מהפכות באות בזמתם של בעלי־אמצעים הנלחמים למען חסרי־כל?

מכל־מקום, מאזינים טובים היו הנערים האלה. סיפרתי על בית־הספר החדש, הנאבק על דרכו תוך כדי מחסור בספרים וכמעט בלי שום ציוד מדעי, רחוק ממרכזי הארץ, בעיירה שמניחים לה לפתח את חייה החברתיים כמעט בלי שום עזרה מצד ישראל הוותיקה.

כשסיימתי היתה שתיקה רגע. אחר ניסרו הרבה קולות צעירים. לא היה מחסור בשאלות.

בצורות שונות ניסחו אותן. היו שדיברו בהיסוס, מתאמצים להבין את הילדים האחרים הללו, את חייהם ואת בעיותיהם. אחרים, הניכי „תנועות“, התבטאו בשטף. אך כולם ביקשו לדעת פחות או יותר אותו דבר: „מה אנו יכולים לעשות?“
 מה אתם יכולים לעשות?

לפעמים אולי די לשאול שאלה, גם בלי למצוא תשובה מידית. בני־נוער אינם מסתפקים בכך. הם רוצים בוודאות. הם רוצים בפעולה. הם רוצים להאמין כי יש בידם לשנות את העולם, לבנותו בהתאם לחזונם שלהם.

„הייתי רוצה לקבל כתובת של נערה אחת“, אמרה נערה גבוהה וצהובת־שער, שהילוכה בלא מאמץ ובאותה דרך־חירות שהיא, כמדומה, זכותם של אלה שאין חייהם יודעים אימתם של מחסור ועוני.

„אני חושבת שקודם־כל צריך להיפגש באופן אישי. אחד־אחד. לא בקבוצות. לא בארגונים. אני... והחברה השניה...”

הרי זו אחת מן התשובות, הירהרתי בצאתי. אולי לא היחידה, בוודאי לא השלמה, אבל כדאי לבסות.

„לולא היתה קרית־שמונה רחוקה כל־כך”, אמרה טוני האלר, המנהלת של תיכון־חדש. רוב תלמידיה הם ילדיהם של אנשים שהשתתפו בהקמת המדינה ועכשיו הם עומדים בראשה, בשטחי־חיים שונים. בוגרי המוסד מצויים בכל מקום, בקיבוצים, בתפקידים גבוהים בצבא ובמנגנון. כולם, כמדומה, נושאים עמם לפחית כמה מאמונותיה של המנהלת.

החדר שבו ישבנו היה רחבי־ידיים, מרוהט כהלכה. תמונות נאות וספרים הרבה. זכרתי אז את ראשיתו של בית־הספר, בבנין העלוב, השקוע למחצה בחולות של רחוב הירקון של הימים ההם, את החדרים הקטנים, עתה יושבים היינו בבנין החדש, המודרני, המשופע במעבדות ובספריות. האם היא זוכרת — הירהרתי — והאם יעזור הזיכרון לבית־ספרנו החדש, המתלבט? כה רבים הדברים הדרושים לנו — מגעים עם העולם החיצון, הרגשה שאין אנו שרויים באי גידח, עזובים לנפשנו. התעניינותם של טוני ותלמידיה בקרית־שמונה ובבית־ספרה כלום חטופה תהיה, סקרנות סתם? פרשה בודדת, הנשכחת עד־מהרה בשטף חיי־היומיום? לא פיקפתי הרבה שניתן לגשר על המרחקים, במישורים שונים. לא ארכה העת וביקשוני לחזור על ההרצאה לפני הכיתות הגבוהות יותר. השאלה „מה אנו יכולים לעשות?” לא נשארה קריאה בת־רגע הנשכחת חיש. היא ביטאה דאגת־אמת. אולי גם איזה צורך פנימי. אולי ביטאה צורך באיזו פעולה שעדיין יש לה משמעות. שעדיין לא התרוקנה מתוכן.

„האם תוכלו לארח שנים מן הנערים שלנו ללילה אחד?” שאלתי כעבור שבועית אחדים. „הם צריכים לבוא לכאן בשביל איזה ענין של קרן־היסוד”.

„ודאי... שנים? אנו יכולים לקבל כל מספר שהוא. זאת לא בעיה...”

הנה כך אך טבעי היה זה לחזור ולפנות אליהם בבקשה לארח עשרים מתלמידינו שנסעו לירושלים עם רותי, המורה־לספרות שלהם. כשהגיעו, עייפים ונרגשים, מצאו שרוב התלמידים של התיכון החדש מחכים להם כבר. רותי, צעירה ופעלתנית מאד, היא כבר חברה לא חדשה בקיבוץ מעין־ברוך, אם לילדה בת שלש. צברית תל־אביבית במלוא מובן המלה. מצוינת במידה של תקיפות שהיא פרי חינוך תנועתי רב־שנים ופרי שנים של הוראה בקרית־שמונה. היא נפטרה מהם מהר.

„אלי, אתה לך־לך עם הבחור הזה שם”, ואל המארח, העומד לו דרוך־ציפיה ועם זאת נבוך: „אתה, איפה אתה גר?”

וכשבאה התשובה:

„טוב. אוטו מספר חמש, לא?”

ובפנחה אל הנער בן קרית־שמונה, שעתה סברו מודוךך מעט והוא נפחד כלשהו משבא הרגע להיפרד מן החבורה:

„אתה שרק תעז לאחר... בשמונה. בדיוק!“
 הכל עבר במישרים, כמעט מהר מדי. פרט לזה שיהודית — נערה שחרחרת, עירנית ונוטה לעמוד על שלה — רצתה לחכות לחברתה-לעט, שאותה לא ראתה מעולם.

„את מבינה“, משכנתי הצדה ואמרה, „את מבינה, אנו כותבות זו לזו שני מכתבים בשבוע... כל אחת מאתנו יודעת הכל על חברתה“. חיוך של סוד. „אינך מבינה? אני פשוט מתה לפגוש אותה...“

ולאחר שתיקה. וסומק בלחיה:

„אני מבקשת ממך, המורה, בבקשה, אני מתביישת... לכי ותשאלי אם אף אחת מהן אינה נקראת טובה...“

ואולם לא היתה שם שום טובה. באמצע כל העיסוקים האלה הופיע אמציה, המזכיר של מועצת-התלמידים, „סתם לראות שהכל מתנהל כמו שצריך“. בעין קפדנית סקר את סיעות התלמידים והעיף מבט זועם בנער אחד שהודה כי „התאחר קצת“. וטובה עדיין לא נראתה.

מאוכזבת נשאה יהודית את רגליה, זורקת מבט-תחנונים אחרון לאחוריה.

„שלום, שלום. ועכשיו לזוו, אתן שתיכין“, נשמע קולה של רותי, ידידותי אך נחרץ, „ולשתדל שלא תהיינה צרות מחר... אנו לא נחכה...“

אז התרוקן החדר ולפתע היתה בו שלווה גדולה.

„ריבונור-של-עולם“, אמרה רותי, „כמה שפחדתי!“

„פחדת? ממה?“

„על המדרגות“, אמרה. „בדיוק פה בבית, היו מושכים לי בשרוול... נדבקים אלי... הו, בבקשה/ אמרו, בבקשה ממך, אל תעזבי אותנו... אל תלכי. אני אלך לכל מקום שתלכי... לא עם זרים, בבקשה...“

היא גיחכה.

„טוב, זה עבר... אני בטוחה שהכל יהיה בסדר. ובירושלים הם היו נחמדים“. גאווה היתה בקולה. „הם היו באמת בסדר. בעצם לא הייתי בטוחה. לא הכינותי אותם. מן המקומות האחרים היו ילדים שלמדו את שלהם בעל-פה. לא שלנו. אני פשוט הנחתי לדברים שיסתדרו מעצמם... הם לא התביישו בכלל... טוב, אף פעם אי-אפשר לדעת“.

הטלפון צילצל.

„מדברת טוני האלר“, נשמע קול נמרץ, בחיתוך-דיבור גרמני מובהק. „הכל בסדר? אף אחד לא נשאר?“

בתוך כך צילצלו בדלת. נכנסו שתי נערות, במכנסיים ובאפודות, קצרות-נשימה מעט, שערן מבודר מן הרוח.

„נורית איננה?“ הטיחה האחת.

„היא לא היתה בתוך הקבוצה“, הסברנו. מדעתנו כי זאת החברה-לעט של נורית.

„ויהודית?“ שאלה השניה.

„היא יצאה עם נערה אחרת“, הסברנו.
 „הו, לא אמרו לי בדיוק את השעה... אני כל־כך מצטערת... אבל — לא נוכל
 למצוא אותה באיזה מקום?“ כמפצירה.
 אחד מחברי, הוא עצמו מבוגרי תיכון־חדש, ריחם עליה.
 „ננסה לברר בשבילך“, אמר והסתער על חוגת הטלפון. חייג וחייג — אך לשוא.
 „טוב, מה לעשות“, אמרה הנערה כמשלימה עם גורלה. „אפגש אתה כשאבוא עם
 המשלחת“.

„בוודאי“, אמרנו. „ואז נדאג לכך שתתארחי אצל יהודית“.
 שבעה נערים ונערות מבית־הספר התיכון החדש יבואו לקרית־שמונה לשלושה
 ימים. הם נבחרו מפני שנמצאו פעילים ביותר ב„מיבצע הספר“ של המוסד, שבו
 נאספו כמה אלפי ספרים. קצתם נשלחו למושב קרוב, קצתם ליישוב חדש בדרום,
 ושבע־מאות, שנבחרו בשביל תלמידי תיכון, יוסיפו מעט משקל לספרייתנו הפעוטה.

בינתיים נתקלים תלמידינו בבעיות קשות.
 „הלאי שתנועת־הנוער תבין כמה חשובה ההגשמה המקומית“, אומר בנימין, תלמיד
 בששית שלגו, שהשתתף בוועידה של תנועת־הנוער בתל־אביב. בתרעומת־מה הוא
 פוסק את פסוקו. (להלכה אמנם קיבלה התנועה החלטה המכירה ב„הגשמה מקומית“,
 אך למעשה עדיין לא חדר הרעיון החדש להכרתם של המדריכים ואנשי־השורה).
 „את יודעת, הם פשוט לא תופסים שאנו לא יכולים לעזוב את הורינו וללכת
 לקיבוץ“, אמר ברזוגה, מרדנית כמעט. „לקיבוצים, בייחוד אלה שקרובים לגבול.
 נחוץ כוח־אדם. טוב, אבל מדוע אנחנו? אנו לא די קרובים לגבול בעצמנו?“
 בהטיית־כתף לעומת ההרים העזינים מעבר לבקעה. „אנו לא יכולים להפקיר אותם
 ולעזוב אותם ככה...“

„אמרת להם?“ שאלתי.
 „בסח שאמרת. אבל הם נדבקים לסיסמאות שלהם. לא יודעים עלינו כלום. אף
 פעם לא היו כאן... את יודעת מה שהם אמרו?“
 „מה?“

„שהמדינה בין־כה־רוכה עוד הרבה זמן תמשיך להורים כספים לעיירות החדשות
 האלו. שידאגו השלטונות...“ הוא ניבט נכחו בכעס, ראשו מופשל לאחור.
 „טוב, אנו לא מוכנים להשליך את ההורים שלנו שיקבלו צדקה. שתעשה מדינת־
 הסעד את שלה, הם אומרים. מה הם יודעים בכלל?... קשה להסביר, מה? הם לא
 מתכוונים לרעה. אבל אינם משתדלים לחשוב... אני לא מוכן שהמשפחה שלי
 תצטרך לקבל צדקה... לא אחרי מה שהם עשו... הם מצטמצמים כהוגן רק בשביל
 לאפשר לי ללמוד בתיכון“.

הוא מניע בראשו בחימה כמעט.
 „האם מי שגר פה לא עושה גם־כן משהו?“ מתריסה נערה אחת. „סוף־סוף,
 אחרי שמקבלים חינוך לא מוכרחים לגור פה. אפשר ללכת לכל מקום. ליהנות מן

החיים... אם אנחנו כולנו נצא מכאן, לא חשוב אם לקיבוץ או לעיר הגדולה, אז מי יישאר בכלל? רק הזקנים והנחשלים... זאת תהיה עיירה יפה, מה? והגנה יפה לגבולות", אומר בנימין, קולו צורם כלשהו.

"אתרי שנלמד איזה דבר, עוד נעשה מן המקום הזה משהו... זה שלנו, לא? כאן היינו אנחנו הראשונים." (ובעצם, גם היחידים, אני מהרהרת). "אנו נשמור על כמה מן המנהגים הישנים, אלה שמתאימים... ונקח את העניינים לידיים... נקים לנו תעשייה משלנו, שירותים, הכל..."

"למען האמת, אין שום דבר רע במסורת שלנו", אומר יונתן — עיניים חומות, שוחקות, בפנים סגלגלים, עם גומות־לחיים. בלוריתו סתורה, בדרך־כלל. "כמה מסורות הן נחמדות... האחרות? טוב, נזרוק אותן..." כיון שנדרש לתת הסבר, הוא ממשיך:

"הנה, למשל, החג של השבוע שעבר, תוניסאי טהור, חוגגים אותו מפני שלפני אלפי שנים, או אולי [מגחך אלי] מאות שנים, מי יודע — מה ההבדל? — נעצרה המגיפה בתוניסיה, מה זה אומר לנו, פה בישראל? אנו צריכים חגים שאומרים משהו לכולם..."

"לא צריכים להגזים, לא לצד זה ולא לצד זה", אומר נסים, שחרחר ומהורהר, מוכן לחשוב על כל דבר ולנסות כל דבר, ובתוך כך נאמן גם לישן. "אפשר למצוא דרך לשלב את הישן עם החדש. באיזו דרך שהיא. הנה, למשל, אני החלטתי... כשאגמור את הלימודים אבנה לי בית".

"אתם תראו, ריהוט מודרני, ציוד מודרני... כל הנוחיות... מיטות טובות... מרחב... ספרים. ראדיו טוב".

"טוב, נסים", אומרת מירה, המוכנה תמיד לקנטרו, "ואיפה כנס הישן?" "את חכי, בת. הן נוראות, הבנות האלו", הוא אומר, ובחיוך של התנצלות לעומתי הוא מוסיף: "הן משתפרות קצת כשהן מתבגרות". הכל צוחקים. הוא מסמיק.

"יהיה לי חדר אחד בסגנון מארוקאי", אומר נסים, שמגוי־וגמור אתו להגיד את שלו והוא נחפו לעבור לנושא אחר. "עם מרבדים עבים... צעד לא יישמע... ספות נמוכות, ממש על הרצפה. סירים ואגרטלים ישנים. בחיי, הבחור הוא בתל־אביב אמר ששם אוספים דברים כאלה, משלמים בעדם זהב... אתן להם שם קפה עם הל. תה עם נענע... מאכלים מארוקאים..."

גיחוך ערמומי, מבודח.

"יותר מזה: זה נורא ימצא חן בעיניהם, הישראלים הללו... אחרי הכל הרי הם נוהרים למסעדות מזרחיות ואוכלים את המאכלים החריפים שלנו, בזמן שהאמהות שלנו לומדות לבשל דגים ממולאים?"

"הם בטוחים כל־כך שיעמדו בבחינות־הבגרות", אומר עזרא, המנהל הצעיר שלנו. "הלוואי והיו לנו לפחות מעבדה וספרייה..."

בעיות נדונות בחדר־המורים, שפתליו טחובים מן הגשמים מפני שהארדיכל הוציא כסף על גשר, שאינו נחוץ בעצם, יותר משהשקיע מחשבה בצרכיו המיוחדים של בית־ספר. „איך הם יצליחו?” אומרת רותי בייאווה. „העברית שלהם דלה כל־כך... רובם אינם משתמשים בה בבית... תיאטרון אין, רק בעמיר... בקיץ, כשאפשר להשתמש באמפי־תאטרון... אנו מוכרחים למצוא דרך להביא אותם לידי כך שיקראו יותר... לבנות ספריה הגונה”, היא אומרת.

הספריה קטנה עד־לחמלה, ועיקרה אותם ספרים מן הקרן של רעיית הנשיא, שבעצם הם מכוונים יותר לבתי־ספר יסודיים מאשר לתיכונים. חוץ מזה הרי בהכרח העולם של הספרות היהודית, והאירופית־האמריקאית, זר לילד המזרחי. „נעמי”, אומרת נערה ילידת מארוקו, כשהיא מגיעה ראשה ספקנית, „נעמי לפחות שמעה על כל זה מסבתא שלה... ההורים שלה גולדו שם, חיו שם... אבל במשפחה שלנו אף אחד לא היה מעולם בסופת־שליגים, אף אחד לא ראה מעולם ערבה רוסית... סבתא מספרת לי סיפורים נחמדים על מארוקו, על החיים שם, על אנשים שלא פגשתי מעולם, על דברים שלא אעשה לעולם, על מלבושים שלא אלבש לעולם... אבל זה לא מתחבר עם מה שאנו לומדים...”

„אבל ביאליק הוא נפלא”, אומר יגאל, בלהט כמעט. „אתם יודעים, יש מן השירים והסיפורים האלה שממש תופסים אותך... שם זה הכל מציאותי כל־כך... רואים את זה, אפשר לנגוע בזה... אבל”, בחיוך עגום, „לא כולם... אחדים מהם מתים ממש...”

הדברים משתנים מהר מאד, אפילו בעיר־הגבול הזאת שהיא, משום־מה, בבחינת מייאפסיים של ישראל.

„מבחניה מסוימת”, אומר משה — חסון, מעשי בדרך־כלל — בנעימה מהורהרת שלא־כדרכה, „מבחניה מסוימת זה חבל... אנו מוותרים במהירות שכזאת על מה שיש לנו... החגים המסורתיים האלה היו נחמדים... זה מילא את החיים, ונתן זכרונות... אני אוהב לזכור את הבר־מצוה שלי... מה הייתי עושה בלעדיה?” כמה מן הדפוסים החדשים משתבצים בחדשים. הרי, למשל, בית־הכנסת, ההופך להיות מרכז קהילתי.

„אף אחד לא צריך לדאוג כשהוא מחתן בת או בן”, אומר משה. „פשוט קמים בבית־הכנסת אחרי התפילה ומודיעים על זה. ואז יקומו האחרים ואחד־אחד יתנו את חלקם. זאת לא צדקה, לא ככה... אחרי הכל, היום זה מישוהו אחר, מחר זה אתה...”

ליוסיל דומה היה כאילו יש דבר בפיה לאָמרו. עכשיו היא מזדרזת להוסיף: „לעזור לאחרים בצורה כזאת, זה בסדר גמור... אבל איך שבני־אדם מוציאים כסף על ספרי־תורה חדשים וכל מיני דברים כאלה...” היא מביטה ביגאל, הוא מצטחק.

„אפשר להסתדר, אם רק יודעים איך לטפל בבני־אדם”, הוא אומר. „לפני איזה ימים לא היה לאבא שלי כסף בשביל ספר־לימוד, בין־הדוכה אין לו הרבה מיותר.

אתם יודעים איך זה. בפרט לא בחורף. יורדים גשמים ואין עבודה... אבל בכל-זאת היה אצלו קצת כסף בשביל תרומה לספר-תורה חדש..."
עוד ציחקוק.

"הסוף שקיבלתי את הספר שלי. זה די פשוט. רק שאלתי את אבא אם הוא בטוח כל-כך שאלוהים רוצה את הספר יותר משהוא רוצה שילד אחד ילמד ויוכל לתת קיום הוגן למשפחתו. שיכנעתי אותו שאלוהים אולי יעדיף את הלימודים שלי על ספר-התורה ההוא... וכך קיבלתי את ספר-הלימוד ואבא קיצץ את התרומה שלו..."

הזריזים שבאבות יודעים מה ערכם של הלימודים מן הבחינה המעשית. הלימודים פירושם קץ לחוסר-הבטחון האפייני לחייהם שלהם, חייהם של פועלי-יום. ואף-על-פי שעל כך אין מדברים בגלוי, הרי דומה כי אי-כה גם יושם בכך קץ למשפחות המגודלות יותר מדי, שהן קללתם של יוצאי-המזרח במדינת-ישראל.
"חי-אלוהים, יגאל זה כל מה שיש לי", אמרה אם אחת, פרסית, צולעת, רצוצה-למרצא, פניה זעופים ודאוגים ועיניה תוהות. פני אשה העוברת את החיים משל כאילו היו חלום רע. "הילדים הגדולים שלי עזבו אותי... אבא שלהם התחתן פעם שניה... הקטן, מסכן שכזה, הוא לא לגמרי בסדר". זכרתי שהוא נמצא בבית-הספר לילדים מפגרים, פעוט מעורר-רחמים, חסר-חיים, כחוש וזקן-למרצא. מכונס בתוך עצמו, כאילו לא יוכל שום דבר להגיע עדיו. "ועכשיו, יגאל זה, קודם האלוהים ואחר-כך הוא... הוא בשבילי הכל", היא אומרת. "יעבור איזה זמן, אז הוא ידאג..."

יגאל הוא נער גבוה ורזה, עיניים חומות ונפחדות ופנים כחויים, מוארכים. ידיו ארוכות וחדדות, ואצילות מוזרה יש בהן. רגליו רזות ועקומות, רגלי ילד. היא מחייך כשאדם עובר על פניו וזורק לו מילת ברכה. בחמימות, כדרך הביישנים עד מאד. הרי זה חיוך של זקן. קמטים מסביב לעיניו, השומרות על רצינות הנוגה. תלמיד טוב, חוץ מאשר באנגלית, שהיא בעיניו חידה אם לא איום, ממש כמו בעיני רבים כל-כך משאר הילדים הפרסיים. אובד-דרך הם תועים במבוך של לשון חדשה וזרה. אף-על-פי-כן הרי נטל הדאגה למשפחותיהם מכביד כבר על הילדים האלה. אין הם יכולים להימלט מצל דאגתם.

"את היית במושבי-הזקנים?" שואל נער. "זה נורא, לא?"

"מדוע?" אני משיבה. "זה בנין נחמד, לא? וגם האוכל טוב."

"בניינים..." הוא אומר, ממשך הברותיו, כלועג. "האוכל... למי זה איכפת? מי צריך את זה? הכניסו אותם שם ומשאירים אותם כדי שישכחו אותם... מעולם אף אחד לא מגיע אליהם לביקור. האנשים כאן עסוקים כל-כך..."

"אני לא הייתי מרשה שיכניסו לשם את בני-משפחתי", אומרת נערה אחת וקולה החלטי. "משפחה זה דבר שלא מפרקים לחלקים... מחזיקים ביחד".

"כמו שהיה אצלנו במארוקו", אומר נער.

„את יודעת“, הוא מוסיף בפנותו אלי, נהנה כרגיל מן העובדה שאני מתבלבלת כל-כך בארחות-החיים המזרחיים ועם זאת להוטה כל-כך להבינם, „את יודעת, שם היו בונים את הבתים מסביב לחצר גדולה. ממש מסביב... והילדים היו יכולים לשחק בה. שום דבר לא היה קורה להם... והזקנים היו יושבים בשמש, מקשקשים, מאושרים, בטוחים בחייהם... מסתכלים בנכדים ובנינים שלהם...“

„אבל זה לא קל כל-כך לחיות יחד עם ההורים“, מעיר נער אחר.

שיחה זו מתנהלת באווירה החפשית שלאחר החוג האנגלי, בדירת. אחדים מהם אוהבים להישאר ולשבת לבדם ולפטפט. בלי מטרה מיוחדת. כמעט כחושבים בקול רם.

„הנה, אבא היה מוכן להכריח אותי להיות אדוק כמוהו“, אומר נער אחר, „לשבת בבית-הכנסת כל היום... אבל אני רוצה להיות חיים אחרים... אתם מבינים, הוא לא יכול להשתנות... הוא ישאר כמו שהיה שם במארוקו. ומדוע לא?... אבל אני? אני רוצה להיות ישראלי. ושגם הילדים שלי... אני רוצה שהם ואני יהיה לנו משהו משותף... והנה, אילו גרנו באתו בית, אז לא הייתי יכול לפגוע באבא שלי. והוא לא היה יכול להבין. ככה אף פעם לא הייתי נעשה אדם חפשי... לא, אני חושב שאחרי שאתחנן בכלל לא אגור בבית ההורים שלי.“

„גם אני לא“, אומר יורם בהטעמה רבה. ברגיל הוא נוח לבריות ואינו מתרגש בנקל. „יכול להיות שארצה לקחת לי בחורה מעדה אחרת“, הוא אומר. נשמע קול צחוק כבוש אך מפורש. הוא מסמיק. מישהו כח בגרונו. הכל יודעים שהוא עוזר לילדה אחת מן החדשות. „למעלה מפני חובתו“, להתגבר על קשייה בשפה.

„בכל-אופן, לא חשוב עם מי אני אתחנן“, הוא ממשיך. „העיקר שיהיה לאשה בית משלה ותעשה מה שהיא רוצה... ואבא לא יראה כל דבר... זה לא יפגע בו...“ הוא מסיים, נבוך מעט, אולי על שום שאמר הרבה כל-כך.

עדיין מוקדם הוא לומר אם אין אלה אלא הירוהורים, צפים-צצים על-פני השטח, או איזו מתפונת המסתמנת והולכת.

„בכל אופן“, אומרת מירה, מעשית כמו תמיד, „עוד מעט יתחיל גשם... בכלל לא נפסק הגשם... הסתכלו בחרמון... יש לו מגבעת של עננים אפורים. וזאת אומרת — גשמים, כך אומרים כאן... אלה שיודעים, החקלאים במתולה ובראש-פינה... לכן מוטב שתזוהו.“

אני נכנסת פנימה וסוגרת את הדלת. שקט מאד. דיומם רד הערב. ואחר-כך איזה שכן מוריד תריס, ברעש, ושוב דממה. כלב גובח פתאום. ניבחתו רמה ומאיימת כמעט. הד מתנסר. אי-שם, ברחוק, מכונית-משא מתגלגלת בכבדות, קרבה יותר ויותר, עוברת מול חלוני. אשה קוראת לילדה. תזזר ושוב. חרש בתחילה, אך בתוקף גובר והולך. ואחר נשמע קול דישדוש רגליו של הילד העולה במרוצה במדרגות. ושוב ניבחת כלב.

בבית פנימה התנור מפייח חומה, הקומקום מזזז חרש. בעודי מכינה לי ספל קפה

מתגברת הרוח, בחוץ, התריסים מתרעשים, ולבסוף נותן הגשם קולו. בלי־רחם, בלי־הרף, בלי־מעצור.

דופקים בדלת.

„יבוא“, אני אומרת. מוכנית כמעט, דואבת בלבבי על שרגע המנוחה מיהר כל־כך לחלוף.

במלבן הפתח עומד איש. במקטורן ממורטט, בנעליים גבוהות.

„היפנס בבקשה“. אכן, האיש הגבוה, השחוח קמעה, הוא אביו של דוד. עיניים לו כשל הנער, שחורות וקטנות. אך עיניו שלו עייפות הן ונוהרות, לא עיונות דווקא אבל חושדות. שפתיו אינן נראות כמעט, אסופות־משוקעות, משוות סבר של זיקנה לפנים.

הקומקום עודו הומה והתנור עודנו מלחש אדמומית. אך שוב אין הדברים כשהיו. שלוות הרגע האחד והחטוף איננה עוד. תמהה אני איך הושבתה הדממה בעטיו של אדם זה, היושב עתה כמתפרץ לרשות־לא־לו, כובש מבטו בכפותיו הפכדות והרחבות.

„זה בנוגע לדוד, מה?“ אני אומרת, מגששת דרכי לפתוח בשיחה.

„כן, וגם לא“, מפטיר האיש, כשהוא מגבן כתפיו מעט, כמתגונן. „כן, ולא“. העברית שבפיו שוטפת. לכאורה, אבל נשמע בה אותו זימורר של יידיש האפייני לדיבורם של רוב המהגרים מאירופה, ותכופות אפילו לדיבורם של ילדיהם. ואחר, בשלישית, ככה־סתם: „כן, ולא“.

„קפה?“ אני שואלתו ומגישה לו ספל. הוא נוטל, כמתוך פיזור־נפש.

„יש משהו בקשר לדוד?“ אני חוזרת, במידה של קוצר־רוח, בנסיון לעזור לאיש שפגנדי, היושב לו על מקומו ותר אחר מלים.

„הו לא, לא... שום דבר... הוא בחור טוב... רק...“

שתיקה קלה. הגשם עודו ניתן בעזו. קולו נשמע ברור בתוך הדממה.

„שמא... אולי את יכולה לעשות משהו... או לפחות לתת עצה... את יודעת, אצל רשות־החולה... כבר זמן רב לא שילמו שכר־עבודה“.

מושך בכתפיו ומוסיף: „יש שמועות...“

אין עוד צורך לשאול שאלות. סיפור־המעשה ידוע לי בלי שיספר לי על כך.

רשות־החולה — המעבדת את האדמה הגאולה שעליה אנו גאים כל־כך ושהיתה פעם ביצה אחת ממארת, רחבת־ידיים — שרויה זה זמן־מה בקשיים כספיים. בעצם, אין פלא בדבר. החברה לא שקדה למכנ את תהליכי־העבודה אלא הקפידה לבחור גידולים המבטיחים תעסוקה לידיים רבות ככל האפשר, וזאת כדי לספק פרנסה לתושבי קרית־שמונה. אך בשעה זו שוב אין זה חשוב אם היה הקו בריא או לא. חוץ מזה יש בעיירה רבים המרננים שאנשי המועצה האזורית, המיצגים בכשרון את הקיבוצים שבסביבה ולהלכה גם כמה כפרים ומושבים, לא התאמצו יותר מדי לעזור.

„לא אוכל לשלם שכר-לימוד בשביל דוד“, אומר האיש. נעימת-קולו שוויה, דיבורו בלא התרגשות. אין מרדות. ראשו שמוט, אבל אגרופיו, אולי בבלי-הדעת, קמוצים בחזקה. את ספלו הניח מידו ושני אגרופיו מוטלים על השולחן, פרקיהם מלבינים. קולו מנסר ומוסיף: „גם לא בשביל ספרים, מחברות וכל זה... כמעט אין אוכל בבית. בחנות-המכולת כבר לא נותנים לנו בהקפה... וחוץ מזה...“

הוא נושא ידיו במחווה של חוסר-שחר:

„נדמה שאין לזה סוף... אדרבה, יש רושם שזאת רק התחלה.“

„מה אני יכולה לעשות?“

„העיר הנשכחת“, אומר האיש כלא-שומע. „העיר הנשכחת.“

ואחר, בחריף, כשפניו מסתפגים סומק פתאום:

„למה לקחו אותנו הנה אם אין פה עבודה?! בתים? זה עדיין לא עיר, מה? אני רוצה שדוד שלי יקבל חינוך... בשביל זה אני באתי... אנחנו? אנו זקנים... אבל הוא... אני רוצה שדוד יקבל חינוך.“

הוא נושא עיניו. מבטינו נפגשים. אני יודעת שאין בידי להושיע ורואה אני שגם הוא יודע. לבסוף אני משפילה עיני:

„מה אני יכולה לעשות?“

ה„ריאורגניזציה“ תפגע קשה במשפחות רבות. הרבה מן העובדים הקבועים יהיו מן המפוטרים. ביותר תסבולנה המשפחות המזרחיות, מרובות התלויים. אבות המשפחה הללו שוב לא יביאו הביתה את האגורות המעטות שהשתכרו בקטיף כותן או אגוזי-אדמה, או בגידול פרחים לאחרים. העבודה החקלאית תמופן, דווקא ברגע זה — כשבגלל הפיחות נמנעת חברת-הטקסטיל-של-החולה מלהרחיב את מפעלה על-פי התכנית האמורה לתת עבודה קבועה לעוד 170 איש — לא יקשה לאדם לתאר לעצמו מה תהיה התגובה בעיירה. מהגם שבקרוב יתברר ודאי שלא נעשה הרבה כדי להמציא תעסוקה אחרת למפוטרים.

הנה כי כן אין בפי דבר לומר לאביו של דוד. ועתה שאמר כל זאת, נראה גם כי אין הוא מצפה לכך עוד. ובנו, זה הנער העירני, שעניו עדיין אין בהן מן החשדנות העייפה של אביו, הנער הזה ששערו מדובלל וידיו מלוכלכות תמיד, המצליח כל-כך במיתמטיקה — הוא יהיה מוכרח לעזוב את בית-הספר, מן-הסתם. האיש קם ללכת, כבדתנית כלשהו. „תודה“, הוא אומר. על מה?

הוא הלך. הגשם פסק בינתיים. האוויר צח ועלול, הירח מציץ מבעד לעננים הנמוכים. שקט. אפילו הכלבים והחתולים דומה ששכבו לישון. אני נועלת נעלי, מניחה אחרי את חום התנור ואת המיית הקומקום ויוצאת החוצה. בדרך-העמק אני צועדת ופני אל ביתו של מנהל רשות-החולה. יוסף הוא צבר פתחת-קוואי, מתון בדיבורו ובהליכותיו ומתרחק מאור הזרקורים. הוא אוהב לבצע עבודה, וזהירות רבה הוא נוהג מדי דברו על בעיות העיירה.

מרים, אשתו, היא גננת מצוינת ואשה נבונת־מעש. שניהם היו שנים רבות בקיבוץ.

המשפחה נתכנסה כמדומה בחדר הגדול, המשמש טרקלין וחדר־אוכל ברוב ה"קוטגים", סמלי־הסטאטוס אצל אנשי־הצמרת של העיירה. הבת הקטנה יושבת אל השולחן בפניה ומכינה שיעורים. היא מעיפה בי מבט סקרני וחוזרת לטמון חטמה בספריה; מן־הסתם תוהה היא אם אהיה מורתה בשנה הבאה. יוסף ומרים יושבים בכורסות. קוראים ושומעים ראדיו. הוא נראה עייף יותר מפפי הרגיל, אך שניהם מסבירים לי פנים.

שיחתנו מדלגת מענין לענין, עד שאני מקבלת את ספלי־הקפה שלי, עזי ומהביל. ואז, כשאני בוחשת וכובשת עיני בספל, אבי זורקת:

"יוסף, מה לא בסדר בחולה?"

הוא אינו ממהר להשיב. אחר הוא מסגן לאטו:

"אינך יודעת?"

ולאחר עוד שהייה: "הייתי בוחר שלא לדבר על זה... באמת לא..."

אנו עוברים לנושאים אחרים. ראש־העיר נכנס. ידיד מופיע. אני קמה לפרוש.

"יש מחברות לתקן?" אומרת מרים.

"המ... כן", אני עונה.

היא מלווה אותי לדלת. אנו מדברות על הקשיים העומדים בפני העיירה, שרוב תושביה אין ידם משגת לשלם מסים ואחרים, שיכולים היו, אינם חפצים. על זה ועל זאת. ואחר, כלאחר־פה, אומרת מרים:

"גם יוסף יש לו טענות על הקיבוצים... אבל הוא אינו מדבר... הוא אובייקטיבי מאד".

יוסף בוחר לשתוק אפוא.

אבל כעבור ימים־מספר הוא שתקני מעט פחות.

"אינני יכול לומר עדיין שום דבר", אומר הוא, "עדיין לא... אבל אני מודאג... אני מוכן רק להגיד שחבל שלא דאגו לאלה שיפוטרו..."

"כמה הם?"

הוא מושך בכתפיו ועובר לנושא אחר.

בהשקיפי על העמק הפורה, הנקוד אורות, שהרים סביב לו, אני מהרהרת לי: הקיבוצים, שבנייניהם מקובצים יחדיו, כמו קרבו לגשת אל העיר השרועה, כמו קמו עליה לכתרה, ללפתה, להדק עליה תגורתם. ודאי, הם מגינים עליה — והם שמים לה גבולות.

אך תמול־שלושום סח לי איש־קיבוץ־לשעבר: "אין דבר גרוע יותר ממהפכנים שמרניים". מנסה היה להסביר מדוע עזב. "צביעות, הונאה־עצמית... אין מנוס מהן..."

האמנם?

משה בן־שאול : מתוך „שירי המשך“

עוד אינני יודע בקאמת.
הכדורים נגרים בלא צת. הכדורים הירקים
המתרחקים זה מזה. מדוע אמה מתקמט בחשכה.
אני זוכר שתאם את שכמינה שבה כסית
על האדם פעור־המחשבה ואת הצלע
היבשה בגוה־העצמות.
לוי השתיקה בפלע ולא קף.
מה דשית שלא אמות על מות האנשים וצל מותך
מה דשית שאינני יודע אם היו עוד אחרים שכמותך
עקשו עולות הצאן לגלש מהר. המשוכית
מנרנת פעמון צכור. מבצר
לזכוכית ממרקה שוקע צרב דלום בקסה.
אני צופה את הצמוי בפצי נרזרים חומים
לרצח
מה קרה מחר מה יקרה אתמול והיום הממלמל
והיום אשר לא נגמל בי. ועליך.
מישהו סלץ את נעליך. האור נפל תלוט
על אור פניך התרוביים.
עוד אינני יודע אם קרבים והולכים
הימים ההם אל עור פני.

•

יש לי תנאים משלי פקד התנאי
שהפקדתי על דרך־חי. אסר־ך הצפצפות סערו עוד
וירר מסר הבהובים.

ובאפלה ההבהובית ההדוקה צפרה וחיך האוס
והיטה סמכות פךשיות. האם עלי לשמם.

אוֹ-אֶז קַא הַדְבָר
לְסוּרֵי הַקְלָהָה.

דְהַרָה שֶׁל הַלְאָה. צָצִים הַצְהִיבו.
הַצְנָגִים הַסוּסִיִּים הַצִּיבו נוֹף הוֹמָה כַּמְפָּחָה.
אַתָּה. טָפֵן יְדִידֵי קְאֻצִּילוֹת. יוֹדֵעַ שְׁאֲנִי אוֹהֵב אוֹתָךְ
שְׁאֲנִי מְבַדָּח בְּשִׁמְחָתְךָ. שְׁאַתָּה הָרְאִי
שְׁאֲנִי מִסְתַּכֵּל. אֶז הַסִּיר קוֹבְעו
הַמְתַּעֲקֵל וְאֵת שְׁרִיּוֹן-הַקְּשָׁקְשִׁים.
וְלֹא קִצְאָנוּ מְקוֹם לְשִׁים
אוֹתוֹ,

מְקוֹם לְהַגְפֵּשׁ. אֲנִי מִסְפֵּשׁ יְדִים הַגּוֹנוֹת לְהַנִּים עַל שְׁכַמְךָ
וְאֲנִי מִסְפֵּשׁ יְדִים הַגּוֹנוֹת לְהַנִּים עַל שְׁכַמְךָ

אַךְ

הַדְבָרִים תִּיו אֲרָכִים כֹּל-דָּךְ בִּינִינוּ. הַצְפָּרְדֵּעַ
פְּתַחַת בְּשִׁיר הָאָחוּ. עֲכָשׁוּ אֵינְנִי יוֹדֵעַ
אִם הַמְלִים הֵן מְרֵמוֹת לְהַקְנָה.

כִּךְ הוּא הַסְהַר וְכַךְ הַלְבָנָה וְהֵם עוֹמְדִים נֶה לְנֶה תְּאוֹמֵי-שְׁנָנָב.
אַכֵּל אֲנִי דוֹהָרִים אֶל גְּמֻצָא-שֶׁל־לְרַב. עַל פְּגִי מִהַמּוֹרוֹת
עַל פְּגִי

הַאֲבָנִים הַהַפּוּכוֹת בְּשִׁדְה-דָּגָן עַל פְּגִי
הַלְבָנִים הַנְשַׁרְפוֹת. הַחוֹל הַמְתַּמְסָמֵס.
אַבְק־רוֹחוֹת. אֲוִיר
קְתוֹם.

הַלְלִיָּה הִנֵּה קְטוֹם כְּפָרַח. אוּ כִכָּר אֲמָרוֹת הַיָּאָךְ.
בְּקָרְסֵב גְּקָרְעוּ שְׁאֵגוֹת קְלָבִים מְחוּצִים. מֵה שְׁהֵיָה שְׁח
שֶׁם וְנֶאֱסָם.

י. אורן : אנדרטת התחיה

הכל היה מאורגן כראוי ומתוכנן להפליא. השג זה ראוי להערכה כפולה ומכופלת לאור העובדה שכל הענין חייב היה להישמר בסוד: אף נפש חיה, פרט לאלה שעסקו במישרים במיבצע הגדון, לא ידעה עליו דבר וחצי דבר. ובאמת, עד היום הזה תמוה בעיני על שום מה נתגלגלה לי הזכות להיות אחד מאותם בחירי אנוש, שנודע להם מראש הדבר הגדול הזה, כלומר — אותו מאורע שאין תקדים לו בתולדות המין האנושי ושעתיד היה להתרחש כעבור שמונה-עשרה שעות מן הרגע שבו בישרוני עליך.

אין אני בקי בסבביהם של המדעים השונים המתיימרים לחזות את העתיד מראש. לפיכך איני יודע אם התוכנים או ההוברים, הפיזיקאים או הסטטיסטיקאים, הפסיכוכימאים או הסוציולוגים הם שצפו כי המשיח עומד לבוא בתאריך, בשעה, בדקה ובשניה שנקבעו. כל מה שאני יודע — ואף ידיעה זו אינה אלא השערה בלבד — הוא שמישהו צפה וחישב וחזה, העלה סברה, הוכיחה עד כדי ודאות מדעית, ומסרה לממונים עליו. הממונים חקרו ודרשו, אירגנו ותיכננו ושמרו בסוד, עד בוא מועד. אני כשלעצמי לא היה לי כמובן כל חלק לא בחיזוי ולא בתיכנון — ואין תימה בדבר. אדרבה, התמיהה הגדולה היא שעל אף שהנני כפי שהנני, הייתי, כאמור, אחד המעטים שידעו את דבר הסוד הגדול כשמונה-עשרה שעות לפני היגלותו ברבים.

ובאמרי ש„הנני כפי שהנני“ איני מתכוון חלילה לזלזל באישיותי. אדם אני ככל זולתי ואיני נופל מרוב בני-מיני. אך ניתנה האמת להיאמר: אף אין אני עולה על רוב בני-מיני, וודאי לי שנופל אני ממיעוטם, אותו מיעוט שנתברך בתכונות ההופכות את חייו למסע-נצחון רצוף ואשר בכל אשר יפנה יצליח. אני, כאמור, לא התברכתי בתכונות אלו ואיני יכול להשתבח בנצחונות. אולם, כשם שאיני יכול להתברך בנצחונות כך אין אני יכול להצביע על תבוסות, שהרי כדי שינחל אדם תבוסה שומה עליו להילחם, ואילו אני לא נלחמתי מימי; לא בחיל ולא בכוח ולא ברוח.

איני כדאי שאפרוש לפניכם את מסכת-חיי, ולו רק מתוך שחיי אינם ראויים להיקרא מסכת. דיני אם אבוא ואתאר לפניכם את עצמי כפי שהנני, ומתוך ההווה לא יקשה לכל המעוניין בדבר לעמוד על העבר, אף דבר זה איני עושה אלא כדי לבאר על שום מה תמוהה בעיני העובדה שלפתע נמצאתי יושב בסוד מועצתם של גדולי-הדור בגדולי-הדורות.

הרי אני כבן שלושים שנה, נשוי ואב לשני ילדים: בן ובת. בני הוא בן שש שנים ובתי בת שנתיים. אשתי אחות רחמניה בלתי-מוסמכת והיא עובדת באחד מבתרי החולים. כולנו מתגוררים בדירה בת שני חדרים באחד מפרוורי העיר. הדירה היא

קנייני הפרטי, אלא שעדיין רובצת עליה משכנתה. שאני פורעה בשיעורים חדשים ממשכרתי וממשכרתה של אשתי.

פועל אני באחד מבתי-החרושת לתעשייה הצבאית. אני מודה ומתודה: אין לי שמץ מושג מה מייצר בית-החרושת זה. ראשית, משום שהמוצר הסופי הוא בגדר סוד צבאי, שנית, משום שמעודי לא התעניינתי לדעת מה הוא אותו מוצר סודי. שמונה שעות ביום יושב אני בדד בקיטון צר שאין בו חלונות ודלתו היחידה סגורה, פרט לפעמים שאני פותחה. ואין אני פותחה אלא ארבע פעמים ביום: בבוקר, כשאני נכנס אל הקיטון; בהפסקת-הצהריים, כשאני פורש למזנון כדי לקנח בכוס תה את סעודת הכריכים, שאני מביאם עמי מביתי; בסיום הפסקת-הצהריים, כשאני חוזר מן המזנון אל הקיטון; ולפנות ערב, כשאני נוטשו עד למחרת היום. האיוורור מותקן בקיטוני מלאכותית בדרך של נקבים סמויים בתקרה, והאור בוקע ממנורות פלורסנט. יושב אני במעין כורסה גבוהה, וממולי בתוך הקיר מותקן מכשיר המעלה בדמיון מדחום גדול, כלומר שפופרת בעלת-ממדים, עשויה זכוכית (ואולי חומר שקוף אחר), המתמלאת כספית (ואולי נוזל אחר הדומה לכספית). תהליך המילוי מתבצע מלמטה למעלה, כלומר אותו עמוד ראשיתו מייצר והוא הולך ועולה. הולך וגדל — פעמים מהר ופעמים לאט, כדרך הכספית במדחום — עד שהוא ממלא את השפופרת עד אפס מקום. ומשעה שהוא ממלא את השפופרת עד אפס מקום, בא אני ומרוקנה. כיצד? בידי הימנית אני מחזיק בקצהו של חבל המושחל בתוך נקב שבקיר. שימו לב, רבותי: לא מנוף ולא כפתור, לא ידית ולא זיו, כי אם חבל. חבל-ששתן פשוט שבפשוטים. כל-אימת שעניי רואות כי השפופרת מלאה, מושך אני בחבל והיא מתרוקנת.

איני יודע מה הם התהליכים הכרוכים בתפקידי זה. כשם שאיני יודע מדוע כדי לרוקן שפופרת צריך אני למשוך בחבל בתקופת-נראנו, שבה כל מנגנון בעולמו של הבורא מתווסת אוטומטית וכל מיתקן מפקח על עצמו מיכנית. זה לי חמש שנים שאני מתגורר בדירתי ואיני יודע מי הם השכנים שבבנין כולו (פרט לשכנים שבדירה שמעל לדירתי). כסבור אני שהיעדר זה של סקרנות הוא אחת מתכונותי האפייניות ביותר. בעטיה של תכונה זו איני שומע חדשות ואיני מעיין בעתונים, בעטיה דברים כה מעטים ידועים לי ודברים כה רבים אינם ידועים לי. בעטיה אין לי השכלה פורמלית מעל לבית-ספר עממי. אני מדגיש: השכלה פורמלית, שפן עד לאותו יום שנשאתי אשה והעמדתי בנים ונשתעבדתי לעבודה בקיטונו של מפעל לתעשייה צבאית הייתי מרבה לקרוא — בלי שיטה, בלי סדר ומכל הבא ליד: סיפורי-בלשים ושיפנוזה, מדרשי-אגדה ומרסל פרוסט, אפלטון וספרי מדע-לעם — כל אלה היו משמשים בערבוביה בתפריטי הרוחני. אלא שאינה דומה קריאה שלי לקריאתם של כל באי-עולם, שפן על-הרוב איני קולט את הדברים כפי שהם כתובים באמת אלא כפי שאני הזום ומתקנם ומשפרם ברוחי. לפיכך איני זוכר אפילו קורטוב מן הדברים שהנסיך בולקונסקי (המדובר הוא ב„מלחמה ושלוה" של טולסטוי) סח באזניה של נאטאשה אהובת נפשו, אך לעומת זאת חרותים על לחד

לבי הדברים שהייתי אני אומרם לנאטאשה אילו נזדמנה לי באחד הימים, ודברים אלה איש לא ימחה ולא יעקור. דומני כי סיפורי הבלשים שקראתי בימי חיי מספרם מגיע למאות, אך כל מי שינסה לשאלני מהי הדרך שבה גילו שרלוק הולמס ופוארה ופרי מייסון את מבצעי הרציחות לא יציל מפני דבר וחצי דבר. אף-על-פי-כן יש לי שיטה משלי לגילויים של כל אותם פושעים, ואילו היה בי שמץ מכשרונם של קונן דויל או אגאתה כריסטי או ארנסט סטנלי גארדינר הייתי כותב מחדש את סיפוריהם ומגלה את הפושעים בדרך מהירה יותר ויעילה יותר. אפילו לענין הקמתן של מדינות-מופת שמורה עמי עצה טובה מזו של אפלטון, אף כי עצה זו צצה במוחי דווקא למקרא „המדינה“ של אפלטון. מוכן אני לגלות את עצתי ברבים, ואיני מגלה אותה רק משום שלבי סמוך ובטוח כי שומע לא יהיה לי. גדולה מזו: מתוך ספרים כגון „כיצד ביקעתי את האטום“, „אלקטרוניקה לבני-הנעורים“, „כוכבי-שמיים לכל דורש“, „אחת, שתיים, שלש... נצח“ וכיוצא באלה חיבורים, ניסיתי ללמוד משהו על תנועתם של גרמי-השמיים וחלקיקי האטום. קראתי בהם אך לא שניתי ואם שניתי לא שילשתי, לפיכך נשתכחו ממני עיקרי הדברים. אלא שגם על כך איני מיצר אף-כהוא-זה. אדרבה, אצורה ברוחי מערכת-חוקים, שעל-פיה עשוי כל החומר שבעולם — החל באלקטרון וכלה בשביל-החלב — לנוע בחלל בדרך השונה תכלית-שינוי מן הדרכים שבהן הוא נע עכשיו. אף מערכת-חוקים זו מעדיף אני לגנוז בנבכי נפשי, מתוך שידוע אני מראש כי גם אם אקרא בקול יהיה קולי קול קורא במדבר, שהרי בימינו מתירים לבני-אדם לחוקק חוקים המחייבים רק את עצמם, וכל המנסה להכתיב חוקים לבריאה כולה הלא כמתעתע ייחשב בעיני הבריות.

יושב אני אפוא בקיטוני ונהנה מעבודתי. ונהנה אני מעבודתי משום שדעתי פנויה להרהר ולהזות הזיות על עברו של כל חי, על ההווה של הקוסמוס ועל עתידו של המין האנושי. עיני רתוקות לשפופרת וידי מושכת בחבל כלאימת שהנוזל מגיע אל רומה של אותה שפופרת. זה לי שש שנים שאני צופה בנוזל, מושך בחבל, מבלה בשרעפי-נועם שלישי של יממה, ותוך כדי כך מחריב עולמות ישנים ובונה חדשים וטובים מהם.

ב

אותו יום הקיש מישהו על דלת קיטוני. השעה היתה תשע ארבעים-וחמש. עיני היו רתוקות לשפופרת, ידי החזיקה בקצה החבל, ואף-על-פי-כן זוכר אני בדיוק נמרץ שהשעה היתה תשע ארבעים-וחמש — מכאן שהיה סיפק בידי להעיף מבט חטוף על שעוני בטרם אפתח פי ואשאל בקול רם:

„מי שם?“

„יונה שווארץ“, נעניתי מאחרי הדלת.

ואכן, היה זה קולו של יונה שווארץ.

יונה שווארץ היה היחיד מבין עובדי בית-החרושת שהיה נכנס אל קיטוני בשתי

השנים האחרונות פעם אחת לחודש כדי למסור לידי את משכרתי החדשית. ועל שום מה רק בשנתיים האחרונות? על שום שעד לפני שנתיים היתה המשכורת במפעל משתלמת במזומנים ואילו לפני שנתיים הונהג לשלמה בהמחאות. כל עוד השתלמה המשכורת במזומנים הייתי מכתת את רגלי, הולך לאחר שעות-העבודה אל הקופה, עומד בתור ומחכה עד שאגיע אל האשנב. משהונהגו ההמחאות היה יונה שווארץ מביאן אל כל העובדים — ואלי בכלל זה. שוב לא הייתי חייב להצטופף בתור ומיד עם שובי הביתה בראשון בחודש הייתי מסב את ההמחאה רמוסרה לאשתי.

מששמעתי את קולו של יונה שווארץ לחצתי על הדוושה שלמרגלותי. מיד נפתחה הדלת ונכנס יונה שווארץ. דושה זו התקינה שלטונות הבטחון, כדי שהדלת לא תיפתח מבחוץ אלא אם כן אראה הכרח בכך. רק מי שצויד במפתח מיוחד — זה המפתח שהיה ברשותי תדיר — היה לאל-ידו לפתוח את הדלת בלי שייזקק ללחיצת הדוושה שלי.

תמהתי חמיהה רבה על שיונה שווארץ בא אצלי לביקור-פתע באמצע החודש, ושבעתיים גדלה תמיהתי כשפתח את פיו ופנה אלי בוו הלשון:

„קוראים אותך אל ההנהלה. דחוף. אני אחליף אותך“.

„אותי להנהלה?“

מימי לא נקראתי אל ההנהלה. לא היה לי כל מושג מה מראה-פניהם של חבריה. לפני שש שנים, כאשר נתקבלתי לעבודה, הוצגתי בפני פלוני חייכן, תכול עיניים נוגות, שקוצותיו סדורות לו תלתלים והשיבה פושה בצדעיה, ועד היום הזה לא ידעתי אם אותו אדם נמנה עם חברי ההנהלה או לא. מאז לא נטרדתי מקיטוני על-ידי הממונים עלי אפילו פעם אחת.

„כן, אותך אל ההנהלה“, פסק יונה שווארץ, ונדמה היה לי כי קוצי הזיפים של זקנו האפרורי נסתמרו קמעה. (יונה שווארץ היה מתגלח אחת בשבוע, בערב שבת, והיום יום שלישי בשבוע היה).

לאחר שחזרו זיפי זקנו למצבם התקין — או שהיה גדמה לי כי חזרו למצבם התקין — עשה יונה מחווה שממנה הסקתי כי עומד הוא לתפוס את מקומי באותו מושב שקראתיו למעלה מעין כורסה.

קמתי ממושבי, ובעוד ידי מרפה מקצה החבל ועיני עוקבות אחרי עליית הגוול בשפופרת התקנתי עצמי להרצות לו בקצרה על מהותו של תפקידי. אולם יונה שווארץ הפזיל בי מבט מתוך עיניו הצהובות (מובטח אני, משום מה, כי מעיקרן חומות היו עיניו של יונה שווארץ, אך הואיל והיה מאנשי העליה השלישית ונתנסה בכל מה שנתנסו בו הללו, כגון סלילת כבישים וחפירת בורות, דיג בכנרת ושמירה בגליל, הגנה בירושלים וטיולים בנגב, דהה גון עיניו ונצטהב מחמת השמש), וקורטוב של בוז נשקף מעמקי מבטו. עד שאני מנסה לעמוד על פשרו של מבט זה, ישב במושבי, נעץ עיניו בשפופרת, ובירו החזיק בקצהו של החבל שלי.

אותה שעה שוב לא נמצא לי מקום בקיטון. יצאתי ממנו ופסעתי בחצר רחבת ידיים בדרכי אל ההנהלה.

משחציתי את החצר נכנסתי לבנין רב־קומות. עמדתי ליד תא המעלית וצילצלתי בפעמון. מחוג מבהיק באור צהבהב הורה כלפי מעלה — אות הוא כי המעלית עולה.

ישבתי והמתנתי עד שתעלה למקום שתעלה ושוב תרד בתגובה לצילצולי. בינתיים הגיעו עוד כמה אנשים ואף הם המתינו למעלית. אלא שכל אלה רוחם היתה קצרה. לפיכך המתינו בעמידה, ואילו אני הארכתי רוחי והמתנתי בישיבה.

עד שישבתי והמתנתי גיליתי כי המפתח המיוחד של קיטוני עוד נתון בכיסי. אותה שעה לא ידעתי עוד כי לא אחזור אל קיטוני לעולם. אדרבה, סבור הייתי שבעוד דקות מספר אשוב. וטוב שהייתי סבור כך, שלולא כן היה המפתח טורד את מצפוני עד כדי כך שהייתי רץ למסרו ליונה שווארץ וכופה על ההנהלה שתחכה לי שעה ארוכה — דבר שעלול להתנקם בעתיד.

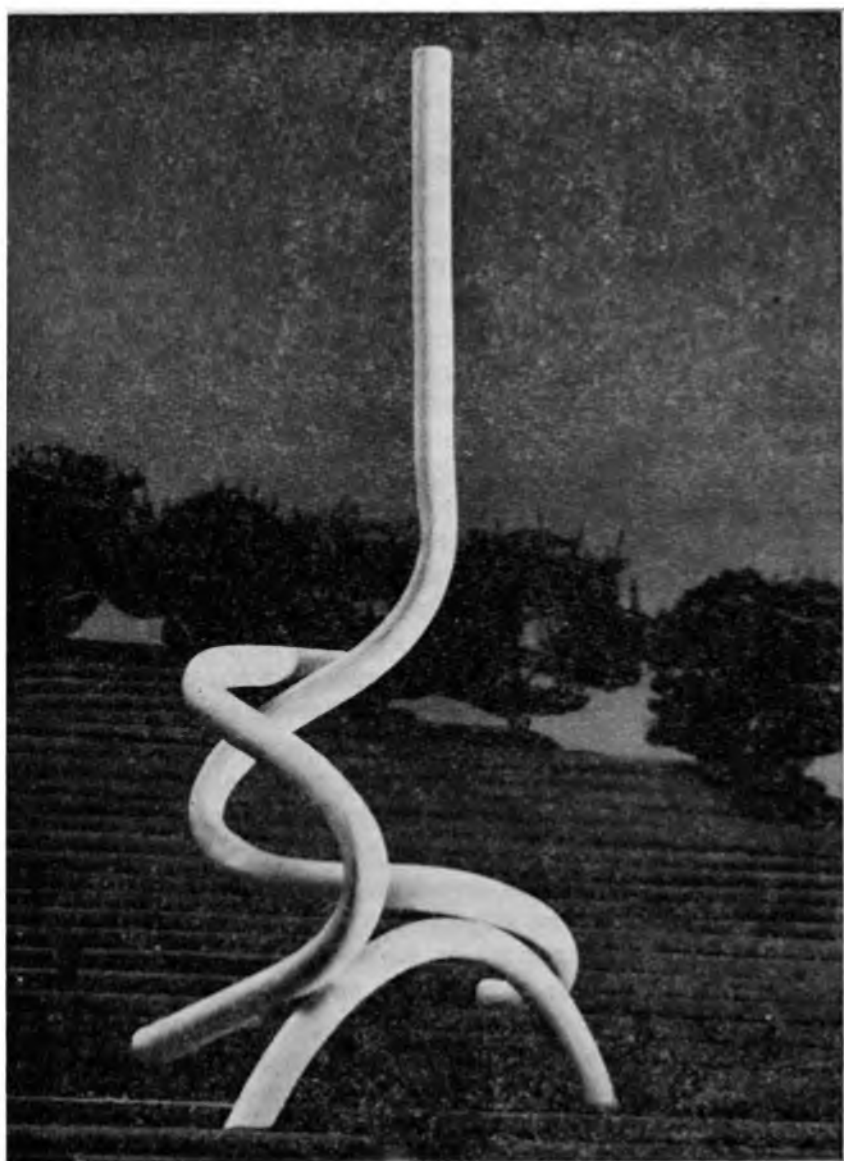
ג

נתברר בוודאות מוחלטת כי אותו חייכן, שעניו תכולות ונוגות, שערו מסולסל והשיבה פושה בצדעיו — כלומר, האיש שקיבלני בשעתו לעבודה — היה חבר ההנהלה, וראיה לכך היתה העובדה שהוא אשר ישב בראש השולחן באותו חדר, שעל גבי דלתו היה קבוע השלט „הנהלה” ושלתוכו נכנסתי בלי שאדפוק תחילה. כסבור הייתי שאם הוזמנתי אל ההנהלה פטור אני מלהקיש על דלתה.

אולם משפתחתי את הדלת ונכנסתי פנימה נתערער בטחוני ושוב לא ידעתי אם נהגתי כראוי או לא. אמנם, לא מיזמתי האישית באתי אלא מגבוה הוזמנתי, ואף־על־פי־כן אפשר שחייב הייתי להקיש נקישות מספר. ספק זה שפירסם בלבי הוא שגרם אותו פיק־ברכיים שחשתי עם שפסעתי מן הפתח לעבר השולחן. אך למראה החייכן המסולסל, שעניו תכולות ועצובות ופניו מופרים לי מלפני שש שנים, נתעזז לבי בקרבי וחרדתי היתה כלא־היתה.

החייכן עצוב־העיניים ישב אפוא בראש. משני צדיו ישבו שני אנשים שעד כה לא נודמן לי לראותם. אחד מהם צנום, סמוק־פרצוף ושעריו גזוו ורדוד עד כדי כך שגולגלתו דומה היתה לשדה חרולים שלאחר קציר וכל עצמו פקעת עצבים מתוחים; יש שהיה מתופף באצבעותיו על השולחן ויש שהיה מעווה פניו עוויות תכופות וקצובות, אם בדרך של שירבוב השפה התחתונה ואם בדרך של קריצת עין שמאלית וכיווץ כל שטח הפנים הסמוך לאותה עין.

ברנש עצבני זה ישב משמאל למסולסל ואילו מימינו ישב היפוכו הגמור: ספק פסל ספק בשר־דם קירח. שעניו גונן כגון מתכת חלודה ופניו קפואים כפני קרחון — לא גיע, לא זיע, לא ניד־עפעף. לאחר שהיתה אשתו של לוט לנציב־מלח, דאי היה פרצופה כשל זה.

יצחק דנציגר : הצעה לאנדרטה

החייכן נתן בי את מבטו הנוגה והורה על הכיסא שממולו. שפתיו נתחייכו ביתר-שאת.

„שב, מר קורנשטיין“, סח בנחת.

„שמי לא קורנשטיין“, עניתי בעודי עומד.

„לא קורנשטיין?“ נצטווה העצבני.

הקפוא לא זע.

„לא. שמי היה קורנשטיין. עכשיו שמי קרני“.

„מתי שינית את שמך?“ שאל המסולסל, ואף כי דיבורו היה בנחת נשמע בקולו הד של דאגה מסותרת.

„לפני חמש שנים. למען האמת, לי לא היה איכפת להיקרא בשם קורנשטיין, אבל אשתי עמדה על כך בתוקף“.

„על מה עמדה אשתך?“

„על שינוי השם“.

העצבני דיפדף בתיק שהיה מונח לפניו על השולחן. הקפוא הזעיף גביניו. המסולסל פלט מפיו הימהומים משונים.

הייתי רגוע בהחלט. עתה נתתי דעתי על העובדה שעודני עומד על רגלי, אף שזה מכבר הציעו לי — ואולי אף פקדו עלי — לשבת. ישבתי, ולא עוד אלא שנתרווחתי בישיבתי. שוב לא היה איכפת לי אם נהגתי כראוי או שלא כראוי.

העצבני הסמיך את התיק אל המסולסל והורה לו על מסמך מסוים. המסולסל נד בראשו ולחש דבר־מה באזנו של הקפוא. הזעיף סר מפניו של הקפוא ויחד עם הזעיף הסתלק מפרצופו שריד אחרון של הבעה כלשהי.

„אשת לוט בצורת גבר, לאחר מהפכת סדום ועמורה“, חלף הירהור במוחי.

מסתבר שלא הסתפקתי בהירהורים שבלב והעליתי את הדברים על דל־שפתי, שהרי מן הנמנע הוא שקרא החייכן את מחשבותי. הוא אמר:

„לא אשת לוט כי אם אנדרטת התחיה, ולא מהפכת סדום ועמורה כי אם מהפכה גורלית בתולדות המין האנושי והבריאה כולה, ולא אחרי המהפכה כי אם לפנייה“.

עד שאני מנסה להבהיר לעצמי את משמעותו של תרביך מילולי זה, נעו שפתיו של הקפוא ומבין שינוי הקמוצות הסתגנו משפט קצר וחד־משמעי:

„מחר לפנות בוקר, בשעה ארבע־אפס־אפס, יבוא המשיח“.

כאמור לעיל, תוהה אני עד היום הנה על הזכות שנתגלגלה לידי להיות אחד מאותם מעטים, שראו צורך לגלות את אזנם בדבר המאורע החשוב ביותר שעמד להתארע בדבריימייה של האנושות, ואולי אף בתולדותיו של הקוסמוס. ואולם כיון שפסק הקפוא את פסוקו לא נתעורר בי אפילו קורטוב של פליאה. לו היה אומר לי כי מחר בשעה ארבע־אפס־אפס יצלצל השעון המעורר שליד מיטתי הייתי משתאה הרבה יותר, לפי ששעוני זה מצלצל דרך־כלל בשעה חמש־אפס־אפס ולא בשעה ארבע־אפס־אפס.

„דבר זה הוא סוד כמוס, סוד כמוס, סוד כמוס. אתה שומע?“ רגש העצבני עם

שעינו השמאלית קורצת ומכווצת את כל שטח הפנים שמסביבה בראדיוס של כמה סנטימטרים.

החייכן המסולסל השפיל ראשו וציפה עד שיסיים העצבני את ריחושו. לאחר-מכן האיר לי פניו ואמר בנחת, כדרכו:

„אני מניח, מר קרני, ששמעת כי ביאת המשיח מלווה בתחיית-המתים. מובן-מאליו כי תוספת כה גדולה של תושבים על-פני כדור-הארץ (אנו אומדים את מספר המועמדים לתחיית-המתים בכמה ביליונים, וזאת על סמך הדיווח של שירות-המודיעין שלנו, הסבור כי צו התחיה יחול על כל בני-האדם ללא כל הבדל דת, גזע, לאום והשקפת-עולם — כל מי שנולד אי-פעם יקום לתחיה, כצדיק כרשע), תוספת אוכלוסים כה גדולה עלולה לעורר בעיות אינ-ספור, בייחוד בשטח התזונה והדיר. לפיכך נעשו כל הסידורים הנאותים להטיס את הקמים לתחיה — מיד לאחר שיקומו מקברותיהם אל הירח, אל כוכבי-הלכת, ואולי גם אל גרמי-שמיים אחרים. המיתקנים הדרושים על צוותותיהם עומדים במצב-הכן. אשר לסודיות, הרי זו חיונית כדי למנוע בהלה בקרב תושבי כדור-הארץ. אנו עושים ככל אשר לאל-ידנו לערוך את המיבצע על-פי תיכנון מדויק, בלי זעזועים לתושבי כדור-הארץ, ובמידת האפשר אפילו בלי ידיעתם. עם זאת נמנינו-וגמרנו להנציח את המאורע בדרך של הקמת אנדרטה, אנדרטת התחיה. משימת הקמתה — או, ביתר דיוק, הצבתה — הוטלה עליך“.

המסולסל שאף רוח, העצבני הגביה כף-ידו והתקין אצבעותיו כדי לתופף בהן על השולחן, אך ידו נשארה תלויה באוויר. הקפוא שירבב זרועות והורה עלי באצבעו כקולע באקדה.

שפתי יבשו. רצייתי ללקקן בלשוני, אך לא הרהבתי עוז. בלעתי את הרוק שנצטבר בפי וחשתי כאב חד בגרוני.

„המשימה היא פשוטה בתכלית-הפשטות“, המשיך המסולסל החייכן. „מחר, בשעה שתיים-וחמישים לפנות בוקר, אתה מתעורר, יוצא מביתך והולך לכביש הפונה לרמאללה. יש סבורים כי היא בית-אל, אשר בה היה מוצב בשעתו סולם יעקב וראשו הגיע השמימה. דוק! אתה הולך ברגל. בהגיעך אל המחסום שעל הגבול פנה שמאלה והוסף ללכת עד שתראה קצה חבל המבצבץ מן האדמה. השתפל על הקרקע סמוך לאותו מקום והמתן עד שעה ארבע-אפס-אפס. בשעה ארבע-אפס-אפס תשמע קול — ספק תקיעה ספק צפירה. דע לך כי אין זו צפירת אזעקה אלא קול תקיעת שופרו של המשיח. מיד עם הישמע התקיעה, משוך בתבל. דוק! אל תחכה עד תום התקיעה, משוך תמשוך בהישמע צליליה הראשונים. זה הכל. ועכשיו לך לביתך ושכב לנוח. המנוחה יש לה חשיבות רבה לגבי המיבצע, ויש לראותה כשלב ראשון במילוי משימתך. זכור: אף הגה אחד לשום אדם!“

„אינני חוזר אל קיסוני?“ שאלתי.

„לא. אתה חייב לנח“.

„והמפתח?“

„איזה מפתח?“

„המפתח של קיטוני. מפתח מיוחד“, שליתי מכיסי את המפתח.
כל השלושה פרצו בצחוק. המסולסל סילסל גם בצחוקו. הקפוא הפיק מגרונו צלילי מתכת. העצבני הרטיט כתפיו.
יצאתי החוצה ופסעתי אל האוטובוס עם שהמפתח נתון באגרופי הקמוץ.

ד

שעה שעמדתי באוטובוס שהוליכני לביתי היתה הדאגה מכרסמת בלבי ומחשבות נוגות מנקרות במוחי. לא לעצמי דאגתי ולא על עצמי חשבתי. לבי היה סמוך-ובטוח כי אמלא את שליחותי באמונה ואבצע ביעילות את המשימה שהוטלה עלי. אף כי לא היתה כל הצדקה אובייקטיבית לבטחון-עצמי זה. חושש הייתי למשיח דווקא. קראתי במקום שקראתי כי נאפוליון נחל תבוסה בקרב-לייפציג בשל נזלת. מה יקרה, למשל — אמרתי בלבי — אם ברגע שהמשיח יקרב אל פיו את השופר ברברגע יתקפהו כאב-בטן נורא-מנשוא?

חששות אלה וכיוצא בהם הטרידוני כל הדרך. ברם, מיד לאחר שהגעתי אל סף ביתי חדלתי לחשוש למשיח ובתוקף המסיבות התחלתי לחשוש לעצמי.
כשעמדתי סמוך לפתח דירתי היתה השעה עשר-חמישים-וחמש. הואיל ונצטוויתי לנוח תיכננתי לי את יומי: מיד עם בואי לביתי אפשוט בגדי ואשתרע על מיטתי, אתכסה בשמיכה ואירדם. אישן שנת-צדיקים עד אשר ישונו בני מבית-ספרו ואשתי מעבודתה. אשתי עובדת עד שעה אחת ובדרכה הביתה נוטלת היא את בתי מן הגנון. בשעה אחת-ושלושים נמצאים כל בני המשפחה, חוץ ממני, בבית, ובשעה שתים סועדים הם את פת-הצהריים. מכיון שהיום אהיה גם אני בבית, נסעד כולנו יחד. לאחר ארוחת-הצהריים אדיח את הכלים. מתוך כך תהיה מנוחתה של אשתי שלמה, והיא תוכל לשוב לעבודתה (משעה חמש ועד שעה שבע-ושלושים) רעננה יותר מכלל יום. עד שאשתי תשהה בעבודה אשתעשע אני עם בתי ואסייע לבני בהכנת השיעורים („שלום, אבא“, „שלום, אמא“, „שנה טובה“ — באותיות-ענק). הואיל ובערב תהיה אשתי עייפה פחות מן הרגיל, נצא יחדיו לקולנוע ונבקש את השכנה המתגוררת בדירה שבקומה העליונה — ממש מעלינו — שתרד לדירתנו ותשמור על הילדים. אף לה יש ילדים משלה ויש שהיא נזקקת לנו בשירות זה. כחינת „שמור לי ואשמור לך“. אמנם נצטוויתי על-ידי ההנהלה לנוח, אבל הקולנוע כמוהו כמנוחה.

תכנית זו גמלה בלבי בשעה עשר-חמישים-ושש. בשעה עשר-חמישים-ושבע באה התקלה הראשונה. רבות מחשבות בלב איש ועצת יהוה היא תקום.
מיהוה היה הדבר. קרבתי אל דלת דירתי בעוד מפתח קיטוני נתון באגרופי הקמוץ. מתוך פיזור-נפש נעצתי בחור המנעול, או ביתר דיוק, ניסיתי לנעצו, שהרי מבנהו של מפתח זה היה מיוחד-במינו ובשום-פנים-ואופן לא ניתן לנעצו בחור המנעול של דירתי. אף-על-פי-כן תחבתי ודחפתי שעה ארוכה ובעקשנות רבה

עד שנתיגעתי. רק לאחר שנתיגעתי עמדתי על טעותי ונתחוויר לי שכל מאמצי לשווא. שליטי מכיסי את המפתח הנכון ופתחתי את הדלת. בעודי בפתח שמעתי מלמעלה את קולה של שכנתנו, זו שדירתה מעל לדירתנו והיא עצמה נועדה לשמור על טפנו הלילה. זקפתי עיני וראייתה יורדת בחפזון מן המדרגות ובתי הפעוטה בורעותיה. ככל שירדה וקרבה אלי גבר קולה והלך ומשמעדה נכחי היה הקול לילילה. השכנה ייללה ואילו בתי הפעוטה לא הוציאה הגה מפיה. פקחה לרווחה את עיניה, כיוצה שפתיה ופשטה אלי את זרועותיה.

עדיין לא ידעתי פשר דבר וכבר התחמץ בי לבי. וכשנודע לי פשר הדברים, התחמץ לבי ביתר-שאת. הסתבר כי בעלת הגנון הביאה הבוקר את בתי הביתה לפי שהתינוקת להטה מחום. געלה מכל ספק כי חלתה הילדה, אולי אפילו במחלה מידבקת. חששה הגנת שמא יידבקו שאר התינוקות והדורה להביא את בתי הביתה. מצאה את דירתנו סגורה ומסוגרת. עלתה לקומה השניה ומסרה את הפעוטה לידי השכנה. הואיל והשכנה היא אם לשלושה ילדים, חששה זו לשלומם של ילדיה וסירבה לקבל את פעוטתי, ולא נענתה לגנת אלא לאחר דין-ודברים. עכשיו שפכה חמתה עלי, אף שמלות-הגנאי שהוטחו כלפי נאמרו בלשון נקבה ולפי כל סימני ההיכר חלו לא עלי אלא על אשתי, כגון „מכשפה ולא אם, שולחת פעוטה חולה לגנון, מנוולת, ילדים היא צריכה לבדל? גורי חיות לא הייתי מפקידה בידיה של זו“, וכיוצא באלה תוכחות וגינויים שלא העירו על רחש-ילב חמים ביותר, אף כי עד אז סבור הייתי כי יחסי-שכנות נאים שוררים בין זוגתי לבין שכנותיה בכלל ושכנה זו שמעלינו בפרט.

נטלתי מידיה את בתי, השפכתיה בעריסה והגמעתיה תה מתוך כפית. ירקה הפעוטה את התה ופרצה בבכי. ניענעתי את העריסה, תחילה בנחת ואחר-כך בכל עוז. עד שנרדמה התינוקת. כיון שנרדמה התחילה לנשום בכבדות ולפלוט מפיה נחרות וחירחורים. אצתי אל חנות-המכולת וטילפנתי לבית-החולים שבו עבדה אשתי. לאחר שספגתי צלילים שונים-ומשונים — מהם קולות של גברים ומהם קולות של נשים — קישרוני בסופו של דבר אל האחות הראשית במחלקתה של אשתי. האחות הראשית בישרתני כי הבוקר הודיע מישהו בשמה של אשתי שהיא חולה ולא תבוא לעבודה. הנחתי את השפופרת והרימותיה שוב. חייגתי כך-וכך חיוגים התקשרתי אל קופת-חולים. שאַלני מי שאַלני מה מידת חומה של בתי. על כך לא היה מענה בפי. יעצני הקול לתת לה אסיאלגן ולטלפן למחרת היום כדי שייקבע לי תור. ניסיתי למחות, אך השיחה נותקה.

חזרתי הביתה. ליד הדלת עמד בני. מכנסיו היו קרועות וחולצתו מלוכלכת. נפשטה ידי מאליה וסטרה על פניו. היתה זו הסטירה הראשונה שחלקתי לבני בכל ימי-חייו. הוא פער את פיו בתדהמה וקפא על עמדו. חשתי צביטת כאב בלבי, אך לפי שדעתי לא היתה פנויה לסבלותי שלי התעלמתי מן הצביטה ונכנסתי הביתה. בתי ישנה. החירחורים והנחרות פסקו. ישבתי ליד עריסתה ונגעתי במצחה. השתיתי כף-ידי על מצחה ולא חכמתי, לפי שמעולם לא ידעתי לקבוע מידת חומו של אדם

במגע־יד. נרפנתי אליה והצמדתי אוני אל חוזה. היה חוזה מתרומם ושוקע חליפות ונשימתה קצובה ורגועה. נחה דעתי. כיון שנחה דעתי, זכרתי את בני. פסעתי לעבר הדלת ומצאתיה פתוחה. דומה היה כי בחפזי שכחתי לסגרה. עמדתי בפתח ותרתי בעיני אחרי בני. סקרתי את כל הסביבה ולא מצאתיו.

חזרתי אל עריסתה של בתי, הסמכתי כיסא אליה וישבתי. ניסיתי להרהר במשיח העומד לבוא בשעה ארבע־אפס־אפס והצצתי בשעוני. השעה היתה אחת־עשרים־ושבע — היא השעה שבה אשתי נוהגת לחזור מעבודתה. ואף כי היום, כפי שנודע לי, לא היתה בעבודה, חזרה ממש אותה שעה. משראתני יושב סמוך למיטתה של בתי, קפאה על עמדה והביטה בי בתימהון. עפעפיה היו אדומים כלאחר בכי. סחתי לה את כל המוצאות אותי. פרט לענין המשיח. שאת דבר ביאתו הצפוייה בשעה ארבע־אפס־אפס העלמתי ממנה. ועוד העלמתי ממנה את העובדה שידוע לי כי לא היתה היום בעבודה.

היא שאלה:

„מה פתאום באת בשעה זו?“

לבשתי נוכחתי לדעת כי לא היתה בפי תשובה לשאלה זו, אף כי הדעת נותנת שהייתי צריך להיות מוכן לה. באו המלים וניתקו מפני מאליהן, לאמור:

„פוטרתי מן העבודה.“

מדוע ניתקו מפני דווקא שתי מלים אלו, פליאה היא.

אני כל־אימת שאני נרגש או מוזעזע מבשורת־איוב הבאה עלי כחתף תוקפני הרצון להשתרע במיטתי ולצלול בהזיות. ואילו אשתי כל־אימת שהיא נרגשת או מוזעזעת מבשורת־איוב הבאה עליה כחתף, הריהי נתקפת פעלתנות מופלגת. מששמעה את דבר פיטורי המדומים, זינקה אל התינוקת, השיקה שפתיה אל מצחה והיטיבה שמיכתה. אחר־כך חשה אל המטבח ושפתה כמה סירים וקומקום. בעודם על האש הוציאה ירקות מן המקרר וקילפתם במכשיר מיוחד, ספק סכין ספק משור. במהירות הבזק הטילה את הירקות הקלופים לתוך אחת הקדרות והגיחה החוצה. את כל אלה עשתה בלי אומר ודברים.

התינוקת ננערה ופרצה בבכי. שוב ניסיתי להרגיעה: ליטפתי, השקייתי תה מתוק וניענעתי את העריסה. אבל הפעם הזאת העליתי חרס בידי. אינני יודע כמה זמן ביליתי בנסיגות־סרק אלה. לי נדמה כי ארכו שעות רבות, ואילו על־פי החישוב המדויק לא נמשכו אלא כמחצית השעה. משיצאה מחצית שעה זו הופיעה אשתי ועמה בני וד״ר תמיר.

בני פרש לקרן־זווית והשקיף עלי בפנים זועפים. ד״ר תמיר קרב אל העריסה ושהה על־ידיה. אשתי החליפה את בגדיו של בני והצטרפה אל ד״ר תמיר.

ד״ר תמיר כשמו כן הוא. לבד מהיותו תמיר הריהו בהיר־שער כאחד מבני צפון־אירופה.

שניהם — אשתי וד״ר תמיר — עסקו בבתי ואני קרבתי אל בני וניסיתי לפייסו בכל מיני דרכים. תחילה לא נענה לי וכל מעשי־הקונדס שלי היו ללא הועיל.

לבסוף סחתי לו מעשה בעכבר שבלע פיל ונשאר קטן כשהיה. סיפור־מעשה זה כבש את דמיונו ושימש עילה להתפייסות מוחלטת. לא היתה לי ברירה אלא לחזור עליו בשניה.

בינתיים סיים ד"ר תמיר את בדיקת בתי ורשם מתפון. מסרה לי אשתי את המתפון וביקשתי לטור אל בית־המרקחת. הלכתי אל בית־המרקחת, ובני נתלווה אלי. בדרך הסחתי לו בשלישית את המעשה בעכבר שבלע פיל.

כשחזרתי מבית־המרקחת היתה אשתי שקועה בכורסה — זו הכורסה היחידה המצויה בדירתנו ושנאה לנו מהוריה של אשתי — ומאחרי הכורסה ניצב ד"ר תמיר. הוא השקיף למרחק מבעד לגופי, משל לא קורצתי מחומר אלא הייתי מקום ריק בחלל, ואילו אשתי נתנה בי מבט ממושך שתחילתו זיק ירקרק של שנאה וסופו הבעה של אשמה מהולה בחנופה כזו של כלב שסרת. מעבר חד זה מזיק ירקרק להבעת כלב שסרת מוכר היה לי ולא בישר טובות.

ד"ר תמיר אמר: „שלש פעמים ביום כפית אחת“, והסתלק.

שוב ניסיתי להרהר במשיח ובאנדרטת־התחיה. נראה כי לא היה לא־ידי לכוון לבי כראוי אל יום־האלוהים הממשמש־ובא כגנב בלילה, אך לפחות עלה בידי להסיח דעתי מכל המתרחש סביבי. ראייה לכך העובדה שאינני זוכר דבר וחצי דבר מכל שאירע מן הרגע שבו יצא ד"ר תמיר מביתנו ועד לרגע שבו התעוררתי במיטתי לקול התיפחיותיה של אשתי השכובה לצדי. ירח מלא הציף את החדר צהבת ירקרקת. לאורו של ירח זה הצצתי בשעוני. השעה היתה שתיס־עשרה־אפס־אפס. כתפיה של אשתי רטטו. פניה היו כבושים בכר.

לא נתברכתי בזכרון טוב ומימי לא השפלתי ללמוד על־פה פסוק אחד כהלכתו. אך למראה כתפיה הרוטטות של אשתי, למראה ערפה המתרום ושקע (את פניה לא ראיתי לפי שהיו כבושות בכר), למראה שערותיה המתבדרות עם כל תנועת עורף, נתנגן בי לפתע (אכן, ממש נתנגן, שכן לא רק המלים כי אם גם המנגינה נצטלצלה בתוכי) בית שלם מתוך שירו של ביאליק:

ועוד הגידי לו: מיטתי
אשחה לילה בדמעתי
ומתחת לבנת־בשרי
נשרף מדי־לילה כרי.

אמרתי לה:

„את אוהבת את ד"ר תמיר“.

רטטו כתפיה ביתר־שאת ולא השיבתני דבר.

„וגם הוא אוהב אותך?“ שאלתי.

הנביחה ראשה, ירתה בי מבט־נצחון מתוך עיניים דומעות, ואמרה:

„כן“.

אותה שעה גמרתי בלבי לרצוח את שניהם. צידוק היה להחלטתי זו, שהרי ידוע

ידעתי כי בשעה ארבע־אפס־אפס יקומו שניהם לתחיה ויוסעו אל אחד מכוכבי הלכת. אפשר שהייתי מבצע את החלטתי אלא שלפתע ניצבו לנגד עיני דמויותיהם של בני ושל בתי. איכה אתפור את מכנסיו הקרועות של בני וכל חוט שבין אצבעותי מחטיא את קוף המחט: איכה אשיג רופא לבתי (ולו יהיה זה אפילו ד"ר תמיר) ובקופת־חולים מנתקים לי את השיחה?
אמרתי לאשתי:

„אני אלך. המסולסל פקד עלי לצאת בשעה שתים־וחמישים לפנות בוקר. בשעה שתים־וחמישים לפנות בוקר אעזוב את הבית“.

למזלי לא שמעה אשתי אלא את המשפט האחרון. אכן, שומר־פתאים אדוני, לו שמעה את ראשיתם של דברי, חוקה עליה שהיתה חוקת־ודורשת מי הוא המסולסל ומקיפתני בשאלות ומי יודע אם בסופו של דבר לא הייתי נכשל ומגלה טפח ממה שהיה ידוע לי על הגאולה, התחיה והאנדרטה. הואיל ושמעה רק את המשפט האחרון, הגביה מחצית גופה והלמה באגרופיה על הכר:

„לא בשתים־וחמישים, לא בשתים־וחמישים, לא בשתים־וחמישים; עכשיו, עכשיו תלך. עכשיו, בזה הרגע“, צווחה אחוזת היסטריה.
נס הוא שהילדים לא התעוררו לקול ציוחותיה.
קמתי, לבשתי בגדי ויצאתי החוצה.

במרחק־מה מביתי ניטע גן ציבורי. הנטעים עדיין רכים היו והגן בכחינת משאת־נפש לעתיד־לבוא, אך הספסלים שהוצבו בו היו ספסלים של ממש.
ישבתי על אחד מהם וציפיתי לשעה שתים־וחמישים.

ה

בשעה שתים־וחמישים יצאתי מן הגן והלכתי בכביש הפונה לרמאללה. יש סבורים כי היא בית־אל, אשר בה היה מוצב בשעתו סולם־עקב וראשו הגיע השמימה. הלכתי ברגל. בהגיעי אל המחסום שעל הגבול פניתי שמאלה והוספתי ללכת עד שראיתי קצה חבל מבצבץ מן האדמה.

לאור הכוכבים ראיתיו בשחור הליל, כי הירח שקע ועמוד השחר עדיין לא עלה. השתפלתי על הקרקע סמוך לאותו מקום והמתנתי עד לשעה ארבע־אפס־אפס. הכוכבים דהו והיקום הכחיל. צלליות כהות ריצדו בקר־האופק על פסגות הרי־יהודה. יש שנראו כצמרות עצים המונעים ברוח ויש שדמו לכיתת חיילים העומדים על המשמר ומרטטים מצינת הטל שלפנות בוקר.

בשעה ארבע־אפס־אפס שמעתי קול — ספק תקיעה ספק צפירה. ידעתי כי אין זו צפירת אזעקה כי אם קול שופרו של המשיח. מיד עם הישמע התקיעה משכתי בחבל. לא חיכיתי עד תום התקיעה. משוך משכתי בהישמע צליליה הראשונים. וכשמשכתי חשתי כי שוקע אני באדמה. אני שוקע ונכחי מזדקף פסל. ככל שהוספתי למשוך כן העמקתי לשקוע וכן הלך הפסל והזדקף לנגד עיני.

דומה כי משכתי שעה ארוכה למדי, על־כל־פנים עד לשעה שיצאה השמש והאירה

על הארץ. הואיל והייתי שקוע בעבודתי, עבודת הקודש, לא ראיתי את איילת־השחר ואת ארגמן הזריחה. ראיתי את השמש במלוא עוז יקודה. וכשהאירה השמש במלוא עוז יקודה כבר הייתי שקוע באדמה עד לצווארי ורק ימיני, זו שכפ־ידי החזיקה בחבל, הזדקרה מן העפר.

הפסל היה כבר זקוף כמעט לגמרי — ואם נטה עוד מעט אחורה לא היתה זו אלא נטייה בזווית של 5—6 מעלות בלבד. עוד דקות ספורות ואנדרטת־התחיה תהיה ניצבת לנגד עיני בזווית ישרה כלפי הקרקע.

כאשר גילה אלוהי ההודים לאֶרְגִזְנָה את צורתו האלהית, דומה היה לאלף שמשות שזרחו בשמיים בבת־אחת. מדבר היה מתוך פיות אין־ספור, מביט ברבבות עיניים, עוטה מחלצות ג־עֶדֶן ומשוח בשמן־המור, שניחוחו ניחוח שמיים. זכה בנו של פאנדו וראה את כל הבריאה כולה, על שלל צורותיה וגוניה, מקופלת בגופו של אֶל־הָאֱלִים.

אני לא ראיתי לא ממנו ולא מקצתו.

אנדרטת־התחיה, שהזדקפה והלכה לנגד עיני, לא היתה אלא דמות של נערה ששערה החום גוזז כשל נער, שחיתוך עיני־התכלת שלה מונגולי כלשהו, שיניה בולטות קמעה, חטמה עדין וצר ופניה קרנים בת־צחוק, ואשר תום ותבונה, אהבה ובטחון ממוזגים בה כדי שלמות עילאית; צווארה נטוי לפנים נטייה קלה־שבקלות, כתפיה...

לא. לא היה סיפק בידי לראות את כתפיה, לפי שברגע שהזדקפה נכחי במאונך, היישר ואיתן, כיסה העפר את שמורותי ושוב לא ראיתי מאומה.

איליה מורומץ, ואולי גיבור אחר מגיבורי האפוס הרוסי העתיק, באחד ממסעותיו נזדמן לו ארנק בדרך. ירד איליה מורומץ מסוסו וניסה להרים את הארנק. הארנק לא מש ממקומו, אך איליה מורומץ שקע באדמה.

שהדי במרומים, לא בשל ארנק שקעתי אני באדמה, בשל אנדרטת־התחיה כוסייתי בעפר. ואף כי העפר כיסה את שמורותי, לא נאטמו אוני משמוע וקול שופרו של המשיח עדיין הגיע אליהן.

עדיין נזדקרה זרועי מן האדמה, אלא שכפ־ידי שותקה ואצבעותי התאבנו. חדלתי מלמשוך בחבל.

ומשחדלתי למשוך בחבל נדם קול שופרו של המשיח ואת מקומו ירש טירטור. ידוע ידעתי כי הקמים לתחיה מוטסים אל גרמיה־שמיים.

ואני? עכשיו, כשאני קבור באדמה, כלום איני כאחד מהם? כלום אין דיני כדינם? דבר זה בבחינת ספק הוא שצריך בירור. מה שאינו צריך בירור הרי זו הודאות שאשתי וילדי וד־ר תמיר נשארו על פני כדור־הארץ.

לולא שיכבת העפר שסתמה את פי והכבידה על נשימתי הייתי פורץ בצחוק.

הנס קרייטלר :

חשיבה אנושית וחשיבה אלקטרונית

ככל שגדל כוחו של האדם על הטבע, כן פוחתת תחושת כוחו־הוא מול אמצעי־הכוח שלו. האיום על תחושתו העצמית מתבטא בחרדה גוברת והולכת. הדוחפתו לצורות מחלה פסיכוסומאטיות או להתקפת טירוף כאמצעי התגוננות נואשים כנגדה. כמה מן הסכנות האלו להערכה־העצמית של האדם מופרות כבר די־הצורך ונוקטים אמצעים כנגדן, אך כמה מהן כמעט ולא נדונו כלל, ובהן האיום דווקא על אותו כושר שנאמר עליו שהוא־הוא ההופך אדם לאדם. הכוונה היא לסכנה בהפחתת־הערך של המחשבה האנושית, אפילו בבזיונה. הסיבות לבזיון זה אינן הפולחן של איש־המעשה, הקיים מאז ומתמיד, אף לא הסיסמות הנדושות של הפרסומת או „שימורי“ הטלביזיה, שאמנם אינם מוסיפים חכמה לחכמים אך גם אינם מרבים את טיפשות הטיפשים. את הסיבה יש לחפש הרבה יותר דווקא אצל אותם שהפכו את פעילות המחשבה למקצועם, אצל אנשי־המדע. גישתם למחשבה הביאה לידי יצירת מצב מופרך, שאותו הגדיר היידגר במשפט רציני אך בלתי־ברור — „המדע אינו חושב“, ושאותו מיצה גם קרל קראוס, בביטוי בלתי־רציני אך ברור — „הפסיל האינטליגנטי“.

עוד לפני חמישים שנה קרא פרויד למחשבה „תהליך משני“, כלומר — תהליך שתפקידו הוא רק לשרת את סיפוק היצרים הראשוניים. פרויד יצר גם סדר דירוגי של תהליכים, שהגליד בתלמידיו, וגם בפסיכולוגים רבים אחרים שהושפעו ממנו במישרים או בעקיפים, אי־רצון בולט להפוך את התהליך השני־במעלה — המחשבה — לנושא של מחקר רציני ומעמיק. הפסיכולוגים האמריקאים צערו אפילו צעד מהותי קדימה בכיוון הזה. בעקבות פבלוב נטו לראות במחשבה אירוע מיכני לגמרי, „תזוזגת“ מורכבת פחות או יותר של רפלקסים מותנים. הם האמינו שעלה בידם אפילו להוכיח טענה זאת בצורה ניסויית. הבסיס להוכחה הניסויית שימשה העובדה שעכברים מורעבים, כשהושמו במבוך שאת מבנהו לא יכלו לראות, למדו לזכור, אחרי ניסוי הרבה והצלחה מעט, את ציוני־הדרך והפניות, שבעזרתם יכלו שוב ושוב לפתור את הבעיה של מציאת הדרך אל קעריית האוכל שבקצה המבוך. הטענה שאפילו אלברט איינשטיין אילו הושם במבוך שמבנהו נסתר ממנו לא היה יכול, עקרונית, להתנהג בדרך אחרת מן העכבר, טענה זו אינה באה להפחית מערך הניסוי הזה אלא משמשת רק ראיה לכך שהתנהגות העכבר במבוך מסמלת דגם יסודי של המחשבה.

אך עוד יותר מן התיאוריות האלו מאיים על המחשבה השיפוט המדעי הנוכחי על המחשבה האלקטרונית, אף כי גם הוא תלוי מאד בתיאוריות הנזכרות. תכופות

יותר יותר נשמעת מפי מדענים רציניים, בעיקר פיזיקאים ומתימטיקאים, הטענה שבעתיד הקרוב ביותר ישו השגי המוח האלקטרוני ברמתם להשגיו של המוח האנושי, או שאף יעלו עליהם. כבר עכשיו מסוגלות מכונות-חשיבה לשחק שח, תוך כדי חישוב שלושה מסעים מראש. למשל; הן מספקות ביעילות תרגומים משפה לשפה, ולא די שחלק יש להן בפתרון בעיות מדעיות, אלא שעל אחדות מהשאלות הללו הן עונות במהירות ובדיוק העולים על אלה שהמדען עצמו מסוגל להם. הטענה שכל ההשגים האלה הם סטטיסטיים וחלים רק בשטחים שבהם הבעיה יכולה לקבל ניסוח מתימטי, טענה זו אינה תופסת. יהיה אשר יהיה יחסנו להשגי הלוגיטיקה המדרגית, הרי אפילו הנסיונות התחיליים של הסמאנטיקה והפילוסופיה על הבסיס המתימטי מראים כבר בצורה רבת-רושם מאד שאפילו בעיות פילוסופיות מהותיות ניתן לבטא בשפת המתימטיקה.

ברור: בכל שטח שבו ייתכן ניסוח מתימטי של בעיה, או של שאלה, ניתן להפעיל את המוחות האלקטרוניים, שתוך כדי הגברה, הרחבה ושילוב שיטתיים של קצב-עבודתם, כושר-זכרוןם ויכולת הקומבינציה שלהם חייבים הם, במקדם או במאוחר, לעלות בכשרים האלה על האדם, ממש כמו שפבר הוכיחה המכונה את יתרון כוחה גם על שריריו של האדם. נשאר רק השאלה אם יש הצדקה לזהות כשרים מסוג זה — כלומר: השגי חשיבה — עם „המחשבה“ עצמה, או במלים אחרות — אם אמנם המחשבה האנושית היא רק פתרון בעיות.

התשובה לשאלה זו יש לה משמעות מכרעת לגבי האנושות כולה. אם באמת מתמצה המחשבה בפתרון בעיות הרי נמצא שמכונת-החשיבה, שבדודאי יש ביכלתה לבצע זאת היטב יותר מן האדם, מאיימת על חייו הרוחניים של האדם ממש כמו שפצצת-האטום מאיימת על קיומו הביולוגי. אך אם לעומת זאת כושר המחשבה האנושית גדול מזה של המחשבה האלקטרונית, הרי יש להודרו ולנקוט בעוד-מועד אמצעים מתאימים כדי שתלוקת העבודה הרוחנית לא תביא לידי אבטלה רוחנית, על תוצאותיה הטרראגיות.

בחפשנו תשובה לשאלה הרת-גורל זאת, הרי, אם אין רצוננו להסתפק בספוקלציות פילוסופיות או בחזיונות אמנותיים בלבד, עלינו לפנות אל מדע ההתנהגות, הרגש והמחשבה האנושית, כלומר — לפסיכולוגיה, אותו מדע שפני שציון כבר בפתח המאמר הזניח את חקר החשיבה, באורח מחפיר כל-כך, בארבעים השנים האחרונות. במדע, הזנחת שטח פירושה לעתים קרובות שכמעט לגבי כל תהליך בתחום אותו מדע יש לפחות שתי תיאוריות על רמה שווה, פחות או יותר, או אז אין ברירה אפוא אלא לבחון את התיאוריות הקיימות, בלי להתחשב יותר מדי בריב בין האסכולות השונות, כדי לראות באיזו מידה יכולות הן לתרום לתשובה על השאלה שהוצגה. העובדה שתוך כדי בחינה זאת יצוינו מושגים ותהליכים שאינם מוכרים לאיש בלתי-מקצועי ממש כ„תסביך אדיפוס“ ו„אב-טיפוס“, גם היא מעידה שההתענ-ינות בצרי שכיחה כיום יותר מן ההתעניינות ברוחנית.

התיאוריה המופרת ביותר, שהונחה ביסודם של ניסויי-מעבדה אין-מספר כהסבר

לפעילות המחשבה האנושית, היא תיאוריית האסוציאציות, אותה תיאוריה שעל הדוגלים בה נמנים, דרך-אגב, לא רק אנשי פסיכולוגיית-המעמקים והביהייבוי-ריסטים האמריקאיים הקודמים אלא גם, מדעת או שלא-מדעת, מייצרי מכונות-החשיבה.

אסוציאציה פירושה בפסיכולוגיה הקשר בין שני גירויים, שתי תפיסות חיצוניות או פנימיות, או הדימויים הנובעים מתפיסות אלו. הקשר נוצר עקב קירבה בזמן או במקום, או עקב דמיון של שתי תפיסות, אך הוא מודרך על-ידי עקרון היעילות ועקרון ההנאה, במובן של סיפוק-יצר. עכבר-הניסויים שאין-מנוס-ממנו, כשהוא נמצא במבוך, שפירושו כאן עולמנו שלנו, הריהו מקשר בצורת אסוציאציה את סיפוק-הרעב, למשל, עם ציוני-הדרך והפינות שהיה עליו לעבור על-מנת להגיע אל קערית המזון. אסוציאציות אלו — וזה הדבר העקרוני — נוצרות בהדרגה. ראשית, מתקשרת אל הסיפוק הפנייה האחרונה לפני המזון, אחריה — הפנייה שלפני האחרונה אל האחרונה וכן הלאה לאחור — וכך אפילו הצעד היעיל הראשון במבוך בא על מקומו בשרשרת האסוציאציות. לכשיובא העכבר למבוך אחר, ינהג בתחילה כמו במבוך הראשון, אך מהרה למדי יתחיל לתקן את טעויותיו בהתאם לאותו עקרון.

אם נאמר עתה במקום „מזון“ או „סיפוק-יצר“ — פתרון הבעיה, במקום ציון-דרך — אינפורמציה, ובמקום פנייה — מיתודה, יתקבל דגם החשיבה, עקרון שבקווי-היסוד שלו הוא תופס במידה שווה לגבי העכבר הרעב, חוקר-הסרטן והאשה המחפשת לה שמלה מתאימה. הדבר שהעכבר מגיע אליו על-ידי ריצה, האדם משיגו, חלקית, על-ידי ניסוי במעבדה או בתא-ההלבושה, ובחלקו — על-ידי ניסוי בשטח הרוחני של הדמיון, כלומר, על-ידי תשלובת של שרשרות-תמונות הקשורות קשר אסוציאטיבי. פתרון הבעיה, כלומר — החדש, הוא לפיכך תמיד המוצר של הנודע, של המוכר, והוא מושג בצורה הדרגתית, צעד אחר צעד.

כפי שנרמז כבר, הרי זו גם צורת העבודה של המוח האלקטרוני. הזיכרון אצל האדם הוא כרטיס-הניקוב או ה„סרט“ בשביל המכונה. הידיעות נבחנות ומשולבות בהתאם לתכניות קבועות עד שמושגת המטרה הרצויה. התכנית היא לגבי האדם ומכונת-החשיבה אותה שיטת-עבודה המתאימה לבעיה הנתונה; למשל, לגבי מחשב המשחק שח — „הורדת“ כלי היריב והשגת עמדות מסוימות, וכך. המטרה בשביל העכבר — המזון — היא כאן „הורדת“ כלי היריב, למשל — דמויות המלכות שלו. אילו היה התפקיד המוצב בעיה באיחון רפואי היה הרופא תר בזכרונו, ולעתים בספריו, אחר אותה תמונת מחלה הכוללת את רוב הסימפטומים והמימצאים המעבדתיים של החולה, ובמידת האפשר — רק אותם. במקרה שאותה בעיה מוצגת כפתרון למכונת-החשיבה, מלעיטים אותה בתמונות-המחלה המוסרות — אפילו יגיע מספרן לאלפים — כל אחת על הסימפטומים השייכים לה, אחר-כך מכניסים לתוכה גם את המימצאים המפורטים של החולה הנוכחי, ובתוך שניות מועטות מופיע המיתאם המבוקש. המכונה קוראת בשם המחלה ומסרת אפילו את

שיעור ההסתברות הסטטיסטית של טעות באיבחון — רוצה לומר, שהמימצאים תואמים אבחנה אחרת.

במקרה שהתפקיד המוצג שייך לאותן בעיות שפתרוןן האפשרי הטוב ביותר אינו מוכר מראש — כמו, למשל, בדוגמה של האשה המחפשת לה שמלה, או של חוקר הסרטן — תרכיב האשה, בהתאמה לעקרון האסוציאציה, ועל־סמך התכונות המופרות לה בשטח של בדים, צבעים וגזרות, דוגמה שתכלול, לגביה, את רוב היתרונות. חוקר־הסרטן ימשיך בהרפכתן ובשילובן של הידיעות העומדות לרשותו עד שיגיע למה שקרוי „מיתאם בעל מובהקות סטטיסטית“, שיטת־טיפול, למשל, המוליכה להצלחות יותר מטיפולים אחרים, או נסיון־הסבר המקשר את רוב העובדות ללא סתירות הודיות. עקרונית אפשר להציג אותה בעיה גם למוח אלקטרוני, בתנאי שהתכנית מנוסחת בפיקחות, ויהיה בכך גם משום יתרון, לפי שאז ייתכן לבדוק בצורה כזאת בזמן קצר יותר את הערך הסטטיסטי של מספר רב יותר של תרפבות.

השיטה הטובה ביותר האמנם גם אחר־כך תהיה טובה ד־הצורך? — זאת יוכל להוכיח רק השימוש המעשי, הן לגבי החוקר הן לגבי המוח האלקטרוני. מנקודת־מבט תיאוריית־האסוציאציות אין אפוא שום הבדל עקרוני בין שיטות החשיבה האנושית והאלקטרונית.

אמנם קיימות תופעות אחדות — בעיקר בשטח המחשבה היוצרת, אך גם בדרך־כלל בחיי האדם ובחיי אי־אלו חיות — שאינן להסבירן ע"י ניסוי עיור, גישוש צעד־צעד קדימה וקישורן של ידיעות בודדות זו לזו. לעתים קרובות, דווקא בתפקידים קשים, אין הפתרון מושג באורח הדרגתי, אין הוא בבחינת חוליה אחרונה בשרשרת ארוכה של נסיונות בודדים, אלא לפתע הוא כאן. יודעים אנו עוד בטרם ננסה זאת, ולמרות כל הנסיון או בניגוד לו, שזהו הפתרון הנכון. לפתע הכל פתוח למבט המקיף, הכל מאורגן באחיד, וכל פרט בא כמו מאליו על מקומו בתוך השלם; ובמקום שבכל־זאת קיים עדיין פער, חשים אפילו את הכפייה לגשר עליו בהתאם לעקרון שעתה־זה נתגלה. לא הכרת הפרטים איפשרה את הכרת השלם אלא השלם הוא שהסביר את הפרטים. מוצארת „חי“ בחלקיק של שניה סימפוניה שלמה בקווייה הכוללים, ורק אחר־כך כתב אותה. אך אפילו הנער בן השמונה, שעה שרצונו לומר או לכתוב דבר־מה, אינו מקשר את המלים זו לזו על־פי הסדר אלא הוא תופס את המבנה הכללי של המשפט בטרם יתור אחר מלים ויצמידן אחת לאחת. לולא כך היה הדבר כי עתה לא היה מקום למילדיה משמעותית של המשפט, אף לא לתיקון לפני אמירת המשפט עד סופו.

אולם אפילו עכבריי־המעבדה הסבלניים של הפסיכולוגים לא תמיד יש בהם חשק לרכוש את הידע שלהם בעמל, חלק־חלק. יש שהם מתנהגים כאילו רצו כבר לעזוב את הספינה הטובעת של תיאוריות־הלמידה המקובלות עוד קודם לאדוניהם הפסי־כולוגים. כשמראים להם, למשל, את המבוך כולו מלמעלה, כשהם יכולים אפוא לתפסו בשלמות, ואחר־כך מחכים עד שיגבר רעבם ואז כולאים אותם בו, הרי

העכברים מוצאים את הדרך למזון במהירות רבה ואגב טעויות בודדות בלבד. העכברים לא די ששמרו בזכרונם את המראה הכללי בלא שיפעל בהם מניעה-הרעב, שנחשב עקרוני כל-כך, אלא שכיון שתפסו אותו מבנה של השלם יכלו גם לנצלו לצורך התמצאות במהלכים הבודדים. האפשרות להתנהג בתוך כך גם בצורה דדוקטיבית נותנת להם יתרון על עכברים הפויים להתנהגות אינדוקטיבית עקב היעדר הראייה הכוללת. במובן זה יש גם להבין אותו משפט של איינשטיין, משפט בלתי-רגיל אצל חוקר-טבע, האומר שהמחשבה המדעית היא (קרי: צריכה להיות) דדוקטיבית. ברומה לעכבר שהקיף במבטו את המבוך כולו, יוצא החוקר ממושג היפותטי על השלם כולו לפני כניסתו לחקר הפרטים. במידה שפרט כלשהו סותר את המושג הכולל, תיבנה בהתאם לנסיון החדש תיאוריה אחרת, שהיא — ככל תיאוריה, תכנית-בנייה — תבנית, אך לא פסיפס.

את ההסברים לתופעות אלו מספקת אסכולה פסיכולוגית שנוצרה באוסטריה לפני כמאה שנה, פותחה אחר-כך בגרמניה ומתחילה להסתגל גם לארה"ב: פסיכולוגיית-התבנית. הדוגלים בתיאוריה זו הראו בצורה ניסויית שבעיקר במחשבה יוצרת, אך גם בחיי יום-יום, בכל אשר יש באדם כושר ואומץ די התרומם מעל למבוך, נתפסת בתחילה שלמות, או „גשטאלט“ (תבנית), ורק אחר-כך מפורשים ומובנים החלקים הבודדים לאור מבנה השלם. בהתחשב במחקרים של פסיכולוגיית-התבנית טעות היתה זו אפוא להניח שהאשה אצל התופרת, או חוקר-הסרטן במעבדתו, ממשיכים בהרכבת פרטים-פרטים עד למציאת הפתרון הטוב ביותר. נהפוך הוא: תמיד פותחים בדימוי כללי של הדבר כפי שצריך היה בעצם להיות. עבודתם למעשה היא לגלות או לזכור, באמצעות דימוי זה שהוא ה„גשטאלט“ בלתי-המושלם, פרטים וחלקים, שלעיתים קרובות אמנם גם משנים הם את התבנית במידה ניכרת. תכופות יש אף לשנות את נקודת-המבט בצורה כה חדה עד שכמה „גשטאלטים“ מערערים זה את זה ולבסוף „קופצת“ התבנית הנכונה. רק במבוך או במצבים דומים של זמננו, הפוגעים בערך המחשבה, יש לצרף פרטים זה לזה בצורה אסוציאטיבית בלי ה„תבנית“ המכוונת של המושג הכולל.

האם בכך טמונה סוף-סוף עליונותה של המחשבה האנושית? — לא דווקא. ברור: המחוח האלקטרוניים פועלים לפי עקרון-האסוציאציה המיושן ופותרים את הבעיות המוצגות בפניהם לא כחוקרים אלא כמנהלי-חשבונות חרוצים, או כאותו עכבר במבוך. אך ההשג המדעי של פסיכולוגיית-התבנית טמון בגילוי החוקים של התפיסה והמחשבה התבניתיות. החוקים נמצאים תואמים נתונים ביולוגיים — למשל, כמו שהעלו המחקרים האנאטומיים של השנים האחרונות, את היוצרותן של קבוצות-תאים בקליפת-המוח המתנה בשדה, וכך, לכן, אף כי לא נסתמנה עדיין דרך ביצוע טכנית לכך, ייתכן להלכה לבנות מוחות אלקטרוניים שיהיו רגישים למבנה כמו המוח האנושי ויפעלו לפי חוקים תבניתיים. עכשיו מגסים, במידה ידועה של הצלחה, לכוון את מכונת-החשיבה לא רק אל המטרה אלא, באמצעות עקרון ה־"feed back", להפעיל את המטרה על הצעדים המכינים, כדי

שהמכונה תתקן את עצמה. דווקא הידיעות משטח פסיכולוגיית־התבנית הן כנראה שתבאנה לידי כך שבמוקדם או במאוחר יוכל המוח האלקטרוני להשיג מה שמושג כיום רק בתהליכי החשיבה היוצרת.

אמנם פסיכולוגיית־התבנית מלמדת גם שאדם הוא תבנית, שלם, ותמיד גם פועל כשלם. לכן מוטעה הוא הנסיון לבדוק כושר בודד — למשל, את השגי החשיבה בצורה מבודדת, תחת שנראה אותם כחלק מן השלם ועל רקע השלם. בכך מתגלה פן חדש לחקירתנו הנוכחית, שהצטייר כבר בשאלה בדבר היחסים ההדדיים בין החשיבה להשגי החשיבה.

עד כאן נבחן למעשה רק השג אחד: השיטות לפתירת בעיה. אך האם באמת החשיבה זהה עם ההתגברות על תפקידים? היידגר, המסתמך על המשמעויות של המלים Denken ו־bedenklich, טרען שנקודת־המוצא של הביעותים (במובן התנ"כי של מחשבות) היא בבעייתי, או אפילו שתחילת המחשבה היא בחשוב. טענה זו יש בה הרבה יותר ממשחק־מלים בלבד. כדי לחשוב יש, ראשית־כל, להכיר שמהו הוא „בעייתי“, או חשוב. כדי לפתור בעיה יש, קודם־כל, לדעת שהיא קיימת. שוטה־הכפר צוחק כשהוא רואה את ביתו עולה באש. אך בעיני גיליי הייתה תנועת המטוטלת, המוכרת זה אלפי שנה, בעייתית. לאיינשטיין תלמיד־הגנימנסיה הפריעה הסתירה בין התיאוריות השונות על האתר ומהירות־האור. פרויד ראה בעיה בעובדה המוכרת שההיסטריים המוסריים ביותר הרבו לדבר על מיניות. פעולת החשיבה הראשונה היא אפוא תמיד גילוי הבעייתי: אי־שביעות־הרצון מן הנתון. אפילו היצר אינו יכול לפעול בלי ההכרה שמהו מפריע, שהרי הוא עצמו אינן הוא אלא אי־שקט, דחיפה לכיוון מסוים. אף הפעולות האינסטינקטיביות, המכוונות לסיפוק היצר, אפילו אצל בעלי־חיים נמוכים־ביחס אין הן שרשרת של רפלקסים אוטומטיים, אלא — כפי שהראו לורנץ וטינברגן — הן פעולות המשאירות מרחב גדול לבחירה ולהחלטה בהתאם למצב הנתון. יתר על כן: אפילו הכושר לחוש בצורך יחיד — על אף שתמיד ולגבי כל האורגניזמים החיים קיימים כמה צרכים בעת־ובעונה־אחת — הריהו מוצר של הפשטה, ולפיכך הריהו כבר הגרעין של תהליך חשיבה.

מעצמו ברור שה„בעייתי“ מתגלה רק אם קיים איזה צורך שהוא: על הרמה הנמוכה — המשאלה לסיפוק היצר, ועל רמה גבוהה יותר — החתירה להבנה, בהירות וסימטריה. אך אין פירושו של זה שבסופו של דבר הצורך קודם לחשיבה. חתירה וחשיבה יוצרים יחידה בת־אל־הפרד. ההפרדה שהכניס המדע בין שני התהליכים לא באה אלא למטרות מחקר. היתה זאת מיתודה, וכמו שאירע למיתודות רבות אחרות ראו בה ברבות הימים נתון של הטבע. בימינו, בעזרת הפסיכוסומ־טיקה, נתפסת כך משמעות הכרתו המוקדמת של שפינוזה כשני הצדדים של אותה מטבע. ההסתכלות מלמדת שהיצרים מגרים את המחשבה, ומתוך שהם מעוצבים על־ידיה הריהם מתגבשים באמצעותה.

בזאת נרמז כבר הבדל בסיסי בין החשיבה האנושית לאלקטרונית. אמנם, כאמור

למעלה, אפשר להפעיל מוח אלקטרוני בעזרת תכנית, ממש כאילו היה יצר קיים בו; אפשר אפילו לבנות את המכונה שתהיה חשה, תוך כדי פעולתה, שסתירות מסוימות בתכנית הן בעייתיות, ואף תנסה לפתור. אך אפילו נצליח להטעין מכונה באלפים ורבבות תכניות יצר כאלו בבת-אחת, לא תתקרב חשיבתה כמלוא הנימה אל חשיבת האדם. כי האדם חושב רק על בעיות שלא נפתרו. משנפתרו הבעיות הרי יש לו הכושר, שתכופות כל-כך הוזכר לשימצה, לגלות בעיות חדשות. האנושי שבאדם הוא אי-שביעותו היסודית, שרק בחלקה היא מותנית ביצריו אך ביסודה היא תלויה יותר בהגבלה העקרונית של חייו, במוות. עליונות האדם על המכונה טמונה בכך שגם את השביעות הוא מקבל כשבע, וכנגד המוות הוא מתקומם.

בפתרון בעיות יכולה המכונה לעלות, אף גם תעלה, על השגי המוח האנושי, כשם שהמכונה הרגילה מבצעת כיום מה שבוצע בעבר בכוח שרירי האדם. אך לגלות בעיות אין בידה, כי אין דבר שהוא סובייקטיבי יותר מן הבעיית. מה שמרגיע את האחד, בעיני חברו הוא נראה מפוקפק. על כן יהיה זה התחום המיוחד שישאר לאדם — לחוש את המפוקפק, להציג שאלות ולנסחן בצורה שיוכל המוח האלקטרוני להשיב עליהן.

העובדה שבדרך כך תגשל מכונת-החשיבה מעבודה כל אותם פקידים מדעיים ובעלי-מלאכה ברמה אקדימאית הממלאים כיום את המעבדות כחוקרים, זו אין בה כדי להדאיג. כמו שהדרישה לפעילות שרירית יכולה לבוא על סיפוקה בספורט גופני, כך הצורך להתעסק בפעילויות לוגיות עשוי להביא לידי ספורט מחשבתי, אולי כגירסתו של הרמן הסה ב"משחק חרוזי-הזכוכית". מנקודת-ראות פסיכולוגית יכול המוח האלקטרוני רק לשנות את נקודת-הכובד של החשיבה האנושית. מה שהוא כיום עבודת-מחשבה של אלפים יכול להיות בעתיד למשחקם. אך כדי שהריוח בזמן ובכושר-מחשבה לא יוליד גם בשטחים האינטלקטואליים לתופעות של "בני-טובים", "טדי-בויס" ועבריינות, יש להנחות כבר מעתה את בני-האדם לקראת עבודת החשיבה האמיתית של המחר, וזאת על-ידי שילמדו לראות בעיות ויתאמנו להיות ערים ומוכנים לפקפק במפוקפק.

שהרי משעה שיהיה זה תפקידו של המוח האלקטרוני להשיב על בעיות מוצגות, תישאר לאדם המְטָלָה להציג שאלות בסיסיות ולנסחן בצורה המתאימה להגשה למכונה. ובסיסיות הן כל השאלות המשמעותיות. המשמעותיות, מנקודת-ראות פסיכולוגית, היא לאדם מוצר של נכונות. ההתחרות עם מכונת-החשיבה, ואפילו יותר מכך — הריוח בזמן ובמרץ שיושג כתוצאה משילוב נכון של החשיבה האלקטרונית, עלולים להביא לידי כך שלבני-האדם, יגעי-הבעיות בימינו, שוב לא ישמש הבעיית מצע לביעותים שיש לברוח מהם אלא גירוי ליצירתיות ואתגר לאנושי.

אביגדור סטימצקי : קומפוזיציה בצבעים (קטע)

אברהם ברטורא : בארץ הגרמנים

פרקי יומן, 1960-1956

קלן היא עיר גדולה — וקודרת. בית־היראה שלה, זה ה„דום“ העצום, הנהדר, הוא הקובע את פרצופה. היום ראשון־בשבת, והכל נוהרים אל הפנסיה. אף אני נכנס עם הנכנסים אל היכל הדום. וכתום התפילה, כשאתה יוצא, עם מאות האנשים והנשים, קשישים וצעירים, אל תחת שמי־אוקטובר האפורים, אל תוך המטר הסתווי, אל הקדרות הסגרירית — הרוח הגותית, של ההיכל והיציעים והאכסדרות, של החלונות הצבעוניים, של כוכי־הוודוי, עם ריח הקטורת מעל המזבחות, עם אוירת הפניעה החסודה וההרמונית של הקהל, שאיבד כאן את האינדיבידואליות שלו וחזר ונעשה גוש, עדה יצוקה — והנה אחזו בך כל אלה ונתעטפו עליך וחדרו אל תוכך ופשטו בך. שוב לא ירפו ממך כל ימי שבתך, ולו גם כגר בלבד, בארץ הזאת, בקרב העם הזה, עד אשר תשוב אל אווירה של ארצך ואל תחת שמשה...

בחדרי שתי מיטות של עץ, גבוהות וגמלוניות, ומעל למיטה — תמונת הצלוב. בחדר קערה, ליד מזוזת הדלת, על כן, עם כד־מים, ומעל לקערה תלויה מגבת צבעונית, שחמש מלים רקומות עליה: „מורגנשטונד האט גולד אים מונד“, שפירושו, אם תרצו: „שעת־הבוקר היא ביוקר“.

בעלת־הבית, אלמנה באה־בימים, קתולית מאמינה, ומראיה כמראה אחת ה„וואלקי־רות“, טורחת להנעים עלי את שעת בין־הערביים הקודרת, המעיקה. לכבוד ראשון־בשבת אפתה עוגת־שזיפים, ובהצביעה על כל מלאי השימורים שהכינה בזמן האחרון — דובדבנים, אדומים ובהירים, תפוחים ואגסים, כולם פירות־גֶשֶׁר, שהביא עמו הבן מביקוריו אצל קרובי־משפחה מן הכפר — היא מסבירה לי מה זולים הם החיים עכשיו. על אף עליית המחירים לעומת השנים הקודמות: משנת 1945 עלו מחירי־המחיה ב־5.5%, ואילו שכר־העובדים עלה באותו זמן ב־51%. היא, למשל, אינה צריכה עוד לעבוד, די לה בניהול משק־הבית שלה: הקיצבה שהיא מקבלת (בעלה נהרג במלחמה), בתוספת חלק מהכנסת בנה, העובד באחד מבתי־החרושת שבסביבת העיר, די בהם לקיים בכבוד אותה עצמה ואת בנה, בייחוד כשידעיים לקנות בשער הזול.

כן, הבן, הוא נוהג בה כבוד. היום איננו נסע אל המשפחה, זו בכפר; בחורה יש לו שם. צנועה, לא אחת מאלו שהפקירו עצמן בימי המלחמה ולאחריה, שבעבור פת־לחם מכרו עצמן לכל לוחם מחילות־הכיבוש — ומאז שוב אינן גודרות עצמן, עד שקפצה השחיתות מן השנים ההן אל ימינו שלנו ופוררה מוסר כל בית.

אני אין אני רוצה לדעת כל זאת — או, מוטב: לא זאת בלבד מבקש אני לדעת. רוצה אני לדעת מה קרה לשכניהם, למכריהם, לידידיהם היהודיים של הגברת גולטה ושל מר שמיט ושל האדון מאיר, בכל אותם ימים שקדמו ל„שואה“ הגרמנית (כשגרמני מדבר על „שואה“ מכון הוא להפצצות של בעלי-הברית, שהחריבו את ערי, השמידו את חרשתו ושברו את עמוד-שדרתו — שואה אחרת אינה ידועה לו) — מה קרה להם בתודעתה של בעלת-ביתי יראת-החטא. על כך איני מקבל תשובה.

„בעלך היה סוציאלי-דמוקרט?“

„כן, כל השנים שלפני המלחמה. פקיד היה במחלקת-הסילוקים של בנק-הדואר.“

„ובימים שלפני המלחמה הייתם מנויים על הפולקיסר ביאובאכטר?“

„אילצו אותנו. לולא כן היו מפטרים את בעלי מעבודתו.“

„ובנכם היה בהיטלר-יוגנד?“

„זמן רב סירב בעלי ולא נתן. אך לבסוף לא יכולנו עוד לעמוד בלחץ ונכנענו.“

„והוא היה מוסר לממונים עליו על כל מגעכם עם מכריכם היהודים?“

„אילצו אותו. חינכו אותו להיות מלשין על הוריו, על אביר-מולידו ועל אמר הורתו. נורא היה הדבר. אך לא היה מנוס מזה.“

„וכאשר פלש היטלר לפולין, קם בעלך, הסוציאלי-דמוקרט, והתנדב לצבא ההלך

לכבוש ארצות ולהשמיד עמים?“

„לא היתה לו ברירה. נוח היה לו להתגייס למלחמה. בשירות העם, כרצון ההשגחה,

מלעמוד כל הימים תחת עינם העוינת של כל בלשי המפלגה — בבית, ברחוב,

במשרד, על כל צעד ושעל.“

„והוא נפל במלחמה?“

„ברוסיה. בארבעים-ושתיים.“

הבן חזר מן הכפר והביא עמו את ארוסתו. הוא — נעים-הליכות, לבוש כהלכה,

בעל הופעה כבושה; היא — במיטב שנותיה, פורחת, מטופחת, ביישנית קמעה.

שניהם היום כבני שלושים — שנים מתוך עשרה מיליוני „מי שהיר“ בני נוער-

היטלר — על-כרחם.

היום הוא עובד בבית-חרושת, משתכר יפה, בחמישים-ואחד אחוז יותר משהיה

משתכר לפני שנים אחדות. ויש לו מכונית קטנה, ועם ריבה זו הוא יוצא בסופי-

שבוע לטיולים בארצות הסמוכות. כל אירופה פתוחה לפניהם, וכן אף צפון-

אפריקה וקידמת-אסיה. הדרכון הגרמני אינו זקוק לאשרות, והמטבע הגרמני עובר

לסוחר. מחצית הכנסתו מוסר הוא, בן הגון, לאמו המכלפלת, ואת המחצית האחרת

הוא חוסך ליום שבו יבנה ביתו. בפוליטיקה אין הוא עוסק, לא הוא, לא היא.

פוליטיקה היא דבר מתועב. „שבענו פוליטיקה“ — המחסום הורד. עשרה

מיליונים — חמישית העם, עשרים אחוז.

השעה מאוחרת, קרובה לחצות. החשמלית — קרונות חדשים, נאים, נוחים, בנויים בקוויהזרימה. הסקה מרכזית בכל קרון, הילוך שקט ובטוח. משק החשמליות בערים, והרכבות במדינה, חודש מאז 1948 — החשמלית, עתה, ריקה כמעט מאדם: רק הנהג בה, הפרטיסן ועוד כרטיסנית, שסיימה את עבודת יומה והיא חוזרת לביתה, ואני, הלכות היחיד.

בקצה הקרון יושב אני, עתון־של־ערב בידי, שאני מעיין בו ואיני רואה בו כלום — מחשבותי מופלגות מכאן. הגשם פסק. בעד החלונות המוגפים (זגוגיותיהם מצוחצחות, על־אף שעת־לילה מאוחרת זו, מבריקות עד לעורר קנאה) נראים האנשים החוזרים לבתיהם, מן הקולנועים ומבתי־הבירה, מטריות מקופלות בידיהם — צעירים וקשישים.

מן הקצה האחר של הקרון מגיע אלי, במפתיע, שבר מדו־קרב המלים בין זוג הכרטיסנים:

„מתערבת?”

„להתערב? אני? מה אני — יהודי?!”

נותן אני עיני באותה יפהפיה — שמנמנה כלשהו, אדמדמת, עיניים תפלות ושפתיים לא־כלומיות. אני אומד את שנותיה ב־35. מעביר אני על מידותי, פונה אליה ושואלה:

„אמרת, יהודי, מה רצית לומר בזאת?”

הופתעה ונתגמגמה. ראיתי שהארנק הכבד תחת זרועה מתחיל לרקד מעט. שאלתי:

„ראית פעם יהודי? אני יהודי.”

„סלי־סלי־סליחה, אני, אני... אני לא התכוונתי. לא ח־חשבתני להעליב מישהו. סתם אמרתי. אצלנו, ביוגנד, היו אומרים כך.”

„אצלכם במה?”

„ביוגנד, בהיטלר־יוגנד.”

ברגע זה ניתק המגע בין מוליך־החשמל שעל גג החשמלית ובין הפבל שמעל, החשמלית עמדה והאורות כבו. ירדתי מן הקרון, הגשם שוב התחיל לורזף, ואני נמצאתי עומד בחצר אחת הכנסיות, הפזורות על־פני כל העיר, ואילו מכאן ומכאן, בכל אשר תפנה, מגרשים ריקים. בנייני־מגורים ובתי־מסחר־ומלאכה היו עומדים בהם לפני, והיום הם זרועים על־שלכת, אור הפנסים של הרחובות הסמוכים אינו מצליח לכסות על צלו הכבד של בית־היראה כבד־התשתית ורחב־האגפים, היורד ורובץ על האילנות עבי־הגזעים וסבוכי־הצמרות. חבוק אל אחד הגזעים עומד ספסל, עירום ומצנץ בלחותו. בערבים ובבקרים נדירים, בהפסקה שבין גשם לגשם ובין שלג לשלג, יושב פה זקן, מקלו לצדו, ומפזר זרעונים ופירורים ליונים המשוטטות על־פני החצר, לקיים מה שנאמר: „ורחמיו על כל מעשיו.”

בזמן האחרון פירסמה העתונות ידיעות על חילול מצבות בבתי־קברות של

יהודים — ולעומתן ידיעות על שיקום בתי־קברות של יהודים בידי תלמידי בתי־ספר וחברי קבוצות־נוער, במתנדב.

חילולי הקברים הסעירו. את העם? לא. את העתונות, את הראדיו, את הטלביזיה. התחיל מסע־הסברה כן, גדל־מידות (מסע זה מתחדש, זה שנים, בכל שנה לקראת האחד־עשר בנובמבר ולאחריה, וכן לקראת „יום־האחוזה“). נתבקשתי על־ידי אחד משירותי־הראדיו (כל ארץ וארץ מארצות גרמניה יש לה שירות־ראדיו משלה) לערוך סידרת משדרים, שחיבר עתונאי בחדד (יהודי) על היהדות, היהודים ועל מדינת־ישראל. האחראי לשידורים אלה, שחלקם נועדו לנוער, היה בא אל משרדי, מביאני במכוניתו לבית־השידור ומחזירני אחרי־כן לביתי — אדם סימפאתי, תרבותי, משכיל, וגילו, לפי האומד, ארבעים־וחמש או קצת למעלה מזה. החלפנו דברים ודעות, כדרך הטבע, ולא נמנענו מלנגוע גם בנושאים ישראליים. נעים היה שאיש־שחי לא תופף בתוף אהדתו הבווערת לישראל.

כאשר סיימנו את העבודה באולפן העבריני ידידי בכל גוש בנייני־השירות והראה לי את האולפנים והמיתקנים וזימן אותי עם רבים מן העובדים — ואני חשבתי בלבי: לוואי וקם לנו שירות מפותח ומסועף ומשוכלל שפזה! אחר ליוה אותי אל ביתי, וקודם פרידה אמר לי הידיד, והוא מתאמץ לפרוץ בקולו את הקורה התקועה בגרונו:

„אני רוצה לשאול אותך משהו, אבל אני חושש שתקפיד עלי —“
אזעקה, אבל עדיין לא העליתי בלבי את טיב האפתעה.

„אני רוצה לשאול אותך, האם... מה... איך, ובכן, איך היית מתיחס לאדם, למישהו, שפעם היה איש־ס.א.ו?“

לרגע כבו כל האורות סביבי והאנקורים באמירי האילנות של השדרה אטמו מקוריהם. הבטתי בפני „ידידי“, שנעצבו פתאום. הושטתי לו ידי ואמרתי:
„אני מודה לך על כל הטירחה שטרחת ועל אדיבותך“.

מנהלו של אחד בתי־הספר שבמחוז הסן־עילית הזמין אותי לבוא אל כפרו ולהרצות בפני כל מורי מחוזי, לפתוח בהרצאה על ישראל את מחזור הפעולות התרבותיות של החורף.

נתקבלתי בכבוד וביקר על־ידי קהל של כחמישים מורים ומנהלים של בתי־הספר יסודיים ועל־יסודיים. היושב־ראש בדברי פתיחתו העיר כי חוג זה מורכב כולו אנשים שוחרי־אמת, שרבים מהם גם שילמו מחיר יקר על תפיסת־עולמם שלא היתה נוחה לנאצים בימי שלטונם, וכי לכולם ענין רב במתרחש באותה מדינה קטנה ואמיצה, וכר וכר.

בין דברי ההרצאה ובין השאלות והתשובות נעשתה הפסקה קלה — „לליחלוח הגרון“. יכולתי להתנצל שאינני שותה אלכוהול — התיקרה הנמוכה והכתלים הקודרים העיקו עלי בכובד טונות רבות — ויצאתי החוצה להעיף עין על הכפר. על פתחו של בית־התרבות צבאו כל אנשי המקום, גברים ונשים, ילדים וזקנים,

שהתגודדו מסביב למכוננית שהביאה אותי. שמעתי אותם מלחשים זה אל זה ביראת-הכבוד:

„זה שגריר ישראל!“

„איו מכוננית מהודרת!“

„איזה מראה אצילי!“

הרי אלה הם אותם אנשים ונשים הקוראים ברציפות את הסיפורים המתוקים, בשבועוני-המשפחה המצויירים הנפוצים במיליונים, על בני בתי-המלוכה שעודם פזורים על-פני גרמניה ועל-פני העולם, הם-הם העוקבים בקוצר-נשימה אחרי הדראמות והטרגדיות של מארגרט ושל סוראיה, של נסיכת-מונאקו ושל מלך בלגיה — ואני, שליחה של מדינה רחוקה, „אקזוטית“ ומהוללה, עכשיו הנני כאחד מאלה.

נסתיימו השאלות ותשובות, ונכנסנו, אני ונהגי, לשעה קלה לביתו של היושב-ראש, הוא מנהל בית-הספר של המקום, להמתין עד שיגמור את הסידורים בבית-התרבות.

אומרת לי האשה, בעלת-הבית:

„אני מאושרת שאתה מזדמן לכאן. מכבר ביקשתי לשאול ולברר משהו חשוב. אתה דאי תדע להשיב לי.“

היא מחטטת ומוציאה מארון-הספרים מגילת-קלף שהצהיבה מיושן ומניחתה לפני על השולחן, ראש למטה וסוף למעלה.

מגילת-אסתר, בלתי-פגומה, הכתב כאילו אתמול נמשח.

היא מספרת, תחילה מהוססת ואחר חופזת והולכת:

מי שהיה ראש-הכפר (איננו עוד בחיים) הביא מגילה זו אל בעלה, כאשר חזר מן המלחמה, הפקיד אותה בידו ואמר: „הן אתה אדם אינטליגנטי אתה — מגילה זו חפץ קדוש הוא, מחפצי היהודים, שהספקתי להציל מידי הנאצים, ולפי שאין עוד יהודים בסביבה, יהיה החפץ שמור עמך ואתה תנהג בו קדושה“. „הרי זו, סיימה, „צוואה של בר-מינון, דבר-שבקדושה. אנו שומרים על המגילה, בשום מחיר שבעולם לא נוציא אותה מידינו, אך רוצה הייתי, דרך-אגב, לדעת, אם באמת זה חפץ עתיק, ומה מחירו, אם הוא גדול...“

„וכי מה חשוב המחיר אם ממילא — — —“

„גו, בבקשה ממך, הרי אתה מבין...“

האצתי בנהג שלי שנצא לדרך.

משהו במערכת-האורות של המכוננית לא היה בסדר. נסענו בשבילי-יער מעוקלים ומפותלים. העולם היה שקוע בים של ערפל סמיך. לבטיו של הנהג, שמדי פעם יגע להדליק מחדש את האורות הגדולים, להחליפם אחרי כבייתם באורות הקטנים, למדן את הנסיעה, להחליף הילוכים, לשוב ולהעלות את אורות-המרחק וחזור-חלילה — כל אלה טילטלו את רוחי. הוצאתי מילקוטי את הדואר האחרון שהגיע

ולא הספקתי לקראו אותו יום והעליתי חוזר של אירס"ו (אירגון להחזרת רכוש ללא יורשים), שבא לידי מעשה-שיגרה. בחוזר זה מוסבת שימת-הלב לשני מסמכים מתוך ספרו של פרופ' ואלטר הופר (הוצאת פ"שר): „הנאציזם-סוציאליזמוס, מסמכים 1933—1945“. מסמך 165 מוסר דו"ח פנימי על הקף הפגיעות ב„ליל-הבדולח“ בבתי-מסחר ובתי-מגורים של יהודים, והוא מביא. בתוך השאר, את המספרים הבאים:

191 בתי-כנסיות נשרפו;

76 בתי-כנסת נחרבו עד היסוד;

11 בתי-קהילות ובתי-קברות הועלו באש;

3 גוספים הורסו עד היסוד;

20,000 יהודים נכלאו. 36 נהרגו. 36 נפצעו קשה, 1 נעדר.

מסמך 164 הוא דו"ח של הבריגדה-פ"ר לוקה; מסמך 165 (המוזכר) — דו"ח של ראש משטרת-הבטחון היינריך, אל גרינג. התאריך: 11.11.38. וזו לשון המסמך האחר:

דארמשטאט, 11 בנובמבר 1938

דו"ח פלוגת ס"א — בריגדה 50 — —

אל קבוצת ס. א. קורפפאלץ

מאנהיים.

ביום 10.11.38 ב"3 [לפנות בוקר] הגיעה אלי הפקודה הבאה:

„על-פי סקודת מפקד-הקבוצה יש לפוצץ ולהעלות באש מיד את כל בתי-הכנסת היהודיים שבגבולות בריגדה 50.

בתים סמוכים, שהיושבים בהם אריים, אסורים בפגיעה. את הפעולה יש לבצע בכגדים אורחיים. יש למנוע שוד וביזה. דו"ח על הביצוע יש להגיש עד לשעה 8.30 למפקד-הבריגדה.“ — —

מפקדי המחלקות הוזעקו אלי מיד וקיבלו הוראות מפורטות ביותר ומיד הוחל בביצוע.

בזאת הריני מודיע

בגבולות המחלקה 115 הוחרבו:

1. בית-כנסת בדארמשטאט / הועלה באש
 2. בית-כנסת 2 בדארמשטאט / הועלה באש
 3. בית-כנסת באובר-ראמשטאט / פנים וריהוט
 4. בית-כנסת בגראפנהאוזן / נהרס
 5. בית-כנסת בגריסהיים / נהרס והריהוט נחרב
 6. בית-כנסת בפפונגשטאט / נהרס והריהוט נחרב
 7. בית-כנסת באברשטאט / הועלה באש — — —
- וכן הלאה, וכן הלאה.

ועל החתום: מפקד הבריגדה 50 (שטארקנבורג) לוקה. בריגדה-פ"ר.

לשונם היבשה של המסמכים קרמה לעיני עור וגידים, פה במכונת ה"מהדרת" של שליח ישראל, המתפלת, תוך עילוי אורות וכיבויים, בשבילי יער אפל, החתצה ביעף כפרים ועיירות, ששמותיהם מעל שלטי-כניסה-היציאה זהים עם שמות המקומות המזכירים ברשימותיהם הרשמיות של מפקדי המחלקות, הפלוגות וה"בריגדות" של ה.ס.א. וראיתי את פני האנשים בבית-התרבות, שקיבלו את פני בכבוד ויקר, המה שוחרי-האמת, שדעת השליטים הנאצים לא היתה נוחה מהם, והנה הם אותם הצועדים, בבגדיהם האזרחיים, בראשי הכיתות והמחלקות, לשלוח אש בבית-האלוהים, לשלוח יד באנשים ובנשים; וראיתי בראשם את הבריגאדה-פירר לוקה ופניו כפני ידידי מבית-השידור, העורך — בסיועי — סידרת משדרים על ישראל ועל היהדות והיהודים, וראיתי את האשה, תמונת הצלוב מעל לראשה, הנותנת עינה במגילת אסתר.

כשנפרדתי מן הנהג, בשעה מאוחרת מאד בלילה, מסרתי בידו את כל דמי-הכניסה שנגבו מבאי בית-התרבות ושחתמתי על קבלתם — למען הסדר הטוב. היתה רוחו של הנהג טובה עליו, ובתמורה הושיט לי דף-נייר, מודפס במכונת-כתיבה, העתק-עלון, המועבר כנראה מיד אל יד: "חומר-קריאה לפני עלות על המשכב", "ספרות-שלי-בידור", כפי שהפטיר בצחוק טוב — הוא וכמה חברים עשו יד אחת, חיברו את היצירה, ושלחו העתקים ממנה לכל מיני אנשים, להנותם בבלטריסטיקה שלהם.

ספרות-שלי-בידור, יצירותיהם של אנשים צעירים, העומדים היום בחיים וממלאים תפקידים של "עמך": נהגים, עובדי בתי-חרושת למקררים ולמכונות-כביסה, מתווכים, נגרים, בעיר ובכפר, בדרום ובצפון, במערב גרמניה ואף במזרח (נהגי הגיע לכאן לפני חדשים מספר כפליט מן האיזור המזרחי). וזו לשון היצירה, כתרגומה:

מכון להמתה ללא כאבים

קריית ארונמתים, מחוז גולגולתברמינן

רחוב השלדים 43

צו התיצבות

הואיל ונדוע לנו, ממקורות יודעי-דבר, שאין לצפות עוד לשום תועלת ויתרון מהמשך קיומו של כבודו, ולפי שכבודו, בדמותו העלובה, עורנו מתהלך עלי-אדמות, לחרדת הבריות, גורנו על השמדתו, ותקיפה דעתנו להעבירו אל העולם ההוא.

בזאת הוא נדרש לבוא הערב, בשעה 2000, אל המשרפות בקריית ארונמתים, לצורך שריפת עצמותיו הרוחפות. עליו להתיצב, בצוואר רחוף ובאזניים נקיות, לפני המסיק-התורן, קומה ה', ליד כבשן מספר 600, פתח 33, כדי לעלות באש.

נוכחות אנשים קרובים אינה מותרת.

מכאן והלאה עליו להפסיק את העישון ואת השתיה, כדי למנוע התפוצצויות.

מלבד זאת עליו לרוקן תחילה את ראש־המים שלו, עליו להביא עמו:

2 חבילות קש,

50 קילו סחמים,

נייר וגפרורים.

וכן עליו להביא עמו קופסה של שימורים, לקליטת אפרו. אפרו ישמש בחורף הבא לזרייה על־פני כבישים מוקרחים. למקרה שבעקבות זרייה זו תארענה תאונות־דרכים, עליו להשליש מראש סכום קצוב של 240 מארק גרמני.

בכל הכבוד הראוי לגופתו,

ד"ר עֶצְמִירֵצַח, מנהל המכון להמחות אלחושיות.

(קטע אחד השמטתי בשעת התרגום — לא עמד בי כוחי לתרגמו).

בן כמה הבחור?

בן תשע־עשרה, עשרים — בן הדור החדש.

באחד מסופי־השבוע של ראשית הקיץ (1957) לקחוני כמה ידידים לטיול אל היער. היתה עמנו ידידה של הידידים, גרמניה נוצריה, וידידי טרחו בדרך לא מעט להסביר לי כי אשה זו „כשרה“ היא: אשתו של מורה בבית־מדרש־למורים, חבר המפלגה הסוציאל־דמוקרטית, אדם שנכלא בשעתו במחנה־ריכוז על סרבנותו לנאציות.

כשהגענו ליער גופו פשטנו מיד על שיחי־התותים ואכלנו מהם בכל פה. אחר התחלנו לעסוק במשחקי־ספורט קלים, בכדור. נתחוויר לי שאשה זו, בת למעלה משלושים, שולטת בכדור ומיטיבה לשחק כאחת הוואלקירות. חלשה עלי דעתי. אמרתי לעצמי: באתי הנה — כדי לשחק כדור עם זו, ביער בטאובוס, שתיים־עשרה שנה אחרי 1945, וכל זה על שהיא כשרה בעיני ידידי ועל שנישאה לאחד סרבן?

הרגישה בענבה שהדליחה את רוחי. עמדה ושאלה:

„תמה אתה על שאשה בגילי עוד מיטיבה לשחק בכדור?“

ענית:

„אין אני תמה על כך. תמה אני אם היית משחקת אתי בכדור גם לפני חמש־

עשרה, עשרים שנה, בעת שהתאמנת בהיטלר־יוגנד?“

השפילה עיניה ואמרה:

„הורי שלי ירדו למחתרת, כדי שאחי ואני לא נהיה בהיטלר־יוגנד.“

מאז הציקו לי ידידי בהצעתם החוזרת־ונשנית לצאת ולבקר עמיהם בבית האנשים האלה. באחד־במאי נסענו לדארמשטאט. מארחינו קיבלו את פנינו במי־„עסיס“, תוצרת ישראל.

שאלתי:

„היכן השגתם עסיס זה, לכבדנו בו באחד־במאי?“
 „אנו שותים כל השנה עסיס מִישראל. לפי דרישתנו הזמינו כמה חנויות את
 העסיס, ורבים קונים אותר“.

סיימנו את הטעימה ובעלת־הבית נפטר מעלינו: הוא צריך לנסוע לאחת העיירות
 הסמוכות, לנאום את נאוּם־החג. עד שישוב, נשב פה ונשמע קצת מוזיקה.
 הפעילה בעלת־הבית את הפטיפון. הניחה תקליט ראשון: ריקודי־עם ישראליים,
 ניגונים מתוך שירי־השירים. תקליט שני: יפה ירקוני. ושושנה דמארי. תקליט
 שלישי: שירי־ילדים עם האובה צדוק, חנה אהרונז, שרה יערי, נעמי צורי.
 לשמע קולה של נעמי צורי הניחה התינוקת, שישבה כל אותה שעה במרפסת
 בחוץ, את בוכותיה שהיתה משחקת עמהן ובאה וישבה על ברכי. כדרך דודים
 ליטפתי את שערה (הבלונדי), ואחר שאלתי אותה:
 „איך קוראים לך?“

(רגע עצמתי עיני וראיתי עצמי בבית ושמעתי משיבים לי על שאלה מטופשת
 ושיגרתיית זו, בצברית מתפנקת: „לא קוראים לי — אני באה לבד“.) אך הנה
 נשמעה תשובתה של תכולת־עיניים זו, בת הארבע, ושוב פקחתי עיני, בתמהון).
 „קוראים לי מרים“.

מלרע.

לא מאריה. לא מארי. לא מאריאנה. מרים.

העפתי עין על ספרייתו של אבי־מרים. נראה שהאיש הוא ביבליופיל. ככל שהספר
 עתיק יותר, כריכתו עורית וגסה יותר, דפיו וכתבו צהובים יותר — כך הוא
 חביב יותר. מצאתי כאן ספרים ביוונית, בלטינית, בעברית. כרכים עבים,
 גמלוניים, וספרים עדינים.
 אמרתי לנפשי: גם „מרים“ אינה אלא סטייתו של ביבליופיל, אין לה משמעות
 נוספת.

בינתיים עלתה שעת־הצהריים והאיש חזר מדרכו. ישבנו לשולחן. הוא סיפר:
 „כשבאנו כבר היתה כיכר־העיירה מלאה אדם. קיבלו את פנינו בנגינת־פּוֹטפּוֹרי:
 מארשים מימי הפרוסים. המנצח על התזמורת, אני מכירו אישית, היה פעם איש
 ס.ס. הוא ניצח בחוס. התזמורת ניגנה בהתלהבות, והקהל שיתף עצמו בתוֹס־לב
 בנגינה — גם בברכות, גם בנאום. בתום העצרת הלכו הכל לבית־הבירה. ואני
 חזרתי אליכם, הנני“.

שאלתי את האיש:

„הכרח היה זה שאיש־ס.ס. ינצח על התזמורת בעצרת אחד־במאי שאתה גואם בה?“
 הכרח היה זה שאתה תנאם בה?“

השיב:

„לפני ימים מעטים נתמניתי חבר המרכז הארצי של המפלגה הסוציאל־דמוקרטית.

הרי אני חבר-מרכז, היחיד במחוז. מחובתי למלא את התפקיד הזה — אין אחר. המנצח על התזמורת — גם היום הזה וגם בימים ההם — הוא המנצח. אין אחר. והאנשים שבאו לעצרת — היום כמו בימים ההם — הריהם אנשי המקום. הם — אין אחרים.”

שאלתי:

„ומחר?”

השיב:

„אתה שואל אותי? אני שואל אותה שאלה.”

ביקשה ידידתנו, זו שהביאה אותי, להשבית את השתיקה. ועודדה את בעלה-הבית שיוסיף ויספר על העצרת. המשיך ואמר:

„עיירה זו מפורסמת לא מעט. יודעים על מה? לא — לא על הבירה שלה. אף בה אין היא צריכה להתבייש. אלא על שום ד”ר וייצמן, נשיא ישראל. סליחה: ראשון נשיאה, אני יודע. המנוח. הנשיא כיום הוא יצחק בן-צבי. יודע. ובכן, פרופיסור וייצמן התגורר בה. בעיירה זו — שמה? פפונגשטאט (עבר בי הזיכרון: שבית-הכנסת שלה הועלה באש. ברשימת הבריגדה-פירר לוקה...), לא הרחק מכאן — משך כמה שנים. אחרי המלחמה באו אנשים מארצות-הברית וביקשו לקבוע לוחיזכרון על הבית שבו היה נשיא ישראל מתגורר. יעץ ראש-העיר לא לעשות כן.”

„משום מה?”

„משום? משום שהבית כבר ישן והוא מט ליפול. ומשום שפליטים עניים מתגוררים בו. ומשום, ומשום, ומשום. וזהו.”

זחלה מרים הקטנה מתחת לשולחן ובאה ועלתה אל ברכי. התרפקה עלי וביקשה ממני כי אשוב ואשיר לה את שיר-הצפרדע. טעמה של תינוקת. שאלתי את ההורים מה טעם ראו לקרוא לילדתם שם מן התנ”ך, מן הברית הישנה דווקא. בצורתו העברית. המדוקדקת.

אמרו:

„יודעים אנו שאין במתן-שם משום קביעת גורל, אך יש בו, לעתים, משום הפגנה. ביקשנו לילדתנו שם שיהיה בו משום ראשית סלילת דרך חדשה במדבר. משום מרות ומרי — מרים, אחותו של משה. המתקומם והמוציא את אֶחָיו מעבדות לחירות. מרים שדיברה סרה באחיה זה, שסרח לדעתה, ולקתה על כך. מרים שלקחה את התוף והלהיבה את העם למאמץ ולקרבה. זה שביקשנו.”

נוסע אתה, בעצם האביב, שעות ארוכות בדרכי גרמניה התיכונה, עובר כפרים. ערים, חוצה שדות, כרים ויערות, נוסע על-פני נהרות ופלגים, עולה הרים ויורד גבעות — והכל ירוק, ואילנות מלבליים, ופרחים נותנים ריח, והאוויר בשיט להפליא, וצפרים מרננות, ואור-העולם מבורך, והבריות לפניך שלווים. מבקש גם לבו של אותו אדם להיות שליו עם העולם.

מתכנס אני עם עצמי ומכנס עיני מן הנוף הנהדר ונוטל לידי את העתון וקורא: „הסרט הדוקומנטארי הצרפתי, לילה וערפילי, המתאר במעשיות מזדקרת אך בלי הגזמה את ההשמדה ההמונית בדרך האוטומאציה, בידי הרייך השלישי, הובא על-ידי הטלביזיה הגרמנית בפני העם הגרמני. דבר זה ראוי להערכת. בלילה שלאחר-כך קרה ליד זאלציטר שבסאכסוניה-תחתית מקרה זה: שמונים מצבות יהודיות, ומצבת-כבוד יהודית, שמונה מטרים לרום, נשברו. על ראש גלעד אחד נתלתה בובת-קש ועליה שלט שצלב-קרוס מצויר עליו, והכתובת: עורי גרמניה — התפגרי ישראל! מלבד 120 קברי יהודים נמצאים שם גם קברותיהם של עובדי-כפיה ושל שבויי-מלחמה, יוצאי אחת-עשרה ארצות — — —”

סאנט-אנדריאסברג, בראש הררי-הרץ, לא הרחק מגבול האיזור הסובייטי. נערכת כאן ועידה של „חוג זוננברג” — אנשים בני אומות שונות, המבקשים את האמת. אחד, גרמני, מורה, כינס סביבו בתום המלחמה, לאחר ששוחרר ממחנה-הריכוז, חברים ואוהדים, העלה אותם ל„בית-זוננברג” בראש ההר, קרא לאנשים-כערפם מן הארצות הסמוכות — ומאז מתכנסים הם כאן כמה פעמים בשנה, פעם מבוגרים, פעם צעירים, לימי-עיון בשאלות חינוך, תרבות, דת ופוליטיקה. הוזמנתי אף אני להרצות. הסכמתי לבוא וללמד שירים ישראליים.

היו שם כשמונים איש, חלקם תיאולוגים, שמרנים ומחדשים, קתולים ופרוטסטנטים, וחלקם סתם סטודנטים וכן חסרי-דת ומורדי-דת. היו שם גרמנים, פולנים, אנגלים, בלגים, צרפתים, לוקסמבורגים, ואחד כושי מזנזיבאר. והיתה שם אחת יהודיה-למחצה (שהעלימה יהדותה). ואני הישראלי.

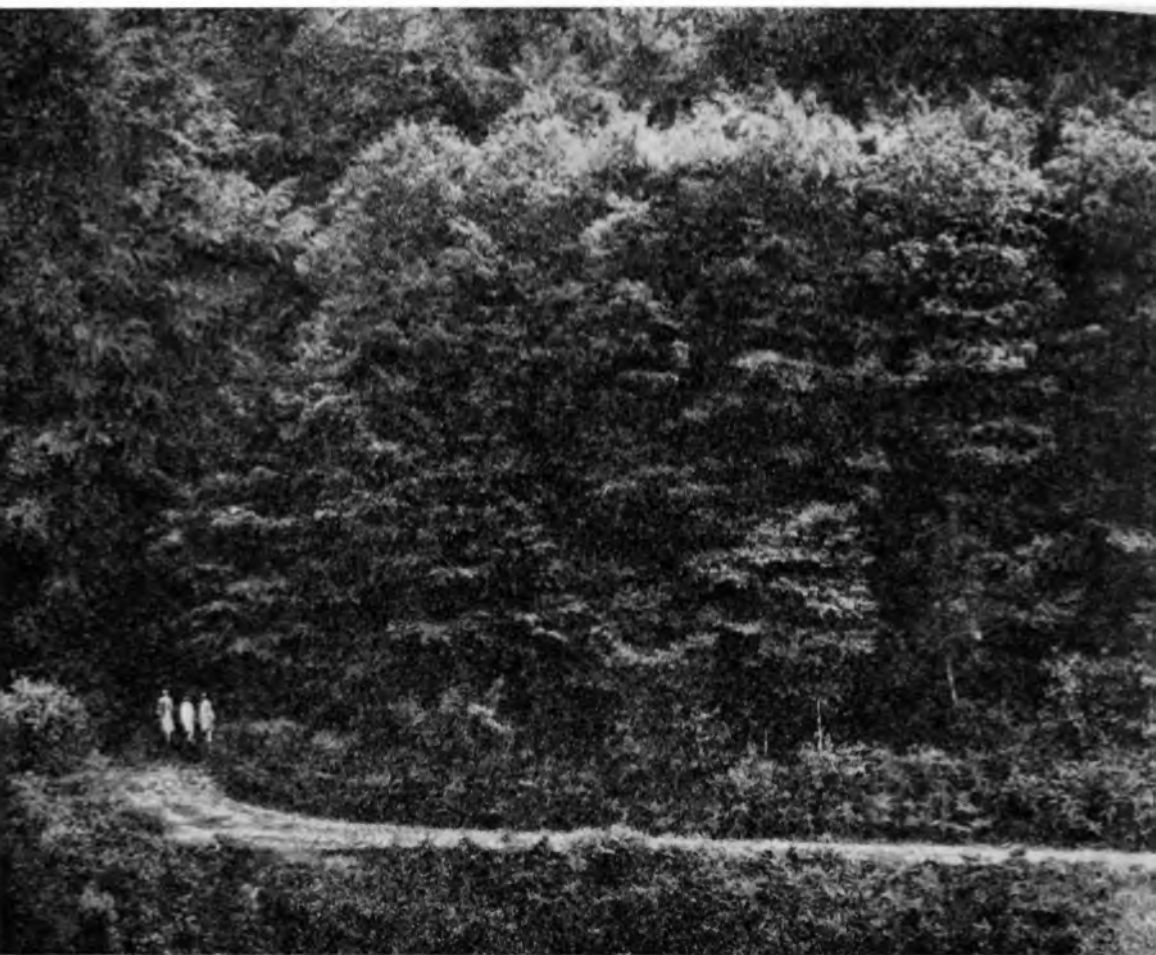
נתתי ביד כל אחד מהם את מלות-השיר, משוכפלות בתעתיק לטיני ומתורגמות גרמנית, אנגלית וצרפתית. אחרי שקראו את המלים במקלה (בניכים מצחיקים), למדו בסך, על-פי סרט (הקלטת קול-ציון-לגולה), את הנעימה. שמונים איש שרים בהתלהבות, בליל-ירח על ראש סאנט-אנדריאס, „בין כרמי תמנתה”.

למחר נשמעה, בתוך השאר, הרצאתו של מדען אנגלי על „האנטישמיות באנגליה, בימי-הביניים”. היה היתה אנטישמיות באנגליה, בימי-הביניים, אך היום איננה עוד. על קביעה זו הותקף המרצה בשאלות והערות חריפות. הרבה להתקיף איש-זנזיבאר, שסיפר על ימי לימודיו בלונדון, שבהם היה עד להרבה מקרים של אנטישמיות, גלויה ונסתרת.

בערב נתקבצו עלי כל אנשי החוג, וביקשו שאשיב על השאלות שישראל מעוררת בהם.

שאלו.

ביקשו לדעת כיצד עתידה ישראל לאזן את סחרה ולסתום גירעונה. ומקץ כמה ימים או שנים יתקבצו כל היהודים במדינת-ישראל. ואיך יסתדרו שם. בתוך הגבולות הצרים. ולמה אין עדיין יחסים דיפלומטיים בין ישראל לבין גרמניה.

יער בארץ הגרמני

צילום: הורסט-רודולף פיישר

ואל איזו יבשת, סוף־סוף, משתייכת ישראל — לאירופה, לאסיה או לאפריקה. ולמה לשקר־רבים של אשה נשים ולא אשות.

בלילה הוציא אותי אחד המדריכים, מורה וסופר (הוא עומד בראש קבוצה של עשרים־וחמישה סטודנטים ומורים, המבקשים לערוך ביקור של לימוד־ועבודה בישראל, מבקשים ואינם מצליחים מפני שאין מאחריהם כל גוף רשמי), החוצה, אל היער. טיילנו עד אור הבוקר בשבילי יער־האשוחים החשוך, ושוחחנו על אותו נושא המרחף באוויר תמיד־תמיד, כל־אימת שנפגשים עם גרמני, בכל כנס, בכל מגע פנים־אל־פנים: מה קרה; ואיך קרה; ומה המצב כיום, המצב לאמיתו; ומה יהיה מחר.

הוא, הגרמני, הביע רפיון־רוח וחולשת־דעת. קבל על אנשי־הרוח הגרמנים, שלא התקוממו בהמוניהם. קבל על שעדיין יש מעשים מבישים ואין עוקרים את הארס — זוננברג שוכנת באותה סביבה של הזאלצגיטר, וחילול־הקברות הטיל את צלו הכבד בלבבות — וקבל על שרוב העם אינם רוצים לזכור את שעבר ואינם רוצים לחשוב על שעתיד להיות.

וכך הוא מקונן והולך, מסתגף והולך, עד שהוא מגיע, בלי משים, לדברי גיחומים ולדברי נבואה.

הדור הצעיר שונה. חל שינוי מעמיק בנפש הדור הצעיר בגרמניה. בשלושה דברים הוא ניכר: האמריקאניזציה, שהעלתה לפני כל צעיר כמטרה נכספת בחיים את הנחות והרווחה; ההלם שהביאו לו כשלונות שתי המלחמות האחרונות; ופריצת הגבולות, הכלכליים, המדיניים, המדעיים והתרבותיים. שום צעיר גרמני אין לו עוד ענין לא בכיבוש עמים ומדינות ולא במלחמות. הסנטימנטאליזם והרומנטיקה הגרמנית, שאפשר היה לנצלן לצרכי פאטריוטיות מופרזת, מעוותת, איננה עוד, ופינתה מקומה ליבושת חמרנית מפוקחת, לאירופאיות מלפדת — שום היטלר אינו צפוי עוד לעולם.

ככנות דיבר. באמונה, דברים היוצאים מן הלב. אך משהו נתיצב בינו לביני ולא הניח לדבריו להיכנס אל לבי שלי. בעצמי את עיני ראיתי את המכשפה, היוצאת בליל־ואלפורגיס מתוך פ'אוסט ובאה ביעף, רכובה על מטאטא, נוחתת לא הרחק מאתנו על ראש הבוקסברג, שצעיפי טרם־שחר מתחילים להימוג מעליו. מחר, לכל המאוחר מחרתיים, ישוב־יירדו.

כמדומה, עדיין מטאטא־הכשפים חבוי בפינת איזה בית, אי־שם בארץ הזאת.

הגברת קירכנראט [יועץ־הכנסיה] קיבלה את פני במאור־עיניים. זקנה היא, כבת שמונים ומעלה, וככוחה אז כוחה עתה. ביקשה ממני לא להקפיד על שהאדון יועץ־הכנסיה הצעיר (זה שבא על מקום בעלה המנוח ואין בינה לבינו ולא־כלום) לא הואיל להיראות בפני. אין הוא יכול לעמוד בפני לחץ הבאים־ממרחקים.

תיירים־סקרנים וסתם נדנדנים. אך היא, היא עומדת לרשותי ולשירותי. במה תוכל לעזור לי?

אשה חביבה. התבוננהי בפרצופה, בתווי־פניה האומרים: הרבה מאד עברו עלי, בנים, נכדים, שמחות ותוגות, טבילות וחתונות וקבורות ויאושים. לא חסתי על הישישה, וביקשתי ממנה להעלות לנגדי את ליל־הרפאים, ליל־הבדולח בכפרה — היידנהיים־אם־האנגקאם, שוייץ הפ־ראנקונית, פנינה בכתר של חבל־ארץ ברוך־יה.

עצמה הזקנה את עיניה והתיקה עצמה ממני ומן הימים האלה והפליגה, מחרישה, אל הימים ההם ואל הלילות ההם. והנה עלה מאוב אותו בוקר ארור, בטרם אור־יום, ושללהבות שהועלו בידי אדם מלחכות חומות בית־תפילה, בית־אלוהים.

„היה זה בשלש אחר חצות והנערה פורצת לחדרנו ומעירה אותנו בזעקה: „אש! אדן קירכנראט! הם העלו באש את בית־האלוהים של היהודים! הם הציתו!” „ירדנו מעל מיטותינו, ואני כולי רועדת, ונגררנו אל חלונות חדרנו, והלהבות כבר הגיעו אל הגג ואפפו את הבית מכל עבריו, האש קפצה מן הכתלים אל תוך החלונות המתפוצצים, ומפנים הבית שוב החוצה, והעשן מיתמר ועולה ומכסה את עין השמיים.

„לבי בוכה, ומעיני אישי יורדות הדמעות.

„ולאור הלהבות רואים אנו איך גוררים אל הכיכר שבין הסינאגוגה ובין הקירכה את יהודי המקום. שבעה. כל אחד מהם מופר לכולנו, כולם חיים בהיידנהיים דורות רבים. אחד מהם, איזאק הארוך, אהוב על הכל. תמיד אמרנו: בו, בגופו, אין מרה — יש לב נוסף. כשהיה נוסע בעגלתו בדרך היה עוצר לכל עובר, מודע ובלתי־מודע, מקדים שלום לכל אדם, שואל אם הוא יכול לעזור. והיה עוזר לכל אדם, בין שביקשו ממנו ובין שלא ביקשו. עכשיו הוא עומד, הם עומדים, כל השבעה, שיניהם שבורות, כל הפנים פצועים וזבים דם, בגדיהם קרועים מעליהם — והבריונים, קבוצה של S.S. עם ראש־הקבוצה, מכים אותם ומוסיפים להכותם. זה היה נורא. וכשפבר לא יכלו כמעט לעמוד על רגליהם כרכו חבל סביב לצווארו של כל אחד מן השבעה והכינו עצמם לתלותם על עמודים שהכינו — לא ידענו מתי. קר היה, ואנו אפילו לא הרגשנו כי קר, עמדנו בבגדי־לילה בחלון הפתוח, לפנות־בוקר. והם מוסיפים להכות את האומללים. ואז נפתח מולנו חלון, מביתו של הקצב, והקצב דפק באגרופו על אדן החלון וצעק: „די! די, אני אומר!! אם אינכם מפסיקים מיד אני יורד אליכם ועושה בכם כלה, בקופיץ זה אשר בידי! הפסיקה, אבל מיד!!” והניף את גרוינו, ופניו היו אדומים, והוא היכה על אדן החלון. ואנחנו עמדנו ורעדנו ובכינו. כזאת עוד לא היתה.”

הגברת הזקנה פקחה את עיניה, הביטה אלי ולא ראתה אותי, הביטה על סביבה מבחון, מחצרו של אחד האיפרים, בקעה אלינו קריאתו של תרנגול, ולא הבחנתי אם קריאת־גבורה היא או קריאת־געועים.

או פתחה האשה את פיה, שפתותיה נעו קצת, היא נשמה נשימה עמוקה, והתעוררה. ראתה אותי, הבעה של תמיהה עברה בעיניה, והיא אמרה:
 „נורא“.

שאלתי:

„ומה קרה?“

„המפקד נתן אות לבחורים שלו, והם חדלו להכות. הסתלקו עם השבעה“.

„ומה היה סופם של השבעה?“

„הסתלקו אתם לבית-המפלגה“.

„מה היה סופם?“

„כסופם של כל היהודים. הם לא חזרו“.

„אנשי הס"ס היו כמובן לא מאנשי המקום“.

„הם היו מבני המקום. אחדים מהם עוד חיים פה אתנו“.

„ובעלך מה עשה?“

„בראשון-בשבת הסמוך נשא דרשה חריפה בקירכה“.

„ולא קרה לו כלום?“

„כשחזר מבית-התפילה, היה נרגש מאד. אמר: אשה, עשי חשבונך עם אדוננו —
 הדרשה היום, זה הסוף. אבל השלטונות גנזו את התלונה שהגיש מפקד-המקום“.

מה היא היידנהיים, ועשרים כמותה, ושלושים, חמישים, אלף כמותה — לעומת
 נירנברג. לעומת פראנקפורט, האמבורג, ברלין.

אומרים נירנברג — וחושבים משפטי נירנברג. אומרים נירנברג — וחושבים
 חוקי-נירנברג. אומרים חוקי-נירנברג — וחושבים על האנס גלובקה, יד-מינו
 של הקאנצלר אדנאור, שניסח אותם או לא ניסח אותם. אך חוקי-נירנברג לא
 נולדו ב-1936. עוד ב-1925 רכשתי לי, מבית-הספרים היהודי שבנירנברג, ספר
 מודפס, בכריכה ירוקה (שנת-ההוצאה: 1886), ושמו „חוקי נירנברג“ — קובץ
 של חוקים וצווים, שהוחקו נגד היהודים, משנות המאה האחת-עשרה והלאה. מן
 הימים שבהם קמה קהילה יהודית במקום, מן היום ההוא ועד לסוף המאה ה-19,
 ישבו ראשי העיר ודנו ועיינו, בכבוד-ראש, כיצד להצר את צעדיהם של תושבי
 העיר היהודיים, איך להשפילם, לבזו אותם, איך „למעטם תחת לרבותם“ — וכל
 זה כדי „להגן על היהודים שלנו“, „חוקי נירנברג“ אינם אלא מהדורה מורחבת.
 מתקנת, משוכללת, של חוקי-נירנברג המקוריים.

נירנברג היא עיר יפה, להפליא, אחת הערים היפות בעולם. יש לה פרצוף, ויש
 לה נשמה, ויש לה אופי. אתה מקיף את חומת העיר (היא חובלה קשה בימי
 המלחמה האחרונה, ושוקמה, בהוצאות עצומות, בטעם ובאהבה רבה, כמתכנתה
 הקדמת, העתיקה), עובר באחד משעריה, יורד לנחל החוצה את העיר ועולה
 אל העבר האחר, אל המצודה ואל ארמון הקיסרים, וחוזר ויורד ופוקד את בתיהם
 המשומרים של גדולי העיר, הפייטנים, בעלי-המלאכה, הסוחרים-השועים, ואת

פסליהם, מסתופף בחצרי הכנסיות העצומות והנאות — והרי אתה שואף אל קרבך נשימה רצופה, הרמונית, של תשע-מאות שנה. ללא פגם, ללא מגרעת.

וכאן, בעיר היפה, האצילית הזאת — כאן, ולא במינכן, כפי שסבורים — כאן נולדה הנאציזת. כאן נולדה, בשנים 1923 עד 1932, משך עשר השנים שלפני צאת שלטון-נחשים זה לאור-עולם. כאן, משך עשר השנים ההן, השקו את העם, בלכתו יום-יום מן הבית אל העבודה ובשובו ממנה אל המנוחה, יום-יום, יום-יום, עשר שנים רצופות, את הארס המחלחל. מעל חומות הבתים, בכל רחוב ורחוב, זעקו באותיות אדומות, גדולות: **היהודים הם אסוננו**. ה„שטימרר“ [החלוץ], בעריכתו של המורה יוליוס שטרייכר, החדיר את הרעל הזה, באלפי וריאציות, בלבות האנשים והנשים, ומכאן נשתפך הרעל, בזרם עכור, אל עבר שאר הערים והכפרים. כאן, בעיר הזאת, נתכנס, עוד זמן רב לפני 1933, כנס כל-ארצי ראשון של המפלגה הנאציונל-סוציאליסטית, באצטדיון הגדול שהכיל מאה-אלף איש ושהוקם במיוחד לכך.

וכאן, בעיר הזאת, ובימים ההם, החדיר בי את התחושה לבאות מורי הגרמני, פקוח-העיניים, הספקני, עדין-הנפש וחריף-החושים, פרופ' קארל ליברט. למדתי אצלו גרמנית, היסטוריה וגיאוגרפיה. הוא לימד אותי להוקיר את הלשון הגרמנית, את ספרותה הקדומה והחדשה; לימדני להבין את המשמעויות שמאחרי ההתרחשויות — והוא לימד אותי להעריך את כוחה של התנועה הנאצית העולה. „בחוריי“, היה אומר לי בשיחות שלאחר-הלימודים, „סיים את לימודיך, אסוף את כליך ומלט עצמך מתופת זו, הלוחשת ומפעפעת, עדיין באיך-חשים, והמתעתדת לפעור את פיה ולבלוע את אחיך-לאמונה!“ — והשנה היא 1927, עשר שנים לפני שיתפרסמו „חוקי נירנברג“ ויקבלו תוקף.

והיום, שלושים שנה אחרי נבואה-אזהרה זו, עשרים שנה אחרי שנתקיימה בכל מוראיה, שוב יושב אני מולו — הפעם בחדרו, בביתו, והוא זקן, מכבד יצא בדימוס — רדוף רדפוהו עמיתיו, שהתאימו עצמם במרעד הנכון. הוא עונה על שאלותי, על שאלתי, זו האחת, המטרידה אותי, מן היום ששוב נגעו כפות-רגלי באדמת הארץ הזאת, שפה אהבתיה וכה שנאתיה.

„אף אני שאלתי עצמי אותה שאלה, אלף פעמים מאז אירעו אותם הדברים האיומים, שאין להשיגם, שאין להאמין בהם, ולא מצאתי לה מענה שיתישב על הדעת הנבוכה. אך פטור בלא-כלום אי-אפשר. אנסה לענות לך, ולא אחוס לא על עצמי ולא על עמי — אף לא על עצמך ועל עמך: כי אין פועל ופעול בהתרחשות החיים. כי בהתממש גזירת גורל, הולכים זה לקראת זה החותך — והנחתך.“
העבר רד. ריח הסיד הטרי חרירף ועלה מן הקירות. הפרופיסור קם בכבודת מעל שלחנו וניגש לסגור את החלונות, מפני הרוח המנשבת מבעד לאילנות הגינה. קול הצפרים הרגיע ונדם.

„העם הגרמני הוא עם של עבדים — מקדמת-הימים ועד היום הזה. אומלל הוא מאד. חפץ-חיים הוא — ומכל עבריו קמים עליו לבלעו: ממזרח, מצפון, מדרום וממערב. אינני צריך לחזור וללמדך את דבריימי הארץ הזאת. תמיד היו פלישות, תמיד כיבושים, תמיד השתלטויות. אני יודע, אני יודע מה שאתה רוצה לומר: מה על הפלישות שלנו, על הפשיטות מכאן אל עבר הגבולות, על יצר הכיבושים-ההשתלטות שלנו? — ידעתי. לא נבדוק עכשיו מה חוליה ראשונה ומה תגובה. עובדה היא כי גרמניה שוכנת במרכזו של עולם שהוא כובשני ואקספאנסיוניסטי לא פחות ממנה. ובמרוצת הדורות למד העם הזה לכופף ראשו כל-אימת שבא גל מן החוץ, להיכנע לפני הכובש, להתעלם מערכים יקרים, מאידיאלים אנושיים, מתביעות של אתוס, כדי לקיים את הגוף, פשוט-כמשמעו. כך היה בימי אטילה, כך בימי גוסטב-אדולף, כך בימי נאפוליון, וכך — בימי היטלר; אני מדבר על העם. היטלר בא אליו מן החוץ, או, אם תרצה: מלמעלה, לא מתוכו צמח. הוא השתלט על העם, והעם נכנע לו.

„והעם הגרמני הוא עם של סריסים. לא עם של גברים בני-חורין, אלא עם של נטולי עמדת-שדרה. יש בו מתי-מספר, אבשים בעלי אופי זקיפות-קומה ונכונות-להקרבה למען דבר הראוי לכך — מתי-מספר. מאה-אלף, עובדיה' — אלה האנשים והנשים המזורים, התמימים, שפרקו את עול הכנסיה ומילאו את מחנות-הריכוז (והם ממלאים במזרח את בתי-הסוהר עד היום הזה), על סרבים לקבל עליהם עולה של כל מלכות שאיננה מלכות-שמיים כפי שהם מבינים זאת. היו כמה עשרות-אלפי אנשי-כהונה, אנשי-קצונה ואנשי-פוליטיקה שהלכו למוות למען האידיאות שלהם, ללא-חת — כמה עשרות-אלפים מתוך ששים מיליון, ששים המיליון הם עדר של פיליסטרים, של אוהבי-רווחה, של רומנטיקאים סנטימנטליים, של מבקשי המרגוע והקיצבה הבטוחה לימי-זקנה, ולא עוד.

„לשעבר היו פני הדברים אחרים. עבדים היינו תמיד, אבל עבדים עזי-נפש. ההזהנצולרים, מימי פרידריך הגדול ועד לוילהלם השני, הם שנטלו מעמנו את שדרתו, הם שרוקנו מתוכו את חירותו והטילו עליו בתמורתה את המשמעת העיוורת — ועליכן אין אדם מתוכנו צריך עוד להרהר ולשקול אלא רק לקבל ולציית. כל שהוא חוק — מחייב.

„פיליסטרים. אינך מאמין?

„אני כל ימי חולם אני על בית קטן משלי ולא זכיתי לו אלא לפני שנים מעטות. זה הבית שאנו יושבים בו עכשיו. קטן, צנוע, ואין בו בלתי אני ואשתי, העושה את כל עבודות-הבית בעצמה, כי אין לנו אמצעים להעסיק עוזרת. כל ימי חלמתי על כך, ושוב ושוב נבצר ממני הדבר ושוב ושוב התיאשתי, כי איש-מצוקות אני ומזורים שבעתי. עד שזכיתי. והנה התחיל גל של פליטים להציף את הארץ, מן המזרח. והיתה מצוקת דיור. והממשלה פנתה לאזרחיה ודפקה על חובת העזרה-לאחים, על התנדבות להכנסת-אזרחים. נענית. רבים נענו — הממשלה קוראת, מי לא ייענה? סיניתי את הקומה השניה, ומסרתיה, על רהיטיה ועל כל

שימושה, לאחד פליט כזה — וללא תשלום, כשאנו חיים על הקיצבה הזעומה, ושוב — הופרעה רוחותנו. אתה יודע, אנשים זקנים, ללא בנים ורעים — חסרה הרווחה, חסרה השלוה. נשאנו זאת. לא ימים רבים. אותו פליט־פולש התחיל להרחיב גבולותיו, לבלי חוק. התחיל להציק לנו. מה אאריך במלים? יום אחד ואני יושב אל שולחני זה וכותב ועובד, והנה דופקים בדלת. נכנס איש־במדים, שוטר, ובידו כתב־פינוי. הבן יפה: אותו חסר־כלום, שאנו ריחמנו עליו והכנסנוהו אל ביתנו הקטן, מתוך ציות לקריאת־ההתנדבות של השלטונות, אותו יחפן נבל, הוא הגיש תביעת־פינוי נגדנו, הבעלים החוקיים של הבית! והוא, שליח הרשות, אוחו בידו את פסק־דין הערכאות, האומר, בלשון של סעיפים חצופים, בסגנון־משרדים קלוקל וצורם, כי עלינו לעזוב את ביתנו, אף את דירתנו המצומצמת הזאת, ולצאת להתגולל באשפתות, לעת זיקנתנו — ללא שום צידוק. „מה היית אתה עושה?

„אני לא עשיתי דבר. רק הקשבתי בדומיה לקריאת פסק־הדין, שניתן בלא שהוזמנתי כלל למשפט, ורשמתי על פיסת־נייר כמה מלים, לשאול, בכל יראת־הכבוד הראויה, לאחר שיסיים הלה את קריאתו. חטף הברנש את פיסת־הנייר מעל שולחני, קרעה לגזרים, השליכם אל הרצפה, ונתן עלי קולו: „עליך להקשיב בשעה שאני מדבר אליך?

„עלה דמי בי להשחית. קפצתי ממקומי ואמרתי לסטור על לחיו של אותו לאנדסקנט, אותו קלגס — ומיד שוב עצרתי את עצמי באַמרי אל לבי: „למען השם — שליח הרשות הוא! נציג החוק!

„אפשר שאתה לא תבין זאת. אני עצמי לפעמים איני מבין זאת. אבל זהו זהו בדיוק משמעו של המושג סריס. העם הגרמני הוא עם של סריסים. „ולבסוף, אמרתי: לא אחוס גם עליך — מאות שנה, אפשר אלפיים שנה, מתגוללים אתם היהודים בקרבנו, לחרפתכם ולבשתכם. עינו אתכם, השפילו אתכם, בזוה, הרגו אתכם, גירשוכם, סגרו בפניכם את השערים. ואתם? (מכוון אני אל שנות העשרים והשלושים) — נדבקים אתם אל השוט המצליף: „אהבתי את אדוני. ואף לאחר שהרגו ורמסו וקרעו אתכם לגזרים וצילכם ופיזרו את אפרכם על־פני שבע ארצות — אתם חוזרים ומתישבים כאן, כאילו לא קרה ולא־כלום.

„מבין אתה — לך אני יכול לומר את הדברים, ואתה לא תכריז עלי שאני אנטישמי. אתה יודע, תמיד היו כל רעי יהודים. הרי לכן כה בודד אני בעולמי, מאז נטלו ממני את כל ידידי־נפשי, שמהם שאבתי עידוד והשראה בקרב הגוי הזה, שהוא בשר־מבשרי. אך כבר אמרתי לך: עם של פִּיליסטרים אנחנו. ואילו אתם, היהודים, חסרי־שלוה אתם, זריזים, ממולחים, חרוצים, בעלי מצפון שאינו נותן מנוחה ומרגוע. ואילו עמנו — את אלה הוא מבקש. אינו מבקש את המצפון, אינו מבקש את הצדק האבסולוטי — הוא רוצה להרגיש עצמו בנוח. על כוס הבירה, ולעזאזל כל העול שבעולם, וכל העוני שבעולם, וכל אחות־העמים וכיוצא באלה.

בעלת-הבית הספיקה לסלק מן המטבח את שיירי הסיוד, לנקות את הכלים ואת הכירה, והגישה את הקפה. העלה בעל-הבית את האור בחדר, נתן את ספלו בידו ואת עינו באדי-המשקה. ביקש לומר עוד דבר-מה, והחריש.

אמרתי אני:

„אמרת דברים שאילו יצאו מפי ולא מפיוך אפשר היה משקלם רב יותר, אך אין אני מקפיד על כך. לא זהו שמטריד אותי — ועדיין לא ענית על שאלתי האמיתית, על השאלה שאינה נותנת לי מנוח זה ארבע שנים: אומרים, אף אצלנו, העם הגרמני של היום אינו זה של אתמול. מוטב. הוא גם לא היה אתמול זה של שלשום — כוונתי לימים שלפני הנאצים, לראשית המאה הזאת. שואל אני: העם של מחר, מה יהיה טיבו? כשל היום? או כשל אתמול ולפני-שלשום? אמרת: הגורל נחרץ על-ידי הדן והגדון כאחד — האם צופה אתה שוב התפרצות וילקנית איומה, כזו שהיינו עדים לה, באחד הימים הבאים?”

השיב ואמר:

„הגרמני, נוסף על כל שאר מעלותיו, אכול רגשי-נחיתות. יש בו, משום-מה, הרגשה שכל העולם שונאים אותו — והוא מת שיאהבו אותו. ומכל עמי העולם, היחיד האהב את הגרמנים — הוא היהודי. אהבה חוטאת, מטופשת, בלתי-ראציונלית זו — עליה לא יסלח הגרמני.

„מוזרים, אולי, הדברים האלה באזניך, מפי שלי — אך בהם כלולה תשובתי לשאלתך.”

גוטפריד בן :

גבר ואשה עוברים את ביתן הסרטן

הגבר :

פה השורה הזאת – חיקים מרעעים,
והשורה הזאת – חנה רעוע.
מטה ליד מטה צוחנת, מדי שצה האחיות פה מתסלפות.

קרבי-נא וקרימי-נא את השמיכה הזאת
ראי: גוש השומן והמיצים הקיובים
היו אי-פעם אינה גבר גבה-קומה,
ושמו הנה אולי שרון-חושים וגם מולרת.

קרבי, ראי צלקת זו על החנה,
החשה את מחרות הגבשושיות הנכרפות?
מושי ללא חשש. כך הנקשר ואין הוא חש בכאב.

זו פה שותחת דם כמו מתוך שלשים גופות.
לשום אדם אין דם הרבה כל-כך.
לזו – אף צתה-נה חתרן חתכו
תינוק קטן מרחם מסרטן.

נותנים להם לישן. יומם נליל. – לתדשים
אומרים: פה מקריאים מתוך שנה. כק בשבת
נותנים להם להיות צרים יותר לכבוד המבוקרים.

מצט מאוד קוזן הולך פה. עור גבם
פצוץ. את רואה את הנזובים. ולצמים אותם
רוחצת האחות. כמו שרוחצים ספסל.
קרצע-שדות תופסת כאן קבר סביב לקל מטה.
והנקשר נשטח לצלם-אדמה. להט כלה.
ליס נכון להקנשה. דפר קורא.

(מגרמנית: אברהם הוט)

27 מכתבים אחרונים מסטאלינגרד

המכתבים וקטעי המכתבים המובאים בזה פורסמו תחילה בגרמניה ב־1954 בהוצאת ק. ברטלסמן (כיום הוצאת זיגברט מון) מגיטרסלו, תחת השם „מכתבים אחרונים מסטאלינגרד”. ההערה הבאה הופיעה בנספח להוצאה הגרמנית:

„תיאור מלא של גורל מכתבים אלה יהיה בו משום סיפור פ־נטאסטי של ארגון־יתר — של בירוקרטיה צבאית ומפלגתית שנכנס בה טירוף מרוב צנזורה, חטטנות ולהט של ניתוח ותיעוד. מיום שהוטסו מתוך מלכודת סטאלינגרד עברו המכתבים שורות־שורות של משרדים. תחילה אמורים היו לשמש לביקת המוראל של החיילים; על־פי צו ממפקדתו של היטלר צריך היה להחרימם. הצו ניתן לפיקוד־העליון של הצבא ומשם יצא ללשכת־הצנזורה־המרכזית של הדואר הצבאי. כאשר הגיע המטוס האחרון מסטא־לינגרד בינואר 1943 לנובו־צ'רקאסק הוחרמו שבעה שקים של דואר. המכתבים נפתחו; המען ושם השולח הוסרו. אחרי־כן מוינו על־פי התוכן והנעימה הכללית, נצררו בצרורות נאים ונשלחו לפיקוד־העליון של הצבא. לשכת־האינפורמציה של הצבא דאגה לקביעה הסטאטיסטית של מוראל הצבא, לפי המישה סוגים. זאת היתה התמונה שנתקבלה כתוצאה מכך:

2.1%	א — יחס חיובי להנהגה
4.4%	ב — יחס מפוקפק להנהגה
57.4%	ג — יחס שלילי להנהגה
3.4%	ד — התנגדות פעילה
33.0%	ה — אדישות

לאחר שעובדו המכתבים והובאו לתשומת־לב, הוסקדו, יחד עם שאר תעודות סטאלינגרד כדוגמת פקודות מהיטלר, פקודות־שדה, דו"חות ותשדורות — בסך־הכל כחצי טונה נייר — אצל חיל־העתונות הצבאי, שעליו הוטל להבר דו"ח מבוסס על תעודות בדבר קרב־סטאלינגרד. הפיקוד־העליון הגרמני קיווה שפרשת־המעשה תוציא את צדקתו לאור, אבל לשון התעודות ברורה היתה ולא הניחה מקום לטעות. הנה כך נגנו הספר; גבלס החליט כי אין האומה הגרמנית יכולה לקבל. (המלה הגרמנית כאן היא untragbar, שהוראתו המילולית, בלתי־נסבל, על־פי הפשטות החמורה של הז'רגון והמחשבה הנאציים פירוש הדבר היה אסוף, ניתן להשמדה, היהודים, למשל, גם הם היו untragbar).

העתקים שהוכחה מהימנותם מצאו דרכם לבסוף אל גינזך הצבא באוסטרם. הם הוצאו משם ימים אחדים לפני נפול ברלין ונשמרו לדורי־בוא.”

1.

...שום שינוי לא חל בחיי; עכשיו הם כמו שהיו לפני עשר שנים, הכוכבים מברכים אותם, בני־אדם מתרחקים מהם. ידידים לא היו לי, ואת יודעת מדוע לא

רצו הבריות לבוא אתי במגע. מאושר הייתי כשיכולתי לשבת על-יד הטלסקופ ולהסתכל בשמיים ובעולם-הכוכבים, מאושר כמו ילד שמגיחים לו לשחק בכוכבים. את היית ידית הטובה ביותר, מוניקה. כן, יפה קראת. היית הזמן רציני מדי להלצות. שבועיים יעברו עד שיגיע אליך המכתב הזה. עד אז כבר תקראי בעתונים מה קרה כאן. אל תתני את דעתך על כך יותר מדי, כי לאמיתו של דבר יסתיים הכל אחרת: נניח לאחרים לדאוג ל"יישור הכתובים". מה הם לך ומה הם לי? אני תמיד חשבתי במושגים של שנות-אור, אבל הרגשתי במושגים של שניות. גם כאן אני צריך להתעסק הרבה במוזג-האוויר. ארבעה אנחנו כאן, ולו נמשכו הדברים כמו שהם עכשיו הרי היינו שבעי-רצון. מה שאנו עושים הוא פשוט מאד. העבודה שלנו היא למדוד את הטמפרטורה ואת הלחות, למסור על תקרות-ענן ועל הראות. אילו קרא איזה בירוקרט מה שאני כותב כאן היה מתפלץ... פגיעה בבטחון הצבא. מוניקה, מה הם חיינו לעומת מיליוני השנים של השמיים המכוכבים! בלילה היפה הזה אנדרומידה ופגאסוס הם בדיוק מעל ראשי. זמן רב הסתכלתי בהם; עוד מעט אהיה קרוב אליהם מאד. על שלוות-נפשי ונחת-רוחי אני חב תודה לכוכבים, שמתוכם את היפה לי ביותר. הכוכבים הם נצחיים, אבל חיי-אדם הם כגרגר-אבק ביקום.

מסביב לי הכל מתמוטט. צבא שלם גוסס. יום ולילה עולים באש, וארבעה אנשים מתעסקים בדר'חות יומיים על טמפרטורה ותקרות-ענן. אינני יודע הרבה על המלחמה. שום איש לא מת מידי. לא יריתי אפילו תחמושת חיה מאקדחי. אבל זאת אני יודע: הצד-שכנגד לעולם לא יגלה חוסר-הבנה כזה לאנשיו. רוצה הייתי למנות כוכבים עוד כמה עשרות שנים, אך עתה מן-הסתם שוב לא יעלה הדבר בידי לעולם.

2.

...שוב הוצאתי את תמונתך והסתכלתי בה זמן רב. אני זוכר את החוויה שהיתה משותפת לנו אותו ערב-קיץ נחמד בשנה האחרונה לשלום, כשצעדנו בעמק הפורח אל ביתנו. כאשר מצאנו זה את זה בפעם הראשונה, ורק קולו של הלב דיבר בתוכנו; אחר-כך היה זה קול האהבה והאושר. שוחחנו על עצמנו ועל העתיד שהיה פרוש לפנינו כמו שטיח ססגוני.

אותו שטיח ססגוני איננו עוד. ערב-הקיץ איננו עוד, וגם העמק הפורח איננו עוד. ושוב אין אנו יחד. על מקום השטיח משתרע עתה שדה לכן איך-קץ. אין עוד קיץ. רק חורף, ואין עוד עתיד. מכל-מקום לא בשבילי, ומתוך כך גם לא בשבילך. כל הזמן הזה היתה בי הרגשה שלא יכולתי להסבירה, אך כיום אני יודע שהיתה זו חרדה לך. למרות הריחוק של הרבה אלפי קילומטרים ידעתי שכך גם הרגשתי. כשתקבלי את המכתב הזה הקשיבי לו רוב-קשב, אז אולי תשמעי את קולי. אומרים לנו שלמען גרמניה אנו נלחמים. אבל כאן יש רק מעטים המאמינים שהקרוב הזה חסר-השחר יוכל להביא איזו תועלת למולדתנו.

3.

...עליך להוציא זאת מראשך, מרגרטה, ועליך לעשות זאת מהר. הייתי יועץ לך אפילו לעשות זאת באכזריות, כדי למעט את אכזבתך. בכל אחד ממכתביך אני חש שאת משתוקקת שאחזור אליך הביתה במהרה. אין זה מוזר כלל שאת מצפה לך, גם אני מחכה ומשתוקק אליך עד-מאד. לא זה דווקא הדבר שמטריד אותי, אלא בעיקר הציפיה שבה אני חש בין השורות לא רק לשובר של הבעל והאהוב אלא גם לשובר של הפסנתרן. אני מרגיש זאת בבירור גמור. האם אין זו ערבוביה משונה של רגשות שאני, שצריך הייתי להיות אומלל ביותר, השלמתי עם גורלי, ואילו האשה, שלכאורה היה לה כל יסוד שבעולם להכיר טובה על כך שעודני חי (על-כל-פנים בינתיים), היא ריב יש לה עם הגורל שהיפני?

לפרקים יש בי חשד שמוכיחים אותי על פני בשתיקה, כאילו בי האשם שאינני יכול עוד לנגן. זאת רצית לשמוע. ומשום כך היית חוזרת ומנסה במכתביך למצוא את האמת, שאני הייתי בוחר הרבה יותר לספרה לך פנים-אל-פנים. אולי רצון הגורל הוא שמצבנו כאן הגיע למדרגה שאינה מניחה עוד מקום לתירוצים ואינה משאירה עוד שום מוצא. אינני יודע אם יזדמן לי עוד לדבר אליך. לכן טוב שיגיע אליך המכתב הזה, ושתדעי, אם אמנם אשוב באחד הימים, שידי הרוסות וכך הן כבר מאז ראשית דצמבר. אבדה לי האצבע הקטנה ביד שמאל, אבל חמור מזה הוא שבגלל הקור אבדו לי שלש האצבעות האמצעיות של ידי הימנית. רק בזרת ואגודל יכול אני להחזיק בספל. אני חסרי-ישע לגמרי; רק כשאדם מאבד את אצבעותיו הוא תופס כמה הן נחוצות לתפקידים הפשוטים ביותר. הדבר שעדיין אני יכול לעשותו על הצד היותר טוב באצבעי הקטנה הוא לירות. כן, ידי הרוסות. לא ייתכן שאוציא את שאר ימי-חיי ביריה רק מפני שלא אצלח לשום דבר אחר. שמא אוכל לשמש שומר-ציד? אבל זהו הומור-של-גרדום; אני כותב רק כדי להרגיע את עצמי.

קורט האנקה, אני חושב שאת זוכרת אותו מן הקונסרבטוריון ב-37, ניגן לפני שברע את האפאסינאטה בפסנתר אחד ברחוב צדדי קטן קרוב לכיכר האדומה. דברים כאלה אינם מתרחשים בכל יום. הפסנתר עמד ממש באמצע הרחוב. הבית היה מפוצץ, אבל מתוך רחמים על המכשיר ודאי הוציאו אותו קודם-לכן והעמידוהו ברחוב. כל חייל שעבר היה מקיש עליו. אני שואל אותך, באיזה מקום אחר אפשר למצוא פסנתרים ברחובות? כמו שאמרתי, קורט ניגן יפה להפליא ב-4 בינואר. בקרוב מאד יהיה בקו הקדמי ממש.

סלחי לי; הנה אני משתמש ב"קו קדמי" במקום "שורה ראשונה".* עד כדי כך המלחמה משפיעה עלינו. אם יגיע הבחור הביתה, הרי בקרוב מאד נשמע עליו. אני רדאי לעולם לא אשכח את השעות האלו — הקהל והמצב היו יחידים-במינם. חבל שאינני סופר ואינני יכול לתאר איך השתופפו מסביב מאה חיילים במעיליהם

* כאן נתחלפו המונחים *vordersten Front* ו-*vordersten Reihe*, שהראשון בהם מכוון לקו הקרבי והשני לגדולה אמנותית.

ושמיכות על ראשיהם. מכל צד נשמעו התפוצצויות, אבל דבר זה לא הפריע לאיש. האנשים היו מאזינים לבטהובן בסטאלינגרד, אף אם לא הבינו אותו. עכשיו שאת יודעת את האמת כולה, האם הוקל לך?

4.

...רק אל תטריד אותי בעצותיך הטובות. האם אינך יודע לאיזה מצב תכניס אותי? נוסח־הדיבור שלך! אתה לא היית עושה זאת; אתה היית יודע איך לעשות זאת! כך־וכך צריך היה לעשות את הדברים, וכך וכך! כל זה מה פירוש? אתה יודע שדעותינו שוות ודיברנו על כך יותר ממה ששורת הבטחון מניחה. אבל אין אומרים דברים כאלה בכתב! אתה חושב שהאחרים הם כסילים?

אם אני כותב עכשיו הרי זה מפני שאני יודע ששום דבר לא יכול לקרות לי, ונזהרתי שלא לציין את שמי ואת המען לתשובה; יתר על כן, אתה תקבל את המכתב הזה בדרך המוסכמת. גם אם יידע מישהו מי כתב את המכתב הזה, הרי בשום מקום לא אוכל להיות בטוח יותר מאשר בסטאלינגרד. קל לומר: הניחו את נשכם. אתה חושב שהרוסים יתנו לנו את נפשנו לשלל? אתה אדם גבון, ובכן מדוע אינך דורש גם שיסרבו ידידיך לייצר תחושת וחמרי־מלחמה?

קל לתת עצות טובות; אבל הדבר פשוט לא יעלה כדרך שאתה סבור. שיחרור אומות, שטויות. אומות נשארות מה שהנן. שליטיהן מתחלפים, והעומדים־מן־הצד יוסיפו להתווכח על שיחרור העמים משליטיהם. העת לפעול היתה ב־1932; אתה יודע זאת יפה מאד. החמצנו את השעה. לפני עשר שנים עדיין יכלה הקלפי להשיג את הדרוש. כיום רק יעלה לך הדבר במחיר חיך.

5.

...פשוט אין כל טעם להתקומם; אני ודאי הייתי מוצא איזה מנוס, אילו היה. מובן, ניסיתי ידי בכל כדי להיחלץ מן המלכודת הזאת, אבל נשארתי רק שתי דרכים: לשמיים או לסיביריה. ההמתנה היא הדבר הטוב ביותר שכן, כמו שאמרת, האחרת אין בה מועיל. בבית יהיו כמה אנשים שיתברכו בלבבם על שהם יכולים להישאר צמודים לכסאותיהם, בין כסאות־נוח ובין כסאות אקדמיים, ובהרבה עתונים תמצא מלים יפות, מצלצלות, בתוך מסגרות שחורות וגדולות. תמיד יחלקו לנו כבוד כיאה לנו. אל תלך שולל אחרי ההבלים המטופשים האלה. אני מלא חגימה כל־כך עד שהייתי יכול לנפץ כל מה שלנגד עיני, אך מימי עדיין לא הייתי חסרי־שע כל־כך. כל הזמן אני חוזר ואומר לעצמי דבר אחד: שמור על בריאותך, ותחזיק מעמד בזמנים הקשים ביותר. הבריאות היא התנאי המוקדם לחזירתי הביתה. לא אוותר על כסאי בבית. כאשר תפגוש את עמיתי הגד להם זאת, בדיוק כמו שאני כותב. ככל שהכסא גבוה, כך הנפילה קשה יותר.

6.

...את אשתו של קצין גרמני; לפיכך תקבלי מה שיש בפי לומר לך בקומה זקופה

ובלי רתיעה, זקופה כמו שהיית בעמידתך על רציף-התחנה ביום שיצאתי מזרחה. אינני כתבן ומכתבי מעולם לא החזיקו יותר מדף אחד. היום יהיה הרבה מה לומר, אבל אשמור את הדברים למועד מאוחר יותר, כלומר — בעוד ששה שבועות, אם יעלה הכל כשורה, ובעוד מאה שנה, אם לא יעלה. יהיה עליך להביא בחשבון את האפשרות האחרונה. אם יעלה הכל כשורה הרי נוכל לשוחח על כך זמן רב, ובכן למה לי לנסות לכתוב הרבה עכשיו, מאחר שאני מתקשה בכך. אם יסתיימו הדברים ברע, הרי ממילא לא יהיה מועיל הרבה במלים.

את יודעת מה רגשותי כלפיך, אוגוסטה. מעולם לא הרבינו דברים על רגשותינו. אני אוהב אותך מאד ואת אוהבת אותי, ובכן תדעי את האמת. היא נמצאת במכתב הזה. האמת היא הידיעה שזהו המאבק החמור ביותר במצב חסון-תקוה. מצוקה, רעב, קור, השלמה, ספק, יאוש ומות-אימים. לא אוסיף עוד דברים. גם בעת חופשתי לא דיברתי על כך, ואין על כך מאומה במכתבים שלי. כשהיינו יחד (ובכך אני מתכוון גם למכתבינו) היינו בעל ואשה, והמלחמה, עם כל היותה הכרחית, היתה ליווי מאוס לחיינו. אבל האמת היא גם הידיעה כי מה שכתבתי פה למעלה איננו תלונה או קינה אלא קביעת עובדה אובייקטיבית.

אינני יכול להכחיש את חלקי באשמה האישית לכל זאת. אבל זהו חלק של 1 ל-70 מיליון. הרי זה חלק קטן; אף-על-פי-כן הוא קיים. לא יעלה על דעתי להשתמש מן האחריות שעלי; אני אומר לעצמי שבמתן חיי פרעתי את חובי. אי-אפשר להתווכח על שאלות של כבוד.

אוגוסטה, בשעה שבה יהיה עליך להיות חזקה, תרגישי כך גם את. אל תהיי מרת-נפש ואל תסבלי יותר מדי מהיעדרי. אינני מפחד. רק עצוב לי שאינני יכול לתת לאומק-לבי הוכחה גדולה יותר מאשר במותי למען הענין הזה חסר-השחר, שלא לומר — הפלילי. את יודעת את סיסמת-המשפחה של בית פון-ה: „עוון שהופך הוא עוון שכופר“.

אל תמהרי מדי לשפוח אותי.

7.

...שוב אני כותב מכתב קצר, אף כי רק אתמול כתבתי מכתב לך ועוד אחד להאנס מילנר. ודאי אינך יכולה להתלונן על מחסור בדואר. חבר אחד יקח את זה אתו. אני מאחל לסבתא שתשמח ביום-הולדתה ה-74, וצר לי שאינני יכול לאכול פרוסה מן העוגה שלה. האם אתם משיגים את מה שנחויץ לאפיית עוגה? לנו אין עוגות, אבל משעה שנצא מכאן שוב יהיה לנו הפל; עד אז אנו צריכים פשוט להדק את החגורות. לכי לבנק-הדואר, הוציאי חמישים מרק וקני לסבתא מתנה. היא צריכה ליהנות. לברגרים נשאר ודאי קצת קפה, שהרי בעלה הוא במנהלת-הנמל. אם יש להם, ודאי יתנו לך. רק תגידי להם שזה בשביל מסיבת-יום-ההולדת. אני בזמני עשיתי לברגרים הרבה טובות.

אינני כותב אלא שטויות. אבל השטויות טובות מלא-כלום. ולעולם אינך יודע אם

לא יהיה שמך רשום על הכרזת הבא. אבל אל תחששי לנו. אני בטוח שניחלץ מכאן, ואז נסע כולנו הביתה לחופשה של ארבעה שבועות. עכשיו קר פה מאד; תאם גם אצלכם יורד שלג? כאן אין לנו צורך לזרות חול; כל אחד צריך להיהרר שלא יפול.

8.

...אתה עדי שמעולם לא רציתי בכך, מפני שפחדתי מן המזרח, ובעצם מן המלחמה בכלל. מעולם לא הייתי חייל, רק איש־במדים. מה יוצא לי מזה? מה יוצא מזה לאחרים, לאלה ששיחקו את המשחק ולא פחדו? כן, מה יוצא לנו מזה? מה מועיל לנו מות־גיבורים? עשרות פעמים שיחקתי את המוות על הבימה אבל רק משחק הייתי, ואתם ישבתם בשורות הקדמיות על מושבים של פלוש וסבורים הייתם שהמשחק שלי אותנטי ואמיתי. נורא הוא לתפוס מה־מועט היה היחס בין המשחק למוות הממשי.

חזקה היתה עלינו שנמות מות־גיבורים, מוות נוסף־השראה, מרעיש את הלב, מתוך הכרה פנימית ולמען ענין גדול. אבל מהו המוות במציאות כאן? כאן גונחים, מתים מיתת־רעב, מתים מיתת־כפור — אין זו אלא עובדה ביולוגית כמו אכילה ושתייה. נופלים כמו זבובים; לאיש אין זה איכפת ושום איש אינו קובר אותם. בלי זרועות ובלי רגליים ובלי עיניים, שסועי־בטן, הם מוטלים סביב־סביב. צריך היה לעשות מזה סרט; סרט כזה היה מונע אחת־ועד את „המוות היפה ביותר בעולם“; זוהי מיתה הנאה לבהמות; כעבור זמן יפארו אותה בתבליטים של שחם שבהם יראו „לוחמים גזועים“ שראשיהם או זרועותיהם בתחבשות.

שירים, רומנים והמנונים ייכתבו ויושרו. ובכנסיות יערכו תפילות־מיסה. אני לא יהיה לי חלק בזה, מפני שאין לי כל חשק להירקב בקבר־אחים. אותו דבר עצמו כתבתי לפרופסור ה—. אתה והוא עוד תשמעו ממני. אל תופתע אם יעבור עוד זמן־מה, מפני שהחלטתי לקחת את גורלי בידי.

9.

...או— ואני מתענגים היום על ערב שקט־להפליא. הפעם סוף־סוף יושבים כולם בצד השני של החרוב ולא כאן. הרוסים שקטים, ויכולנו לסגור מוקדם. בקבוק טוב של שמפניה ששתינו במנוחה בערב נתן בנו הרגשה טובה במיוחד. קראתי את יומן־המלחמה של בינדינג ועוד כמה דברים. כמה מפליא האדם הזה לתת ביטוי למה שמפעים ומסעיר אותנו כאן. הוא מזקק את החוויה מכל מה שהוא כוזב וטפל. רק הדברים המהותיים קורנים ממנו, מדבריו.

שוב אין אנו תולים תקוות בהחלטות גדולות שצריכים יהיו להחליט... בצמרת. אין איש יכול לדעת אם לא תפגרנה ההחלטות האלו ממילא אחרי הזמן! אבל אין לנו שום דבר אחר לקוות לו. הדבר היחיד שנעשה עד עכשיו היה קרב נזעם עד־להחריד על הגבעה X בתוך העיר ומחוצה לה. גנרלים וקולונלים השתעשעו

באפשרות שהגבעה הזאת דווקא תוכל להיות נקודת־מפנה בהיסטוריה העולמית! ולא רק גנרלים!
 בכל יום נכבשות כמה עמדות; בכל יום חוזרים ומפסידים אותן, אלה שמחזיקים אותן במקרה אותה שעה — פעם האויב ופעם אנחנו! לא האויב ולא אנחנו עדיין לא הספיק לנו השכל להתליט לכבוש רק מה שנוכל להחזיק בו.
 אפשר לומר בביטחה כי דין הקטנות הוא כדין הגדולות! הפעילות המתמדת הזאת ללא תוצאה תובעת מידת עצלנות או מידת סבלנות שכמעט לא ייתכן לגייסה, והואיל וכל הדבר כולו הוא ציפיה בלבד הרי זה מכלה את הפוחות.
 עוד מעט השעה עשר. אני רוצה לישון כל כמה שעודני יכול. ככל שישנים, פחות חשים ברעב. והרעב אינו נעים, הוא אכזר.
 כל אהבתי לך.

10

...אם כן, עכשיו את יודעת שלעולם לא אחזור. מסרי זאת להוריני בעדינות. אני מוועזע מאד ומפקפק בכל. פעם הייתי חזק ומלא־אמונה; עכשיו אני קטן וללא־אמונה. לעולם לא אדע הרבה מן הדברים המתרחשים כאן; אך המעט שבו השתתפתי כבר רב הוא עד־למחנק. איש לא יוכל עוד לספר לי שהאנשים מתו כשעל שפתיהם המלים „גרמניה“ או „הייל היטלר“. מתים פה די־והותר, אין כל ספק; אבל המלה האחרונה היא „אמא“ או שמו של מישהו יקר, או סתם זעקה לעזרה. כבר ראיתי מאות נופלים ומתים, ורבים השתייכו ל„נוער־היטלר“ כמוני; אבל כולם, אם עדיין היה הדיבור בפיהם, זעקו לעזרה או קראו בשם שממילא לא היה יכול לעזור להם.

הפיירר נתן הבטחה מפורשת לחלץ אותנו מכאן; קראו אותה באזנינו והאמנו בה אמונה איתנה. אפילו עכשיו עדיין אני מאמין בה. מפני שאני מוכרח להאמין במשהו. אם זו אינה אמת, במה עוד ארכל להאמין? שוב לא יהיה לי צורך לא באביב, לא בקיץ, ולא בשום דבר שנותן הגאה. ובכן הניחי לי את אמונתי, גריטה יקירתי; כל ימי, או לפחות שמונה שנים, האמנתי בפיירר ובדברו. נורא הוא איך מפסקים כאן, ובושה היא לשמוע מה שאומרים בלי יכולת להשיב, מפני שהללו העובדות על צדם.

אם מה שהובטח לנו אינו נכון תהיה גרמניה אבודה, כי במקרה זה אי־אפשר יהיה עוד לקיים שום הבטחות. הו, הספקות האלה, הספקות הנוראים האלה, לוואי רק אפשר יהיה להבהירם בקרוב!

11

...הגיע שעתו לשלוח לך שוב את ברכותי, ולבקשך לדרוש שוב בשלום כל אהובי־נפשנו בבית.

הרוסים הבקיעו בכל מקום. חיילינו, שנחלשו לאחר תקופות ארוכות של רעב בלי

חייל גרמני בסטאלינגרד (1942)
צילום: הילמר פאבל

כל אפשרות (אינו ניתן לקריאה) עמדו בקרבות הכבדים ביותר למאז תחילת המערכה הזאת, בלי יום של הפוגה, ובמצב של אפיסת־כוחות גמורה נאבקו בגבורה. אין איש בהם נכנע! בכלות הלחם, התחמושת, הדלק וכוח־האדם הרי, האלהים עדים, אין זה נצחון לאויב כשהוא מוחץ אותנו!

ברי לנו שהננו קרבנות לשגיאות חמורות בהנהגה; שחיקתה של מצודת־סטאלין־גרד גם תגרום נזק קשה לגרמניה ולבניה, אך למרות זאת, עדיין אנו מאמינים שאומתנו תשוב לתחיה בהצלחה. אנשים שלבם נכון בקרבם ידאגו לכך! יהיה עליכם להרחיק את כל המטורפים, השוטים והפושעים, ולעשות זאת ביסודיות. והחוזרים הביתה יטאטאו אותם כמוץ מפני רוח. אנחנו קצינים פרוסיים ויודעים אנו מה עלינו לעשות בבוא השעה.

כשאני חוזר וחושב על חיי יכול אני להשקיף לאחור מתוך הכרת־טובה. יפים היו, יפים מאד, היה הדבר כטיפוס בסולם, ואפילו השלב הזה האחרון הוא יפה, מכתיר את הסולם, כמעט הייתי יכול לומר שהוא בגדר השלמה הרמונית.

עליך לומר להורי שלא יתעצבו אל לבם; עליהם לזכור אותי בלב שמח. בלי הילה, בבקשה; מעולם לא הייתי מלאך! גם אינני רוצה להתיצב לפני אלוהי כמלאך; די לי שאעמוד לפניו כחייל, כנפש חפשית וגאה של איש חיל־הפרשים, כ־ Herr! אינני מפחד מן המוות; אמונתי היא המעניקה לי את העצמאות הרחוקה היפה הזאת. על כך אני אסיר־תודה במיוחד.

מסרי את צוואתי לבאים אחרינו; גדלי אותם כ־ Herren! פשטות חמורה במחשבה ובמעשה! בלי ביזבוז כוחות לריק!

גלי אהבה במיוחד להורי ובכך תעזרי להם להתגבר על צערם הראשון. הציבו לי צלב־עץ בבית־הקברות שבגן, פשוט ויפה כמו של הדרך X.

שמרו על — כנווה־המשפחה של בית־X. זאת משאלתי הגדולה. בשולחן־הכתיבה שלי נמצא מכתב שבו העליתי את משאלותי בעת חופשתי האחרונה.

אם כן, שוב אני פונה אל כולכם, יקירי. שוב אני מודה לכם על הכל, ושאו ראשיכם הכן! המשיכו!

אני מחבק את כולכם!

12.

...בערב שלפני היום הקדוש, בצריף שעדיין היה שלם למדי, חגגו אחד־עשר חיילים בשקט. לא קל היה למצוא אותם בעדר המפקקים, חסוכי־התקוה הנכזבים. אבל אלה שמצאתים באו בשמחה ובלב עליו ופתוח. עדה משונה היתה זו שנאספה לחוג את יום־הולדתו של ישוע הקטן. הרבה מזבחות יש בעולם הגדול, אך דאי גם אחד אינו דל יותר מזה שלנו כאן. אתמול עדיין היו בארגז פגזים נגד־מטוסים; היום פרשה עליו ידי מקטורן אפרורי של חבר שאת עיניו עצמתי ביום־י' שעבר בחדר הזה עצמו. כתבתי לאשתו מכתב־הנחומים. האל ישמרנה.

קראתי לפני הבחורים שלי את מעשה חג־המולד על פי הבשורה אשר ללוקס, פרק

ב', פסוקים 17—1: נתתי להם לחם שחור קשה כקרבן־הקודש וכלחם־הקודש, גופו של אדוננו ישוע המשיח, והפצתי באלוהים שירחם עליהם ויאיר להם חסדו. לא אמרתי מאומה על הדיברה החמישית. האנשים ישבו על שרפרפים ונשאו מבטם אלי מתוך עיניים גדולות בפניהם מזי־הרעב. צעירים היו כולם, חוץ מאחד שהיה בן 51. אני מאושר מאד על שניתן לי לנחם את לבותיהם ולתת בהם אומץ. לאחר־מעשה לחצנו איש את יד רעהו, רשמנו כתבות, והבטחנו לבקר קרובים ולספר להם על חגיגת ערב חג־המולד שלנו ב־1942, אם ישוב איש מאתנו הביתה חי. מי־יתן ויסוכך האלוהים עליכם, הורי היקרים, כי עתה הנה הערב קרוב וטוב נעשה אם נשים סדר בביתנו. שלווים נלך אל הערב והלילה, אם כך רצונו של ריבון העולמים. אבל אין אנו מביטים לתוך לילה שאין לו קץ. משיבים אנו את חינו לידי האלוהים; מי־יתן וירחמנו בבוא השעה.

13.

...בסטאלינגרד מי שמציג את שאלת קיומו של האלוהים הריהו ככופר בקיומו. חייב אני לומר לך זאת, אבא, וצער כפול אני מצטער על כך. אתה גידלת אותי, כי אם לא היתה לי, ותמיד היית מעמיד את האלוהים לנגד עיני ולנגד רוחי. ומשנה־צער אני מצטער על דברי מפני שיהיו אלה האחרונים, ולא אוכל עוד להגיד דברים שיפיסו את דעתך ויכפרו על אלה. כהתנדדת הנך, אבא, ובמכתבו האחרון אדם אומר רק אמת או מה שנראה לו שהוא אמת. חיפשתי את האלוהים בכל מכתש־פצצה, בכל בית חרב, בכל פינה, בכל חדר, בשוחה שלי, ובשמיים. האלוהים לא נגלה, אף כי לבי יצא אליו, הבתים היו הרוסים, האנשים אמיצי־לב או מוגי־לב כמוני עצמי, על הארץ היו רעב ורצח, מן השמיים ניתכו פצצות ואש, ורק האלוהים לא היה כאן. לא, אבא, אין אלוהים. שוב אני כותב זאת ואני יודע שנורא הדבר ושלעולם לא אוכל לכפר על כך. ואם אמנם יש אלוהים הרי הוא נמצא רק אתך בזמירות ובתפילות, באמרות החסודות של הכהנים והרועים, בצילצול הפעמונים ובניחוח־הקטורת, אך לא בסטאלינגרד.

14.

...רק עכשיו שמעתי בעמדת־הפיקוד שיוצא דואר. אני מקווה שתוכלי לקרוא מה שאני כותב. אין להשיג כאן נייר טוב יותר. אבל העיקר הוא מה שעליו. וגם מחשיך כבר. עשו אותי רץ על אופנוע ואני מסתובב הרבה. לולא זאת לא היה נודע לי שמרשים לנו לשלוח מכתבים. אני עדיין מסתדר לא רע; אני מקווה שגם את. חוץ מזה שלהתרוצץ בקרח ובשלג זה לא טיול. נחשי את מי פגשתי? את הבן של גרינדל הסוחר. הוא בבסיס. הוא יישב בשקט עוד זמן רב. כך השגתי קופסה חזיר ושני כיכרות־לחם. לא מרשים לנו לשלוח חבילות, לכן אינני שולח לך את הקופסה. אבל בעצם גם לא איכפת לי לאכול אותה בעצמי. מה שלום מאריה הקטנה, ואיך המשפחה? כבר זמן רב שלא קיבלתי מכתב. האחרון בא לפני

שבועיים, מריכארד. עכשיו עלי לגמור, כי כבר חושך ולפני עוד דרך של עשרה קילומטרים.

15.

...כתבתי לך עשרים-ושש פעמים מן העיר המקוללה הזאת, ואת ענית לי בשבעה-עשר מכתבים. עכשיו אכתוב רק זאת הפעם ולא עוד. הנה, אמרתי. זמן רב הירדהתי איך אנסח משפט גורלי כל-כך בצורה שתביע את הכל ועם זאת לא תכאיב יותר מדי.

אני אומר לך שלום, כי הבוקר הדין חרוץ. לא אפרש במכתבי את המצב הצבאי, הוא ברור ונתון כולו בידי הרוסים. השאלה היחידה היא כמה זמן עוד נסתובב. זה יכול להימשך עוד ימים אחדים, או רק שעות אחדות. כל חיינו יחד הם לפנינו לראיה. כיבדנו ואהבנו זה את זה, וכבר שנתיים שאנו מחכים זה לזו. טוב שעבר זמן כה רב. הוא הגביר, כמובן, את הציפיה לחזור ולהיפגש, אך במידה רבה גם סייע להפוך אותנו לזרים. והזמן יהיה צריך לרפא את הפצעים כשלא אשוב. ביגואר תהיי בת עשרים-ושמונה. עדיין זה גיל צעיר מאד לאשה נאה כל-כך, ואני שמח שאני יכול לחלוק לך את המחמאה הזאת חזור-ושוב. את תרגישי בחסרוני, אך לא יותר. גרטרוד וקלאוס זקוקים לאב. אל תשכחי שאַת צריכה לחיות למען הילדים, ואל תעשי יותר מדי רעש בגלל אביהם. ילדים שוכחים מהר, בפרט בגילם. הסתכלי היטב בבחיר-לבך, שימי לב לעיניו וללחיצת-ידו, כמו שהיה בינינו, שלא תטעי. אך על הכל — חנכי את הילדים שיהיו יצורי-אנוש ישרים היכולים ללכת בראש זקוף ולהביט ישר לתוך עיניו של כל אדם. בלב כבוד אני כותב את השורות האלו. לא תאמיני לי אם אגיד שקל היה הדבר, אבל אל תדאגי, אינני מפחד מפני מה שעתיד לבוא. חזרי ואמרי לעצמך, וגם לילדים לכשיגדלו, שאבא שלהם מעולם לא היה פחדן, וכי גם הם אינם צריכים להיות פחדנים לעולם.

16.

...יקירתי, אני חושב עליך כל הזמן. היום, כשעמדתי בקו, שוב חשבתי עליך. על האוכל הנפלא שהיית מבשלת. גם הגרביים שלי כולן קרעים וכבר אינני יכול להיפטר מן השיעול שלי. אין להשיג גלולות בשביל זה. את יכולה לשלוח לי סירופ נגד שיעול, אבל לא בבקבוקים של זכוכית. האם גם את הצטננת? לבשי תמיד משהו חם וטוב. יש לכם די פחמים? אין לך אלא ללכת אל מר —, הוא קיבל ממני עצים בשביל הרהיטים שלו. שיתן לך עכשיו פחמים בעדם. אני מקווה שהדוד פאול ריפד לך את החלונות מפני הקור; אם לא, הרי זה כבר יהיה מאוחר מדי. לא חגגתי כאן את חג-המולד. הייתי בדרך במכונית, ונתקענו בשלג מפני שתעינו. אבל כעבור זמן לא רב שוב יצאנו מזה. החלטתי כי בשנה הבאה נחוג את חג-המולד כמו שצריך, ואני אתן לך מתנה יפה. לא בי האשם שאינני יכול לתת לך אותה עכשיו. הרוסים הקיפו אותנו מכל צד,

ולא ניחלץ עוד עד שיחלצנו היטלר. אבל אסור לספר זאת לשום איש. זאת צריכה להיות הפתעה.

.17

...עכשיו שאני יודע היכן אני עומד, אני פוטר אותך משבועתך. לא היה זה קל בשבילי, אבל הניגודים בינינו היו גדולים מדי. אני חיפשתי אשה בעלת לב נדיב, אבל לא חשבתי שיהיה נדיב כל-כך. כבר כתבתי לאמא וסיפרתי לה מה שהיא צריכה לדעת. אנא, חסכי ממני את הטורח של ציון העדים ופירוט המסיבות שנתנו לי הוכחה לבגידתך. אין בי שנאה אליך; תחת זאת אני יועץ לך למצוא טעמים נכוחים לגירושים ולהחיש את הצעדים הרשמיים. כתבתי לד"ר פ— שאני מסכים לגירושים. ואם אחזור הביתה בעוד ששה חדשים, אינני רוצה שמשהו יזכיר לי אותך. אצא לחופשה בפברואר או במרס.

.18

...עדיין עלי לספר לך שהלכנו לקולנוע ביום-החמישי. זה לא היה סרט מן המבין, כי את עוד יכולה לחשוב שיש לנו פנאי ואנו לא יודעים מה לעשות בו. ראינו את „גאייר־ואלי“. כולם ישבו על הרצפה על קובעיהם או שפופים כמו כושים. זה סרט נתמד מאד. כתבת לי שעלי להיזהר עם בחורות. אבל, מאריה, פה בסביבה אין בחורות בכלל. היינו לבדנו, קרוב למאתיים גברים. הסרט בא מחברת-התעמולה. בכל ערב מציגים במחסן; רק אתמול, כך שמעתי, ירו הרוסים לתוך הכפר. היה בתכנית לראות את „גאייר־ואלי“ קודם בדרסדן ובהאנובר; אבל אז לא הצלחתי. בסטאלינגרד סוף־סוף עלה הדבר בידי וראיתי את „גאייר־ואלי“. איוו בדיחה. אם אצא לחופשה אֶלך לראות את „גאייר־ואלי“ בקולנוע אמיתי. אני מקווה שיציגו את הסרט בדרסדן. אפילו במחסן היה הסרט יפה למדי. רק הקול לא נשמע כמו שצריך, וחץ מזה היו האחרים מתלוצצים כל-כך, ומרבים כל-כך לעשן, עד שאי־אפשר היה לראות שום דבר מרוב העשן. אחדים גם ניצלו את ההצגה בשביל להתחמם ולישון קצת. „גאייר־ואלי“ בסטאלינגרד. לא אשכח זאת לעולם.

.19

...איוו צרה היא שמוכרחה היתה לבוא מלחמה! הכפרים היפים היו לה לקרבו ונחרבו. ובשום מקום אין מעבדים את השדות. והגרוע מכל הוא שפה רבים מתו. עכשיו הם טמונים בארץ אויב. מה-גדול האסון! אבל עליך לשמוח שהמלחמה היא בארץ רחוקה ולא בגרמניה מולדתנו האהובה. לעולם אל תגיע אליה להרבות את הסבל! באמת עליך להכיר טובה על כך ולהודות לאלוהים בכריעת-ברך. עומדים אנו כאן על חופי תולגה למשמרת. למענך ולמען ביתנו. לולא עמדנו כאן היו

הרוסים מבקיעים ומחריבים הכל. הם אכזרים מאד ומונים הרבה מיליונים. הקור אינו מצייק להם. אבל לנו קר נורא. אני שוכב בבור חפור בשלג, ורק בערב אני יכול להתגנב לתוך מרתף לכמה שעות. לא היית מאמינה כמה זה טוב. אנו נמצאים בשמירה, ואין לך מה לחשוש. אבל כל הזמן אנו מתמעטים והולכים, ואם יימשכו הדברים כך הרי עוד מעט לא יהיה כאן איש. אבל גרמניה יש לה עוד הרבה חיילים, וכולם מוכנים להילחם בעד מולדתם, כולנו היינו רוצים שיבוא שלום בקרוב ושנזכה בנצחון. זה העיקר. התפללי!

20.

...אפילו בשבילי המכתב הזה קשה, וקשה פי־כמה יהיה בשבילך! לרוע־המזל לא תהיינה שום בשורות טובות במכתב הזה. גם לאחר שחיפיתי עשרה ימים, לא הוטב. המצב החמיר עכשיו כל־כך עד שאנו חוששים שבקרוב נגותק לגמרי מן העולם החיצוני. ברגע זה הבטיחו לנו שהדואר הזה ייצא סוף־סוף. לו ידעתי שתהיה עוד הזדמנות הייתי מחכה עוד יותר. אבל זהו בדיוק הדבר שאינני יודע; אם כן, אם לטוב ואם לרע, חייב אני להוציא את המרצע מן השק. בשבילי המלחמה נגמרה.

אני נמצא בבית־חולים־שדה בגומראק, מחכה להסעה הביתה במטוס. אף־על־פי שאני מחכה בגעגועים רבים, תמיד מזיזים את התאריך. עצם בואי הביתה יהיה מקור שמחה גדולה לי ולך, יקירתי. אבל המצב שבו אגיע הביתה לא ישמח אותך כלל. אני שרוי בייאוש גמור כשאני מעלה בדעתי שאהיה מוטל לפניך כבעל־מום. אבל אי־פעם את צריכה לדעת שאיבדתי את רגלי. אכתוב על כך ביושר גמור. הרגל הימנית מפוצצת לגמרי וכרותה מתחת לברך. השמאלית כרותה בירך. הרופא חושב שעם תותבת אוכל להתהלך כאיש בריא. הרופא איש טוב וכנראה כוונתו לטובה. אני מקווה שהצדק אתו. עכשיו תדעי לפני שתראי אותי. אליזה יקירתי, לו רק ידעתי מה את חושבת! כל היום כולו יש לי פנאי לחשוב רק על זה בלבד. לעתים קרובות מחשבותי אתך. לפעמים גם ביקשתי את נפשי למות, אבל זה עוון חמור ואסור לומר דבר שכזה. למעלה משמונים איש שוכבים באוהל הזה; אבל מבחוץ יש אנשים רבים־מספור. מבעד לאוהל שומעים את צווחותיהם ואנקותיהם, ואין איש יכול להשיעם. על־ידי שוכב סמל אחד מברומברג שכדור פילח את מפשעתו. הרופא אמר לו שבקרוב יחזירו אותו הביתה. אבל לסאניטר אמר: „הוא לא יחזיק מעמד עד הערב. ישכב פה עד אז“. הרופא הוא אדם טוב כל־כך. בצד השני, ממש על־ידי, סמוך לכותל, שוכב חייל מברסלאו שאיבד זרוע ואף, והוא אמר לי שלא יהיה לו עוד צורך בממחטות. כאשר שאלתי אותו מה יעשה אם יהיה עליו לבכות, ענה לי: „אף אחד כאן, כולל אתה ואני, לא תהיה לו עוד הזדמנות לבכות. בקרוב יבכו אחרים עלינו“.

.21

...אקסל כותב את המכתב הזה בשבילי. באמת שמו כלל לא אקסל אלא לאכמן, ומוצאו מקניגסברג. אבל אנו קוראים לו אקסל. זרועי נתונה בקרש וחבושה תחבשות עבות, ולכן אינני יכול לכתוב. בקרוב יחזירו אותי הביתה, כך אמר לי הרופא, ואני מצפה לכך מאד. חתיכה קטנה חסרה לי בזרוע, גם זאת אמר הרופא. רק המשונה הוא שאינני יכול להניע את אצבעותי. בתור גנן אני זקוק לאצבעותי, האדמה כאן פוריה ורפה מאד. אין ספק שבלינבורג היתה מועילה לנו. בחוץ שלג, אין לראות את האדמה. לפני ארבעה ימים הייתי מוטל בבור בעומק מטר, וכל היום הסתכלתי בקרקע; קרקע טובה לחיטים, ומובן שלא היה זכר לזבלים; הערבה מיצרת דשן משלה. בבור הזה התבהלתני. היום אני צוחק על זה. אין לי מיטה נוחה ביותר, אבל כשאגיע הביתה אצחק עוד יותר, ואתם כולכם תצחקו אתי.

.22

...קיבלתי את תשובתך. מן־הסתם לא תדרוש ממני שאודה לך עליה. מכתב זה יהיה קצר. צריך הייתי לדעת את אשר לפני כאשר ביקשתי אותך שתעזור לי. אתה תמיד היית „צדיק“ ולעולם אתה נשאר כך. דבר זה לא נעלם מאמא גם לא ממני, אבל קשה היה לנו להעלות בדעתנו שתהיה מוכן להקריב את בנג' למען ה„צדיקות“. ביקשתי אותך שתחלץ אותי מכאן מפני שהשטות האסטרטגית הזאת אינה כדאית ללחך עפר בשבילה. בקלות היית יכול לומר בשבילי מלה טובה, והפקודה המתאימה היתה מגיעה אלי. אבל אתה אינך מבין את המצב. יהי־כן. אבא.

מכתב זה לא די שיהיה קצר אלא שיהיה גם מכתבי האחרון אליך. לא יודמן לי עוד לכתוב לך, גם אם ארצה. כמו כן אין להעלות בדמיון שאי־פעם אשוב לעמוד פנים־אל־פנים מולך ושאצטרך להגיד לך מה אני חושב. ומאחר שלא אשוב עוד לדבר אליך, לא בעצמי ולא על־ידי מכתב, אחזור ואזכיר לך את דבריך מיום 26 בדצמבר: „אתה התנדבת להיות חייל; הנקל היה לעמוד תחת הדגל בימי שלום, אבל קשה לשאתו ברמה בימות המלחמה. אתה תשמור אמונים לדגל הזה, ויחד אתו תוכתר בנצחון.“ מלים אלו ברורות היו הרבה יותר מן העמדה שנקטת בשנים האחרונות. יהיה עליך לזכור אותן, כי הגה ימים באים שבהם יקלל כל גרמני שבינה במוחו את הטירוף של המלחמה הזאת. ואתה תראה מה־ריקות הן המלים הללו על הדגל שאָתו הייתי צריך לנצח.

אין כל נצחון, הר גנרל; יש רק דגלים ואנשים שנופלים, ובסוף לא יהיו לא דגלים ולא אנשים. סטאלינגרד איננה כֹּרַח צבאי אלא הימור פוליטי. ובנג' אין לו חלק בנסיון הזה, הר גנרל! אתה גדרת את דרכו אל החיים; הוא יבחר בדרך השניה, שגם היא מוליכה לחיים, אבל בכיוון הפוך ומן הצד השני של החזית. חשוב על

• השטח סביב לינבורג אדמתו עניה וחולית מאד.

דברך ואני מקווה כי ביום שתמוטט כל ההצגה הזאת זכור תזכור את הדגל ותעמוד על-ידו.

23.

...היום דיברתי עם הרמן. הוא נמצא מדרום לחזית, כמה מאות מטרים ממני. לא הרבה נשאר מן הגדוד שלו. אבל בנו של ב— האופה עדיין אתו. הרמן עדיין היה אצלו המכתב שבו סיפרת לנו על מות אבא ואמא. שוב דיברתי אליו, כי אני האחד הבכור, וניסיתי לנחם אותו, אף כי גם אני קרוב לאפיסת-הכוחות. טוב שאבא ואמא לא יידעו שהרמן ואני לא נשוב עוד הביתה לעולם. קשה ונורא הוא הדבר שבחיך לעתיד-לבוא ירבץ עליך הנטל של ארבעה מתים.

רצייתי להיות תיאולוג, אבא רצה להקים לו בית, והרמן רצה לבנות מזרקות. שום דבר לא עלה כך. אתה יודע בעצמך מה הסיפויים בבית, ואנו היטב מדי אנו יודעים מה הסיפויים כאן. לא, הדברים הללו שהיו במחשבתנו ודאי שלא עלו כמו ששיערנו בדמיוננו. הורינו קבורים תחת מפולת ביתם, ואנחנו, אף כי אולי יהיה לזה צליל אכזרי, קבורים עם עוד כמה מאות אנשים בערוץ בחלקו הדרומי של הפיס. בקרוב יהיו הערוצים האלה מלאים שלג.

24.

...בלילות האחרונים בכיתי כליכך עד שאפילו לי נדמה כי אין לשאת זאת. ראיתי גם אחד מחברי החיילים בוכה, אבל מסיבה אחרת. הוא בכה על הטנקים שאבדו לו; הם היו כל גאוותו. ואף-על-פי שאינני מבין את חולשתי שלי, הרי אני מבין איך יכול אדם להתאבל על ציוד מלחמתי מת. אני חייל ואני מוכן להאמין שבשבילו טנקים אינם ציוד נטול-נשמה. אבל בסיכומי של דבר, העובדה המופלאה היא ששני גברים בוכים בכלל. אני תמיד הייתי נוח-לדמעות. חוויה נוגעת-ללב או פעולה נאצלת היו מביאים אותי לידי בכי. זה היה יכול לקרות באולם הקולנוע, בשעת קריאת ספר, או למראה חיה סובלת. ניתקתי את עצמי מן ההתרחשויות החיצוניות ושקעתי במה שראיתי והרגשתי. אבל הפסדם של דברים שבחומר לא הטריד את מנוחתי מעולם. לכן לא הייתי מסוגל לבכות על טנקים אשר, בכלות הדלק שלהם, שימשו ארטילריה במרומי ערבה וכך נופצו לרסיסים על-נקלה. אבל למראה של גבר-לאמיתו, חייל אמיץ, קשוח, שאינו יודע כניעה, כשהוא בוכה עליהם כמו ילד קטן — למראה הזה שטפו דמעותי בלילה.

ביום-ג' חיסלתי שני ט—34 ברובה-נ.ט. הנייד שלי. הסקרנות פיתתה אותם לחדור אל מאחרי הקווים שלנו. זה היה עצום ורב-רושם. אחרי-כן עברתי על-פני השרידים העשנים. מאחד האשנבים נסרחה גופת איש, ראשו שמוט, רגליו לכודות ואחוזות באש עד הברכיים. הגוף היה חי, הפה גונח, ודאי סבל כאבים נוראים. ולא היתה אפשרות לחלץ אותו. גם אילו היתה, ודאי היה מת אחרי כמה שעות של ייסורים. יריתי בו, ובתוך כך שטפו הדמעות על לחיי. עכשיו זה לי שלושה

לילות שאני בוכה על נהג־טנק רוסי מת, שאני הנני רוצחו. הצלבים בגומראק מחרידים אותי, והוא הדין בעוד הרבה דברים שחברי עוצמים עיניהם ומהדקים לסתותיהם למראיהם. חושש אני שלעולם לא אוכל לישון בשקט, אם אמנם אחזור אי־פעם אליכם, יקירי־נפשי. חיי הם סתירה נוראה, פלצות פסיכולוגית. עכשיו קיבלתי לידי תותח נ.ט. כבד ואירגנתי שמונה אנשים, מהם ארבעה רוסים. אנו התשעה גוררים את התותח ממקום למקום. בכל פעם שאנו מחליפים עמדה, נשאר טנק בוער בשדה. המספר הגיע כבר לשמונה, וכונתנו להגיע לתריסר. אולם נשארו לי רק עוד שלשה פגזים, וחיסול טנקים אינו דומה למשחק ביליארד. אבל בשעות הלילה אני בוכה בלי מעצור, כמו ילד. לאן יוליך כל זה?

.25

...לפני שנה בא מכתבך אל איש זר שהיה בודד בעולם הזה. לקחתי אותו, ובמשך ימי־החורף הארוכים האזנתי להלמות־הלב שדיברה אלי מתוכו: הלמות־הלב של האיכרים והבהמות, הצמחים ופסגות־ההרים, רעם סופת־האביב ומפלי־ההרים. תמיד כתבת שמכתבך מכוונים לתת ל"חייל האלמוני" המרצה, כוח, אומץ ואמונה. היום עלי להגיד לך שאמנם שאבתי מהם עידוד, כוח ואפילו אומץ, אבל האמונה — אמונה בדבר הטוב — מתה היא, כמו שמת אהיה אני, יחד עם עוד מאה־אלף, בעוד חודש־ימים.

אני כותב לך היום משתי סיבות. ראשית, מפני שלפי המנהג הצבאי חייב החייל האלמוני שאליו כתבת לפני שנה להודיע על הסתלקותו, וזאת אני עושה עכשיו. ושנית, מפני שאני מניח שעכשיו תתחילי לכתוב אל זר חדש, כדי לתת לו כוח, עידוד ואומץ. ואמונה.

פִּרְוִילִיין אָדִי, זאת היא הסיבה החשובה ביותר. אולי יכול אדם לגלות אמונה על גבי הנגיר, אבל אם מעמידים אותה למכירה ורוכלים בה, כמו כאן בעיר החרבה הזאת על הוולגה; אם מבינים, כמו שמבינים כאן, שהאמונה בענין הטוב היתה ביזבוז זמן לבטלה, או אז מחויב אדם להזהיר כל אחד שלא ישכנע אחרים באמונה הזאת!

.26

...אמרו לנו הבוקר שנוכל לכתוב. רק עוד פעם, אני אומר, כי ידוע לי בהחלט שזאת תהיה הפעם האחרונה. את יודעת שתמיד כתבתי לשְׁתִים, לשתי נשים, ל"אחרת" ולך. ואליך לעתים רחוקות יותר. רחוק הייתי ממך מאד; בשנים האחרונות היתה קארולה קרובה אלי יותר ממך. אין טעם שנחזור על הפרשה ונשאל מדוע היה הדבר מוכרח לקרות כך. אולם היום, כשהגורל נותן לפני את הברירה לכתוב לאדם אחד בלבד, מכתבי יוצא אליך, שהיית רעייתי משך שש שנים.

טוב יהיה לך לדעת כי מכתבו האחרון של האיש שאותו אהבת מכוון אליך. פשוט

לא הייתי יכול לכתוב אל קארולה ולבקש אותה שתמסור לך דרישת־שלום ממני. הנה לכן אני מבקש ממך, אַרְנֵה יְקִירָתִי, בשעה הזאת המכילה את משאלתי האחרונה: היי נדיבת־לב וסלחי על העוול שעשיתי לך בחיים. לכי אליה (היא חיה עם הוריה) והגידי לה שאני חב לה הרבה, ושאני מוסר לה שלום באמצעותך, רעייתי. הגידי לה שהיא היתה חשובה לי מאד בימים האחרונים האלה, ושלעתים קרובות חשבתי על מה שיקרה אחרי שאחזור הביתה. אבל הגידי לה גם שאת היית בשבילי יותר ושאת גם עצוב לי מאד על שאינני חוזר הביתה, הרי במובן ידוע אני שמח שאני נאלץ לצאת לדרך הזאת, כי על־ידי כך ייחסכו ייסורים איומים משלשתנו.

האם האלוהים גדול מן הגורל? אני שרוי בשלווה גמורה, אבל אין אֵת יודעת מה־קשה הוא לאדם לומר בשעה אחת כל מה שעדיין צריך להיאמר. כה רב הוא שצריך עדיין לכתוב, אבל מפני שהוא רב כל־כך חייב אדם לדעת מתי להפסיק, לסלק את העט מן הנייר ולהניחו מידו. ממש כמו שעכשיו אני מניח את חיי מידי.

מן הפלוגה שלי רק חמישה עודם חיים. וילמסן בתוכם. האחרים כולם... כולם עייפו מדי. האם אין זו לשון נקיה ונאה להגדיר את הזוועה? אבל מה טעם לדבר על כך עכשיו, ומה מועיל יהיה לך אם תדעי על כך? אם כן, שמרי־נא את זכרי כזכר האיש שרק בעצם הסוף העלה על זכרונו שהוא בעלך והוא מבקש את סליחתך: יתר על כן, הוא מבקש ממך לומר לכל מי שאת מפירה, ובכלל זה לקארולה, שמצאתי את דרכי בחזרה אליך ברגע אשר יקחני ממך לעולמים.

27.

...אבי יקירי, האוגדה הוכנה לקראת הקרב הגדול, אבל הקרב הגדול לא יהיה. אתה תופתע שאני כותב לך על פי כתובת משרדך. אבל מה שיש לי לומר במכתב הזה אפשר לאמרו רק בין גברים. אתה תמסור את תכנו לאמא על־פי דרכך. השמועה יצאה שיכולים אנו לכתוב היום. בשביל מי שהמצב נהיר לו, פירוש הדבר הוא שאנו יכולים לעשות זאת רק עוד פעם אחת.

אתה קולונל, אבי היקר, ומשתייך למטה־הכללי. לפיכך יודע אתה מה פירוש הדבר, ואני אינני צריך לפתוח בהסברים שאולי יהיו רגשניים־למשמע. זהו הסוף. אולי יימשך הדבר עוד שבוע, סבור אני, ואז ייגמר המשחק. אינני רוצה לחפש טעמים שאפשר להעלות בעד מצבנו או נגדו. עכשיו הסיבות הן חסרות כל ערך וטעם. אבל אם אומר עליהן משהו, הריהו זה: אֵל תחכו להסבר המצב מאתנו אלא מאתכם ומן האיש האחראי לכך. אל תכרעו תחתכם — אתה, אבא, וכל הגורסים כמוך. עמדו על המשמר, לכל תבוא על ארצנו שזאה גדולה יותר. התופת על הוולגה צריכה לשמש לכם אוזרה. ראה ביקשתיך, אל תבטלו את הנסיון הזה כל־אחר־יד.

ועכשיו כמה מלים על ההווה. מכל האוגדה כולה רק 69 איש עודם בעלי כושר

קרבי. בלאייר עדיין חי, וכן גם הארטליב. דָּגָן הקטן איבד את שתי זרועותיו; מסתבר שיהיה בגרמניה בקרוב. זה הסוף גם בשבילו. שאל אותו בדבר פרטים שתוצה לדעת. ד— איבד כל תקוה. רוצה הייתי לדעת מה הוא חושב לפעמים על המצב ועל מסקנותיו. עדיין יש לנו שתי מכונות־יריה ו־400 כדור. מרגמה אחת ועשרה פגזים. חוץ מזה, רק רעב ועייפות. בלי לחכות לפקודות, ערק ברג עם עשרים איש. מוטב לדעת כיצד יסתיימו הדברים בעוד שלושה ימים ולא בעוד שלושה שבועות. אינני יכול להאשימו.

ועכשיו, עניינים אישיים. יהי לבך סמוך־ובטוח שהכל יסתיים כהוגן. הרי זה מוקדם מעט בגיל שלושים, אני יודע. בלי סנטימנטים. לחיצת־יד ללידיה והלנה. נשיקה לאמא (זהירות, קשישי, חשוב על מחלת־הלב שלה), נשיקה לגרדה, איחולים לכל השאר. יד אל הקובע, אבא. סגן ראשון— מתכבד להודיע על הסתלקותו.

פרידריך דירנמאט : עלייתו של תת־הפנקסון

מתוך, יונוני מחפש יווניה

... סמוך לשעה שמונה, כשעדיין שוררת החשיכה של עונת־שנה זו, בא ארכילוכוס, כבכל יום־שני, הלוך וטפוף עם המוני הפנקסנים, המזכירות ותת־הפנקסנים לבנין המינהלה של בית־החרושת למכונות „פטי־פיזאן“. חלקיק זעיר היה מאותו זרם־אדם אפור שנשתפך מן הרכבת התחתית, מן האוטובוסים, מן החשמליות ורכבות־הפרוורים, נכא־רוח באור פנסי־הרחוב, אל אותה קובית־ענק, יצוקת־הזכוכית־והפלדה, שבלעתה, חילקתה ומיינתה והדפתה מעלה ומטה במעליות ובמדרגות הנועות, שדחקתו בדרך הפרוודורים אל הקומה הראשונה — מחלקת הטנקים, אל השניה — תותחי־האטום, אל השלישית — המחלקה למכונות־יריה, וכן הלאה. ארכילוכוס, כבוש בתוך ההמונים, לחוץ והדוף, עבד בקומה השביעית, קומת המחלקה למלקחי־לידה, במשרד 112מל, באחד מן האולמות הרבים, הקירחים והיעילים, המחויצים במחיצות־זכוכית. אך לפני כן היה עליו להיכנס לחדר התברואה, לגרגר, לבלוע גלולה נגד שילשול — כל זאת על־פי הוראות מטעם השירות הסוציאלי. אחר לבש את חלוקת־העבודה האפור שלו, כל־כולו אחו־צינה, לפי שעתה ירד על העיר בן־לילה, לראשונה בחורף זה, הקור הגדול והעז, לוטש וממרק את הכל. חייב היה להזדרז, שפבר היתה השעה שמונה פחות דקה, והרי לא הותר שום איחור (הזמן הוא כסף!). הוא התישב אל שולחן, אף הוא מזכוכית ופלדה, שבו היה שותף עם שלושה תת־פנקסנים, מספריהם תפ 122מל28, תפ 122מל29, תפ 122מל30, והסיר את הפיסוי ממכונת־הכתיבה. המספר שהתנוסס על חלוקת־העבודה שלו היה תפ 122מל31. באצבעות שעודן קשיות החל לתקתק, מחוגי השעון הגדול הורו שמונה. בבוקר זה היה עליו להכין סיכום על השינוי במחזור מלקחי־הלידה בקאנ־טון אפנצל־אינררוֹדן. בדומה לו תיקתקו ליד שולחן העבודה שלו שלושת תת־הפנקסנים האחרים במכונותיהם; ארבעים־וששה הנוספים באולם; מאות, אלפים בבנין; משמונה עד שתיים־עשרה, ושוב משתים עד חמש, לאחר הפסקת־אוכל במסעדת־הסגל. כל אלה מסודרים במפעל־לדוגמה של פטי־פיזאן; שרים מבקרים אצלם, משלחות מחוץ־לארץ, סינים ממושקפים והודים תאוותנים, שמתוך ענין חברתי חולפים־עוברים הם, בלוויית נשיהם המשיות, על־פני האולמות. אולם קורה (ואם גם בנדיר) שפלאי יום־ראשון בשבת נמשכים גם ביום השני.

ארכילוכוס חייב להתיצב אצל ראש־המשרד, לפני הפנקסון פ 121מל — כך הודיע הרמקול. רגע היתה דומית־מוות באולם מס. 122מל. הכל כלאו נשימתם. אף

התיקתוק ההססני ביותר פסק כליל. היווני התרומם. חיו, מתנודד. לבו לא ניבא לו טובות. פיטורים היו צפויים לבוא. אפס הפנסקן פ 121מל קיבלו במשרדו שליד אולם 122מל בלבביות ממש. ארכילוכוס, שפמעט לא העז להיפנס, תמה מאד — שהרי נוראות היו מספרים על התקפות־החימה של פ 121מל.

„מסייה ארכילוכוס“, קרא פ 121מל, כשהוא בא לקראת תת־הפנסקן ולוחץ אפילו את ידו. „יורשה לי לומר כי זה זמן רב אני עוקב אחר כשרונך המצוי“.

„בבקשה ממך, אדוני“, אמר ארכילוכוס. מופתע לשמע השבחים אך עודו חשדן. „תיאורך“, חייך פ 121מל וסף ידי (כבן חמישים היה, נמוך־קומה, קירח וקצר־רואי, ולבושו חלוק־הפנסקנים הלבן עם שרולי־הזרועות האפורים). „תיאורך בדבר מצבם והחזקתם של מלקחי־הלידה בקאנטון אפנצל־אינררוֹדן הוא מופתי“.

הרי זה משמח אותו, השיב ארכילוכוס, כשעודו משוכנע כי נפל קרבן לשרירות־לבו האכזרית של הפנסקן, עד כדי כך שלבביותו היתה בעיניו כמעשה־נכלים. הפנסקן ביקש את תת־הפנסקן שלו החשדן שיואיל לשבת, ונרגש התהלך אנה ואנה במשרדו. „בשים לב לעבודותיך המצוינות, מר ארכילוכוס היקר, יש בתכניתי לנקוט צעדים מסוימים“, אמר.

„לכבוד רב הוא לי“, גימגם ארכילוכוס.

חושב הוא על משרה של סגן־פנסקן, מילמל פ 121מל. „עתה־זה“, אמר, „העברתי את ההמלצה אל ראש־הסגל הממונה על משרדנו“.

אסירתודה קם ארכילוכוס, אך לפנסקן היה עוד ענין אחד להעלותו. מפוחד ואומלל נראה כאשר גילה את הדבר, משל כאילו היה הוא תת־פנסקן.

„כמעט שכחתי“, אמר פ 121מל בלחש וניסה למשול ברוחו. „רב־הפנסקן רפ 9מל מבקש לשוחח עם מר ארכילוכוס. עוד הבוקר הזה“.

במחטה אדומת־משבצות ניגב הפנסקן את הזיעה ממצחו.

„ממש עכשיו“, המשיך, „מבקש רב־הפנסקן לדבר אתך. חזור־נא לשבת, ידידי היקר, עוד נותרה לנו דקה. אך קודם־כל התאוּשש ואל־נא תאבד את עשתונותיך, חזק־ואמץ והתרומם לגובה השעה!“

„בודאי“, אמר ארכילוכוס, „אני משתדל“.

„ריבונר־של־עולם“, אמר הפנסקן והתישב מאחרי שולחן־הכתיבה שלו. „ריבונר־של־עולם, מר ארכילוכוס — כידידי הטוב הן תרשה לי לקרוא לך כך, שהרי בינינו לבין עצמנו אנו נמצאים ואֶמון הדדי בינינו — שמי הוא רומל, אֶמיל רומל... — הנה זה מקרה שלא אירע לי כמרהו מעולם, והלא זה לי שלושים־ושלש שנה שאני עובד בבית־החרושת למכונות, פטי־פייוֹאן. שיבקש רב־פנסקן לדבר עם תת־פנסקן, סתם־ככה — בפגיעה מרעושה כזאת בתקנון־השירות לא נתקלתי עדיין מעולם. הריני קרוב להתעלפות. חבר יקר, אמנם האמנתי בתכונותיך הגאוניות, ואף־על־פי־כן! הלא אני משך כל ימי־חיי עדיין לא עמדתי בפני רב־פנסקן, ואילו אירע לי כדבר הזה כי אז רועד הייתי כעלה נידף. שהרי פנסקן נושא־

וגותן עם סגניהם של רבי־פנקסנים בלבד! וראה־זוה, אתה! נקרא היישר לפני רב־פנקסן! ודאי יש סיבות לדבר, כוונה נסתרת, צופה אני העלאה בדרגה, את מקומי תקבל, זה הדבר (כאן מחה פ' 121מל את עיניו) ושמה אף תיעשה סגן־רבי פנקסן, כמו שקרה לא מכבר לאחד פנקסן במחלקה לתותחני־אטום. הלז היה לו הכבוד להכיר מקרוב את רעייתו של אחד מרבי־הנציבים הממונים על הסגל. לא אתה, ידידי, לא אתה! הרי במקרה שלך כשרונך בלבד הוא שעמד לך, הדר"ח המושלם על הקאנטון אֶפְנַצ־ל־אֵינֶרֶרֶוּדן, אני יודע, ואולם, ידיד היקר, ביני לביני: רק בדרך מקרה באו הצעתי להעלותך לדרגת סגן־פנקסן הזומנתו של רב־פנקסן באותו זמן ממש, בהן־צדקי אני אומר לך זאת! בקשתי בנוגע להעלאתך כבר כתובה היתה כאשר הגיעתני, כברק משמי־תכלת, הודעת מזכירתו של רב־הפנקסן המכובד שלנו — אבל הגיעה השעה, ידידי הטוב — ; אגב, אשתי היתה שמחה להזמינך לארוחה — כן גם בתי — מקסימה למדי, נאה למדי, לומדת לשיר — בכל עת שתרצה — בכל עת שתואיל לכבדנו — הפרוודור החמישי לדרום־מערב, המשרד הששי — אָלִי, אָלִי, ועם כל אלה הריני חולה־לב — וגם הפליות אינן פועלות כראוי!

רפ 9מל, במשרד הששי שבפרוודור החמישי, לדרום־מערב, אדם בעל־צורה ובעל זקן שחור וגונו, שנייזהב מבריקות, ריח־ברשם וכרס, שעל שולחן־הכתיבה שלו תמונה של רקדנית ערומה־למחצה, במסגרת פלטינה, קיבל את תת־הפנקסן כיאות, גירש גדודי מופירות ממשרדו, ובתנועת־יד נדיבה הורה לו על כורסה נוחה. „מר ארכילוכוס יקירי“, פתח, „עבודותיך המעולות מפליאות אותנו, רבי־הפנקסנים, זה ימים ושנים, תמהון ואף גלי־הערצה, יכול אני לומר, עוררו הדר"חות שלך על הנהגתם של מלקחי־הלידה בצפון הרחוק, אגב שימת־לב מיוחדת לאלאסקה, תמהן, וכן גם, יכול אני לומר, גלים של התפעלות, דנים בהם בחוגים שלנו וגם ההנהלה, כמדומה, נתנה דעתה ביותר על הדר"ח הנוכח“.

„כאן ודאי נפלה איזו טעות, אדוני רב־הפנקסן“, העיר ארנולף, „שהרי אני מעבד רק את הקאנטון אֶפְנַצ־ל־אֵינֶרֶרֶוּדן ואת טירול“.

„קרא־נא לי פשוט פטי־פירי“, אמר רפ 9מל, „לפי שבינינו אנו שרויים ולא בין הדיוטות! אם ממך הוא הדר"ח על אלאסקה ואם לא, מכל־מקום רוחך היא השפוכה עליו, היא הניכרת בו ובסגנונו, שאין לו אח ודוגמה, הוא סגנון הדר"חות הקלאסיים שלך על קאנטון אֶפְנַצ־ל־אֵינֶרֶרֶוּדן וטירול. זהו סימן נוסף לך שאכן לומדים, למרבה־השמחה, מעבודותיך. מאז ומתמיד קורא הייתי אל חברי־לעבודה, רב־הפנקסן שרנצלה: ארכילוכוס משורר הוא, פרוזאיקן גדול. אגב, שרנצלה מוסר לך דרישת־שלום, כן גם רב־הפנקסן הברלין. תמיד חשתי צער בראותי איזה מעמד פחות יש לך במפעלנו הנכבד, מעמד שאינו הולם בשום פנים את הכשרונות הנעלים שאתה מצטיין בהם. התרשה לי להציע לך כוסית ורמוט —“

„לא, תודה, מר פטי־פירי“, אמר ארכילוכוס, „אני מתנזר“.

„בפרט שערוריה היא בעיני שאתה עובד תחת הפנקסן פ 121מל, תחת כוח־עזר זה שהוא בינוני באמת. אצל אותו מר רומלר, כך קוראים לו, נדמה לי.”
 „עתה־זה הציע להעלותני לדרגת סגן־פנקסן”, ענה ארכילוכוס.
 „הוא ולא אחר!” אמר רפ 29 ברזגזה, „סגן־פנקסן! זה היה מוצא חן בעיניו! אתה! אדם בעל כשרונות שכאלה! והרי על העליה בייצורם של מלקחיה־לידה ברביע האחרון חייב בית־החרושת למכונות של פטי־פייזאן תודה רק לך?”
 „אבל, מר פטי־פייזר...”

„אל־נא בצניעות־יתר, מכובדי, לא בצניעות־יתר. לכל דבר יש גבול. זה שנים מחכה אני בסבלנות ומקווה שתואיל לפנות בביטחה אלי, אל ידיך ומעריצך הנאמן ביותר, והנה אתה מוסיף להמתין וליחל מתחת לאותו ברנש בלתי־נסבל בצורת פנקסן, כתת־פנקסן בין תת־פנקסנים, בחוג שבאמת אינו יאה לך. תחת שתהלום באגרוף על השולחן! מן־הסתם סבלת נוראות בין בני־בליעל אלה. — לכן אני עצמי חייב להתערב. אמנם איני אלא רב־פנקסן קטן וחסר־אונים במבוך המינהל שלנו, לא־כלום אחד. ננס. אבל עוז וגבורה אֶזרתי. צריך שיימצא סוף־סוף משהו שיהיה בו האומץ להגן על כשרונותיך, אפילו ייחרב העולם ואפילו יעלה לו הדבר במחיר ראשו! אומץ־לב אֶזרחי, יקירי! אם זה לא יהיה בנו עזר, הרי יקיץ הקץ על ערכו המוסרי של בית־החרושת למכונות, פטי־פייזאן ותהיה לנו כאן רודנות גמורה של הביורוקרטיה, כפי שאני מתריע מאז ומתמיד. שוחחתי טלפונית עם רב־נציב־הסגל של מחלקתנו, שאף הוא דורש, אגב, בשלומך: עתה זה אמרתי להציעך לתפקיד סגן־מנהל; גם לא אוכל לדמות לעצמי דבר נאה מזה, כלומר — להוסיף ולעבוד תחתך, מר ארכילוכוס היקר והנכבד, למען מפעלנו ולמען השיפור המתמיד של הפצת מלקחיה־לידה, אולם, לדאבון־לבי כי רב, הקדימני בכך פטי־פייזאן עצמו — האלהים בכבודו־ובעצמו, כביכול — או הגורל, אם רצונך בכך — אסון אישי קטן, דבר שמשמעו כמובן מזל גדול מבחינתך אתה, ואם גם מזל שראוי הנך לו גם ראוי.”

„פטי־פייזאן?”

ארכילוכוס היה כחולם.

„הרי לא ייתכן הדבר!”

„הוא מבקש לראותך עוד היום, עוד הבוקר, עוד בשעה זו, מר ארכילוכוס”, אמר רפ 9מל.

„אבל...”

„אין אבל.”

„אני סבור...”

„מר ארכילוכוס”, אמר רב־הפנקסן בכובד־ראש וידו החליקה על זקנו המטופח, „הבה ונדבר בכנות. כדבר גבר אל גבר, ידיד אל ידיד. באמת־ובתמים: היום הזה הוא יום היסטורי, יום של הידברות, של הבהרת־דברים. צורך פנימי הוא לי

להבטיחך נאמנה כי העובדה שהצעתך לדרגת סגן־מנהל, והעובדה שפטי־פיזאן שלנו הנכבד, ישתבח שמו, מבקש לדבר אתך — אין ביניהן ולא־כלום. נהפוך הוא, עתה־זה סימתי להכתיב את ההצעה הרשמית בנוגע להעלאתך, כאשר הגיעתני קריאתו של המנהל ציאוס”.

„המנהל ציאוס?”

„זה הממונה על המחלקה למלקחי־לידה”.

ארכילוכוס התנצל על בורותו. שם זה לא שמע מעולם.

„יודע אני”, ענה רבי־הפנקסן, „שמותיהם של המנהלים־בפועל לא חדרו אל חוגי הפנקסנים ותת־הפנקסנים. מה־בצע, בעצם? הקולים האלה צריכים לכתוב, להכין מיני פיסות־נייר על הקאנטון אֶפֶנְצֶל־אִינְרֶרְדֶן או על אלוהים־יודע־איזה מקומות נידחים, דבר אשר, בינינו לבין עצמנו, איננו מעניין שום איש — להוציא, כמובן, את עבודתך, שעליה אנו נשענים, שאותה חוטפים אנחנו, רבי־הפנקסנים, איש מידי רעהו. ואמם, הדו־חות על אזור באזל, למשל, או על קוסטה־ריקה, הם נהדרים באמת, קלאסיים, כמו שכבר אמרתי. אך כל היתר, הפנקסנים ותת־הפנקסנים הללו, אין הם אלא מוקיונים חסרי־תועלת, מקבלי שכר מופרז — כך אני מטיף ומצפף מימים־ימימה באזניהם של האדונים מן ההנהלה. עם המזכירות שלי אוכל לנהל לך את העסק לבדי. הלא בית־החרושת למכונות, פטי־פיזאן איננו מוסד־סעד למפגרים בשכלם. אגב, המנהל ציאוס מוסר לך דרישת־שלוֹם חמה”.

„תודה”.

„לצערי הוא נמצא עכשיו בבית־החולים”.

„אהה”.

„התמוטטת־עצבים”.

„הרי זה מצער אותי מאד”.

„רואה אתה, ידיד יקר, ממש שואה חוללת בהנהלת מלקחי־הלידה. לעומתה אין סדום ועמורה אלא בבחינת אש־תנור זעירה. פטי־פיזאן מבקש לדבר אתך! יהי כן, זכותו היא, סוף־סוף יכול האלוהים לחדד גם את הירח במלואו, אף־על־פי־כן תמהים היינו אילו עשה כן. פטי־פיזאן ותת־פנקסן! הרי זה בערך אותו פלא. לפיכך ברור יהיה הדבר אם עקב כך יהיה מנהל אומלל שומע את פעמו־המוות מצלצל. וסגן־המנהל? גם הוא התמוטט!”

„אך מדוע?”

„יקירי, אישי־מכובדי, משום שהנך עומד להתמנות מנהל מלקחי־הלידה, דבר זה הלא דין הוא שיהיה מסתבר לכל תינוק, שאם לא כן אין טעם לכל אלה. כל הנקרא אל פטי־פיזאן מנהל ייעשה, כבר מנוסים אנחנו בכך. ואילו לעוף החוצה — דבר זה נעשה באמצעות רב־נציב־הסגל”.

„מנהל?... אני?!”

„ודאי! על ההעלאה כבר הודיעו לרב־נציב־הסגל פֿױץ, שאף הוא, אגב, דורש בשלומך“.

„של המחלקה למלקח־לידה?...“

„אולי גם של תותח־האטום, מי יודע. רב־נציב־הסגל פֿױץ סבור שהכל ייתכן“.

„אך מדוע?“ צעק ארכילוכוס, ששוב לא תפס מאומה.

„ידידי היקר הטוב! שוכת אתה את הדו־חות המצוינים שלך על איטליה העילית...“

הריהו מעבד את שוייץ המזרחית ואת טירול, תיקן תת־הפנקסן בעקשנות. „שוייץ המזרחית וטירול... מערבב אני קצת את הגלילות, הרי אינני מומחה בגיאוגרפיה“.

„הלא אין זו יכולה להיות סיבה למנותני מנהל מלקח־הלידה?“

„לאט לך...“

„הלא חסר אני את הכושר להיות מנהל“ מִיחה ארכילוכוס.

רפֿ 9מל הניד בראשו ונתן בארכילוכוס מבט סתום, חייך וחשף את שיני־הזהב שלו, ושיפל ידיו על כרסו המטופחת.

„הסיבה“, אמר, „ידידי היקר והנכבד, הסיבה שבגללה הועלית לדרגת מנהל אתה הוא שצריך לדעתה ולא אני, ואם אינך יודע אותה — אל תחקור. כך מוטב. קבל־נא את עצתי. ודאי זו פעם אחרונה שאנו יושבים זה מול זה. מנהלים ורבי־פנקסנים אינם מתרועעים מעולם. גם יהיה זה מנוגד לחוק הלא־כתוב של מפעלנו המופתי. הנה, בפעם הראשונה עמדתי היום בפני המנהל ציאוס, ואם גם בשעת שקיעתה. אותה שעה נשאו את סגן־המנהל שטוסי המסכן — שהוא בעצם, הממונה עלי במישרים ואשר הוא לבדו בא במגע עם רבי־הפנקסנים — על אלונקה החוצה... דימדומי־אלים ממש! הבה ונעבור בשתיקה על התמונה הזאת עזת־הרושם! ובאשר לחששותיך, שמא לא תשלוט במקצוע המנהל — ידידי היקר והטוב: במקצוע המנהל שולט כל אחד — ואגיד לך בסוד: כל שוטה שבעולם מוכשר לכך. אין לך אלא פשוט להיות מנהל, להתקיים כמנהל, לקבל את הכבוד, ליצג, להוליך על־פני האולמות הודים, סינים, בני־זולו, חברי־אונסקו וחברי אגודת־הרופאים, וכן כל זולתם בעולמו הגדול של האלוהים שיש לו ענין במלקח־הלידה האציליים. העניינים המעשיים, העסק, הצדדים הטכניים, החישובים, התיכנון — בכל אלה מגלגלים — אם אתבטא דרך־חירות כלשהו באוני ידך נכבד — רבי־הפנקסנים. אין כל טעם שתצמיח שערות־שיבה בשל כיוצא באלה. אכן, חשוב יהיה במי תואיל לבחור להיות לך סגן־מנהל מתוך שורותיהם של רבי־הפנקסנים, שהרי שטוסי מחוסל עכשיו. ובאמת כבר הגיעה שעתו, לפי שיותר מדי היה קשור במנהל ציאוס, יציר־כפיו של אותו אדון נעלה — כן־כן, איני רוצה לחוות דעה על מעלתו המקצועית של ציאוס. אין השעה כשרה לכך. די לו בהתמוטטות־העצבים שלו. הביקורת היא ממני והלאה. ואולם, אגלה את אזניך, היה קשה אתה, שכן לא היה

מסוגל להבין, ולו אף במעט, את הדר'חות שחיברת אתה, ידידי ומיטיבי הנכבד, על דאלמאציה, וגם מחוץ לזה לא היה לו שום מושג — אני יודע, אני יודע: לא היתה זו דאלמאציה אלא חבל טוגנבורג או תורכיה: נניח לזה, לגדולות מאלו נוצרת. כנשר אתה מרקיע לשמי'התכלת, מעלינו, רבי'הפנקסנים הנדהמים. על-כל' פנים, שוב אומר לך בגילוי-לב: אנו, רבי'הפנקסנים, שמחים על שתהיה עכשיו מנהלנו! את העובדה שאני, כידיך הטוב ביותר, צהל במיוחד ופי מלא שבח והלל (כאן נתלחחו עיניו של רפ מלל) עובדה זו איני רוצה להדגיש עוד פעם, שהרי לא זה יהיה מן הנימוס, אף עלול הוא להתפרש כאילו רציתי אני דווקא להיעשות סגן-מנהל, הגם שהנני בכיר'העובדים מבין רבי'הפנקסנים. תהיה אשר תהי בחירתך מתוכנו, רבי'הפנקסנים, יהי מי האיש אשר תמנהו כממלא-מקומך — את בחירתך אקבל בענווה ואשאר מעריצך הגדול ביותר. חברנו שפצלה עוד היה רוצה לדבר אתך ואחריו חברנו שרנצלה, אבל חושש אני, חושש אני, חושש אני, שפרגע חייב אני ללוותך דחוף-ומבוהל אל פטייפיזאן, כדי להביאך שלם ובלי פגם לחדר'ההמתנה שלו, שהרי השעה דוחקת. בוא-נא, אפוא, זקוף ראשך, התענג על אֶשרך, כי אכן הראוי והמוכשר בכלנו אתה, האדם המתאים בה"א-הידיעה, כביכול, בר-מזל גאוני! המחלקה למלקחי-לידה עוד תעלה ביזמתה על זו של מכונות-היריה, בתנופה ובכוח תעלה עליה, כך אני מנבא... אדוני המנהל הנכבד היקר, כפי שכבר אוכל לכנותך מעתה... הרשני-נא לבקש... יש לי הכבוד... לעונג רב הוא לי... אס-כן, הבה ונעלה עתה במעלית-המנהלים!

(מגרמנית: אברהם ויצמן)

אינגבורג בכמן : תחת הגפן

תסת הגפן באור אשכולות

מבשיל פרצופך האחרון.

הגפך הלילה שלה.

הגפך הלילה שלה

בקוצ קלפה

ומבשר הקרי שמש יגח.

הגפך הלילה שלה.

כי פרצופך הראשון

עולה לךמות הקלף בלום-אור.

תסת הגפן בנרם אשכול

שקרון שם עליך חותם —

הגפך הלילה שלה!

(מגרמנית: פנינה נוה)

ריינר מריה רילקה :

אורפיאוס, אורידיקה, הרמס

מכרה מוזר הנה זה, סיר של נשמות
אשר קלחו כמחצבים שקטים של כסף,
עורקים בתוף אפלוליתו. מבין השרשים
נבע הדם המתמשך משם לבני-אנוש,
בתוף האפל נתגלה כבר כבהט,
ומלבדו לא האדים דבר.

סלצים היו שם.

ויצרות הסרימהות; גשרים על תהו;
וגם אותו אגם גדול, אפר, צור,
הצף מעל לקרקעית הרחוקה
כשמי-הנשם הצפים מעל לנוף.
ובין כרי-חדשא, כך וסקלגי
נגלה הפס, חור, אשר לדרך האסת —
כמו סרין ארץ אשר היונח להלכנה.

יבה, בדרך, האסת, הופיעו הם.

בראש הגבר התמיר במעיל כחל
שמבטיו היו אלמים וקצרי-רום,
וצעדו סרף את פס-השכיל, גושים
גושים, בלי ללעס. נדו נתלו כבדות
ומסגרות מתוף אנכי הקפלים.
הן שכחו כבר את הנבל, את הקל,
שנתאחה לתוף הנרוע השמאלית
כמו שריגי הורד לענף צץ-זית.
נחלוקים היו עליו חושיו,
בעוד שמבטו ככלב רץ קדימה
— נפנה, חור, ושוב ושוב נצב
בצפייה, הרחק, שם בתפנית השכיל —

נשאר קשבו בריס מאחור,
 ולפצמים נדמה הנה לו כי נגע
 עד לצעידתם של שני האחרים
 התיבים ללכת אחריו במצלה.
 ולפצמים — הד פסיעותיו המטפסות
 ורוח מצילו, רק הם מאחריו.
 אכן, באים הם, שח או לצמו.
 אמר זאת בקול רם והאזין
 כיצד קולו נמוג במרחקים.
 בכל־זאת הם באים, אך שנים הם
 שהלוקם שקט צד־לאימה, לו רק נתן
 לשנות אחרנית פעם אחת בקד
 (לו היתה הנבטה אחורה
 הריסתו של המפצל כלו, בעצומה
 של הנצרות), נדאי הנה רואה
 שנים שותקים פוסקים בשקט אחריו:
 את אל הצעידה והבשורה הרחוקה
 מצנפת־המסע מעל צינים בהירות,
 משב קנפים בקרקיר־גליו,
 נושא בנד אחת את שרביטו הדק,
 ובאחרת, בשמאלית, מנהגת היא.
 קאהוקה כל־כך, עד כי מנבל יחיד
 נבע נהיר־ב־יתר מנהי מקוננות,
 עד כי קינה הפקה: עולם מלא,
 שבו הכל הונה, יצר נצמק,
 וכרך וכפר, שדה, נהר, סיה.
 וסביב אדמת־קינה זו, בדומה
 לאדמה אחרת, חנה שמש
 וסג רקיע מקבב, שוקט.
 רקיע של קינה עם כוכבים מצנתיים —
 קאהוקה כל־כך.

ששפחה בהיר, שלפסמים גתההקה
 בתוך שורות שיני המשורר.
 ואי נבשם במטה הרטכה.
 קנין אותו הגבר לא היתה עוד.
 פיונה היתה כבר בשער ארץ
 ונמסרה כמו העשם שיכר
 ומחלקת במאה השערים.
 שרש היתה כבר.
 וכשבחיל-שתאם
 האל אותה פצר, ובקול ריוי-באב
 אמר את המלים: הוא הסתובב, אחרנית.
 היא לא הבינה ואמרה רק תרש: מי?
 אולם רחוק, אפל, לפני השתח הפהיר
 פמד אי-מי-אסד אשר פניו
 שנו לבלי הפר. פמד והתבונן
 כיצד על אותו פס של שכייל-שדות,
 אל-הקשורה, הצצר בעיניו,
 נסנה ללכת דם אחר הדמות
 שהנה היא חוזרת באותה הדרך
 ומקריבנה מצעבים את צעדה,
 תוקה, ככה, ללא כל קצר-רום.

(מגרמנית: אברהם הוס)

והיא התגלה ליד האל
 ומקריבנה מצעבים את צעדה.
 תוקה, ככה, ללא כל קצר-רום.
 שקופה בתוך עצמה, כמו אשה
 שהריגה בשל בתוך גופה,
 ולא היתה בגבר הפוסע לסניה
 ולא בדרך העולה אל הסיים.
 בתוך עצמה שקעה. ונזית מותה
 מלצה אותה בשפע.
 כשרי של מתיקות נאפלה
 היתה פסונה את מיתתה הפכירה.
 העדשה כל-כף. שעתה-נה התכחשה
 עד כי הפל הנה סתום לה, לא-מוכן.
 כנצרה בכחוליה שוב היתה,
 לא נגיפה. וצרונה היתה סגורה
 כסכת כצנן בשעות הערב.
 זינה התגזרו כל-כף מכל שלוב
 שגם מנע-התנונה. רסה עד לאין-סוף
 של יר האל הקל. פלב אותה
 כמו גופו שבהתקרבות-לא-רצויה.
 היא לא היתה אז שוב אותה אשה

אינגבורג בכמן : הכל

כל אימת שאנו, כשנים שהפכו אבן, מתישבים לארוחה או נפגשים בערב ליד דלת־הכניסה כי יחד זכרנו לנעול אותה, חש אני את אַבלנו כמו קשת המגיעה מסוף העולם ועד סופו — כלומר, מתנה ועד אלי — ובקשת הדרוכה יוכן חץ העשוי לפגוע בלב השמיים האדיש. כשאנו חוזרים בפרוזדור היא מקדימתני בשני צעדים, נכנסת לחדר־השינה בלי לומר „לילה טוב“, ואני נמלט אל חדרי, אל שולחן־הכתיבה שלי, ונועץ מבט בחלל מולי, ראשה המושפל לנגד עיני ובאזני שתיקתה. האם היא שוכבת ומנסה לישון, או שמא ערה היא ומחכה? למה? — שהרי לא לי היא מחכה.

כשנשאתי את חנה לאשה עשיתי זאת לא כל־כך בגללה אלא משום שציפתה לילד. לא היתה לי כל ברירה, לא היה עלי להחליט מאומה. הייתי נרגש משום שהתקם משהו שיצא מאתנו, ומשום שנדמה היה לי שהעולם נעשה מלא יותר. בדומה לסהר הנולד שאדם מצווה להחזות שלש קידות כנגדו כשהוא עומד בתחילת מסלולו, דקיק וחיוריין. באו עלי רגעים של ניתוק שלא ידעתי כמותם עד אז. אפילו במשרד — אף־על־פי שהייתי עסוק די־והותר — או בשעת ישיבה נסוגותי פתאום למצב זה, בו הייתי מופנה אך ורק אל הילד, ליצור בלתי־נודע וערפילי זה, והלכתי לקראתו בכל הגיגי עד אל תוך הגוף החם ונטול־האור, בו שכב אסור. הילד שציפינו לו שינה אותנו. כמעט לא יצאנו לבלות, ואת ידידינו הזנחנו; חיפשנו דירה מרווחת יותר ורכשנו ריהוט משופר ובן־קיים. אלא שבגלל הילד שציפיתי לו לבשו בעיני כל העניינים צורה אחרת; במפתיע נתקלתי בהירהורים בלתי־צפויים כמי שנתקל במוקשים, ובהם כוח־נפץ כה גדול עד שראוי היה להירתע, אך המשכתי בדרכי בלי לעמוד על הסכנה.

חנה לא הבינה לרוחי. כיון שלא ידעתי להכריע מה עדיף, עגלת־תינוק בעלת גלגלים קטנים או גדולים, דומה היה כאילו אני אדיש. (באמת איני ידע. כרצונך. אני בהחלט מקשיב). כאשר עמדתי לידה בטל, בחנויות, בהן בחרה כובעי־תינוק, חולצות וחיתולים, ושקלה אם לבחור בוורוד או בתכלת, בצמר מלאכותי או בצמר טבעי, באה עלי בטרוניה שאינני שם לב כלל. אך שמת לב במידה מופרזת.

כיצד אוכל להביע את אשר התרחש בי? קרה לי כמקרה הפרא שלפתע מסבירים לו שהעולם בו הוא נע בין מדורה ומרבץ, בין עלות השמש ושקיעתה, בין ציד ונגיסה, הוא אותה תבל בת מיליוני שנים שתחדל ביום מן הימים, והיא תבל אפסית ומבוטלת בין הרבה מערכות־שמש, ומסתובבת במהירות גדולה סביב עצמה ובתוך כך גם מסביב לשמש. בבת־אחת ראיתי עצמי בהקשרים אחרים, אותי ואת הילד שהיה עתיד להתחיל את תור־חיו במועד מסוים, בתחילת נובמבר או באמצעו, ממש כשם שהתחלתי אני, ממש ככל האחרים שקדמו לי.

יהגה־נא אדם כל אלה בעצמו. כראוי. כל הענין הזה של המוצא והתולדות! כמי שמעביר בדמיונו כבשים שחורים ולבנים בטרם יירדם: כבש שחור, כבש לבן, אחד שחור, אחד לבן, וכן הלאה, מין תיאור שעשוי להביאך לידי טישטוש וקהות ופעמים לידי עירנות מטורפת. אני מעולם לא הצלחתי להירדם לפי שיטה זו, אף־על־פי שחנה קיבלה אותה מאמה והיא נשבעת שהיא יעילה מגלולות־שינה. אולי מצויים אנשים הנרגעים בחשבם על שרשרת זו: אלה תולדות שם... ויולד את ארפכשד, וארפכשד חי חמש שלושים שנה ויולד את שלח. ושלח הוליד את עבר. ועבר הוליד את פלג. ויחי פלג שלושים שנה ויולד את רעו, ורעו את שרוג ושרוג את נחור, וכל אחד ואחד הוליד הרבה בנים ובנות, והבנים שוב הולידו בנים, הלא הם נחור אשר הוליד את תרח ותרח את אברם, את נחור ואת הרן. כמה פעמים ניסיתי לעמוד על תהליך זה, לא רק בקו יורד אלא גם בקו עולה עד אדם וחווה, שאין להניח שהם היו ראשוני אבותינו, או עד לדמויי־האדם, שאולי אנו צאצאיהם, אך בין כך ובין כך קיימת חשיכה בה נעלמת שרשרת זו, ולכן אין שום חשיבות לדבר אם נאחזים באדם וחווה או בשני טיפוסים אחרים. רק אם אדם מבקש שלא להיאחו ומעדיף לשאול לשם מה הגיע תורו של כל אחד, או אין מתמצאים בשרשרת ואין מה לעשות עם כל התולדות האלו, לא עם הראשון שבחיים ולא עם האחרון שבהם. כי כל אחד ואחד מגיע רק פעם אחת ויחידה לתור במשחק שמצא מן המוכן, ומצווים עליו להמשיך בו: הולדה וגידול בנים, כלכלה ופוליטיקה, ומותר לו לעסוק בממון ובהרגשות, בעבודה ובהמצאה ובהצדקת כלל־המשחק הקרוי מחשבה.

אך מפיון שאנו פרים ורבים במין אמון כזה, יש כנראה להשלים עם הענין. המשחק זקוק לשחקנים. (או האם השחקנים זקוקים למשחק?) הרי גם אותי הולידו באמון כזה, ועתה אני הולדתי ילד. מעצם הרעיון כבר נחרדתי.

התחלתי לראות ה כל ביחסו אל הילד. למשל ידי, שהן עתידות לנגוע בו ולהחזיקו, דירתנו בקומה השלישית, רחוב קאנדל, הרובע השביעי, הדרכים העוברות שתי־וערב את העיר עד למדשאות הפראטר שבמורד, ולבסוף את כל העולם הסדור, שהתכוננתי להסביר לו. מפי עתיד היה לשמוע את השמות: שולחן ומיטה, אף ורגל. גם מלים כגון: רוח, אלוהים, נשמה, לפי דעתי מלים ללא שימוש, אך אי־אפשר היה להעלימן ממנו, ובמאוחר יותר מלים מסובכות מאד כגון: תהודה, שקופית, אחרית־הימים ואסטרונואוטיקה. יהיה עלי לדאוג לכך שילדי יעמוד על משמעותם של כל אלה וידע להשתמש בכל. בידית של דלת ובאופניים, במי טיפ־ת־פה ובטופס. ראשי היה עלי סחרחר.

כשהילד נולד לא היתה לי כמובן שום הזדמנות לשיעור הגדול. הנה היה כאן, צהיב־צהבת, מקומט, מעורר רחמנות, ולדבר אחד לא התכוננתי — שעלי לקרוא לו בשם. בחפזון באתי עם חנה לכלל הסכם, והודענו במירשם שלושה שמות. של אבי, של אביה ושל סבי. מעולם לא השתמשו אף באחד מן השמות האלה. בסוף השבוע

הראשון נקרא הילד פִּיפֶס. אינני יודע כיצד קרה הדבר. אולי גם לי היה חלק באשמה. כי בדומה לחנה, שלא ידעה ליאות בהמצאתן ובגיבושן של הברות חסרות־שחר, ניסיתי גם אני לקרוא לו בשמות־חיבה, משום ששמותיו הרשמיים לא התאימו כלל וכלל ליצור הזעיר והעירום. מתוך נסיונות התחבבות אלה נוצר שם זה, שבמרוצת השנים הוציא אותי מפלי יותר ויותר. פעמים אף האשמתני בכך את הילד עצמו, כאילו היה בכוחו להתגונן, כאילו לא היה הכל מקרה. פִּיפֶס! יהיה עלי להוסיף ולקרוא לו כך, לא תהיה לי ברירה אלא לשים אותו ואת עצמנו לצחוק אף במותו.

פִּיפֶס שכב במיטתו הכחולה־הלבנה, ער, ישן, ותפקידי היחיד היה לנגב מפיו כמה טיפות של רֹזק או חלב חמוץ, להרים אותו כשצעק, בתקוה שיוקל לו, ואז עלתה בדעתי לראשונה המחשבה שגם לו יש כוונות ביחס אלי, אלא שהוא נותן לי שהות לעמוד על טיבן, במפורש הוא נותן לי שהות רבה, כמו אוב הנראה לאדם ונעלם בחושך וחוזר, והוא חוזר ושולח אותם מבטים שלא תדע מה פשרם. לעתים קרובות ישבתי ליד מיטתו, הנמכתי מבטי אל פנים אלה שאין בהם תנועה רבה, אל העיניים המביטות ללא כיוון, וחקרתי את קוויו כמו כתב שנמסר לנו ואין מפתח לפיענוחו. שמחתי לראות שחנה עסקה בלי חכמות במובן־מאליו: השקתה אותו, השפיכתו לישון, העירה אותו, היטיבה סדיניו, החליפה חיתוליו, בדיוק לפי הכללים. היא מחטה את אפו בכדורי צמר־גפן ופיזרה בין שוקיו השמנות ענת־אבקה, כאילו בכך מצאה לו ולה תשועת־עולמים.

כעבור שבועות־מספר ניסתה להעלות על שפתיו חיוך ראשון. אך כאשר הפתיענו בכך, היתה זאת בעיני העוויה תמוהה וסתמית. גם כאשר הירבה להפנות אלינו עיניו במבט מרוכז יותר או הושיט את זרועותיו, עלה בי חשד שאין לכך שום משמעות ושרק אנחנו התחלנו להמציא בשבילו את הנימוקים שיסגל לו בבוא היום. חנה בוודאי לא היתה מסוגלת להבין אותי, ואולי בכלל לא היה אדם מסוגל לכך. אך בעת ההיא החלה דאגתי. חושש אני שכבר אז התחלתי להתרחק מחנה. להוציא ולרחיקה יותר ויותר מסגור־מחשבותי. גיליתי בי־בעצמי איזו חולשה — הילד הוא שגילה לי אותה — וכן את התחושה שאני צועד לקראת תבוסה. בן שלושים הייתי כמו חנה, שנראתה עדינה וצעירה כדרך שלא נראתה קודם־לכן. אך לי לא העניק הילד נעורים חדשים. ככל שהרחיב הוא את מעגלו, כך צימצמתי אני את מעגלי. נדחקתי אל הקיר, בכל חיוך, כל רינה, כל צעקה. לא היה בי הכוח להחניק באיבם חיוך זה, ציוצים אלה, צעקות אלו. שהרי כך היה צורך לעשות! הזמן שנותר לי עבר במהרה. פִּיפֶס ישב בעגלה זקוף, שיניו החלו לצמוח. הוא הירפה ליבב; כעבור זמן־מה התמתח. עמד מתנודד, הודקף בביטחה, גלש על ברכיו על ריצפת החדר, ובאחד הימים באו המלים הראשונות. אי־אפשר היה לעצור זאת, ועדיין לא ידעתי מה עלי לעשות.

מה לעשות? קודם סבור הייתי שעלי ללמדו את העולם. מאז אותם דו־שיחים אילמים אתו נבוכותי וידעתי אחרת. למשל, כלום לא היה בידי להעלים ממנו את

כינויי העצמים, לא להורות לו את שימוש החפצים? הוא היה אדם הראשון. בו התחיל הכל, והרי ייתכן בהחלט שבו ישתנה הכל מעיקרו. שמא מוטב שאשאיר לו את העולם עלום וללא-משמעות? הן לא הייתי חייב להכניסו בסוד המטרות והתועלות, בסוד טוב ורע, בסוד הקיים ומה שרק נראה כאילו הוא קיים. למה עלי למשוך אותו לעברי, לטעת בו דעה ואמונה, שמחה וצער? באשר אנו עומדים העולם הוא הרע-שבועלמות, ואיש לא הבינו עד עצם היום הזה, אך באשר הוא עמד שם עדיין לא הוכרע מאומה. עדיין לא. עד אימתי?

ופתאום נתחזור לי: הכל הוא ענין של השפה, ולא רק של זאת השפה הגרמנית האחת, שנוצרה עם כל האחרות בבבל כדי לבלבל תבל. היא אך מעטה לשפה המחרכת בנסתרים, וזו מגעת עד לתוך המחוות והמבטים, להתהוות המחשבות והלך-הרגשות, ובה כבר כלול כל אסוננו. הכל עמד על השאלה אם אצליח לשמור על הילד מפני שפתנו עד אשר ייסד שפה חדשה ויוכל לפתוח עת חדשה.

הרבה פעמים טיילתי עם פייפס ואז מצאתי בו את שעוללה לו חנה, לטפנויות וגינדורים ושחוקים, ונדהמתי. הוא נהיה כמונו. אך לא כמוני וכמו חנה, לא. כבניאדם בכלל. אולם היו רגעים בהם פילפל את מעשיו על דעת עצמו. ואז התבוננתי בו בריכות רב. כל הדרכים היו שוות בעיניו. כל הבריות. חנה ואני ודאי היינו קרובים לו יותר רק משום שהתעסקנו בלי הרף בקירבתו. לא היה איכפת לו עד מתי?

הוא פחד. עדיין לא פחד מפני מפולת שלג או נבזות אלא מפני עלה שהחל להינזע בעץ. מפני פרפר, הזבובים הפחידו אותו ביותר.

במדרגות פגש בילד של שכנים; הִדָּה בו ידו בחוסר-זריזות, ישר לפניו, ואולי לא ידע כי יש ילד מולו. תחילה נהג לצעוק כשהרגיש ברע, אך כאשר צעק עתה היה זה על דברים נכבדים יותר. לעתים קרובות קרה כך לפני הירדמו, או כאשר הרימו אותו כדי להביאו אל שולחן-האוכל, או כשלקחו ממנו צעצוע. היה בו חרוץ גדול. מסוגל היה להשתטח על הרצפה, להיאחז בצפרניו בשטיח ולצרוח עד שהכחילו פניו וקצף עמד על שפתיו. בשינה זעק כאילו התישב מוצץ-דם על חזהו. זעקותיו חיוקוני בדעה שעדיין יש בו עוז לצעוק ושצעקותיו עושות רושם.

הרי יום יבוא!

חנה היתה מהלכת ונופת בו בחיבה וקוראת לו פרא-אדם. היתה לוחצתו אליה, נושקת לו או מביטה בו רצינית ומלמדתו שלא להרגיז את אמו. היא היתה מפתה נהדרת. בלי-חשך עמדה כפופה מעל לנהר עלום-השם וביקשה להעבירו אל עברה, טיילה בגדה שלנו ופיתחה אותו בשוקולד ותפוזים, רעשנים ודובונים.

רעת העצים הטילו צללים, כמדומה שמעתי קול: למד אותו את שפת הצללים: העולם הוא ניסוי, ודי בכך שחזרו על ניסוי זה תמיד באותה צורה באותה תוצאה. תן לו ללכת אל צללים. עד כה היתה התוצאה: חיים באשמה, אהבה וייאוש. (התרגלתי להרהר על הכל באורח כללי, אז עלו על דעתי מלים כאלו). אך אני

יכולתי למנוע ממנו את האשמה, את האהבה וכל יחס, ולשחרר אותו לחיים אחרים.

כן, בימי־ראשון טיילתי עמו ביער־וינה, וכבואנו אל מקוה־מים עלה בי הקול: למד אותו את שפת המים! עברנו על אבנים, על שרשים, למד אותו את שפת האבנים! השרש אותו מחדש! העלים נשרו, כי שוב היה סתיו. למד אותו את שפת העלים!

אך לפי שלא ידעתי מלים בשפות כאלה, או לא מצאתיו, ורק שפתי שלי היתה לי ולא יכולתי להגיע אל מעבר לגבולה, נשאתיו אין־קול במעלה הדרכים ובמורדן והביתה, מקום שם למד לבנות משפטים ונתפס במלכודת. כבר ביטא רצונו, הביע בקשות, ציוה או דיבר למען הדיבור. באו טיולי יום־ראשון והוא תלש גבעולי־עשב, הרים תולעים, תפס חיפושיות. לעת הזאת כבר לא היו כולן שוות בעיניה, הוא בדק אותן, ואם לא הוצאתיו מידו בעוד־מועד — המיתן. בבית פירק ספרים וקופסות ואת הליצן שלו. הוא סחב הכל, נשך וגישש בכל, זרק או נטל. הווי יום יבוא. יום יבוא ויידע.

בזמן ההוא, כשעדיין נהגה חנה לשוחח, הסבה לעתים קרובות את תשומת־לבי אל אמרותיו של פיפס; היא היתה מוקסמת ממבטיו התמימים, דיבוריו התמימים ומעשיו. ואילו אני לא יכולתי כלל לגלות שום תמימות בילד, מאז חדל להיות חסרה־גגנה ואילם כבשבועות־חיייו הראשונים, וגם אז דאי לא היה תמים, אלא רק נטול אפשרות־ביטוי, חבילה עשויה בשר עדין ופשתים, נשימתו דקיקה, ראשו ענקי ואטום, וכמו קולט־ברק נטל את העוקץ מבשורות העולם.

משגדל הותר לפיפס לשחק עם ילדים אחרים במבוי סתום ליד הבית. באחד הימים, בשעות הצהריים, בבואי הביתה, ראיתו עם עוד שלושה זאטוטים אוסף בפחית־שימורים מים שניגרו לאורך אבן־השפה. אחרי־כן עמדו במעגל, שוחחו. כאילו התיעצו. (כך שוקלים מהנדסים היכן לבצע קידוחים, היכן לפתוח בהם). הם גהרו על הכביש, ופיפס, המחזיק בפחית, כבר ביקש לשפוך את המים, והנה שוב קמו, התקדמו לאורך שלש אבני־מרצפת. אך נראה שגם מקום זה לא צלח למיבצע. שוב קמו. היתה מתיחות באוויר. איזו מתיחות גברית! מן־הסתם יתרחש דבר־מה. ואחרי־כן מצאו את המקום, במרחק של מטר. שוב גהרו, נאלמו, ופיפס היטה את הקופסה. המים העכורים ניגרו על האבנים. הנה הנה. תם ונשלם. אולי בהצלחה. בלי ספק בהצלחה. העולם יוכל לסמוך על גברים קטנים אלה שיקדמוהו. הם יקדמו אותו, סמוך־ובטוח הייתי בכך עתה. נכנסתי לבית, עליתי והשתטחתי על המיטה שבחדר־השינה. העולם זכה להתקדם, נמצא המקום שממנו והלאה יקדמוהו, הלך והתקדם באותו כיוון. ואני קווה קיויתי שילדי לא ימצא את הכיוון. ואי־פעם, לפני זמן רב, אפילו חששתי שמא לא ימצא בו את דרכו. אני האוויל חששתי שלא ימצא את הכיוון!

קמתי וריבצתי פני בחופן־חופניים מים קרים מן הברז. לא רציתי עוד בילד הזה.

שנאתי אותו משום שכבר היטיב להבין יתר על המידה, משום שכבר ראיתו ממשיך בכל העקבות.

התהלכתי והרחבתי את שנאתי על כל דבר שמוצאו מבני־אדם, על קווי החשמלית, מספרי הבתים, התארים, חלוקת הזמן, כל הבליל הדחוס המתחבל הזה הקרוי סדר, על מכוניות־הזבל, רשימות־ההרצאות, משרדי־הרישום, כל המוסדות העלובים האלה שנגדם אין עתה שום עצה, ואכן אין איש מנסה להחריבם, מזבחות אלה שעליהם הקרבתי קרבנות גם אני, אלא שלא הפצתי שילדי יקריב עליהם. מה לילדי ולהם? לא הוא הסדיר את העולם, לא הוא גרם נזקים שבו. למה לו למצוא בו את מקומו? צעקתי לעומת רישום־התושבים ובתי־הספר והקסרקטים: תנו לו סיכוי! בטרם יושחת, תנו לילדי סיכוי אחד־יחיד! חמתי עלתה בי על עצמי על שום שאילצתי את בני לבוא אל העולם הזה ולא עשיתי מאומה לשיחרורו. היתה זו חובתי כלפיו, היה עלי לפעול, להסתלק יחד עמו, לברוח לאיזה אִי. אבל אייהו זה האִי, בו יוכל אדם חדש ליסד עולם חדש? כלוא הייתי יחד עם הילד ונדונותי מראש להיות שותף בעולם הישן, משום כך משכתי ידי מן הילד. סילקתי אותו מאהבתי. הרי הילד הזה מסוגל היה לכל ורק לא לדבר אחד — לא להיות שותף, לשבור את מעגל־השטן.

את השנים עד לבית־הספר ביזבו פִּיפס במשחקים. ביזבו אותן במלוא מובן המלה. עיני לא היתה צרה בכך ששיחק, אלא במשחקים אלה שהכשירוהו למשחקים העתידיים לו. מחבואים ותופסת, אָנְדֶן־דינו ואחד־יוצא, שודדים־והיילים, אייתי לו משחקים אחרים לגמרי, טהורים, ואגדות שונות מאלו הידועות. אך שום דבר לא עלה על דעתי, והוא היה נתון אך ורק לחיקוי. קשה לתאר זאת, אבל אין מוצא לשפמונו, שוב ושוב הכל מסווג: מעלה ומטה, טוב ורע, אור וחושך. מספר וטיב, אוהב ואויב, ובמשלים שבהם מופיעים יצורים אחרים או בריות שונות, מיד מסגלים הם לעצמם קווי־אופי של בני־אדם.

מפיון ששוב לא ידעתי איך לעצבו ולשם מה, משכתי ידי מן הענין. חנה הרגישה שלא נתתי עוד דעתי אליו. פעם ניסינו לשוחח על כך, והיא נעצה בי מבטים כמו במפלצת. לא יכולתי להגיד את כל אשר היה בפי משום שקמה, שיטעה את דברי והלכה לחדר הילד. היה זה בערב, ובערב זה החלה להתפלל עם הילד, דבר שקודם לא עלה על דעתה כשם שהיה רחוק ממני, „עייפתי ואשכב לישון“ — „אלוהי, תן לי תום“. ועוד כאלה. גם לכך נתתי דעתי, אך יש להניח שהתקדמו יפה באוצר התפילות שלהם. סבור אני שבכך ביקשה להעמידו תחת חסות כלשהי. למטרה זו היה הכל כשר בעיניה, אם צלב ואם בובת־מגן, מלות קסם או כל שיעלה המזלג. בעצם היה הצדק אתה, שהרי עוד מעט יהיה חלקו של פִּיפס עם הזאבים, ועם הזאבים עתיד הוא לילל. אפשר אין מוצא מלבד „יהי אלוהים עמך“. שנינו הסגרנו אותו, כל אחד לפי דרכו.

כשהביא פִּיפס ציון גרוע מבית־הספר לא אמרתי מלה, אך גם לא ניחמתיו. חנה התיסרה במסתרים. אחרי ארוחת־הצהריים היתה יושבת ועוזרת לו בשיעורין

וחוזרת עמו על החומר. היא עשתה את שלה היטב, ובאמת במיטב השיכלול. אלא שאני הרי כפרתי בעיקר. לא היה איכפת לי כלל אם פ'יפס ימשיך בגימנסיה או לא. אם יגיע למשהו רציני או לא. פועל שואף לכך שבנו יהיה רופא, ורופא — שבנו יהיה לפחות רופא. אינני מבין זאת. לא שאפתי לכך שפ'יפס יהיה משכיל או טוב מאתנו. אף לא ביקשתי ממנו אהבה; הוא לא היה חייב לשמוע בקולי ולבטל רצונו מפני רצוני. לא, אלא רציתי... הרי רק היה עליו להתחיל מחדש, להראות לי במחווה אחד-יחיד שאינו נאלץ לחזור על מחוותי. לא ראיתי בו אף מחווה אחד. אני נולדתי מחדש, והוא לא! ואני אכן נולדתי מחדש, הייתי אדם הראשון וביזבזתי הפל, לא עשיתי מאומה!

שום שאיפות לא היו לי בשביל פ'יפס, לא ולא. רק הוספתי להסתכל בו. אני יודע אם מותר לגבר לערוך הסתכלות כזו בילדו שלו. כמו חוקר ב"מקרה". הסתכלתי במקרה האבוד הזה. ילד זה, שלא יכולתי לאהוב אותו כשם שאהבתי את חנה, שממנה הרי אף פעם לא משכתי ידי לגמרי משום שלא יכלה לאכזב אותי. כשהכרתיה לראשונה כבר היתה אדם מאותו סוג כמוני, חסובת-גו, בעלת-נסיון, קצת מיוחדת ובכל-זאת רגילה, אשה ואחרי-כן אשתי שלי. דנתי את הילד הזה ואת עצמי — אותו, משום שהפך לאל ציפיה נשגבה ביותר, ואותי, משום שלא ידעתי להכשיר לו את הקרקע. ציפיתי שילד זה, מהיותו ילד — אכן ציפיתי שיהיה עתיד לגאול את העולם. הדבר נשמע כמר חילול, ואמנם גרמתי חילול לילד, אבל דבר זה שציפיתי לו אינו חילול. אכן כמו כל קודמי לא הייתי מוכן-ומוזמן לקראת הילד. בשכבי עם חנה לא העמקתי חקור. נרגע הייתי בחיק האפל ולא יכולתי לחשוב. טוב היה הדבר לשאת את חנה לאשה, לא בגלל הילד בלבד; אלא ששוב לא הייתי מאושר אתה אף פעם אחת, כי רק השגחתי שלא יהיה לה עוד ילד. היא רצתה בילד, יש לי סיבה להניח זאת, אף שעתה אינה מדברת על כך, אינה עושה עוד מעשים כאלה. אפשר היה להניח שעכשיו חנה מוכנה דווקא לעוד ילד, אך היא מאובנת. אינה עוזבת אותי ואינה באה אלי. טענה יש לה עלי שאסור שתהיה לאדם על חברה, שהרי אינו אדון לדברים בלתי-נתפסים כגון חיים ומוות. בזמן ההוא היתה מוכנה לגדל עדר שלם, ואני מנעתי זאת. היא היתה משלימה עם כל התנאים. ואני לא הסכמתי לשום תנאי. באחת הקטטות פירטה לי את כל אשר תעשה למען פ'יפס, כל שאיותה לו. ה כל: חדר בהיר יותר, יותר ויטאמינים, חליפת ימאי, יותר אהבה, את כל האהבה, אוצר של אהבה רצתה לאגור שיספיק לו לכל ימי-חיו, בגלל החוץ, בגלל האנשים... בית-ספר טוב, שפות זרות, תשומת-לב לכשרונותיו. — היא בכתה והתעצבה משום שצחקתי על דבריה. אני סבור שלא חשבה אף לרגע שפ'יפס יימנה על האנשים, "בחוף", שכמוהם יידע גם הוא להעליב, לפגוע, להונות. לרצוח, לא עלה על דעתה שהוא יהיה מסוגל למעשה שפל, ואני כסבור הייתי שאכן יש יסוד להניח זאת. כי מה שקרוי בפינו רוע טמון היה בילד כמוקד-של-מגלה. לשם כך אין אפילו צורך לזכור את המעשה בספין. הענין התחיל זמן רב לפני כן, כשהיה בערך בן שלש או ארבע. באתי הביתה והוא מתהלך כועס ומיבב:

התמוסט מגדל-קוביות שבנה. לפתע חדל מיללותיו ואמר בשקט ובהדרגה: „אצית לכם את הבית. אשבור הכל. אשבור לכם את הכל.“ הושבתיו על ברכי, ליטפתי אותו, הבטחתי להקים לו מגדל חדש. הוא חזר על איומיו. חנה ניגשה, וזאת היתה בוודאי הפעם הראשונה שנתערער בטחונה. היא נזפה בו ושאלה מי משמיע לו דברים כאלה. הוא ענה בביטחה: „אף אחד.“

אחרי-כן הפיל מן המדרגות ילדה קטנה שגרה בבית. כנראה נבהל מאד. הבטיח שלא יעשה זאת עוד, ובכל-זאת חזר על המעשה. זמן-מה היפה את חנה בכל הזדמנות. גם זה חלף.

אכן, איני מעלה על זכרוני את הדברים החמודים שאמר, כמה חביב ידע להיות, כמה סמוק וחס התעורר בבוקר. גם אני שמתי לב לכל אלה, ופעמים הרבה ביקשתי אז להרימו מהר ולנשק לו כפי שעשתה חנה, אך לא רציתי שבגלל אלה אירגע ואטעה. הייתי זהיר. כי לא היה זה חילול, הדבר שציפיתי לו. לא הלכתי בגדולות עם ילדי אך ביקשתי את המעט הזה, את הסטייה הזאת הקטנה. אמנם, אם קוראים לילד פייפס... האם היה עליו להתאים כל-כך לשמו, לבוא וללכת נקוב בשם של כלב-שעשועים. לבטל אחת-עשרה שנים באלף אילופים. (לאכול ביד היפה. ללכת זקוף. לנפנף יד. לא לדבר בפה מלא אוכל).

מאז הלך לבית-הספר, יותר משהייתי בבית הייתי מצוי בחוץ. ישבתי בבית-הקפה ושיחקתי שחמט, או אמרתי שעלי לעבוד וקראתי בחדרי הנועל. הכרתי את בטי, מוכרת מרחוב מריה-עזרי, הבאתי לה גרביים, כרטיסי-קולנוע או מאכלים, והיא התרגלה אלי. היא דיברה אך מעט, לא היו לה דרישות, נכנעת היתה ולכל היותר בעלת בולמוס למאכלים. באותה אפרוריות בה בילתה את ערבי הפנאי שלה. ביקרתי אצלה לעתים קרובות למדי במשך שנה אחת. שכבתי לצדה על המיטה בחדרה המרוהט, כשהיא קוראת בעתונים מצוירים ואני לוגם כוס יין, ובלו שום תמיהה עשתה את חפצי. היה זה זמן של מבוכה רבה ביותר, בגלל הילד. אף פעם לא שכבתי עם בטי, להפך, חיפשתי סיפוק עצמי, ביקשתי את השיחרור המנוחה ושחרר-החושך מן האשה והמין. כדי שלא להילכד, כדי להיות בלתי-תלוי. לא רציתי עוד לשוב ולשכב עם חנה, שמא אעשה כרצונה.

לא השתדלתי כלל להמציא תירוצים לשעות היעדרי הממושכות, ובכל-זאת סבור הייתי שחנה אינה חוששת כלל. עד שגיליתי שאין הדבר כך; כבר לפני כן ראתה אותי עם בטי בקפה אֶלזאוֹף, בו נהגנו להיפגש עם סגירת העסקים, ושוב כעבור יומיים, כשעמדתי עם בטי בתור-הכרטיסים ליד קולנוע-קוסמוס. חנה עשתה דבר מוזר: הביטה מעל לראשי כאילו אני זר, ולכן לא ידעתי מה עלי לעשות. כמשותק ניגענתי לה בראשי, התקדמתי לעבר הקופה ובידי נתונה ידה של בטי, ועם כל שלא היה הדבר מתקבל-על-הדעת לאחר-מעשה, אכן נכנסתי לקולנוע. בשעת הסרט התכוננתי לגערות וניסחתי את הגנתי, ואחרי-כן לקחתי מונית בדרך הקצרה הביתה, כאילו בכך ניתן לתקן או למנוע דבר-מה. חנה לא הוציאה הגה ולכן קפצתי קפיצה נחשנית לנוסח שהכינותי. היא שתקה בעקשנות, כאילו דיברתי

אליה על עניינים שאינם נוגעים לה כלל. לבסוף פצתה פיה בכל־זאת ואמרה דרך־היסוס שעלי לחשוב על הילד. „למען פייפס...“ כך אמרה! מבוכתה היא שהנחילה לי מפלה. ביקשתי סליחה, נכנעתי, הבטחתי שלא יהיה עוד כדבר הזה, ואכן לא חזרתי לראות את בטי. איני יודע מדוע כתבתי לה בכל־זאת שני מכתבים, שבודאי לא היו חשובים בעיניה. לא קיבלתי תשובה וגם לא ציפיתי לתשובה. כמו לו רציתי להפנות מכתבים אלה לעצמי או לחנה, התחשפתי בהם כפי שלא עשיתי זאת מימי בפני שום אדם. לפרקים חששתי שבטי מבקשת לסחוט ממני כסף. למה לסחוט? שלחתי לה כסף. למה, בעצם, מאחר שחנה ידעה על אודותיה?

בילבול זה, שיממון זה.

חשתי שאני מחוסל כגבר, בטול כוח־גבר. כך ביקשתי להישאר. נניח כי יש חשבון בענין, אני אצא נשכר. לא להיות שותף למין, להתחסל, סוף־פסוק, לוואי ויהיה כך!

אך כל הדברים שקרו אינם טובים כלל עלי או על חנה או על פייפס אלא על אב ובן, על אשמה אחת ומיתה אחת.

פעם קראתי באיזה ספר את המשפט: „אין זה ממנהגו של שוכן־שמיים להרים ראשו“. טוב היה אילו ידעו הכל על משפט זה, המדבר על חוסר־מנהגו של שוכן־השמיים. אכן, אין זה ממנהגו כלל להשפיל מבט, לתת ארת לנבוכים שמתחתיו. עלי כל־פנים, לא במקום שמתרחשת דראמה כה אפלה, בה יש תפקיד גם לו, ל„מעל“ הזה שבסברה. אב ובן — הדעת אינה תופסת שיש דבר כזה. עכשיו עולות ברוחי מלים כאלו משום שאין מלה ברורה לענין אפל זה; אך תחשוב על כך, ומיד דעתך מיטרפת. ענין אפל: כי היה שם זרעי, בלתי־מוגדר ולא נהיר לי עצמי. ואחרי־כן הדם של חנה, שהזין את הילד וליוה את לידתו, בסך־הכל ענין אפל. ובסיום היה דם, דם־הילדים שלו הקורן והזועק, שניגר מן הפצע בראשו.

כשהיה מוטל שם על צוק הסלע שבנזיק לא יכול לדבר, רק אמר לתלמיד שהגיע אליו ראשון: „שמע“. ביקש להרים ידו, לרמוז לו משהו או להיאחו בו. אך היד כבר לא נשמעה לו. לבסוף לחש בכל־זאת למורה שנרפך עליו אחרי כמה רגעים: „אני רוצה הביתה“.

אזוהר להאמין בגלל משפט זה כאילו צורך מפורש היה לו בי ובחנה. כי רוצים הביתה כשמרגישים במוות הקרב, והוא חש בזאת. הוא היה ילד, לא היה עליו למסור בשורות גדולות. כי פייפס בכלל היה רק איזה ילד רגיל בהחלט, שום דבר לא היה עשוי לבלבל אותו במחשבותיו האחרונות. שאר הילדים והמורה חיפשו אחרי־כן מקלות, עשו מהם אלונקה, נשאו אותו עד לפפר העילי. בדרך, אחרי צעדים מועטים, מת. הלך לעולמו? נפטר? במודעה כתבנו: „ילדנו היחיד... נלקח מאתנו בתאונה“. שאל האיש שרשם את ההזמנה בבית־הדפוס אם אין ברצוננו לכתוב: „ילדנו היחיד אהוב־נפשנו“, אבל חנה שדיברה בטלפון אמרה לא. מובן מעצמו, אהוב־נפשנו ויקיר, ומה־זה־משנה־עכשיו. באילתי רציתי לחבק אותה על

דבריה אלה; עד כדי כך מְכוּ רגשותי אליה. היא דחפה אותי ממנה והלאה. האם בכלל עוד חשה בקיומי? למען־השם, מה טרוניה יש לה עלי? חנה, שטיפחה אותו לבדה זה זמן רב, מתהלכת לבלי הפירה, משל כאילו כבה הזרקור שהאיר עליה כל זמן שעמדה במרכז בגלל פייפס ועמו. עכשיו אין להוסיף ולומר עליה דבר, כאילו אין לה לא תכונות ולא סימני־הכר. והרי קודם עליזה ועירנית היתה, חוששת ועדינה ומקפידה, מוכנה תמיד לנהג את הילד, לשלחו ולשוב למשוך אותו אליה. למשל, אחרי מקרה הספין היתה יפה ביותר, היא להטה מגודל־לב ותבונה, יען כי ניתן לה לעמוד לימין הילד ולגונן על פגמיו, היא היתה אחראית לכל בפני כל דיון, בשנת־לימודיו השלישית קרה המקרה. פייפס התנפל באולר על תלמיד אחר. עמד לתקעו לתוך חזהו; האולר נוזו ופגע בזרועו של הילד. נקראנו לבית־הספר, היו לי שיחות מכאיבות עם המנהל והמורים והורי הילד הפצוע — שיחות מכאיבות מפיון שלא היה לי כל ספק שפייפס היה מסוגל לכך ולמעשים גרועים יותר, אבל אסור היה לי לומר את שחשבתי; מכאיבות מכיון שלא עינינו אותי כלל נקודת־הראות שייחסו לי. איש לא ידע מה עלינו לעשות בו בפייפס. הוא בכה, אם בעקשנות ואם מייאוש, ואם מותר להסיק מזה מסקנה — התחרט על המקרה. אף־על־פי־כן לא עלה בידינו להניעו לגשת אל הילד ולבקש ממנו סליחה. הכרחנו אותו והלכנו שלשתנו לבית־החולים. פייפס לא היה בלבו דבר על הילד שעה שאיים עליו, אך אני משוכנע שמן הרגע שנאלץ לומר את דברי הפיוסים שלו התחיל לשנוא אותו. לא חרון ילדותי היה בו אלא שנאה צרופה ביותר ומבוגרת מאד, מתחת למסווה של התאפקות גמורה. הוא ריקם לו בהצלחה רגש מסובך ולא נתן לאיש להציץ בו, ובכך נתעלה ונכנס בבית־אדם.

כל־אימת שאני זוכר את טיול בית־הספר בו נגמר הכל זוכר אני גם את מקרה הסכין, כאילו יש ביניהם קשר מרחוק, בגלל ההלם שהעלה שוב על זכרוני את קיום ילדי. כי פרט לאלה הרי נדמה לי כאילו שנות בית־הספר ריקות היו, לפי שלא נתתי דעתי לגידולו, להתבהרות שכלו והרגשותיו. יש להניח שהיה ככל הילדים בני גיל זה: פראי ומלא־חביבה, רועש ושומר־סוד — ולגבי חנה היה מלא ייחודים, אחד־יחיד היה לחנה.

מנהל בית־הספר טילפן אל משרדי. דבר זה לא קרה מעולם, כי אפילו כשאירע מעשה הסכין טילפנו הביתה וחנה היא שהודיעה לי על כך. כעבור חצי שעה פגשתי את האיש באולם־הכניסה של בית־העסק. הלכנו לבית־הקפה שמעבר לכביש. הוא ניסה לומר לי מה קרה, תחילה באולם־הכניסה ואחרי־כן ברחוב, אך גם בבית־הקפה חש שאין זה המקום המתאים. אולי בכלל אין מקום שהוא מתאים למסירת ההודעה שילד מת.

אמר שלא המורה היה אשם בדבר. ניענעתי ראשי. הסכמתי עמו.

הדרכים היו במצב טוב אבל פייפס התרחק מן הכיתה, מתוך משובה או סקרנות. אולי כדי לחפש לו מקל.

המנהל התחיל לגמגם.

פייפס החליק על גבי סלע ונפל אל הסלע שלמטה.

הפצע בראשו לא היה מסוכן בעצם, אבל הרופא מצא אחרי־כן את הנימוק למותו הפתאומי, ציסטה, בוודאי ידוע לי...

ניענעתי בראשי. ציסטה? לא ידעתי מה זה.

בית־הספר בדהם ביותר, אמר המנהל, הענין נמסר לוועדת־חקירה, הודיעו למשטרה...

לא חשבתי על פייפס אלא על המורה, ריחמתי עליו ורמזתי שמצדי אין לחשוש מאומה.

שום איש לא היה אשם. שום איש.

קמתי בטרם יהיה סיפק בידנו להזמין מה, הנחתי שילינג על השולחן ונפרדנו. חזרתי למשרד ומיד יצאתי וחזרתי לבית־הקפה כדי לשתות בכל־זאת קפה, אף כי הייתי מעדיף יי"ש או קוניאק. לא העזתי לשתות קוניאק. הגיעה שעת הצהריים והיה עלי ללכת הביתה ולהודיע לחנה. איני יודע איך עשיתי זאת ומה אמרתי. נראה שפבר בדרך מן הדלת עד לחדר תפסה מה קרה. במהירות כזאת. נאלצתי להשכיבה במיטה ולקרוא לרופא. דעתה נטרפה, ועד שהתעלפה זעקה. היא זעקה זעקות נוראות כאלו כמו בלידתו, ושוב חרדתי לשלומה, כמו אז. גם הפעם היה כל רצוני שלא יקרה כלום לחנה. כל הזמן חשבתי: חנה! ואת הילד לא זכרתי כלל.

בימים שאחרי־כן סידרתי לבדי את כל הסידורים. בבית־הקברות — העלמתי מחנה את מועד הקבורה — נאם המנהל. היה זה יום נאה, נשבה רוח קלילה, סרטי הזרים התרוממו כמו לכבוד חגיגה. המנהל דיבר ודיבר, בפעם הראשונה ראיתי את כל הפיתה, הילדים שבחברתם בילה פייפס כמעט מחצית כל יום, עדר של זאטוטים שניבטו נכחם באטום, וידעתי שבתוכם מצוי אחד שפייפס רצה לרצחו. יש מין קור בפנים שבעטיו הקרוב ביותר והמרוחק ביותר נסוגים מאתנו באותה מידה. נסוג הקבר עם העומדים מסביב ועם זרי־הפרחים. את כל בית־הקברות המרכזי ראיתי מתרחק והולך מזרחה עד לאופק, וכשלחצו אחרי־כן את ידי חשתי רק לחיצה אחר לחיצה וראיתי את הפרצופים שם בחוץ, בדייקנות וכמו מקרוב, אבל רחוק מאד, בהחלט רחוק.

למד אתה את שפת הצללים! למד אתה עצמך.

אך עתה, מאז נגמר הכל וחנה שוב אינה יושבת שעות על שעות בחדרו ולא עוד אלא אף הרשתה לי לנעול את דלת החדר שבו התרוצץ לשעבר פעמים אין־ספור, עתה מדבר אני אתו לפרקים בשפה שאינה הולמת את מיטב ידיעתי. שובב שלי, חמוד שלי.

על גבי אני מוכן לשאתו, ואני מבטיח לו באלון כחול, טיול בסירה על הדנובה שלנו, ובולים. אני נוטף על ברכו כשהוא נחבט ועוזר לו בספורם תרגיל־החשבון. אף אם איני יכול להשיבו בכך לחיים, הרי אין זה מאוחר מדי לחשוב: אימצתי

אותו, את הבן הזה. לא יכולתי להיות חביב אליו משום שהרחקתי לכת עמו. אל תרחיק לכת. למד תחילה איך ללכת. למד אתה עצמך. אך לו ניתן לקרוע תחילה את קשת האבל המגיעה מגבר לאשה. מרחק זה הנמדד בשתיקה, כיצד יקטן ויילך? כי לעולמים תראה חנה גן במקום שלגבי הוא שדה מוקשים.

איני מהרהר עוד אלא רוצה אני לקום, לעבור בפרוזדור החשוך ולהגיע אל חנה בלי שיהיה עלי לדבר. אין מבטי שוקל מאומה בכוונה־תחילה, לא את ידי, שאני מבקשן להחזיק אותה, לא את פי, בו אוכל לסגור על פיה. אין זה חשורב מה הצליל לפני כל מלה שאומר לה בבואי אליה, מה החום לפני כל אהדה. מבקש אני ללכת לא כדי לזכות בה שוב, אלא כדי להחזיקה בעולם וכדי שתהיה היא מחזיקתני בעולם. בזיווג לטיפף חשוך. אם יהיו ילדים אחרי חיבוק זה, מוטב, שיבואו, שיהיו, שיהיו ככל האחרים. אבלע אותם כמו כר־גֹּס, ארביץ להם כמו אב גדול ואיום, אפנק אותם, את חיות־הקודש האלו, אתן להם לרמות אותי כאחד ליר. אחנך אותם לפי דרישות הזמן, למחצה לנהגי־זאבים ולמחצה לקראת רעיון המוסר — ולא אתן להם מאומה לדרכם. כנאה לבן־תקופתי: לא רכוש, לא עצות טובות.

אך איני יודע אם חנה ערה עודנה.

איני מהרהר עוד. איתן ואפל הבשר, הקובר רגש אמיתי תחת צחוק הלילה הגדול.

איני יודע אם חנה ערה עודנה.

(מגרמנית: פנינה נוה)

היינריך בל : בארצנו זו

ישבנו בשתיקה עגומה במונית בדרך לתחנת-הרכבת. השעה היתה קרובה לחצות. פגישתנו הכזיבה. הנוסע ציפה לכך שאמסור לו עובדות לדיוקן על הרפובליקה הפדרלית, אבל לא היה ביכלתי למסור במדויק על ארץ בלתי-מדויקת כל כך. אפילו איינשטיין לא היה יכול למצוא גוססה למכלול ההטרופני הקרוי בשם הרפובליקה-הפדרלית-הגרמנית. אחת משאלותיו של אורחי היתה: „מאיזו בחינה האנשים שונים כאן מאלה של 1933?” עניתי לו: „משום בחינה, כמוכן, ואחר תיקנתי והוספתי: „מבחינה כלכלית הם מבוססים יותר משהיו הבריות או“. על השאלה: „האם יש עדיין נאצים בארץ הזאת?” השיבתי לאמור: „ודאי. האם אתה חושב שסתם תאריך, 8 במאי 1945, יכול היה לשנות בני-אדם?”

עכשיו היינו במונית בדרך לתחנה ורעיון עלה בדעתי. בחינת חיוק לדברים שהשיבתי על שאלות שהוצגו לפני כמה שעות: „בארץ הזאת לעולם לא תשמע אדם אומר שגרמניה הובסה. תמיד תשמע את המלה, התמוטטות“. התקופה ממאי 1945 עד לרפורמה במטבע נרמזת בלשון, אחרי ההתמוטטות. או, מתוך סקירה-לאחור, קוראים לה, לפני הרפורמה במטבע. התקופה מ-29 ביוני 1948 עד היום נקראת, לאחר הרפורמה במטבע. לשון-הדיבור מקצרת עוד יותר; אומרים: לפני המטבע' או, אחרי המטבע'. ובחוש שאינו מחטיא, מוסב הביטוי, לפני המטבע' גם על תקופת המלחמה, שבה היה הכסף ניתך כמטר. אנו חיים בשנת שתיים-עשרה לאחר המטבע. לפני ההתמוטטות היתה לנו התקופה הנאצית, שהיא מצדה נחלקת לשש שנות שלום ושש שנות מלחמה. מן-הסתם עדיין זכור לכם מלימודי ההיסטוריה בבית-הספר שהכל נחלק למלכויות של X ו-Y, למלחמה ולשלום. לפני התקופה הנאצית היתה הרפובליקה הוויימארית. הנחלקת על-פי תקופות כהונתם של הנשיאים השונים; לפני הרפובליקה הוויימארית — אבל בכך הרי נרחיק יותר מדי לתוך ערפלי הזמן. העובדה שנולדתי ב-1917, נתין לקייזר הגרמני, נראית לי מוזרה יותר מאשר אילו היה אבי סח לי בתכלית הרצינות שלקח חבל במלחמה הפונית השלישית. ממש בלתי-מציאותי...”

האורח לא ענה. נהג המונית גם הוא החריש. זעף היה; שלש שעות המתנה לנוסע, אחרי-כן נסיעה עלובה של חמישה מארקים והסיכוי להמתנה של עוד שלש שעות — די בזה לעכור את רוחו של כל אדם. המוניות אינן מקובלות על הבריות בארצנו זו, ממש כטלפונים וכפנקסי-המחאות; עדיין ניחוח של פורנות נודף מן המוסדות המועילים האלה. בארץ הזאת בני-אדם יוצאים לערב של שתייה ועליצות בלי שיתנו דעתם על ארנקיהם, אבל אחרי-כן יעמדו דאוגים ומכועצים ויחפזו לחשמלית האחרונה וכשהם מרעידים בתחנות-החילופים, יפיגו את רוחם הטובה,

שנקנתה בכסף מלא, אף כי ההבדל בין החשמלית לדמי המוגנית כמעט אינו עולה על מחירו של חצי בקבוק יין. בארץ הזאת אדם ש"מוציא לראווה" פנקס־המחאות קרוב לוודאי שייחשב אמיד. עם זאת הרי פנקס־המחאות עולה רק שבעים־וחמישה פניג, וחמישים ההמחאות שהוא מכיל מועילות מאד באותו ספורט הכרחי לכל "ירוק" שרוצה לרכוש לו אשראי של אמון. ספורט זה קרוי: "גלגל את חשבונך". אם גילגלת אלפיים מארק חמישים פעם הרי הם מסתכמים במאה־אלף, וזהו כבר מחזור מכובד. כל שעליך לדעת הוא רק איך לגלגל את חשבונך: אחורה וקדימה, קדימה ואחורה. העיקר הוא רק שלא להניח לבועה שתפקע. אין פלא שבארץ שבה עדיין משפטים־קדומים עתיק־ימים נגד חשבון ומתימטיקה יכולים להתקבל בחברה, המתמידים באותו ספורט יש להם סיכוי מסוים להצלחה. לשווא הומצא לוח־הכפל; הכשרון לחשב נחשב חסרון כמעט. מה יקרה בארץ הזאת אם אי־פעם יודע הדבר שגיתה היה טוב בחשבון!

הרחובות היו שוממים מאדם אותו ליל ספטמבר; רק מספר כלי־רכב עירוניים היו בתנועה. בלאט סבבו הגלילים של מכוניות־המטאטא; חרש המו המנועים של מכוניות הריבוץ. האורח שלי הציע לנהג סיגריה. הלז לקח ואמר תודה. הוא לעולם לא היה מציע סיגריה לנוסע שלו — ואולי הבחנה זו היא חלק של נוסחה אפשרית. לא מתוך קמצנות. כמובן, אלא מפני שברגע זה הנוסע מסמל לגביו משהו שבארץ הזאת סוגדים לו ובזים לו בעת־ובעונה־אחת — לקוח. במונחים כלכליים, צרכן. אנחנו עם של צרכנים. עניבות וקונפורמיזם, חולצות־ספורט ונון־קונפורמיזם — כל דבר יש לו לקוחות משלו. החשוב ביותר הוא שיופיע הדבר — ויהיה מה שיהיה, אם חולצת־ספורט ואם קונפורמיזם — בלבוש של מוצר בעל שם מסחרי. יש כאן צרכנים החסרים את החוש ואת הנסיון הדרושים כדי לדון את האיכות בעצמם. מתוך כך הם דורשים איכות־באחריות. אבל איכות־באחריות עולה ביוקר. כל מי שרוצה להיכנס לעסק של מכירת־פירות יכול להיות בטוח בכך שאת התפוחים היקרים יותר יקדים למכור. אילו החליף את תווי־המחיר וסימן את התפוחים של ארבעים פניג במחיר של שמונים, ולהפך, מסתבר שאת התפוחים העלובים, שמחירים גבוה יותר, היה מוכר ביתר־קלות מאשר את הטובים הנמכרים בזול. שהרי איזו עקרת־בית צעירה היתה לומדת ליטול תפוח בידה ולבדוק מה טיבו? גם הבחנה זו היא אולי חלק מן הנוסחה הרחבה יותר.

בדריכות חיפיתי לרגע שתיפנס המוגנית שלנו לרחוב שבו עליה לעבור בדרכה אל תחנת־הרכבת. כאן הבניינים מסריחים מרוב קדושה ורוממות־ערך; כאן בנו באבן הטובה ביותר במיטב הסגנון של "האסיפה הלאומית", והסיסמה היתה: "אין דבר מוצק יותר מזה". שלטון ובנין אחד הם, וברחוב הזה אפשר לראות בבירור מי בוני הבתים בארץ הזאת. נהג־מוגנית כשהוא עובר כאן הריהו מקפיד להציץ עוד פעם בנעליו, בגדיו ופניו של הנוסע בטרם יערוב את לבו לפלוט את ההערה הרגילה — ביטוי שטבעו התושבים למראה הבניינים האלה: "הכל בנוי בכסף שלנר".

אותו ליל ספטמבר חמים יצא הנהג שלנו סוף־סוף מגדר שתיקתו הזועפת; ביטוי שלו מדויק היה עוד יותר מן המימרה העממית: „הנה הכסף שהוציא אבא שלי על ביטוח־חיים במשך ארבעים שנה“.

אבל הגרמנים הם עם מאריך־רוח — ויכול אתה לעמוד על כך בתתך אל לבך כי, להוסיף עלבון על רוגז הארמונות האלה מוארים בלילה. אור צהוב ורך משווה לדלתות־הנחושת ולמזוזות־החלונות זיו של רוממות־ערך המצדיק את מחיר הקילוף־ואטים. חזית הבניינים מעוטרת סמלים דתיים; וזאת, להפיס את דעתו של ה־genius loci. או אולי מוטב שאומר: להעלות לו מס? האם הקדושים מקבלים את המנחה? האם יש נושא טוב לפיסול מונומנטלי יותר מפריסטוף הקדוש הנושא על זרועותיו את ישוע התינוק המחייך ומעבירו במים זדונים? חוץ מזה הרי כריסטוף הקדוש הוא קדושם של נהגים, והיכן תמצא נהג שאינו מבוטח? הנה כי כן, העסקים משולבים עם הדת, חובות ההתהדרות עם החובה לעודד את האמנויות — ויתר על כן, הרי זו דרך נאותה להדגים את הבזו הראוי לאמנות מופשטת, מתנוונת, שבעה במהלומה אחת! הרי זה באמת מוצלח. האורח שלי מחוץ־לארץ נפתע בעברו על־פני רובע שלם של ארמונות מוארים באור־יקרות שכזה באמצע הלילה. „איזה טפסרים מנהלים איזה גלילות של איזו קיסרות מן הבניינים האלה?“ שאל.

„בביקורך הבא בגרמניה“, אמרתי, „אולי תשאל איזה מומחה־לכספים מהי הנוסחה המסתורית שעל־פיה מצאו אנשים מסוימים ש־100 המארק שלהם הפכו להיות שבעה, ואילו אחרים מצאו ש־100 המארק שלהם הפכו להיות 5.000 או יותר. הוא ינסה להכניס בראשך את הדעה שפספס הוא ענין ראצינונלי בלבד. האנשים שאינם מאמינים בנס של כיכרות־הלחם לא יוכלו להסביר לך את הנס של גניבת הכיכרות. מורים יוסיפו להרביץ בילדינו אותה נוסחה מגוחכת של $2 \times 2 = 4$, ויחנכו אותם לנהוג בחסכון. כפי הנראה, אותו ממציא קדמון של לוח־הכפל לא היה לו מושג בנסים. האם אפשר הדבר שהנס הגרמני מבוסס על הנוסחה אינסוף=7?“

נהגיה־מונית החל לגלות סימנים של עצבנות. הוא עבר על גבול המהירות המתרת ומיהר אל התחנה כאילו אץ להיפטר מאתנו. התחנה שוב לא היתה עוד רחוקה ביותר. נוסעים מסוג־אלה שבאזניהם לא יוכל להשמיע את דעתו על בנייני־המידות. כאשר ישאלו אותם על כללי־היסוד של הרפורמה במטבע, הרי ישיבו כי במזרח־גרמניה נשאר לגלמים עוד פחות כסף אחרי פיתות המטבע שלהם. אלו הן הנחמות שמביאים לנו. אם אי־פעם יהיה עלי לרצות שש שנות מאסר באיזה עון שהוא, מסתבר שחברי־לתא יבקש לנחמני בכך שהוא מרצה שמונה שנים באותו עון.

משיצאנו מן המונית ליד התחנה נבהל הנהג למראה דמי־הכיס הנדיבים שנתן לו אורחי — שני מארקים על תשלום של המישה. וזאת מאת לקוח שלכאורה אפשר היה לדבר אליו בלי חשש. האם טעה בנו? כלום לא מוטב היה לו שיבלום את פיו, אחרי הכל? כלום קומוניסטים אנחנו, או שמא הוא קומוניסט בעינינו?

זהירות! לרוע-המזל הפכה חרדתו והיתה להתרפסות. באיזו קפידה הוציא את צקלונו של הנוסע מן הארגז. בארץ הזאת מעריכים את הנדיבות לא יותר מאשר את החסכנות. שאלת הממון כרוכה ברגשנות הרבה. גם אין הדבר מפתיע בארץ שבה העוני שוב אינו תעודה מיסטית גם לא שלב בדרך למלחמת-המעמדות. אפילו אינטלקטואלים-כביכול דבקים עדיין בציור של הפועל העני, ההגון; הרי אלה שמות-תואר גרופים למעשה. מכאן אפוא שהואיל והפועלים שוב אינם עניים, הרי ששוב אין עוני בנמצא — ז.א. הפועלים אינם אותם בחורים טובים והגונים כבימים-עברו. ה„אידיאליסט“ הישן מן המעמד הבינוני, זה הקרוי „בעל ההכרה החברתית“, הפך להיות נחלת העבר. ההצלחה היא נושא להערצה ללא-סייגים. הבריות אינם תופסים כמדומה שממש כמו שהפועלים נתמעטה מוסריותם, כך גם אפשר שחלה ירידה מוסרית מקבילה בקרב הטפסרים; אדם המדליק סיגריה בשטר-כסף של מאה מארק הלא יזכה להערצה יותר מאשר לבזו או לשנאה. אם תטעים שבהעלותו באש את שטר מאה המארקים שלו שורף ברנש זה משהו מן החירות, הלא כמשוגע תיחשב. הכסף אינו יכול לשמש אמצעי לחירות במקום שהעוני אין לו שום ריבונות. נותני דמי-כיס פחותי-כבוד הם ממש כמקבליו — בארץ הזאת.

הרכבת שבה התעתד הנוסע לצאת כבר היתה מתוקנת לדרך; נוסעים אחדים כבר ישנו; אחרים היו מבלים את שעת ההמתנה בעזרת עתוני-ערב ונקניק חם. לאחר שנכנס האורח שלי לרכבת, מצא את מושבו והוריד את החלון, נשאר עוד כמה דקות, מעטות מכדי שנוכל להמשיך בשיחה שהכויבה כל-כך. ניסיתי לצייר לעצמי מה הוא חושב ומה הוא מרגיש. הוא נולד בעיר הזאת, כאן למד בבית-הספר, וב-1937 הלך בגולה; הוריו נשאר עוד 1939 — בטחונם בהגינות הגרמנית כמעט ועלה להם במחיר חייהם. כעבור שלש שנים — ב-1942 — כבר היית מספן את חיך אם הבאת מלוא החופן תפוחי-אדמה ליהודי במקום-מחבואו או אם, כשבו-י-מלחמה פולני, הייתי נותן נשיקה לבחורה גרמניה במבוי של בית.

נשיקה במבוי של בית, מלוא החופן תפוחי-אדמה, פליטת-פה פוליטית יוצאת-דופן במקלט — די היה באלה. אמי, שידעה לבטא בלשון בוטה את הלקח שלימדוה החיים ואת חמת-רגשותיה, חטאה במין פליטת-פה שכזאת ב-1940, במעמדו של צעיר אחד שאפתני שלא היה חבר המפלגה הנאצית ומעולם לא נתקבל אליה. ואולם בעת ההיא עדיין חדור היה שאפה סתומה, שלאחר-מכן נתרפזה בעשיית קריירה של סמל בצבא. חייה של אמי תלויים היו או לא על חוט-השערה אלא על חוט מצפוננו של מנהיג-מפלגה מקומי, שכפי הנראה בעליל לא מסר את ההלשנה; לאמיתו של דבר לא היית יכול להכיר באמת את הגרמנים ב-1933 אלא רק אחרי-כן, לעת תזזית-הנצחון של 1940, כשהומטרו שרביטי-מרשלים כמן-שמיים. ב-1946 נעשה אותו צעיר שאפתני, שהוסיף שנים מעט ואם גם לא חכמה, אחד המועמדים של המפלגה הנוצרית-הדמוקרטית לשלטון העירוני — אחרי הכל, מעולם לא היה חבר במפלגה הנאצית. אותו מנהיג-מפלגה מקומי שהציל את חייה של אמי ודאי כלא היה אותה שעה במחנה-מעצר. אינני יודע כמה הלשנות העביר וכמה גנז.

רק זאת אני יודע: כשאני פוגש באנשים שהפרתים פעם מנסה אני לזכור מה אמרו וחשבו ב־1940, בשנת הנצחון והגדולה, כשהיתה הבדידות מופלגת ביותר וכאשר יעצנו לאמי שלא תפלוט מפיה הערות פוליטיות במקלט. מאז הלאה דיברה רק בעיניה, בעיניה האפלות והגדולות, שבלי ספק הביעו יותר מפיה, הצעיר השאפתני היה נאחו עווית כמעט כל־אימת שהיתה מביטה בו. אינני יודע אם אי־פעם דגו אדם למיתה בגלל מבט; אין ספק שהיה זה בגדר האפשר.

עוד שלש דקות עד ליציאתה של הרכבת. אין טעם שעדיין אנסה לנסח את מחשבותי. על הרציף שממול היו עוברי־דרך עייפים מחכים לרכבת לאיוז עיר־שדה שכוחת־אל. אולי מן הרציף הוזה עצמו, יצאו היהודים, שב־1942 עדיין בטחו בהגינות הגרמנית, בדרכם לפולין. אף בעת צאתם עדיין לא יכלו להאמין בזוועה. וכי מי האמין? נשיקה במבואו של בית, מלוא החופן תפוחי־אדמה, הערה פוליטית של קלות־ראש במעמד מי שאינם חברי המפלגה הנאצית. לעולם אל תסמוך על אדם ועל נשמתו. צריך יהיה לגלות את לשונן של תחנות־רכבת, לפענח את שירתן של מסילות־ברזל, ללמוד לתרגם את זמר המדרגות העולות אל רציפי־הרכבת: אסירים מדיניים, עבדים רוסיים, יהודים, חיילים, ילדים מוסעים — רבות־מספור הן רגליהם של לקוחים־למוות שנגעו במדרגות האלו. האנשים שעמדו כאן בשעות קיץ חמות של אחר־צהריים, גומעים בעצלתיים לימונאדה פושרת, שבים הביתה ברוגזה מטוילים בלתי־מוצלחים מחוץ־לעיר — גם הם באו להיפרד מבניהם ואחיהם העולים לרכבות־צבא המסיעות אותם אל מותם. מה רצח את יגונם, מה קבר את זכרונותיהם? כמה מועטים בארץ הזאת הפרצופים שניכר בהם כושר היגון והזכירה. נחמה מובטחת למופי־הצער, אך לא לרגזונים. אשה לו פרצה בבכי על הרציף הזה בזכרה כי מן התחנה הזאת יצא בנה בדרך אל ההרג — אילו קרה דבר זה כי אז היו הבריות טופחים על שכמה כמנחמים, ובסתר היו נותנים בה דופי על שהיא בכיינית. חשוב יחשבו בלבם: איך יכול אדם להרשות לעצמו להתזיק בזכרונם של דברים שמלפני שש־עשרה או שבע־עשרה שנה? אותה אשה אילו ניבטה בשוויון־נפש בעוד שבע יחידות כפאים עמלות להציל חתול שהתחלק מצינור־ביוב הרי היו רואים בה מרשעת זקנה ומסוכנת. חייב אתה להגיב במסגרת הדפוסים המקובלים של הרגשנות; אם לא, הרי אתה נחשב מסוכן. אשר לשכניך שבספו — זכרם של אלה אינו כדאי בניד־עפּעף. על־מנת לטפל בזכרונות כאלה, ובאנשים העשויים לנסות ולעוררם, המציאה הפסיכולוגיה נשק רצחני העומד לרשותו של כל אדם: המלה „טינה“. כספין היא נעצת בחוזהו של כל אדם המעז לגלות רגשות כנים. כדי להינצל מן הנשק הרצחני הזה, מתנהלת הפלה מתמדת של זכרונות ורגשות; בגלל הגרידה הזאת שאינה פוסקת גראים כאן הפרצופים נבזבים כל־כך. רק בבת־חולים הבריות בוכים או צוחים. אטימות־רגש ורגשנות שולטות בשוק המספק מוצרים שיכול הלב להיצמד אליהם: סמלי־מזל בכל גודל ובכל מחיר, החל מפוחצי הקיפודים המצויים־בכל וכלה בבנייני־המשרדים החדשים, רבי־הרושם. יורדים מחירי הלב והמצפון; עולים מחיריהם של הדברים שאדם

צריך להם באמת. פקידה-ממשלה שנכנס למפלגה הנאצית ב-1936 כדי להציל את משפחתו מעוני ומחסור הוא בעיני כיום אדם מכובד. לגביו היה משהו מוטל בכף באמת; הוא היה נתון לאיום; ולא היתה לו שום מרות חברתית או כנסייתית שתוכל לסייע להפוך את הרגשת האיום הזאת לרגש של שלווה-נפש.

האיום היחיד הנוסך כיום פחד בגרמני הוא האיום של רפיון בעסקים. ברגע שסכנה זו מבצבצת, מיד פורצת בהלה; כל שעוני-האזעקה מצלצלים. יש הרבה והרבה צעירים נבונים ביותר, פיקחים מאד, זריזים, כולם יודעים-דבר עד-להדאיג, מאומנים היטב בחכמת הניתוח, הבקיאים במלחמה הפונית השלישית ממש כמו בפקנר. אינני שואל את עצמי אלא היכן התגודתם מתחילה, או היכן היא עשויה להתחיל. הם אינם יראים לא את אדנאור ולא את אולנהאור; אם תתפוס אותם באיזו סתירה, הרי יצביעו לפניך על כוח שהוא מסוכן הרבה יותר משני אלה כאחד: ליוזן מילר. בריה אגדית זו, גיין דו שלנו, היא בעיני כמין בדיה שבדו מתוך מצפון לא-טהור. ליוזן מילר ונפח העסקים, קשר הדוק יש ביניהם. כל מי שמעמיד בסכנה את העסקים צפוי להביא עליו את חמת-זעם של הגרמנים; בנקודה זו הם פוסקים מהיות מאריכי-רוח. מותם של שכנים וידידים לא לימדם לכבד את החיים. הצער לא היה לחכמה, היגון לא היה לכוח. באורח פאראדוקסלי מרוששים הם, שפן אפילו נוכח איום קיים-ועומד אין ביכולתם ליהנות באמת מן הפריחה היחסית שהם שרויים בה. אפילו הרעב של השנים „לפני המטבע“ לא לימדם להתענג באמת על ברכתיו של הרגע. המחסור לא הוסיף תיבול לרווחה; כל מי שזכרונו מתמשך ומגיע אפילו עשר שנים אחרונות נחשב חולה, או שצריך לתת לו סם-הרדמה כדי שיתעורר רענן ומחוזק להווה. מלוא החופן תפוחי-אדמה, נשיקה במבוי של בית, הלצה פוליטית בקרב מי שאינם חברי-המפלגה — זה היה המחיר בעד חיי-אדם. אולי סוד כיבוי זה של הזכרון גלום בנוסחה הנעלמה המחלקת את תקופת-חיינו לתקופה שלפני הרפורמה במטבע ולתקופה שלאחריה.

כל זאת ביקשתי לומר לאורח שלי, אך לא מצאתי את המלים. לחיצת-יד חטופה, „שלום“, והרפבת עקרה וגסעה. ירדתי במדרגות, מסרתי את כרטיס-הרציף שלי, והלכתי הביתה. שם, נוכח הבקבוקים הריקים שעודם מעידים על שיחה שלא עלתה יפה, מצאתי את לוח הציפחה של בני הצייר מונח על השולחן, ועליו תרגילי-חשבון כתובים-למשעי: $15 = 6 + 9$, $12 = 5 + 7$. מי איש ולא ייכמר בו לבו נוכח אמונת-הפתאים שבה מסכמים סכומים כאלה? רשמתי בחלק הריק שעל לוח-הציפחה: $7 =$ אינסוף. אחר סילקתי את הבקבוקים וניסיתי להעלות על הגייר מה שנבצר היה ממני להביע בשיחה. לא את הנוסחה — אך אולי איזה חלקים ממנה, אף כי שום איש לא יוכל לצרפם לכלל משוואה שיימצא לה פתרון אי-פעם. מי יערוב את לבו לדון את מנהיגי-המפלגה המקומי שלא הסגיר את אמי, בזמן שאחרים הסגרו הסגירו. הצעיר השאפתני שיוכל לתבעני לדין על הוצאת-דיבה אם אקרא לו נאצי, אני תקוה שעוד יזכור כפעם-בפעם את עיניה האפלות של אמי.

מה פירוש הדבר להיות גרמני? פירוש הדבר שבמלון פאריזאי מתגרים אותך על היותך כזה. פירוש הדבר שבדרך שובך ברכבת המהירה אתה יושב מול פאיסיסט צרפתי צעיר, המנסה לחלוק לך מחמאות על מידת העקיבות שבה הוגשמה האנטי-שמיות בארצך. פירוש הדבר שחזקה עליך שאינך זכאי לחוות דעה שעה שצרפתים מדברים בינם לבין עצמם על אלז'יריה; אולי תהיה לנו זכות דעה רק משעה שיגיע מספר ההרוגים באלז'יריה למספר האנשים שנהרגו תחת השלטון הגרמני באירופה בין 1933 ל-1945. מי מנהל את המאזן המסתורי הזה של האומות? מי קובע את המחיר לחיי אדם? היכן מקומה של אותה בורסה קודרת המכתיבה את סבלת-השערים הזאת? הבזיון במלון הפאריזאי מכוון, כמובן, דווקא נגד אותו גרמני שהביא את חופן תפוחי-האדמה היהודי המסתתר, ופקיד-המכס הבריטי מחזיק במורך-אצבעות, כמי שנוגע בתעודותיו של מצורע, דווקא את דרכונו של אותו גרמני שלא העביר את ההלשנה. אם יש מעין הרגשה של אשמה קיבוצית בארץ הזאת, הרי היתה ראשיתה ברגע שה"רפורמה במטבע" התלה במכירת-האכרזה של צער, יגון וזכרונות.

מה רבות הסיבות לכעוס על הארץ הזאת, ובתוכה! אבל נגד מי יכוון הכעס הזה? יושבי הארץ הזאת בולעים הכל. מסך הטלביזיה יוכל להראות להם את שכנם הקרוב גזע בתאונת-דרכים; הם אולי יחדרו ממקומם, אפשר יאמרו: "הרי אני מכיר אותו, לא זו" ויחכו ל"מספר" הבא על המסך. במהלך ה"מטבע" הבאה אפשר יפוחת ממונם בשיעור $0.1=100$; במקביל לכך יגדל אז הונם של קושרי-הקנוניה; האחרים יגנחו, יגדפו מעט, אך עד-מהרה יפשילו שרווליהם ויעבדו, יזיעו, יעבדו. הגה זאת הדרך לחולל עדיין כמה נסים ולמנוע את התמרמרות הציבור על הנתון הנעלם במשוואה. הצד השני שבריבוי הפיפרות המופלא הוא גניבת הלחם המופלאה. פניהם של המומחים המנסים לתרץ את הנס בדברי-חלקות נבובים הם וחסרי-חיים כירח.

כבר נראו דימדומי השחר כשקמתי מאצל שולחן-הכתיבה שלי. טורי הספרות התמימים על לוח-הציפחה של בני קיפחו כל ממשות. מחקתי את המשוואה אינסוף=7; היא רק תגרום לו צרות. בבתי-הספר עדיין קדוש הוא ספר החשבון; בבתי-הספר התקופות ההיסטוריות נחלקות לקטעים נפרדים. האורח שלי בלי ספק נרדם מוכר, אי-ישם בין בריסל לאוסטנדה. אמת-נכון, היה לו דרכון בריטי; ועם זאת אפשר שאצבעותיו הזהירות של פקיד-המכס בדובר תיפשקנה כלשהו, להביע קורט בוז, שכן הכרת-פניו גרמנית יותר מזו של הגרמני של ימינו. לבושו, תנועותיו ומבטאו מעידים עליו, ואף כי זה זמן כה רב איננו גרמני, חובה עליו לשלם בעד עוון הנחשב ישן ועם זאת עודנו כה חדש עד שרק אנו הגרמנים יודעים מהו.

נחמן ליסט :

בין אנטי־אימפריאליזם לאנטי־פאשיזם

פרקי זכרונות

כשהתעכבתי בפאריז בדרכי מן המזרח הקרוב למוסקבה, בחודש יולי 1933, פניתי אל ה"יאבקה" (מיפגש קונספירטיבי) כדי לקבל את "פתק־המסע" שלי. את ה"יאבקה" הזאת מצאתי בעומקה של חצר ברחוב לאנקרי, לא רחוק מכיכר הרפובליקה, מאחרי הקסקט של המשמר הרפובליקאי, בבית־מלאכה למוצרי־סריגה. לאחר שהצגתי את עצמי חזרתי למלוני ברחוב ווז'יראר, בכוונה גמורה ליהנות משיבתי בעיר־האורות, שרק עברתי בה בסתיו 1928.

הבאתי בחשבון שהייה של כמה שבועות, אך כעבור ימים אחדים קיבלתי הוראה להתייבב אצל הממונה על הסקציה הקולוניאלית במעונה של המפלגה הקומוניסטית הצרפתית, ברחוב לאפאיט, 120. מתוך שהורגלתי לעבודה בתנאים של מחתרת עמוקה, נדהמתי עד מאד: איך זה מזמינים איש־מפלגה קונספירטיבי, המצויד בתעודות מזויפות, למעונה הגלוי של המפלגה! הרי זה כאילו הכניסוהו ללוע הזאב! היה זה שיא הפחזות בעיני. דימיתי בנפשי שבכניסתי לבנין, או ביציאתי ממנו, יעצור אותי אחד מאנשי המשטרה הרבים־מספור, במדים או בלא־מדים, שבוודאי עינם פקוחה על מרכזה זה של המהפכה...

אבל פקודה היא פקודה. ייחסתי את הדבר לחוסר רגילות בעבודה קונספירטיבית, תופעה שכחה במפלגות הפועלות בארצות "הדמוקרטיות הרקובה", ובתוך כך זכרתי מה שאירע לזינוביאב כאשר בא בעילום־שם לגרמניה ב־1920 ומנהיגי "ספארטאקוס" של הזמן ההוא קידמו את פניו בתזמורת ובנאומי "ברוך־הבא" ברדתו מן הרכבת בברלין.

נשכתי אפוא בשרי בשיני ושמתי פעמי למעונה של המפלגה, אף כי את תעודותי המזויפות השארתי בידי ידיד אחד בעיר. הכל עבר בשלום. המשטרה, גם אם היתה מצויה במקום, כפי שציירתי לעצמי, לא שמה כלל לבה אלי. רק בכניסתי לבנין שאלני השוער מי אני. הדעתי שמחכים לי בשעה זו בסקציה הקולוניאלית והורשיתי לעלות שמה.

בסקציה קיבלה את פני ז'אן פ'רא החביבה, רעייתו של אנדרה פ'רא. שהיה בזמנו חבר הפוליטבورو. אחראי לעבודה הקולוניאלית, לשעבר בא־כוח המפלגה הקומו־ניסטית הצרפתית בקומינטרן, מי שהיה עורך ראשי של "יומאניטה". ז'אן שימשה בתפקיד כפול של מזכירה טכנית לסקציה הקולוניאלית וכן גם מקשרת עם חברי המפלגה הקומוניסטית מן המושבות העוברים את פאריז או ממלאים בה תפקידים.

הכוונה היתה רק להכירני פנים לצורך פגישה נוספת. נדברנו להיפגש למחרת היום בבית־קפה סמוך לביט־שומון. שם מצאתי צהובת־שער אחת שהוצגה לפני

בשם סוזאן. כפי שנתברר לי אחר־כך היתה זו מנאמנות הקומינטרן, רעיתו של ראזומוב, חבר הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית של הו.ס.ס. שהומת ביריה בימי סטאלין.¹ סוזאן הראתה לי מברק ממוסקבה שבו נאמר כי „אל־סורי” (שם־הפיסוי שלי ברגע זה) טעה ב„לאומנות ערבית ימנית”, אלא שאפשר לנצלו לצורך העבודה האנטי־קולוניאלית. נמסר לי גם כי לבקשת הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הצרפתית העמידני הקומינטרן לרשותו לשם העבודה הנ”ל. הואיל ודעתי האישית ומשאלותי לא באו בחשבון, אף לא בעיני־אני כ„מהפכן מקצועי”, לא נותר לי אלא להסכים. דיברנו בענייני העבודה, אך הדבר עדיין לא היה ברור. פגישתנו הראשונה עם סוזאן נסתיימה בבחירת שם בדוי לתקופת עבודתי בצרפת. ניתן לי הכינוי „ז'ורז'”.

הוספתי לגור במלוני ברחוב ז'וז'יראר ולהיועד עם סוזאן לפגישות, שתחילה היו נדירות ואחר־יכן תכפו הלכו, בבת־יִקפה שונים בכל רבעי פאריז. כתום שבועות אחדים הוטל עלי להכין לתעמלני המפלגה תיק על מלחמת ה„ריף”, שתהפוכותיה האחרונות עדיין היו מרעישות או את צרפת. משנסתיימה מלאכה זו הודיעוני כי הוטל עלי להפעיל את הליגה האנטי־אימפריאליסטית. ראיתי בכך כבוד לעצמי אך גם נחרדתי, שכן מרחוק נדמה היה לי כי המדובר בארגון חשוב מאד, העומד במגע הדוק עם אישים בולטים מאד בעולם המדעי, הספרותי והאמנותי, ארגון המפיל פחד על השלטונות ונתון להשגחתם הקפדנית.

רחוב שארל

ארגון־אימים זה, שהרבה דובר בו בשנים האחרונות לעשור השלישי של מאָתנו, ברגע זה, בסוף 1933, לא היה, לאמיתו של דבר, אלא שם ריק מתוכן, בצרפת כמו גם מחוצה לה. בונה־הפשי אחד זקן, „אח” רס־מעלה בלשכת־המזרח־הגדול, שהיו לו כמה בתים בפאריז, השכיר לליגה מעון רעוע בבנין קודר מן המאה ה־18, באחד הרבעים העתיקים ביותר של העיר, ברחוב שארל. כשהגעתי שמה היה המעון הזה תפוס בחלקו הגדול על־ידי ועד־העיר־פאריז של המפלגה הקומוניסטית. שם היה עלי לשבת בכל יום. שוב התעוררה שאלת הקונספירציה, שהומתקה במידת־מה בעקב נסיון השבועות שעברו בפאריז. אף־על־פִי־כן תמה הייתי איך אוכל אני, הזר, לעשות את העבודה הזאת לעיני כל, ומה־עוד בשכנות קרובה לוועד־המפלגה של פאריז־העיר?

הענין נראה לי הרפתקני ביותר, אך לא השמעתי הגה באזני האחראי לטקציה הקולוניאלית אף לא באזניה של סוזאן, שאָתה הייתי מוסיף להיפגש כמעט בכל יום. היא עצמה, גם אם היתה מרבה ב„אמצעי־הירות” בשעת פגישותיה בבת־יִקפה, מכל־מקום היו לה פגישות אינ־ספור עם אנשי הקומינטרן, הנציגים המרובים של המפלגות הקומוניסטיות מן הארצות הקולוניאליות, שעוברים היו במסעיהם את הבריה הצרפתית לאחר שנאלצו שירותי הקומינטרן לעזוב את ברלין. היא היתה קשורה מאד למשפחת תורו, שאצלם היתה מבקרת לעתים קרובות. חרץ

מזה עסקה גם בילדיה של אנה פאוקר, המנהיגה האומללה של המפלגה הקומוניסטית הרומנית, שהיתה אישיות חשובה בקומינטרן בתקופה ההיא. ילדיה של פאוקר נמצאו אז באותו פנסיון שבו היו ילדיו של מוריס תורו מזיווג קודם. תכופות היתה סוזאן הולכת לראותם.

לא נותר לי אלא לאחוז באמצעי־זהירות משלי. קבעתי את משרדי בריחוק ככל האפשר מן הכניסה וביני לבין המבקרים קבעתי את משרדו של חבר צרפתי. אותו חבר, אנריו, ער לתפקידו, קיבל ברצינות משימה זו של „מלאך־משמר“. ערב אחד בא להגיד לי שביקר אצלו טיפוס אחד חשוד והוא דרש ממני בתוקף שאעזוב את המקום במהירות. בפקודתו ובהזרכתו חמקתי החוצה בדרך מסדרונות חשוכים ובתים מטים ליפול. ביציאתי סימאוני אורות הרחוב, ואז הבחנתי שרגלי עומדות ממש מול קומיסריון־המשטרה של הרובע ה־3. ערב אחר שלח אותי אנריו להתחבא... בסניף־המפלגה. לא ידעתי כי התורן במקום הזה גם הוא היה זר, ואם גם נמצא בצרפת מזמן, והוא פלוני בשם ברנאר.

עכשיו אני משוכנע שהמעון הכפול של הליגה האנטי־אימפריאליסטית ושל ועד־המפלגה לעיר־פאריז לא היה נתון לשום פיקוח מצד המשטרה בתקופה המדוברת. כנגד זאת היו מצודים נערכים לעתים קרובות מאד בכיכר־הרפובליקה, שסמוכה היתה מאד לשם. לטוב־המזל היו השלטונות נוהגים כבוד באנשים העוברים על גלגלים. חברי גם השפילו להמציא לי תמיד מכונית נאה במקרים כאלה ולהקיפני משמר הגון. בזכות כך לא הטרידתני המשטרה מעולם משך שלש שנות פעילותי בליגה האנטי־אימפריאליסטית בפאריז. פעם אחת ויחידה חקרונני אנשי המשטרה, כאשר חזרתי לביתי לאחר שהתנדבתי לצבא הצרפתי לתקופת־המלחמה, ביום 30 באוגוסט 1939. ואז הייתי „בסדר“: צו שניתן יום קודם־לכן העניק זכות ישיבה וזהות לכל המתנדבים לצבא.

הליגה רודמת

אותה תקופה, בסוף 1933, כשהעתי לרחוב שארלו, מצאתי את הליגה האנטי־אימפריאליסטית הצרפתית שקועה בשינה עמוקה. בעקבות עלייתו של היטלר לשלטון בגרמניה בתחילת השנה כיונה המפלגה הקומוניסטית את דעתה ואת כוחותיה כנגד הסכנה הפאשיסטית, ומה־עוד שהאיום ההיטלראי היה מרדף את ברית־המועצות כצל־ביעותים.

עדיין רחוקים היינו מחוזה ריבנטרופ־מולוטוב. בתקופה ההיא לא יכול היה אותו חוזה לעלות על דמיונו של העולם הקומוניסטי. שמיאן לראות את הסתירות בין המדינות הרכושניות לבין עצמן והאמין אמונה איתנה שהעולם הרכושני, ובראשו המדינות הפאשיסטיות, מתכוון למלחמה נגד המדינה הסוציאליסטית היחידה. יש להודות כי מגעים־ומשאים בינלאומיים מוזרים פירנסו בעת ההיא את הגירסה הקומוניסטית ושיוו לה מידה של הגיון. צרפת ואנגליה מכינות היו, בעצה אחת עם איטליה הפאשיסטית, ברית מרובעת שתכלול את גרמניה ההיטלראית. אמת כי

פאריז ולונדון התכוונו בכך לשים מחסום לתאוות ההתפשטות של הרייך השלישי, אף גם נכון הוא שעוררו הדברים דאגה לא רק בברית־המועצות אלא גם בארצות „ההסכמה הקטנה” — פולין, רומניה, צ'כוסלובקיה ויוגוסלביה. ידוע כי אותו מגע־ומשא צריך היה להסתיים בסיפוחה של אוסטריה. לונדון ופאריז פתחו אז בשיחות חדשות עם רומא לחתימת חוזה משולש, גם זאת מתוך אותה כוונה של בלימת תאבוננו של היטלר. לרוע־המזל הביאו שיחות אלו גם למלחמת־חבש ולתביעותיה של איטליה לגבי תוניסיה וחוף־התכלת הצרפתי.

בהתאם לדוקטרינה הקומוניסטית, הגורסת את השקעת מירב הכוחות בתפקיד הראשון־במעלה של אותו רגע, ומאחר שהיו הדברים אמורים בהגנה על ס.ס.ס.ר., רופזה פעילותם של המפלגה ושל הארגונים הקרובים במאבק נגד הפאשיזם, בהגנת החירויות הדמוקרטיות והשלום, הנתונים בסכנה. המפלגה הקומוניסטית הצרפתית נטשה את הטקטיקה של שיסוי מעמד במעמד ואת הסיסמה „הסוציאלי־דמוקרטיה — אויב מס. 1 של מעמד־הפועלים”, שסייעו בשעתו לעליית הנאציזם לשלטון בגרמניה, ותחת זאת ביקשה להתקרב לא רק אל הסוציאלי־דמוקרטים אלא גם אל הדמוקרטים סתם, לרפובליקאים, ואפילו לחוגים ימניים שהם אנטי־גרמניים על־פי מסורת או מתוך הכרה.

דבר זה הצריך את גיוסם וניצולם של כל אישי המדע או האמנות, שנמצאו באיזה מובן שהוא בתחום השפעתם של המפלגה או ארגוניה. הליגה האנטי־אימפריאליסטית היתה הראשונה שסבלה מכך. אַנְרִי בארביס, שהיה ממקימיה, נקרא לקבל עליו את הנשיאות הממשית של „הוועד העולמי נגד הפאשיזם ולמען השלום”, שמשפנו היה בפאריז, ברחוב לאפאייט 240, יחד עם איש־המדע הגדול פול לאנוּוֹן. פ־אֶנְסִי ז'ורדן, ששמו היה מזודהה עם כל המסעים האנטי־קולוניאליים שנוהלו בצרפת מאז 1926, היה מעתה חבר פעיל בוועד הנ"ל. המשורר לואי אראגון, שהיה קודם־לכן מזכיר „הליגה הצרפתית נגד האימפריאליזם והדיכוי הלאומי”, נמצא מעתה בהסתדרות־הסופרים־המהפכנים, שפעילותה, כמו זו של יתר ארגוני המפלגה, כוונה כולה למאבק נגד הפאשיזם.

יתר על כן: הטקטיקה החדשה של התפיסות עם כל הכוחות שניתן לנצלם במאבק נגד ההיטלריזם ולמען הגנתה של ס.ס.ס.ר. חייבה את השתקת המאבק האנטי־קולוניאלי ובכמה מקרים אפילו את ההגנה על זכויותיה של צרפת מפני תביעות קולוניאליות. בפרט כגון אלו של איטליה הפאשיסטית, ומה־גם שבתוך הימין הצרפתי היו חוגים שנטעמים לאומיים התנגדו למדיניות של החוזה המרובע, שבו דובר בצמרת השלטון.

המשבר הקולוניאלי

עם זאת היו המושבות הצרפתיות שרויות או במצב של תסיסה מופלגת. בהודו־סין נמשך מאז 1932 המרד של ה„נא־האקה”, הקדמה למאורעות שלאחר הכיבוש היפאני, ומקץ 20 שנה, עתידים היו להציע את צרפת עד לתבוסה הטרגית בדיאן־

ביאן-פ'ו. מרד זה, שהיה פועל-יוצא מן ההתעוררות הלאומית במושבות רבות בעקב מלחמת-העולם הראשונה והמהפכה האוקטוברית, נתחזק בשל הרעב האכזרי שפגע בהודו-סין בראשית שנות ה-30. הידיעות על דיכוי של אותו מרד ועל היחס למורדים ולאוכלוסי אנאם עוררו התמרמרות בחוגים הליברליים והאינטלקטואליים של צרפת. שמאז-ומעולם היו רגישים מאד למאורעות מסוג זה.

במארוקו עדיין נמשכה מלחמת ה"ריף", שהחלה ב-1925 והסבה שורה של מפלות משפילות לחילותיה של צרפת. המרשאל ליאוטה, איש-הצבא הגדול והקולוניזטור המהולל, העלה חרס בידו. המרשל פטן, שבא על מקומו, מפעיל אמצעים נרחבים, מאלץ את מנהיג המרד, עבד אל-כרים, להיכנע, אבל גם הוא אינו מצליח לחסל את הלוחמים. המוצאים להם מחסה בהרי הריף ובמדבר ריף-דל-אורו הקרוב ומוסיפים להטריד את הכוחות הצרפתיים. פאריז נאלצת לשגר עוד חיל-משלוח בפיקודם של הגנרלים אירה, קאטרו וז'ירו. תוניסיה שרויה בתקופה זו בעיצומו של משבר בגפנים, שחיוק את התנועה הלאומית התוניסית עם שהחריף את הניגודים בין הכורמים בצרפת ובתוניסיה, שצרפתים הם כולם. מצב זה עודד את הרגשות האנטי-קולוניאליסטיים בצרפת בשכבות חברתיות שמטבע הדברים לא היו נוטות לכך. חביב בורגיבה, כיום נשיא הרפובליקה התוניסית העצמאית, ששנים אחדות קודם-לכן הקים את מפלגת הניאודסטור, שקמה מתוך פילוג ה"דסטור" הישן, ניצל כמיטב יכולתו את המשבר הפנימי הזה של הקולוניאליזם הצרפתי, בעוד אשר הנציג-הכללי הצרפתי בתוניסיה, פיירותון, קם לדכא בנמרץ את הפעילות הלאומנית.

אלזיריה המוסלמית, המפליאה עתה את העולם כולו בהתפרצות לאומית אדירת-כוח, חדורת רוח של גבורה והקרבה-עצמית, נשארה שקטה-ביחס בתקופה היא. לא היה כל רמז למאבקים הטרגיים המטביעים את הארץ בדם זה שבע שנים ויותר. הלאומנים האלזיריים של אותה תקופה היו בן-ג'לול, נציג הבורגנות האלזירית העירונית, פ'רחת עבאס, דובר חוגי המשפילים האלזיריים, השייך אל-עוקבי והשייך בן-בדיס, נציגי הפהונה המוסלמית המאורגנת באיגוד העולימא — וכל אלה דגלו אז בנאמנות גמורה לצרפת ותביעותיהם הלאומיות הצטמצמו בדרישה להענקת לאומיות צרפתית לכל האלזיראים, תוך כדי כיבוד מעמדם הדתי המיוחד. העולימא היו מוסיפים לכך במורך-לב את הדרישה לתוראת השפה הערבית, בעוד אשר המשכילים האלזיריים, חניכי בתי-הספר הצרפתיים וספוגי התרבות הצרפתית, כותבים היו בכתב-העת שלהם, "קול הענווים", כדברים הבאים:

באלזיריה הערבית גוועת
 הערבית מתה, צרפתית גדבר.
 על אדמת אלזיריה זאת
 לא תהיה לערבית תקומה.
 הצרפתית מעדנות פוסעת
 כאופנה האירופית.²

אחדים מן האינטלקטואלים האלה, שהטיפו או להפקיר את הערבית, עומדים עתה בראש הלוחמים האלה עזי־הנפש לעצמאותה של אלז'יריה. פרוחה עבאס עצמו, ראש הממשלה הראשונה של אלז'יריה בגולה, היה בראשית שנות ה־30 מחברו של „המניפסט האלז'ירי” ומנהיג התנועה שהתקראה בשם זה. בכתב־העת שלו, „ההגנה” (La défense) אפשר היה לקרוא, בתאריך 12 באוקטובר 1934, את השורות הבאות:

„אלז'יריה היא צרפתית. כך היא, בעיקרו של דבר זה מאה שנה. אם רצוננו להשקיף בביטחה על עתידה, כלומר — על עתידנו שלנו, הרי עליה להיות כך בפועל־ממש. והיא תהיה כך משעה שיהיו ששה מיליוני האלז'ירים, שיקבלו חינוך חברתי וישפרו את מצבם הכלכלי, חשים עצמם סולידאריים עם הצרפתים של אלז'יריה ועם המטרופולין. סולידאריות זו היא שהיתה האידיאל החברתי שלנו. אחר לא יהיה לנו על פניו.”³

הלאומנים האלז'ירים מצויים היו אותה תקופה בצרפת בתוך ההמון הגדול של פועלים צפון־אפריקאים, שבאו, או הובאו, למטרופולין ככוח־עבודה. שם קנו להם הכרה לאומית ומעמדית בעת־ובעונה־אחת, וב־1926 כבר יסדו ארגון חזק בשם „כוכב צפון־אפריקה”. מיסד ה„כוכב” הזה, מסאלי חג', ועוד ממנהיגי הארגון הזה, כמו גם רוב המנהיגים הצבאיים והמדיניים הנוכחיים של המרד האלז'ירי, באו משורות הקמלים־לשעבר של הצבא הצרפתי. אבל בתקופה שאנו מדברים בה היתה השפעתו של „כוכב צפון־אפריקה” מצטמצמת בתחומיה של צרפת לבדה. באלז'יריה גופה כמעט לא היה קיים. עם זאת היה בו כדי לספק שטח רחב של סיוע ותימרון לעבודה האנטי־קולוניאלית בצרפת. ואולם אותה שנת 1933 היה „כוכב צפון־אפריקה” מסוכסך מאד עם המפלגה הקומוניסטית הצרפתית, ומתוך כך — גם עם הליגה האנטי־אימפריאליסטית. כאן נוסף רק שבצרפת גופה היה המשבר הכלכלי העולמי של 1929, שפסח עליה בתחילה, עומד עתה (ב־1933) בעיצומו, ונתלווה אליו משבר חמור של הפיראנק, שערורית סטאוויסקי,⁴ שפרצה באמצע 1933, החישה את עלייתו של הפאשיזם הצרפתי, שהגיעה לשיאה בהסתערותם של אנשי „צלב־האש” של הקולונל דה־לה־רוק על בית־הנבחרים ב־6 בפברואר 1934.

הליגה מתעוררת

חרף התנאים המתוארים למעלה, שנוחים היו למדי לפעילות אנטי־קולוניאלית, היתה הליגה האנטי־אימפריאליסטית הצרפתית משותקת לגמרי כאשר הופקדתי עליה בסוף 1933. הנהלתה התפורה, פעיליה נבלעו במאבק האנטי־אימפריאליסטי. הסקציות של הליגה בצרפת גופה התפוררו מחמת אפס־מעשה, או בקבוצות המקומיות של התנועה האנטי־פאשיסטית. גם לא היה קשר אל הוועד־הפועל העולמי של התנועה האנטי־אימפריאליסטית. אותו ועד גם לא כלל בעצם אלא איש אחד בלבד, בריג'מן, דיפלומט אנגלי לשעבר, שעמד לבדו על משמרתו אי־שם באיזו פרובינציה אנגלית.

ב„סקציה הקולוניאלית“ של המפלגה מסרו לי כמה שמות של חברים שהשתתפו בפעילות הליגה בעת גדולתה: אַנְרִי אַנְרִי, וולטר ראדי, וכמובן, שמו של האיש שהיה מסמל את הליגה האנטי־אימפריאליסטית בצרפת, פֶּראַנְסִיס ז'ורדן. בעזרתם נתחדש עד־מהרה הקשר אל עוד כמה מאנשי הליגה שלא היו חברי־המפלגה: בנאי אחד מבלוזיל, בארבי, טיפוס נהדר של אנארכו־סינדיקליסט מן התקופה הגיבורית של ראשית המאה, שממש יצא במישרים מתוך ספריו של אַנְרִי פּוֹלאִי. עדיין שמור עמי זכרון של אותן שעות נעימות שפילינו יחד בימי־א' מסוימים אחר־הצהריים במסעדה של הקואופרטיב „לה בלווילואֶז“⁵ באווירה שהיה בה כדי להזכיר את ימי ה„קומונה“, על „כוסית“ או על „חצי בירה“. דיומיי, קצין־צי לשעבר, פֶּרַחַת, תוניסאי מצרפת; רומאנוג'אטו, מאלגאשי שקט שדר בפאריז, נשוי לצרפתייה; טאו, בנו של מנדארין אנאמי, נשוי עם פליטה צעירה, יהודיה־גרמניה בת רב — אלה היוו את ההנהלה הראשונה של הליגה האנטי־קומוניסטית הצרפתית בראשית 1934. לאחר זמן הצטרפו להנהלה הזאת המורה ליאו ואנר, שהיתה פעילה מאד בליגה משך תקופה מסוימת, בטרם תוציא אותה המפלגה מן הליגה (היא הוזמנה למסע ממושך בגלילות המוסלמיים של ה־S.O.S. ולבסוף נתמנתה מזכירת ועד־הנשים־העולמי נגד הפֶּאִישִׁיזִם ולמען השלום); בעלה של ליאו ואנר, מהנדס שתקני למדי; בעל הבית שבו שכנה הליגה, פלוני המכונה פֶּרִישֶׁדִיוֹמוֹן — קולונל בדימוס שגורש ממארוקו, שלימים נעשה אחד מגיבוריה וקדושיה הגדולים ביותר של תנועת־המרי הצרפתית; עורך־הדין אנטואן חג', ממוצא מארוני וצרפתי ברוחו ובתרבותו, מגן אמיץ־לב על האנטי־אימפריאליסטים והקולוניאליסטים במושבות, בכללם המנהיג הנוכחי של המפלגה הקומוניסטית הסורית, אביר הקומוניזם הערבי — ח'אלד בקדאש. אנטואן חג', שאתו התיידדתי עד מאד, מילא אחרי־כן תפקיד ראשון־במעלה בתנועה האנטי־פאשיסטית בקרב עורכי־הדין עמיתיו. הוא היה פופולרי מאד אצל יוצאי צפון־אפריקה בצרפת, ששימש להם סניגור מסור. אנטואן חג' היה מבני־הערוכה הראשונים שהוצאו להורג על־ידי הנאצים במזרז ואלריאן, על־יד פאריז.

היו עוד שסייעו לליגה בתמידות פחות או יותר, בתוכם יש למנות את המנהיג הנודע של ה־S.O.S., ט. — ראקאמוֹן, עמיתיו אַנְרִי רֵיינֹו וְחַנְאָף; הפרופיסור מרסל כהן; סגן־הפרפקט לשעבר, אנדרה ריבאר, ואחרים. אלה היו משתתפים בפגישות אינפורמטיביות ובאסיפות פומביות שאירגנה הליגה. אבל עמוד־התווך האמיתי של ארגון זה היה אותו איש־חיל, וולטר ראדי, בן לאב איטלקי ולאם מסאבויה, שניהם מכניסי־אורחים חביבים מאד שהיו מקבלים אותי ואת אשתי בסופי־שבוע בצל קורתם בחווילה הצנועה, „לה תיבאִיד“, בפאליזו. ראדי־האב, אנרכיסט מאז סוף־המאה שעברה, שגורש מאיטליה מולדתו בתחילת המאה הזאת, אחד ממיסדיה של המפלגה הקומוניסטית הצרפתית, אב לשני בנים שנולדו בצרפת לאם צרפתייה. חי חיים בלתי־חוקיים כביכול, לאחר שהוצאו נגדו פקדות־גירוש רבות־מספור, ורק זמן קצר לפני מותו הוסדר סוף־סוף מעמדו המשפטי. בתחילת מלחמת־העולם

השניה, לאחר התקפתה של איטליה על צרפת, נאסר אבא ראדי כאיטלקי ונשלח למחנה־ריכוז.

בנו וולטר היה ממיסדי „הנוער הקומוניסטי” בצרפת. הוא לא הסתפק בכך שהקדיש את זמנו הפנוי לליגה; הוא השתתף בכיסוי הוצאותיה וביצע את עבודות השיכפול שלה. הוא היה יעיל מאד בתפקיד זה, שאותו ביצע במסירות מרובה. אף כי בשיחה היה מגמגם כלשהו, לא היה מום זה ניכר בו כלל כשהיה נושא דברו באסיפותיה ושיבותיה של הליגה. סופו שנספה במסיבות טראגיות (התאבדות או תאונה) ב־1954.

אנריו, פועל מתכת, קיבל עליו את כל המשימות המעשיות של הליגה. הוא דאג לתורנות ולשמירה בכניסה למשרדי הליגה. ככל הזכור לי, לא נעדר אפילו יום אחד. היתה בו הכרה אנטי־אימפריאליסטית לוחטת, מפליאה ממש בפועל זה שבא מהרי־אוברן.

מפליאה לא־פחות היתה נאמנותו הגדולה של פ־ראנסיס ז'ורדן לליגה האנטי־אימפריאליסטית. אמן דגול זה, פרופיסור מכובד במדרשה הבינלאומית הגבוהה לארדיכלות מודרנית, בן־סמך שאין עליו עוררים בשטח האמנויות, הארדיכלות והקישוט הפנימי, אי־שרעים שופע־הומור, לא חיסר מעולם שום ישיבה פחותה ביותר של הליגה, שום אסיפה ושום ועידה, ובכל אלו היה מקבל עליו תדיר את הנשיאות. בצאתו משם הולך היה לעתים קרובות אתנו להתישב אל דלפקה של מסבאה דלה בקרן־רחוב על־מנת להריק כוסית ולהתלוצץ כאחד מן החבורה. בדומה לנו כך גם הוא לא היה מוכן להקריב את „הליגה” למען תועד־העולמי־נגד הפ־אישיום, שגם אליו היה מוסיף. הוא גם לא קיבל את השיטות הסטאליניות במאבק נגד המפקקים בקו הכללי של המפלגה והמסתייגים ממנו. שני הנושאים האלה היו כמעט עיקר עניינן של שיחותינו כשהייתי בא אליו, לדירתו היפה והשקטה בקומה הרביעית של הבנין המצופה חרסינה לבנה ברחוב ואון 26 במאונפנס, שהיה מתבלט בעליצות מתוך אפרורית הבתים הישנים שמסביבו.

פ־ראנסיס ז'ורדן היה מקבל שם את פני גם לאחר שפורקה הליגה ואני הוצאתי מן המפלגה. מבקש היה לעזרני במצב הכאוב שבו נמצאתי אז. הוא המליץ עלי בפני אישים שונים כדי שישגו לי תעודות־זיהוי וכרטיס־עבודה. לא אשמתו היתה זאת שלא הצלחתי בכך. זכור לי, למשל, הסינטור סלייה, שהיה אז מנהל ה. ל. מ. (רשות השיכון העממי) ליד הפרפקטורה של הסינה, שאמר לי כי קל לו יותר לתת לי דירה מאשר תעודת־זיהוי, וזאת אף כי הודות לתפקידו ולמעמדו הפרלמנטרי היו לו מהלכים דיו־הותר בפרפקטורה של המשטרה.

נעם לי לחלוק כאן את הכבוד הראוי לזכרו של האדם הזה היוצא מגדר הרגיל, פ־ראנסיס ז'ורדן, הבורגני הזה המסור כל־כך לצדק ולעניינם של הנדכאים, האמן הזה הרגיש ואנין־הדעת שירד לזירה להגן עליהם. סבל עמוק גרמו לו המשפטים הגדולים במוסקבה, ובשנינותו היה מתלוצץ ואומר: „כולנו הרי אנו פ־אשיסטים בבלי דעת” (בכך רמוז להודאות המדהימות של „טרוצקיסטים” ו„בוכאריניסטים”).

אך הוא נשאר נאמן ומסור לעבודה שהוא עושה. מדעתו היטב כי פועל הוא בפקודתה של המפלגה. הוא היה מתרץ ומצדיק את אורח־פעולתו באמרו כי למרות הכל אין בשום מקום אחר לרחמים מסורים, חסרי־פניות ונלהבים כל־כך כמו במפלגה הקומוניסטית.

הליגה בפעולה

כיון שהורכב הוועד של הליגה, התקשינו מאוד לבוא במגע עם קיבוצי בני־המושבות בצרפת. בעיקר עם יוצאי צפון־אפריקה וקודם־כל עם האלז'יראים אנשי „כוכב צפון־אפריקה“. לעומת זאת קל היה ליצור את הקשר אל אנשי־בריתה של הליגה בסנגאל. דאהומיי ובייחוד במדגסקר, שבלי־חסך משגרים היו את תלונותיהם וקובלנותיהם למשרדנו שברחוב שארל. המדובר היה באנשי־קשר יחידים במקומות שונים שבאותה מושבה, לפעמים אפילו באותה עיר, שלא הכירו זה את זה ואשר פעילותם התבטאה בכך שהיו מוסרים לליגה על העוולות שחזו בהן. לא אופתע אם יתברר כי אחדים מאנשי־הקשר האלה של הליגה משנות 6—1933 תפסו אחרי־כן עמדות של מנהיגות בארצותיהם, המשוחררות עתה.

הקשיים שבהם נתקלה הליגה נבעו מרגשי הרתיעה, ואפילו המרירות, שטיפחו בני־המושבות בפאריז כלפי המפלגה, בהסתמך על נסיונותיהם לשעבר. הם האשימו את הליגה שהיא מכשיר בידי המפלגה הקומוניסטית ורצונה לנצל את בני־המושבות ובעיותיהם לטובת המפלגה הזאת, למשוך אליה חברים. הם גם טפלו עליה את אשמת הפקרתן של המושבות לצורך המאבק האנטי־פאשיסטי וחסדו בה שרצונה לנצל גם את בני־המושבות למאבק זה. יותר מכל היה „כוכב צפון־אפריקה“ מתלונן על הנסיונות שנעשו לגזול ממנו את חבריו ולמשכם אל שורות הסקציה האלז'ירית של המפלגה הקומוניסטית הצרפתית והאיגודים המקצועיים של ס.ז.ט.⁹

המסיבות סיעו לליגה להתגבר על הרתיעה, ואפילו על האיבה, של קיבוצי צפון־האפריקאים. ה„כוכב“, שפוזר בפקודת השלטונות ב־1929 והתארגן מחדש כעבור זמן־מה בשם „הכוכב המפואר של צפון־אפריקה“, שוב נאסר ב־1934. מנהיגיו — מסאלי חג', עימאש עמאר ובלקסס ראג'ף — נאסרו ונדונו על שהקימו מחדש ארגון שפָּרַק ועל „הסתת אנשי צבא לא־ציוות“. אסיפות־המחאה שאורגנו על־ידי צפון־אפריקאים נאסרו שיטתית ובני־המושבות שבאו להשתתף בהם נאסרו בהמוניהם. בתוך כך פגעו אמצעי הדיכוי גם בחברי ה„ניאר־דטור“, שמנהיגו, חביב בורגיבה, נאסר.

הנה כך פתחה הליגה במסע־מחאה נגד הדיכוי הזה ואירגנה מסיבות־אינפורמציה ואסיפות פומביות. בעקבות פעולה זו לא די שנוצר מגע עם „כוכב צפון־אפריקה“ אלא שגם התפתח שיתוף־פעולה מתהדק והולך בינו לבין הליגה, שיתוף שהקיף אחרי־כן גם את קבוצת ה„ניאר־דטור“ של פאריז ואת נציגי האסתקלאל המאור־קאי. יש להוסיף גם שבין קבוצות אלו של אלז'יראים, תוניסאים ומרוקאים בפאריז

לא שררה רוח של חיבה והבנה הדדית. ה"כוכב" התימר ליצג את כל צפון־האפריקאים, בהישען על הוותק שלו, ואילו התוניסאים והמרוקאים, שרובם היו סטודנטים ומשכילים, הסתייגו מן הארגון הפלבאי הזה ובייחוד ממנהיגיו. דבר זה נראה היה בעליל בפגישות המשותפות שנתקיימו בליגה, שבהן היה ה"כוכב" מיוצג על־ידי נהג־מונית ורוכל־רחוב, ב־בזמן שה"ניאר־דסתור" היה משגר אליהן את האיש המשמש כיום מנהל הבנק־של־תוניסיה, הדי גוויירה, עוזרו הקרוב של בורגיבה, שהיה בזמנו סטודנט־למשפטים בפאריז, ואת ב־סלימאן, כיום רופא ומנהיג תנועת־השלום בתוניסיה. האסתקלאל המארוקאי — שהוציא בפאריז כתב־עת בשם "מגרב" בניהולו של רובר לונגה, נינו של קארל מרקס, בנו של ז'ן לונגה, מנהיג סוציאליסטי ידוע — היה משגר לפגישות אלו, ואם גם לעתים רחוקות, עורך־דין אחד מקרובי־משפחתו של עלאל אל־פ־אסי, מנהיגו הגדול והגולה של האסתקלאל, כיום מגדולי הממלכה במארוקו ויועצו האינטימי של המלך חסן.

בזכות הפעולה הזאת הצליחה הליגה גם להתגבר על הרתיעה מצד אישים אנטי־אימפריאליסטיים לא־קומוניסטיים, ששיתפו אתה פעולה לשעבר ואחרי־כן התרחקו ממנה בהאשימם אותה לא רק בכך שהיא מכשיר בידי המפלגה הקומוניסטית אלא שגם דרכי פעולתה מזיקות לצרפת ולמושבותיה כאחת. על אלה נמנו פרופ' פליסאן שאֵלה, שהיה מיומיה של הליגה בצרפת ושל התנועה האנטי־אימפריא־ליסטית העולמית, המנהיגים הסוציאליסטיים ז'ן לונגה (שכבר נזכר למעלה) ומאירוס מוטה, ששימש מיניסטר כמה וכמה פעמים, מאדלן פאו, אנדרה גֶרֶן, מחבר ספר מצוין על הפ־אשיזם וההון הגדול, ועוד.

הפגישות הראשונות עם האישים הנ"ל עברו באווירה של חשדנות מרובה, שמעט־מעט פינתה מקומה לשיתוף־פעולה זהיר. התוצאה העיקרית משיתוף־הפעולה הזו היתה עצרת גדולה שנערכה באולם "מיטיואליטה" בפאריז בחודש אוקטובר 1934 על־ידי הליגה האנטי־אימפריאליסטית, למחאה נגד פירוק "הכוכב המפואר של צפון־אפריקה" ובדרישה לשחרר את מנהיגיו האסורים של אותו ארגון. נואמים מטעם המפלגות הקומוניסטיות, הסוציאליסטית (ס.פ.א.א.), הרדיקל־סוציאליסטית (קאמי פֶּלְטָאן), הס.ג.ט., האיחוד הנפתי של האיגודים המקצועיים של מחוז הסינה, הליגה־למען־זכויות־האדם, "העזרה האדומה" הצרפתית והוועד־העולמי־נגד־הפ־אשיזם הביעו את הצטרפותם לפעולתה זו של הליגה ואת תמיכתם בה. הרבה אסיפות־עם גדולות פחות ומסע־עתונות פעיל באו בעקבות העצרת הזאת, ובסופו של דבר נאלץ בית־הדין־לערעורים לבטל את צו הפירוק שהוצא נגד "הכוכב המפואר של צפון־אפריקה" וזיפה את מנהיגיו.

היה זה נצחון גדול לליגה, שהקנה לה את שיתוף־הפעולה מצד קבוצות בני־המושבות והאישים האנטי־קולוניאליסטיים הלא־קומוניסטיים מן המטרופולין. לצורך זה קיימה הליגה האנטי־אימפריאליסטית מושב אנטי־אימפריאליסטי, כמין ועידה בין־קולוניאלית, שבה נסקר המצב במושבות. הליגה הכינה גם פעולה נגד מלחמתם הקולוניאלית של האיטלקים בחבש, אבל לפי החלטתה של המפלגה

הופקעה ממנה פעולה זו ונמסרה לוועד-העולמי-נגד-הפאשיזם-ולמען-השלום, שלרשותו עמדו אמצעים גדולים למדי לניהול פעולה זו, אשר ממילא לא הוכתרה, כידוע, בהצלחה מרובה. הליגה האנטי-אימפריאליסטית הוצרכה להסתפק באסיפות רובע שאורגנו בשביל בנייה-מושבות ובהוצאת עלון שהיה מסביר את סיבותיה ומטרותיה של מלחמה זו.

לעומת זאת הצליחה הליגה לפתח פעולה נרחבת למען שיחרור מנהיגו של ה"ניאר-דס-תור", חביב בורגיבה, נשיאה הנוכחי של הרפובליקה התוניסית. ליברלים וסוצי-יאליסטים צרפתים מתוניסיה נמשכו לפעולה זו הודות לניגוד שנתגלע בעקבות משבר הגפנים בין הכורמים הצרפתים שבמטרופולין לבין אלה שבמושבה. עורך-הדין ויאלי-דיראן, מנהיג סוציאליסטי ונשיא לשכת-עורכי-הדין בתוניס, השתתף בכבוד-רובעצמו בפעולה זו, שהוכתרה בהצלחה: חביב בורגיבה שוחרר. זכורה לי אישיות חשובה זו, המנהיג העממי הנערץ, שאו היה יושב בשפל-רוח בירפתיה של במת העצרת הגדולה שאורגנה על-ידי הליגה האנטי-אימפריאליסטית באולם בזלייה, המקום הנרחב ביותר לאסיפות-עם בפאריז בימים ההם, כדי לחוג את שיחרורו.

נשפים וויפוחים

ואולם החשדנות והתוכחות לא פסקו. הליגה מבקשת היתה להשפיע על בני-המושבות בכיוון אנטי-פאשיסטי, ואילו הללו רוצים היו לקדם את תביעותיהם הקולוניאליות. קרה אפילו שפרצו סיכסוכים בענין זה. זכורה לי הפגנה אחת של "החזית העממית" שבה השתתפו סוציאליסטים ורדיקל-סוציאליסטים לצדם של קומוניסטים. בני צפון-אפריקה באו בהמונם ונתקבלו בתשואות חמות על-ידי הקהל. הם נשאו כרזות בלשון "הלאה הפאשיזם!" אבל כשעברו ממש ליד הבמה ה"רשמית" השמיעו את הקריאות "שחררו את אלז'יריה!", "שחררו את תוניסיה!", "שחררו את מארוקו!" — למרבה מבוכתם של האישים שעל הבמה ובניגוד למה שהוסכם בליגה עם "הכוכב של צפון-אפריקה".

בתוך שאר פעולותיה הבולטות של הליגה יש להזכיר את זו שנוהלה מסביב לשיגורה של ועדת-החקירה להדור-סין. בכך בעצם החלה פעולתה של הליגה ב-1933, והיא שסייעה במידה ניכרת להתעוררותה. הגב' אנדרה ויאוליס, אשת מיסדו של היוזמן הפאריזאי השמאלי "לאָוור" (שעבר לידיהם של משתפי-פעולה בימי הכיבוש הנאצי), היא עצמה עתונאית גדולה, שהשתייכה לוועדת-החקירה, פירסמה אך לא מכבר את הדו"ח שלה בספר עוצר-נשימה. הליגה אירגנה נשף לכבוד המאורע הזה באולמות המסעדה הקואופרטיבית, המשפחה החדשה", בבול-וואר-בומארשה בפאריז. הנשף הזה משך אליו רבים מחוגים שונים, שכן גב' ויאוליס היתה פופולרית ומכובדת מאד לא רק בחוגי השמאל, בתוך מברכיה היה גם עתונאי אחד צעיר מאנשי "לאָוור", ז'ן נושא. הוא הצחיק את כל המסובים כשהוציא את הספר מכיסו ואמר: "לא היה לי פנאי לקרוא אותו, דיפדפתי בו

ברכבת התחתית בדרכי הנה, ויכול אני לומר שזהו ספר נהדר". ז'ן נושר היה אז איש השמאל. כיום הוא גוליסט. "הכבשה השחורה" של השמאל, הרוגו עליו בשל שידוריו בשירות־השידור־הטלביזיה הצרפתי.

ועוד יש להזכיר את "עתון העמים המדופאים" שהוציאה הליגה. ירחון זה היה מפרסם דו"חות שנתקבלו מן המושבות ומאמרים מוקדשים לשאלות־השעה הקולונ־יאליות. בתוך הפתבים הפעילים ביותר של הליגה היו האוטונומיסטים הבריטוניים מן הארגון "ברזה טאו", כמו גם אוטונומיסטים אלזאסיים. שניהנו אז מתמיכה קומוניסטית. לאחר זמן התברר שבקרב האלזאסים היו נאצים מרובים.

פעולתה של הליגה התבטאה גם באירגון של "סעודות התרועעות". שם למדנו לאכול אורז בקני־חורן במסעדות אנאמיות וסיניות וקוסקוס במסעדות אלזיריות. אכן, היה ציבור גדול של סינים בפאריז, אבל הם לא התערבו בפעילותה של הליגה. אף כי ארצם מילאה תפקיד ראשון־במעלה בארגון התנועה העולמית נגד האימפריאליזם והדיכוי הקולוניאלי. הסינים היו מתכנסים בקביעות. לעתים קרובות הזמינו אותי לאסיפותיהם כנציג הליגה וכמה פעמים עניתי להם. הייתי מתקבל שם בחיוכים רחבים ובאדיבות סינית לאמיתה. היו מרבים שם לשיר משירי הגלילות השונים של סין, כך הוסבר לי, אבל באוני היו כל אלה כמנגינה אחת. היו מתרגמים לי את דברי השירים, אך לא נמסר לי על מה נסבו הוויכוחים בין הנוכחים. על שאלותי היו משיבים לי בחיוכים רחבים. לעתים קרובות מעלה אני עכשיו בזכרוני את החיוכים האלה כשאני עוקב אחרי תהפוכות היחסים בין סין וברית־המועצות.

מחץ לפגישות האלו היה אז בפאריז גם מנגנון מיוחד שדאג להוצאתו ולהפצתו של עתון יומי בלשון הסינית. מנגנון זה היה קשור במישרים אל שירותי הקומינטרן. כמו כן היה ארגון של בני־האיים־האנטיליים — יוצאי מארטיניק וגואדלופ — שמושב היה במשרדי הליגה אלא שלא לקח חלק בפעילותה. אף שהיה הארגון מנוהל בידי קומוניסטים, הנה היו מנהיגיו, בער־ענק בשם ז'וליאן והמשכיל סטיפאן רוסי, מאשימים את הליגה בבגידה כמעט. האנטילאים, שעמדו במגע הדוק עם הצבעונים, רובם ימאים, שהיה להם ארגון בינלאומי משלהם, נתנו ביטוי למורת־הרוח של מנהיגי הארגון הזה (שגם הם היו קומוניסטים) בשל הפקרת התנועה האנטי־אימפריאליסטית שאליה השתייכו.⁶

מורת־רוח זו קיימת היתה גם בליגה עצמה. קצת מתוך "פטריוטיות צרת־אפק" וקצת מתוך הכרה. בליגה, השרויה בדחקות, היו אנשים מתקנאים בגדולתו של הוועד־העולמי־נגד־הפאשיזם. היתה גם הרגשה כי עול הוא להוריד את המאבק האנטי־אימפריאליסטי לדרגת נספח רפה למאבק האנטי־פאשיסטי. מנהיגי הוועד העולמי, ובראשם ז'וליבה (רומני גבה־קומה, עלם יפה־תואר שנמלט לארצות־הברית בימי המלחמה ושם לקח לו לאשה אחת מבנות משפחת רוקפלר), נהגו עם נציגי הליגה כמו עם קרובים עניים — ודבר זה חחרף את הרוגז בקרב פעילי הליגה. אפיינית לרוגזה זו היא הפרשה הבאה, שנשמרה בזכרוני. באחד הימים

השתתפנו, וולטר ואנכי, באסיפה של הוועד העולמי. היה הדבר בימי מלחמת־חבש. מנהיג קומוניסטי אנגלי שחזר אז ממוסקבה הביא עמו את ההדים האחרונים מן הקומינטרן. בלי־חסך היה חוזר ואומר: Peace, Peace. בצרפתית יש למלה זו צילצול אחר לגמרי, וחברי שחזר על מלה זו במובנה הצרפתי הביע בכך את מרידתו של אחד מפעילי הליגה האנטי־אימפריאליסטית כלפי הוועד העולמי הזה.

סטיה הצדה

מורת־רוח זו, שבה היינו נתקלים בליגה גם מצד קבוצות אחרות של בני־המושבות, כמו שכבר הוזכר למעלה, שימשה לעתים קרובות נושא לשיחה ב„סקציה הקולוניאלית“ של המפלגה ובפגישות עם סוזאן. מחוץ לאגדרה פרא (שאותו רגע דווקא נבאש ריחו משום־מה), שדומה היה כי נדחק לפעול בקרן־זווית זו, לא היה שום חבר אחר של הפוליטבירו מתעניין בסקציה הנל. פעם או פעמיים הופיע מרסל זייטון, יורשה־העצר של מוריס תורו אותה תקופה, לשעה קלה בישיבות הליגה בלי להתערב בדיון. מחוץ לאגדרה חוץ פרא השתייכו לסקציה הזאת גם צעירה גרמנית אחת, בתו של קולונל פרוסי, הנרייטה, לשעבר מזכירה לקומוניסטית הגרמנית המהוללת קלארה צטקין, ידידה של רוזה לוקסמבורג, ליבקנסט האב והבן, וכן גם של לנין. בתקופה ההיא היתה הנרייטה נשואה לצרפתי, לדיק, האחראי לקשר אל קבוצות קומוניסטיות של זרים היושבים בצרפת. „הנוער הקומוניסטי“ היה מיוצג בליגה על־ידי בת־חיל אחת שחרחרת וצעירה שלא היתה אלא זו העתידה להיעשות קדושתה וגיבורתה של תנועת־המרי הצרפתית — דניאל קאזאנובה, אשר על שמה נתקראו רחובות וכיכרות בפאריז ובערים אחרות של צרפת. דניאל קאזאנובה היתה אשתו של לוראן קאזאנובה, שעלה לפסגת המפלגה הקומוניסטית אחרי המלחמה והודח ממנה לאחר פולמוס סוער ב־1960. בתקופת הליגה היה לוראן חבר־מפלגה אלמוני וסביל. בסקציה היו אומרים עליו שהוא מעכב את פעילותה של אשתו, שהיתה שופעת מרץ ומסירות.

הכוונה היתה שניציגי הארגונים הקומוניסטיים במושבות הצרפתיות ישתתפו בפעולותיה של הסקציה, אבל ארגונים אלה לא היו קיימים למעשה אלא על גבי הנייר. מזמן לזמן עובר היה בפאריז אחד מחבריהם הפעילים. ד"ר ואלנסקי איש בן־תרבות וחביב מאד, תושב פאריז, היה מיצג את תוניסיה, ואחד מפעילי האיגוד המקצועי בפאריז. פאקס היה מדבר בשמה של אלזיריה. מזכיר־המפלגה היחיד שהיה בא לפעמים באורח רשמי לפגישות הסקציה כמו גם לפגישותיה של הליגה היה עלי יאסא ממארוקו, בשעה שלא היה יושב בבית־הסוהר. אשתו, צרפתייה בשם פיליבר, נמנתה גם היא על פעילות הליגה.

סיערוב

אותה תקופה היו בפאריז שני נציגים של המפלגה הקומוניסטית הפלשתינאית שנטלו להם את הזכות לדבר גם בשם המפלגה הקומוניסטית של סוריה והלבנון:

סעאדי ומארא. הם היו מוציאים כתב־עת ערבי שנועד במידה שווה לעיראק ולמצרים אך השתמשו מכל מגע עם הסקציה הקולוניאלית ועם הליגה, קצת מטעמים קונספירטיביים ובעיקר בגלל החשדנות שטיפחו כלפי וכלפי הקומוניסטים הצרפתים כתוצאה מדוקטרינת הסיערוב (ערביזציה), שזה שנים אחדות נודע לה מקום־כבוד בקומינטרן.

פרשה זו אולי איננה כאן ממין הענין, אך יכולה היא להקל על הבנת היחסים והבנת כמה מאורעות מן העבר וההווה בשטח הקולוניאלי, בעיקר בעולם הערבי. החשדנות הדוקטרינה לידתן היתה בארץ־ישראל, מקום שהיה הקומינטרן תולה בקומוניסטים היהודים, שבהם חשד ברגשות פרו־ציוניים, את אשמת חולשתו המספרית של היסוד הערבי במפלגה. חוץ מזה גם חשודים היו הללו שרצונם להשתלט על התנועה הקומוניסטית בארצות הערביות מחוץ לארץ־ישראל. החשדות היו נטולי־יסוד, אבל אמת היא שההרכב היהודי הטהור־כמעט של המפלגה הקומוניסטית בארץ־ישראל לא היה בו כדי לסייע לכניסתם של יסודות ערביים למפלגה זו, בשים לב לריב היהודי־הערבי שלא פסק בארץ־ישראל. תחת שיילחם בניגוד הזה, לפחות בשורות המפלגה, כמצווה על־פי הדוקטרינה הקומוניסטית, היה הקומינטרן מחזק את הניגוד בהפיצו בקרב הערבים יחס של חשדנות „קומר־ניסטית”־כביכול כלפי חבריהם היהודים. הוא צייה על סיערוב מגבוה על־ידי סילוק היהודים מהנהלת המפלגה, גם יצר לו דוקטרינה שעל־פיה תפקידם של הקומוניסטים היהודים לשמש עוזרים לחבריהם הערבים.¹⁰ סעאדי ומארא החזיקו בדוקטרינה זו ומבקשים היו לתת לה תוקף ביתר המפלגות הקומוניסטיות של הארצות הערביות, וחשדנותם כלפי היהודים „הנתפסים לציונות” חלה גם על הקומוניסטים הצרפתים „הנתפסים לאימפריאליזם”.

אף־על־פי־כן היו לי יחסים טובים מאד עם סעאדי, שגם לקח לו אשה יהודיה. היינו סועדים יחדיו, יוצאים לבלות כידידים טובים, אבל כשהיו הדברים אמורים בענין מפלגתי היה מגלה כלפי אותה הסתייגות כמו מארא, ואם גם במידה של מבוכה. לא התעקשתי והשתדלתי להתרחק, ולהרחיק גם את הליגה, מענייני ארץ־ישראל, סוריה והלבנון. עם זאת הציפו אז מאורעות־דמים חמורים מאד את ארץ־ישראל, והליגה לא יכלה להישאר אדישה להם. הנה כך, לאחר להג הרבה בסקציה הקולוניאלית ולאחר שיחות אי־קץ עם סוזאן, שפנתה בנדון זה אל סעאדי ואל מארא, הוחלט לכנס אסיפה מוקדשת לכך. בחרנו בשארל רפפורט כנואם עיקרי ואני הלכתי לראותו בבלוואר פורטר־רויאל. מצאתיו בחדר גדול וחשוך, בתוך ערבוביה של ספרים, קונטרסים וכתבי־יד. רפפורט, שראיתו היתה קצרה מאד, הסמיך את הספר אל עיניו, ודבר זה הוסיף על רושם האפלה שהיה נסוך על החדר. כשהוצגתי בפניו קם הסוציאליסט הוותיק, חברם של ז'ורס, לגין ורבים כל־כך מוותיקי תנועת הפועלים, אחד הפולריזטורים הטובים ביותר של המארקסיזם בצרפת, הטיח בפני שהמפלגה הקומוניסטית הפלשתינאית מנהלת מדיניות של פוגרומים נגד היהודים. לא היתה זו השאלה היחידה שהפרידה בין העסקן הוותיק

לבין אלה שלמדו את המרקסיזם מתוך כתביו. ידעתי שבשאלות רבות יש מחלוקת בין רפופורט למפלגה הצרפתית. בתקופה זו היה מוציא על חשבונו קונטרסים שבהם הביע את נקודת-השקפתו על שאלות-השעה והוא עצמו היה מפיצם, החל בתא-המפלגה שאליו השתייך. לא התווכחתי אתו אך הוסכם בינינו שיפנה בקריאה להסכמה בין היהודים לערבים וירכו את דברי הבקורת שלו נגד מעצמת-המנדט. בעת הכיבוש הנאצי היה רפופורט הזקן, העיור כמעט, אנוס לברוח מפאריז, הן מהיותו יהודי הן מהיותו מארקסיסט מפורסם מאד. הוא סבל הרבה עד שנקלע לעיר שבראשה עמד אז מר דה-מונזי, מדינאי ליברלי קרוב לסוציאליזם, ששימש מספר פעמים מיניסטר ברפובליקה השלישית, וזה פרש עליו מיד את חסותו. שם מת רפופורט ב-1943. בשכבו על ערש-דווי בבית-החולים, זמן קצר לפני מותו, שיגר מכתב נוגע-אל-הלב אל מארק יארבלום, ממנהיגי הציונים בצרפת, שבו הכריז הסוציאליסט הזקן על נאמנותו לאידיאל של חייו אך עם זאת הביע צער על שלא שירת את עמו שלו.

והואיל ומדברים אנו על ארץ-ישראל, נוסף ונזכיר עוד את הפרשה הבאה. פעם אחת, כשהלכתי אל בריג'מן במלון-בריסטול, לא רחוק מתחנת-הרכבת הצפונית, מקום שהיה מתאכסן ברגיל לעת בואו לפאריז, פגשתי שם אחד שבריג'מן הציגו לפני כ, "מהנדס גוימן", נציגה של תנועת פועלי-ציון. אינני יודע אם כיון בריג'מן את הפגישה הזאת או לא. מכל-מקום לא השתתפתי בשיחה אלא בשעה שהיה בריג'מן פונה אלי. גוימן השיב עצמו כמתעלם מנוכחותי. מפני בריג'מן ידעתי כי הנציג של פועלי-ציון היה כותב אליו ונפגש עמו על-מנת לדרוש את החזרת ההסתדרות שלו לחיק התנועה האנטי-אימפריאליסטית העולמית¹¹ ושהוא, בריג'מן, יועץ היה לפועלי-ציון לפנות אל הסקציה המקומית של התנועה. כן גם נודע לי כי נציגים של פועלי-ציון ביקרו אצל אנדרה פ'רא וגבריאל פרי, שהיה אז עורך ראשי של הדף הבינלאומי ב"יומאניטה"¹². לא היתה שום פנייה אל הליגה. עד כמה שידוע לי היתה פנייה כזאת יכולה להצליח על-תנאי שסעאדי ומארא לא יגלו התנגדות — דבר שלא היה מובטח כל-עיקר.

סופה של הליגה וסיפורו של ספר

יום אחד ב-1935 מצאתי בליגה גרמני אחד שהביא עמו מכתב-המלצה מפרופסור מן המכון-לחקירות-היסטוריות באמסטרדם. האיש הביא עמו שפע תעודות לתולדות ההתנחלות הצרפתית באלז'יריה, פרי חקירות ממושכות שבזכותן אמר להשיג את סמיכותו האוניברסיטאית. אותו גרמני, שאיני זוכר את שמו, אמר כי נואש מן הרעיון של קבלת הסמיכות אלא שלא היה רוצה שתפולנה תעודות אלו לידי הנאצים. הוא העמיד אותן לרשות הליגה. המכון האמסטרדמי גם הביע את נכונותו להשתתף בהוצאות פירסומו של חיבור שיעובד על יסוד התעודות הללו. ואכן, אותה שעה היתה בליגה כוונה להוציא שורה של חוברות היסטוריות על הקולוניזציה, וזה זמן-מה שוקדים היינו לאסוף את התעודות הנחוצות. ואולם

מוצאו הגרמני של בעל התעודות ועובדת בואו מהמבורג הביאנו במבוכה. הנה כי כן, רק לאחר שקיבלנו עליו ידיעות אצל פליטים גרמניים אנטי־פאשיסטיים הסכמנו לקבל את תרומתו, בתנאי מפורש שנהיה בני־חורין להשתמש בה כטוב בעינינו.

נטלתי את התעודות הללו, ומקץ חדשים אחדים עיבדתי לפיהן איזה חיבור על אלז'יריה. פראנסיס ז'ורדן הקדים לו הקדמה והסופר ליאון מוסינאק, שהיה בזמנו ראש ה"אדיסיון סוסיאל", מצא לו שם: "השאלה האלז'ירית".¹³ ה"יומאניטה" קידם בברכה את הופעת הספר הזה בחינת מאורע גדול ופרופ' ז'ן בריהא הקדיש לו מאמר־בקורת מלא שבחים. ההופעה עמדה בסימן טוב ומשלחת מיוחדת של "הכוכב המפואר של צפון־אפריקה", בראשותו של מסאלי חג' עצמו באה במיוחד להודות לי ולליגה על הספר הזה, אף־על־פי שהכיל, כדרישתה התקיפה של הסקציה הקולוניאלית, בקורת קטנונית למדי על ה"כוכב" ודברי־קילוסים שלא־במקומם למפלגה הקומוניסטית האלז'ירית, שאותה תקופה כמעט לא היתה קיימת.

עברו שבועות ועצם הפצת הספר ברבים נתעכבה. בינתיים התפתח החוזה הפראנקו־סובייטי, שנחתם בחודש מאי 1935, ונעשה ברית של ממש. פייר לאוואל, שעתיד היה להיכנס להיסטוריה של צרפת כבוגד שנדון למיתה והוצא להורג על שיתוף־פעולה עם הנאצים, חזר אז מביקור של ידידות במוסקבה, בתפקידו כמיניסטר־החוץ. בעקבות הביקור הזה מסר סטאלין הצהרה לטובת ההגנה הלאומית של הרפובליקה הצרפתית, והקומוניסטים הצביעו בעד התקציב הצבאי בפרלמנט. נראה היה בעליל שאין השעה כשרה להוצאת ספר נגד שליטתה של צרפת באלז'יריה, גורם חשוב בעצמתה הצבאית של צרפת.

מעולם לא נודע לי מה היה על הספר. העובדה היא שהפסיקו את הפצתו ושוב אי־אפשר היה למצאו בשום ספרייה של המפלגה. נגזר עליו דינם של הרבה חיבורים אחרים שפורסמו על־ידי המפלגה ונעלמו לרצונה. חוץ מזה הרי כעבור זמן קצר פורקה הליגה עצמה. אנדרה פ'רא וז'ן רעייתו הוצאו מן המפלגה וכעבור חדשים אחדים הוצאתי גם אני, מן־הסתם בעקבות איזו חליפת־מכתבים בנדון עם הקומוניסטרן, ש"השאלה" אותי בשעתו למפלגה. מעולם לא נודע לי מדוע, ולא ביקשתי לדעת.

בינתיים, כיון שהליגה פורקה למעשה, נקראתי יום אחד לבוא אצל אנדרה מארטי,¹⁵ לרחוב לאפאייט 120. לתמהוני הגדול מצאתי שם את חברי, סעאדי ומארא. מלחמת־ספרד היתה בעיצומה. הואיל ופראנקו נשען בעיקר על חיילים מוסלמים, נמצא כי יש צורך לפנות אל הרגשות האנטי־אימפריאליסטיים של אותם שכירי־צבא קולוניאליים. השתתפתי אפוא בחיבורה של קריאה אל חייליו המוסלמים של פראנקו. זו היתה פעולתי האחרונה בשירותה של הליגה האנטי־אימפריאליסטית, ובשוליה, אם אפשר לומר כן.

הערות

1. סוזאן גם היא נאסרה בשובה למוסקבה. היא בילתה שנים אחדות במחנות־עבודה עד ששוחררה. כמות כקרבנות אחרים כה רבים של הסטאליניזם, אחרי מותו של העריץ.
2. מובא על פי „השאלה האלוזירית“.
3. ש.ם.
4. נוכל בינלאומי, שמעל בכספי המדינה הצרפתית והונגריה ועיריות אורליאן ובאיזן. המון חוסכים קטנים גפלו קרבנות למעילות אלו.
5. לאמיתו של דבר היה זה אולם גדול בבנין־אבן שכונה „סדנה“ מתוך רומנטיקה פרוליטרית.
6. ההסתדרות הכללית של העובדים, שסרה למשמעת הקומוניסטים.
7. פלג שמאלי קצרימים של המפלגה הרדיקל־סוציאליסטית, שהתימר ביעקוביניזת סהורה.
8. בתוך מנהיגי הארגון הבינלאומי הזה התבלט ג'ורג' פאדמור, ידידו ויועצו הקרוב של קוואמה אנקרומה בשנות הידידות החמה בין גאנה לישראל. הוא מת באקרה לפני כשנתיים.
9. בעת הכיבוש עבר זייטון אל צד הנאצים. אחד מלוחמי־המחתרת הרגו בפאריז לעין השמש.
10. אותו קו הונהג גם בפולין, בשם „פולוניזציה“, שנים רבות קודם תוכחתו המפורסמת של כרושצ'וב למנהיגי הקומוניסטים הפולנים בימי אוקטובר של 1956: „יש יותר מדי אברומוביצים ורבינוביצים בעמדות־פיקוד בפולין“. גם בצרפת הביא קו זה בשנים 6—1933 לידי הרחקת קומוניסטים זרים, בעיקל יהודים, מוועדי המפלגה וארגוניה.
11. נציגים של מפלגת פועלי־ציון מארץ־ישראל השתתפו בקונגרס הליגה האנטי־אימפריא־ליסטית בבריטל ב־1927. השתתפות זו לא הביאה תוצאות, נוכח התנגדותה של ס.ק.ס.
12. הומת ע"י הגרמנים בעת הכיבוש.
13. גיבור מרידתם של המלחים הצרפתים מול אודיסה ב־1918. משך שנים רבות — מנהיג המפלגה הצרפתית ונציגה בקומוניטרן. הוא היה הראש הפוליטי של יחידות־המתנדבים הורת שלחמו בצבא הרפובליקאי בספרד. הוא הוצא מן המפלגה ב־1953 ומת כעבור זמן לא רב.

ספרים

הרייך השלישי

ויליאם שיירר הוא, כידוע, עתונאי אמריקאי, אשר שהה בגרמניה מתחילת שנות ה־30 ועד לפרוץ המלחמה בין גרמניה וארה"ב ב־1941. בשובו לאמריקה בעיצומה של המלחמה פירסם את התרשמויותיו מן המשטר הנאצי בספרו "יומן ברלין", שהיה אחד הדו"חות בלתי־האמצעיים ביותר על המתרחש בגרמניה בעת המלחמה. כעשרים שנה לאחר־מכן חזר שיירר לכתוב על גרמניה, אך הפעם לא בצורת יומן התרשמויות, אלא בנוסיון לכתובת היסטוריה מקפת של הרייך השלישי.

חיבורו של שיירר מעיד על הקשיים והמגב־לות הניצבים עת דרכו של ההיסטוריון הרוצה לסכם את לקחו ההיסטורי של הרייך השלישי. סרטונו של ספר מסוג כזה מורגש ביותר, על אף שמצויים כמה וכמה חיבורים ביוגרפיים ומונוגרפיים מצוינים על הנושא, ספרו של אלן בולוק על היטלר, חיבורו של טרוור־רופר על "ימי היטלר האחרונים", קובץ אונסק"ו על הרייך השלישי, מספר רב של חיבורים על הקשר הצבאי של היטלר, חיבוריהם של רייטלינגר וקאן, הד"גים בעיקר בשאלה היהודית, כמו גם פירסור מיו המקיפים של המכון־המלכותי־ליחסים־

בינלאומיים על תקופת המלחמה.

אם יש קושי לסכם פרשיות היסטוריות אחרות מחוסר מקורות, הרי המכשול העיקרי בכתיבת היסטוריה של גרמניה הנאצית טמון אולי דווקא בריבוי בלתי־משוער של המקורות העומדים לרשותו של החוקר. רוב המסמכים הרשמיים של משרד־הממשלה הנאציים השונים נסלו בידי בנות־הברית, זכרונותיהם ויומניהם של רבים מן המנהיגים והמצביאים הגרמניים מתפרסמים והולכים, כיום, וסדרת הפרטיכלים והמסמכים של משפטי־גירנברג מצטרפת למבול של חומר

הניצב בפני החוקר, המתקשה בהכרח כשהוא בא למצוא דרכו בסבך המקורות והתעודות. אולי אין תקופה היסטורית שהיא מתועדת בצורה כה מושלמת — אך קיימת למרות כל זאת ההרגשה (שביצבצה בשינוי־צורה גם במשפט אייכמן) כי לעתים ים התעודות מונע מן החוקר להציץ אל גבכי התהום ששמה הזוועה הנאצית ולהבין את שרשיה.

שיירר לא הצליח להימלט מתקלות אלו, מה־עוד שפרקים הכתובים מתוך דיסציפלינה מדעית קפדנית משמשים בספרו בערבוביה עם פרקים בעלי אופי עתונאי־אימפרסיוניסטי מובהק (כגון הפרקים על הרקע ההיסטורי־תרבותי של הנאציוס בגרמניה). זכותו של שיירר בגילוי כמה פרשיות מתחום היחסים בין היטלר לצמרת הצבא הגרמני ובמציאת הקשר שבין יחסים אלה למידת האינטנסיביות של הלחץ ההיטלריסטי על אוסטריה וצ'כיה, שילובו של חומר זה עם התיעוד הדיפלומטי המערבי, שפורסם לפני שנים אחדות, יוצר אריג של התרחשויות הנפרשות כאן לראשונה בכל סבך קשריהן הסמיים. כך מתברר כי אחת הסיבות העיקריות להתמוטטות התנגדותה של צמרת הצבא היטלר ב־9/1938 היתה העובדה שחרף חששותיהם של הגנרלים מפני מדיניות־הסתיסה של היטלר הצליח היטלר במדיניותו זו והוכיח כי הוא משכיל להבין את מנטאליות החוליה שה של המערב יותר מן הגנרלים, שהם עצמם אולי היו קרובים יותר לערכיו הפוליטיים של המערב.

מצד אחר, אין התנועה הנאצית עולה מתוך הספר כמוות מאובתנת. האם היתה רק תגובה של בעלי־אגרוף? ואם כן, כיצד חדרה בכל־זאת והשפיעה על חוגים בעלי מסורת תרבותית והשכלתית רחבה? אולי נכון הוא שהרוצה לעמוד על סוד כוחה של התנועה הנאצית ייטיב לעשות אם יכוון מבטו לתמרות ההמונים רבות־הרושם של כנסי־גירנברג הנאציים, כפי שהופיעו בסרטים כ"מיין קאמפף" ובעיבוד קולנועי מיוחד־במינו ב"משפטי גירנברג". אין ספק שכאן ניתן להתרשם מן הדינמיקה של התנועה

יומן נירנברג

בצד עבודותיהם של שיירר ובולוק — אף גם בצד עשרות הכרכים של פרטיכל מש" פטיי־נירנברג. שהם חומר־עיון לאנשי־מקצוע בלבד — „יומן“ זה הוא השלמה נאותה וגם מיצוי קולע. הריהו מקור יחיד־במינו, ואולי גם יחיד בכלל, להכרה ה„אינטימית“ של צמרת השלטון הנאצי אחר־י תמוטתה, וזאת משום שנתחבר, כיומן, מיום ליום, בידי מי שנתמנה בשעתו מטעם בית־המשפט של בעלי־הברית לשמש בפסיכולוג־בית־הסוהר בכלא־נירנברג, לעמוד במגע קבוע עם כל המנהיגים האסורים ולרשום בקביעות תגובות, שיחות וזיכרונות שהשמיעוהו.

מר גילברט, אמריקאי־יהודי ממוצא הונגרי, הוא עתה פרופיסור לפסיכולוגיה באוניברסיטת לונג־איילנד. בפני גרינג, הס, רוזנברג וכל היתר לא הוצג, כמובן, כיהודי אלא כקצין אמריקאי, כפסיכולוג אמריקאי. משימתו, וכן גם אולי הכשרתו המדעית ומשמעותה־עצמית, הן כנראה שערבו לכך שיהיה קר־רוח, מרוסן ותכליתי בכל שיגור ושיחו עם אנשי החבורה. לו נתגדל במטעה אחרת — אילו היה חניך ארצנו, למשל! — קרוב לוודאי שהיינו מרבים לקרוא בספר כזה דברים בנוסח „איך תקעתי לגרינג“, „אני ופון־ריבנטרופ“, או „מה השיבותי ליוליוס שטרייכר“. אולם „יומן נירנברג“ נכתב ברוח אחרת, על מישור אחר. מהיותו די־נוח־שבון שוטף על עמידתם של הנאשמים בשלבי השונים של המשפט הגדול, מניח הוא את הרמקול בידי ה„לקוחות“ שלו, מניח הוא להם בלבד את אור הזרקור, את שימת־לבו עצורת־הגשימה של הקורא. מר גילברט עצמו אינו כאן אלא מכשיר — רגיש, מהימן, משוכלל — לזירוז, לקליטה ולרישום. וכך ראוי.

בדומה לרובו של החומר ההיסטורי והתעודי על עלייתם, שדטונם ושקיעתם של התנועה הנאצית והמשטר הנאצי, כך גם „יומן“ זה — המעמידנו כביכול במחיצתם האישית של חשובי המנהיגים (להוציא את היטלר, גבלס, הימלר ובורמן), בבור־כלאם ובצל גרדום — יש בו כדי להפעיל בנו לא רק

הנאצית בצורה חדה הרבה מאשר מתוך קריאה במסמכים. אך זוהי, בסופו של דבר, רק התרשמות, ועדיין מצפה לידיו של חוקר השלמת התמונה של עומק החדירה של התנועה הנאצית אל רבדיה השונים של החברה הגרמנית. קיימת תמונה מקובלת ושיגרתית של מידת המשיכה שהיתה לנא־ציום לגבי שכבות תרבותיות וחברתיות שונות בגרמניה, אך עדיין לא נעשו מחקרים מקיפים עד כדי לאמת ולאזן — או להפריך — דימויים אלה. העתונות הגרמנית של סוף ימי ויימר, כמו גם תוצאות הבחירות באזורים השונים ערב עליית הנאצים לשלטון, לא נחקרו עדיין במידה מספקת, אף כי המכון להיסטוריה בת־זמננו במינכן פתח בסדרה ש מחקרים בכיוון זה.

זוהי, אולי, אירוניה דקה ועמוקה הטמונה בסופו של דבר, במהותו של המדע ההיסטורי: אפשר שהתופעות ההיסטוריות החדות והחריפות ביותר, שהעמיקו את רשמן בתולדות האנושות במידה הגדולה ביותר, נשא־רות, למעשה, בנדר תעלומה לגבי בני־הדור ואף לגבי הבאים אחריהם. במידה שיש נתונים על כך, קל לשחזר כל אירוע היסטורי טפל, אך אפשר שדווקא טפלות זו היא המאפשרת את השיחזור, ושעה שמדור בר באירועים בעלי השפעה מכרעת המעצבת פני דורות עומד המחקר ההיסטורי בפני קשיים מהותיים, שפע של פרטים מכאן, ודימויים בלתי־בדוקים מכאן, לא תמיד הם עוזרים ליצירתה של התמונה ההיסטורית בחינת „כיצד אירעו הדברים באמת“. אפשר שזהו אופק מגבלתה ותכליתה של ההגות ההיסטורית, שאין להגיע אליה בכלי־המחקר ההיסטוריים עצמם, והאנושות זקוקה למדיום האמנותי — כלומר: לדמיון בלתי־בדוק מבחינה היסטורית — כדי לחשוף את עמקה של התודעה האנושית המתחסת לאירועים ההיסטוריים המכריעים.

ש. א.

• ויליאם שיירר: עלייתו ונפילתו של הרייך השלישי, תרגום: ח. גליקשטיין; הוצאת שוקן, ת"א, 1961; 992 עמ'.

אף-על-פי-כן נראה כי הרומנטיות, כמוה כציניות, כספקטיות או כראציונליזם, כראויות נות או כתוקפנות, עמדות-יסוד הן באדם, ובשינויי-עצמה-היטעם, או שמה בחילופי-מסווה וכסות. הן חוזרות ומתקבעות בנו בכל דור ודור. אין ספק כי גם בדורנו זה, העוטה לעג כשלמה ורהב כשריון, אורב במסתרים, בחביוני-הנפש, רומנטיקן נפעם, הומה, בכיין-הזה, אשר ישיש לדאוב בדאבונותיו של הקרתן האשכנזי המתבגר, אוהבה המתאבד של לוטה, משעה שיתנום לפניו בספר. לא כי, אפשר שאת משבזו הבטות ביותר של אותו חדלי-אישים ימצאו בוחני-כליות-ילב דווקא מאחרי סכך העמדות-הפנים של "ביט-ניקים" שבעים-רעבים ושאר נציגים מופלאים של מדינת-הסעד ולכלת-השפע...

אם כה ואם כה, טוב הדבר שנתפכדנו עתה בתרגומה של יצירת-מופת קטנה זאת, ולא עוד אלא שבבת-אחת זופינו בשני נוסחים של תרגום. טוב הוא הדבר, מפני שכל פני-שה, בין חדשה בין מחודשת, עם יצירת-מופת היא בגדר מבחן הדדי מאלף — הן לנו והן ליצירה. וטוב הוא הדבר גם משום שהודמנות זו להשוואת שני תרגומים "סיי-מולטניים" — אף אם, כמוכן, לא במכוון זומנה לנו — יש בה ללמד לקח להעיל.

כשבח תרגומו של קצנבלוגן ניתן לומר שהוא עשוי בהערצה גדולה למקור, בלי שום נסיון להתהדר בנוצות-סגנון-ומליצה על חשבוננו, מתוך חרדה לנאמנות ולדיוק כמו גם מתוך חתירה עקיבה לפשטות ולבהירות — אבל תכופות נדמה כאילו יותר מדי שקד על הפשטות ועל שטף-הדיבור עד שהוא מגיע לפשטנות ולחדגוניות במקום שאין הענין סובל זאת. והיפוכו הנמור כמעט — הן לשבח והן לגנאי — בתרגומו של אבי-שא.ל. להדגמת דברינו נביא פסוקים אחדים, לקוטים באקראי, משני התרגומים המקבילים:

ו הואל בטובך להגיד לאמי, כי אמלא שליחותה בנאמנות ובקרוב אכתוב לה על כך. (קצנבלוגן)

והאילה בטובך והגדת לאמי, כי במיטב כוחותי אפעל בשליחותה, ואמהר ככל

רגשות של עליונות, רתיעה מוסרית, בוז ובחילה. יש בו, למען האמת, גם כדי להלך על הקורא, ואם גם באורח בלתי-אמצעי בלבד, משהו מן הקסם הדימוני הגס שבכוחו, בעיקר, הצליחו הללו, ובראש-וראשונה נביא אם ומפקדם, להשתלט על גפש עמם, לצעיריו ולזקניו, ולהמם כל-כך את אויביהם ואת קרבנותיהם, בתוך גבולות גרמניה ואחרי-זמן מחוצה לה. ולמען האמת הרי, תוך עיקוב אחר הפכות רוחו ותגובותיו של זה או אחר מן הגאשמים (בפרט שפאר, פון שיראך, הנס פראנק ואחרים), יש גם ויעבור בנו הרדור: „הנה כאן, לולא חסד-האלוהים, יכול זה להיות פלוני או אלמוני, ממנהיגינו, שרינו ואלופינו-אנו... הנה כאן, לולא חסד-האלוהים, יכול היה זה להיות אחד כמותך וכמוני אני”...

ש. פ.

ייסורי ורתר הצעיר

האמנם יכול עוד לב מי מאתנו להיכמר למקרא נידודי רגשותיו וייסורי אהבתו של אחד צעיר גרמני במחצית הראשונה של המאה ה-18 הקרוי ורתר, או, אם תרצו, וילהלם ירוזום, ומוטב, ביתר-פשטות — יהן-וולפגאנג גיתה? הנוכל שלא לגחך לנפשנו בקראנו ב„הקדמה“ הקצרה לרומן המכתבים המפורסם: „על-כרחם אתה רוח-שים הערצה ואהבה לרוחו ולמידותיו, ועי-ניכם תרדנה דמעה על גורלו... ואת, גשמה כשרה, השרויה במצוקה כמוהו, שאבי תני-חומים מייסוריו? כלום לא נהיה נוסים יותר להזדהות עם עמדה שפוטאה עוד לפני כמאה שנה על-ידי פרידריך אנגלס, שראה בוורתר רק „בכיין הוזה, המייבב על מרחק הריחו שבין המציאות האזרחנית ובין אש-ליותו על דבר מציאות זו, שהן לא פחות אזרחניות?”

• פרופ' ג. מ. גילברט: יומן גירנברג; תירגם: א. אבן-זהר; עם הספר, 1961; 368 עמ'.

האינקוויזיטורים

„החושך יכסה ארץ” — כך נקרא הסיפור במקורו. בספר של האינקוויזיציה שורת אווירה קודרת של יראת־האלהות והשפלת האדם, הערצת הסמכות ודריסת החירות, קידוש הדוקטרינה והקעת חולשות אנוש כגון רחמים וידידות. בשם הקדושה דשים משרתי האינקוויזיציה בעקבם את האמת הפשוטה והולגרית שמשמעה אימות דברים כהויתם. האמת שלהם נועדה לשרת מסרות אלוהיות; על כן היא גמישה ביותר, ובשעת הצורך אף נוגדת את העובדות. עם זיוף האמת בא גם סילופם של מושגים פשוטים וטבעיים: ההלשנה נחשבת מעשה־גבורה, החוק לא יתואר בלי השלטת הפחד, השנאה מתקדשת בשם האהבה:

„הריני מתירא בראש־וראשונה ממשטמתי ומבוזי שלי”, אומר דיגו אחרי מעשה ההלשנה הראשון שלו.

„וכי מה הם הבזו והמשטמה שרוחשים לרע”, עונה לו טורקימדה, „האין הם שתי זרעותיה של אהבת הטוב?”

הכנסיה יעודה להביא אל־ראשונה את מל־כות־השמיים ולבער את הכפירה. בשם הייעוד מקימים משרתי האל את האינקוויזיציה ואת האוטו־דא־פה, וממיתים במיתות משונות כל מי שמגלה נטיה כלשהי לחירות־הרוח. לגבי משרתייהם של האינקוויזיטורים הפקודה היא תחליף לכל המידות החיוביות: „אין זה מענייני ולא מענייניך. עניינינו הוא — להוציא פקודות לפועל”.

שנים הם גיבורי הספר. טורקימדה, האינקוויזיטור הגדול, איננו נבל; הוא אדם מפלצת בעקיבותו, בדבקותו, באמונתו, ובי הרגשת הייעוד שלו. לכאורה יש בו שלמות — מידה המעוררת משום־מה כבוד בלב רוב־רובם של בני־אדם. למעשה אישיותו מסובכת וטראגית יותר מכפי הנראה לעין. אישיותו של דיגו פשוטה יותר אלא שדרכו מורכבת יותר מדרך רבו: בנעוריו מעורר בו היכפוי שנאה ומרד; אך מרדנות זו אינה אלא שגת־נעורים. אין הוא יודע לנסח ולבסס את התנגדותו לעריץ אלא

האספר להמציא לה ידעה. (אבי־שאל)

II אך כל אלה הם דברי הבל. כל מה שאני אומר כאן, אין בכחו לבטא אף קו אחד באישיותו. (קצנלבווג)

אך להג שומם הוא כל האמור כאן עליה, הפשטות עלובות, שאינן מביעות אף תו אחד משלה עצמה. (אבי־שאל)

III לשמוע מעל ההרים, בנהמת הזרע, אנקתם המעומעמת של רוחות במערר־תיהם ויללתה המרה של עלמה המבכה אבירה, אהובה, שנפל ומצא מנוחתו תחת ארבע אבנים טחובות ומכוסות עשב. (קצנלבווג)

לשמוע מפאת ההר, מקרב שאנתם של פלגי היער, אנקת רוחין גוועת־למחצה ממערותיהם, ותאניות הנערה המתייפחת עד־מוות אצל ארבע אבני־המצבה, כסר־יות־הסחב ועטויות־העשב, של אהובה, האציל בחללים. (אבי־שאל)

אפילו השואה חטופה מעין זו דייה להנחית לנו את הרושם כי שני המתרגמים חטאו לה ליצירה. אחד המרבה ואחד הממעט, אחד בפשטנות־יתר ואחד בהכבדה שלא־בדין, ודאי, ייטיב הקורא לרוץ בנוסחו של מר קצנלבווג, אבל דומה שבטקסט מעין זה אין אנו בני־חורין להסתפק בכך. על־כל־פנים ברי לנו שצניעות־לשונן של ק. הופכת לו לרועץ, לצחיחות־לשון ממש, כשהוא נזקק למובאות משירי אוסיאן, שאותם מניחה לוטה לפני ורתר, כביכול בתרגומו שלו, של ורתר.

כאן יש להעדיף בפירוש את גירסתו של מר אבי־שאל, שבמקומות כאלה הוא נמצא כנראה בתוך ה„אלמנט” שלו.

י. ע.

• י. ו. גת: ייסורי ורתר הצעיר; תרגום: מיכאל קצנלבווג; הספריה הקלאסית, 1962, 142 עמ’.

• הנ”ל, בתרגום מרדכי אבי־שאל; ספרית סרעלים / ספרי מופת, 1962.

תהיה מלכות־שמיים עלי־ארץ... חייבים אנו לכתוב את סירוף אמונתנו בשם סירוף ואת זיופה בשם זיוף, נהיה אנוסים ללמוד לחיות בלי אלהים ובלי ששן... הם אינם בנמצא כלל”.

משנתקפחה אמונתו של טורקימדה קם עליו משטר־האימים שהוא הקימו. „עצמתנו אינה אלא אשליה, כוחנו — אחיזת־עיניים”, זועק טורקימדה ההולך למות. אכן, משעה שנדמה לו כי נפקחו עיניו נתפס הוא לאשליה הגדולה מפל: נדמה לו כי בירו לשנות את פני הדברים; נדמה לו כי דייגו נשאר אותו נער טהר־לב כפי שהיה בטרם ישחי־תהו הוא עצמו; נדמה לו כי יש דרך בהזרה.

דייגו עומד עתה נגד רבו כשם שעמד נגדו בתחילה — אך התפקידים נתחלפו, דייגו בעל־התשובה נגאל זה־כבר מפיקפוקים ומי־סורי מצפון. עכשיו מקרינה אישיותו אותן מידות שציינו קודם את טורקימדה: שלמות, עקיבות, אמונה, דבקות והרגשת־יעוד. אלא שלא חזרה פשטנית כאן אלא גיוון יש כאן: דייגו הוא גם נבל. טורקימדה מת אך משטר־האימים יימשך, בגיוון שונה כלשהו.

כאדם שהכיר מבשרו משטר המבוסס על יסודות דומים ידע אנדזייבסקי לתאר את ימי האינקוויזיציה מתוך הודעות והבנה לכורה שבהשתלשלות הדברים ולכניעת־הרוח שמשטר זה כופה על הנתונים למרותו. אנדזייבסקי מקמץ בתיאורים ואיגו מפרש פירושים. האירועים מדברים בעדם והוא מציגם בזה אחר זה, תמציתית ובחסכוני־ביטוי, הוא בוחר לתאר את הדברים כביכול מנקודת־הראות של האינקוויזטורים; מתוך כך נראה הסילוף גרוטסקי, ברור לעין ואיום עוד יותר. התיאורים שברקע לעולם הם פשוטים ביותר ונובעים אורגאנית מתוך הסיפור: סגירת דלתות הברזל; צילצול פעמוני כנסיה; החלקתו של סוס; מיצעד של תהלוכה. כל אלה ממחישים במיעוט מלים את האווירה הקודרת וכל אחד מהם יוצא מידי פשוטו, אם תרצה. אף הסיפור על הסמליות והדרמטיות שבכל מעמד ומעמד

בנימוקים שברגש; אין הוא מעז להרחיק לכת עד כדי כפירה. אישיותו המאגנטית של טורקימדה כובשת. מרד־הנעורים השטחי פינה מקום לפולחן־אישיות לוהט. מאלפת ביותר היא השיחה בה משכנע האינקוויזטור את המורד בכוח לשונו והג־יונו. לטורקימדה יש יתרון עצום על יריבו הצעיר: האקסיומות שעליהן הוא בונה את השקפת־עולמו המעוותת הן אותן אקסיומות עצמן שבהן אין דייגו מעז לכפור אף בהירה־הלב, שעליהן התחנך מילדות: האמונה בסמכות הכנסיה כתכלית הקדושה והטוב, ההכרה כי נטיותיו הטבעיות של האדם פסולות הן מלכתחילה. מכאן עד למסקנה — המטרה מקדשת את האמצעים — רק צעד לא גדול. המטרה — גאולת האגור־שות. האמצעים — כפייה והטלת ייסורים על בני־אנוש.

דייגו אינו עושה שקר בנפשו. הוא משתכנע. הוא הופך להיות בעל־תשובה ומשרת את טורקימדה מתוך סגידה לאישיותו השלמה, לקדושתו ולעקרונותיו. דרגה אחר דרגה מסתלפת אישיותו ומתעוותים מושגיו. וכש־מגיע רגע בו הוא מוסר את חברו למוות — מפני שזה האחרון היה עד לפיקפוקי־נעוריו שלו — הרי אירוע זה הוא נקודת־שיא בדרכו. טורקימדה גומל לו במלים תואמות את גדולת הרגע: „ידעתי... כי במוקדם או במאוחר בוא יבוא היום בו תמצא ללא היסוס, ללא סייג ולא ספק את טבעך האמיתי...”

מפנה מפתיע — ואולי כלל לא מפתיע אלא מחויב־המציאות — מתחולל כשאמונתו של טורקימדה מתערערת. טורקימדה הוא איש־אמת: משנתערערה אמונתו שוב אין הוא נרתע מחשוף את יסודות הרע. באומץ־לב הוא מגלה: „אם רוצים אנו שהכתוב לא יוסיף עוד להרעיל את מוחות בני־האדם חייבים אנו עצמנו לחדול מלכתוב... לא נצליח לחסל את האלימות והכפייה... לא

* יוזי אנדזייבסקי: האינקוויזטורים; תרגום: ב. טנא; עם עובד / ספריה לעם, 1961; 176 עמ'.

ועם כל התיאורים האכזריים של אלימות, קשיי החיים ויצרי האדם דומה כי היופי הוא השולט ביצירה זו.

ד. ג.

חברברי הסונה

„יש לך המון כוח“, מכריזו הפון, מנהיג הילידים בבאפט שבקאמרון הבריטית, באז ני יידו הצייד הזואולוג הצעיר ג'ראלד דארל, אשר בא אל ארצו למסע ציד-חיות. „אף פעם לא ראיתי אירופי רוקד ככה“. „לא הופתעת“, מספר לנו ג'ראלד דארל. „מעטים האירופים באפריקה המערבית המב-לים את זמנם הפנוי בהוראת הקונגה (ריקוד אירופי)“ (לראשי הילידים ולאנשי חצרותיהם. אין לי כל ספק שאילו ראוני יוצא במחול זה היו מגידים לי שבמחצית השעה גרמתי נזק לקרנו של האדם הלבן יותר מכל אדם אחר בתולדות החוף המערבי. אולם מסתבר שהקונגה עשתה דווקא להרים את קרני בעיני הפון ואנשי חצרו...“ משורות אלו, הלקוחות מתוך הספר „חברברי הסואנה“, כמו מתוך שורות אחרות בספר זה ובספריו הרבים האחרים, מסתבר שדארל זמנה בלי ספק עם אותם בריטים מופלאים, שבאהבת הבריות ובאהבת-החיות שבהם, ובייחוד בחוש-ההומור הנפלא שלהם, עשו לא מעט לערער את אשיותיה של האימפריה הבריטית ולקומם את דעת-הקהל שבארצם נגדה. כנגד הטיפוס הנוקשה והמסויג של הפקיד הקולוניאלי הבריטי, השנוא על הכושים ילידי-המקום, מופיע לו לפתע הצעיר הבריטי העליו בהתפרצות רעננה של שמחת-חיים והומור, שובר את כל המוסכמות המובנות-מאלהן מאות-שנים, וטורף על הכושים את מושגיהם על האדם הלבן. אבל ג'ראלד דארל אינו עוסק בפוליטיקה ואיננו שגריר של רצון טוב, העושה להידוק היחסים הדיפלומטיים. הללו אינם אלא תוצא-אות-לזוואי של מזגו העליו ואהבת-האדם שבו. עיקר עיסוקו הוא בחיות. משהרג-עוריו עוסק דארל בחיות, אף כי גם מבני-אדם לא הניח ידו, מן-הסתם מתוך אמונה פנימית

אין בו מאום מן המאולץ והתפתחותו אור-גאנית וכפופה להגיון הפנימי העלילתי, הפ-סיכולוגי והאמנותי.

בתולת הים הקדושה

שלל טיפוסים של אנשי-אדמה-וים החיים חיי-עוני ולוחמים בטבע האכזרי; יצריה של חברת-אדם, המתאפיינים בייחוד בציבור קרתי זה של פשוטי-אדם; גילויים של קשיחות מזה ושל אהווה מזה; יצרי-אנוש הנחשפים ללא כחל וסרק באנשים פרימי-טיביים; אסונות מידי הטבע ומידי אדם — זהו הרקע הריאליסטי לסיפורה של סמרגדי, הנערה האסופית, היפה ומוכשרת מכל בנות-הכפר והגורמת — לא-מרצון ולא-מדת — אסון אחר אסון. שרשם של אסונות אלה היא התאוה הפורצת את בלמיה ומסתיימת במוות.

בסיפורה של סמרגדי אין מסתורין לכאורה: מקרי חיה הם הביאוה לכך שתהיה סולדת מפני המין ושתבחר לה אורת-חיים עצמאי וגברי; אהבת כל הבנים הצעירים אליה אף היא מסתברת; החינוך הכופה על הצעיר-רים את הפרישות בצד חיי-היצרים של אנשי-כפר הם הגורמים הן את נסיונות האלימות הן את חוסר העותו של האוהב לגלות את אהבתו. כל אלה כאחד מביאים את האסון. אך מאחרי הסיפור הריאליסטי ידועה האגדה הקדמונית על הסירונית היספהיה העולה מן הים ומביאה אתה אסון בכל אשר תפנה. קידושה של סמרגדי לאוהב המת יש בו מטעם ההתנזרות הקתולית ומטעם ההתקדשות הפאגאנית כאחת. בסיפור „בתולת-הים הקדושה“ משתלבים להפליא שרדי הפאגאניות, הפאטאליזם היווני הע-תיק והאמונה הנוצרית; הריאליזם והאג-דה; ההבנה הפסיכולוגית והפולקלור. כל זה מסוגנן בפשטות וחוץ של סיפורי-עם,

* סטראטיס מיריביליס: בתולת הים הקדו-שה; עברית: רנה שני, בעריכת אמציה פורת; עם עובד / ספריה לעם, 1962; 243 עמ'.

ימיהם כקדם, אגב, באותו ספר מתואל מסע הציד הפרטי הראשון של דארל. קשתה עליו תמיד, כך הוא אומר שם, פרידתו מן החיות אשר צד והתקשר אליהן ומסירתן לגנייהחיות שהומיגון. לפיכך החליט לפתוח לו גן־חיות משלו באי ג'רוי, וגן־חיות זה מתנהל עתה כסדרו, ולאחרונה שמענו שנת־פרסם ספרו על מסע־הציד שלו באמריקה הלטינית, להעשיר את גן־החיות שלו בבעלי־חיים נדירים ההולכים ונכחדים מן העולם.

תכלית חייו, מצהיר ג'ראלד דארל, היא לאסוף חיות אלו בשמורה ולחבבן על הבריות, חובבי־הטבע שבארצנו ודאי ישמחו על הספר „חברברי הסואנה“, ויברכו על כל תרגום נוסף של ספרי ג'. דארל, אנו ממליצים בכל לב על הספר לילדים ובני־נוער.

ט. נ.

ההרריים

שבט לא־ידוע כמעט מצא כאן ביטוי בספרות — יהודים יוצאי כורדיסתן. דומה שהמחבר לא עשה כאן מלאכת־רמיה: דומה שהקדיש זמן לא מעט ללימוד חייהם של יהודי כורדיסתן, על שפתם, מנהגיהם ומה־שקוראים „מנטליות“ שלהם. תיאוריו ניכ־רים כדבר־אמת וקונים את אמוננו. עם זה גם אין העלילה מקופחת. אנשים חיים ממלאים את דפי סיפורו של הכפר נטור. כל אחד מהם הוא טיפוס לעצמו — ועם זה גורלם הוא גורל משותף, אנשים פשוטים הם אלה, שעקרו לכאן מתוך אמונה משיחית ונתנסו כאן במשבר בלתי־נמנע הפוקד כל מהגר; מארץ־מוצאם הביאו אתם מושגים המושרשים בהם ומוכנים כמו מאליהם, והנה כאן הם מתהפכים משום־מה והמבוכה משת־לסת עליהם. אשר לקושי העיקרי — המרת חיים של רוכלים ובעלי־מלאכה בחיי איכ־רים — הנה כאן דווקא לא נגרם להם משבר לפי שכולם רצו בלב שלם בהמרה זו כשם שרצו לבוא לארץ הזאת. אולם

במובנים אחרים נתערער עליהם עולמם. בעיני הוותיקים יוצאי־אירופה הרי יוצאיהן של ארצות־המזרח הם, כידוע, כמין פראי

חזקה שהאדם אף הוא מין חיה הוא, ובספר ריו, שהמשעשע שבהם הוא, לדעתנו, „משפחתי ושאר בעלי־חיים“ (אגב, בספר זה ימצא הקורא גם תיאור מלבב והומוריסטי של אחיו של ג'ראלד, הוא לורנס דארל בעל „רביעיית אלקסנדריה“), יודע דארל לחשוף את האנושי שבבעל־החיים ואת בעל־החיים שבאנושי — להבדיל אלף הבד־לות מן „החיה שבאדם“: אדם אופטימי ובעל חוש־הומור כדארל אי־אפשר שיאמין בחיות רעות, ומן־הסתם יתלה את האשם במאלפים רעים, בין לחיה ובין לאדם.

דארל עסק בציד בעלי־חיים בשביל גני־חיות שונים, ואת פרוטות מסע־הציד שלו העלה בספריו הרבים, שקנו להם חסידים בכל העולם. בספר „חברברי הסואנה“, שהוא ראשון ספריו שתורגם עברית, מתוארת פרשת מסעו לקאמרון הבריטית בשנת 1949. צירוף נדיר הוא שזואולוג צייד משוגע־לדבר ומספר מחונן שוכנים בכפיפה אחת, לכאורה אנו נוטעים עמו לצוד חיות נדירות ומזרות, כגון עכברים דואים, צפרדעים שעירות, סנאים בעלי קפריזות משונות, נמיות שובכות ועוד. אבל עם סיום קריאתו של הספר דומה עלינו שהיכרנו לדעת ארץ על יושביה, בכוח פיוטי־סיפורי גדול מעביר המספר ונגדנו את נופה הנהדר של הארץ, את הערב הרב והסגוני של יושביה, אִפיים ומנהגיהם, ועל הכל מתנוססת דמותו האצילה, הערמומית והמלבבת של הפון של באפוט, הוא מנהיג ילידי־המקום, שדארל נתחבב עליו מאוד ונעשה ידידו הקרוב, ידיד לשמ־חות ולבילוי בניעמים. הפון הוא בלי ספק החיה המעניינת והמשעשעת ביותר שבספר. קוראי הספר הוה, שכמונו התעצבו אל לבם כשהגיעה שעת הפרידה מן הפון, אולי ישמ־חו כמונו לדעת שבספר „גן־חיות במטעני“ (A Zoo In My Luggage) מספר דארל את פרשת שיבתו אל באפוט לאחר שמונה שנים, ופגישתו עם הפון, וכיצד חידשו

ג'ראלד דארל: חברברי הסואנה; מאנג־לית: אמציה טורת; עם עובד / ספריה לעם. 1962; 216 עמ'.

מבוגרים. זהו ספר על אנשים יהודים, היודים עים מפנימה באו לארץ־ישראל, מתקשרים בפשטות אל כפרם ואדמתם, עם שהם מנסים לשמור על עצמיותם וללחום עליה. אפשר מאד שבמשך הדורות יפסידו במלחמה זו; על־כל־פנים אין הם מן המוותרים על־נקלה.

פה־ושם רמת הסיפור מתעלה מאד, למשל, כך הוא בתיאור קבורת החללים, בדידותו של יעקב בצבא, או „רומן־הנפל שלא בא לידי ביטוי מעולם בין איסלאה לקליגר. לעומת זאת פוגמת קצת השתדלות זו לדבר בשפתם של יוצאי כורדיסטן — שפעמים היא הופכת את הסיפור לכמין מילון, ולטעמי — אף שימוש זה בהד העונה מן ההרים לעתים מוזמנות פגם הוא. אף כי אין ספק כי אכן היה שם הד שהרי דרכם של הרים שהם מחזירים הד לקולות, אך למה להזכיר זאת דווקא במקומות הדראמטיים? עם זאת, שני פגמים קטנים אלה אין בהם לגרוע מחן הסיפור. ראייתו הכנה של יוסף ארליך וגישתו לבעיות הפרוזאיות, כביכול, מעוררות רצון לראות עוד ועוד מפרי־עטו.

מול חרב

סיפורו של יוסף אריכא על אותו נושא, „סנחריב ביהודה“, זכה לבקורת חיובית ואף להצלחה, כמדומה, על כן עמד והוציאו בצורת מחזה. אנו אין חלקנו עם המתל־הבים מן הסיפור ולא נוכל לומר כי פרי המחזות נראה לנו ראוי לשם מחזה.

זהו חייון רחבי־יריעה ורבי־משתתפים. שפתו נשגבה מאד; אשר להתפתחות פנימית או לאמת פסיכולוגית — אין כפיפתן כפיפתה של יצירה זו; עלילתו — תכני חצר סנחריב וקורותיה של אותה פלישה, המסופרות ביתר־כשרון ובפחות מלל בספרי הנביאים; הטון השלם בו הוא סופר־לאטיבי ביותר, והסך־הכל נראה לנו מגוחך, לפחות.

מחזה זה, השופע פאתוס ומליצה ונאמן להיסטוריה, מזכיר לי מאד אותם מחזות היסטוריים שהיינו רגילים לראותם — שלא בטובתנו — בחוגים דראמטיים ובהצגות

אדם או תינוקות שיש ללמדם ארחות־חיים מאל־ף עד תי־ו. הנוקשות, חוסר־הרגישות והבטחון בעליונות „הרבות המערב“ אצל חניכי עיירות פולין ורוסיה או ילירי פתח־תקווה ותל־אביב מביאים כאן לידי חיכוכים שונים ומשונים: ההרריים מכורדיסטן כולם אנשים מלומדי גשק ורגילים בו, והנה באים גערים צעירים ומתימרים לשמור על רכושם תחתיהם — ואפילו מנסים ללמדם שימוש ברובה... גשים זרות מתערבות בחיי המשפ־חה שלהם, המורה המלמד את ילדיהם מרחי־קם מעל האבות, והמדריך הזר כופה עליהם את דעותיו ומנהיגו בלי לשאול את פיהם, כאילו היו תינוקות.

במלחמה הלא־מודעת על נפש התרבות והמסורת שהביאו אתם מול הזרות המתנשאת מתאחדים ההרריים בשתיקה נגד הזרים דורשי־טובתם. אלא שאחדות זו אינה שלמה בגלל הריב בין ה„חמולות“ ובחומת המסורת והתרבות נבעות פרצות: גשים מתקוממות נגד עריצות הבעל, נער שחזר מן הצבא מביא אתו מנהגים חדשים. בסופו של דבר יהיה גם על העקשנים שבשבט פטריארכלי זה לומר אמן אחרי החידושים הזרים. בהמשך הדברים מתרגלים ההרריים מעט־מעט למדריכיהם, שהרי לב המדריכים אינו רע עליהם וכוונותיהם הטובות, עם מעשיהם המועילים, פעמים שהם רוכשים את לב בני־חסותם וגוברים על רגישותם. קורה גם שהמדריך מגלה הבנה ללב ההרריים: בשעה שהם קוברים את החללים, החכם קורא „צידוק הדין“, המלווים מטילים רגבי עפר על הקבר והכל מלא שתיקה זועמת — מנסה המורה חסר־החוש לשאת הספד, ואילו המדריך מונע זאת ממנו: „שרגא הסתכל בו ואמר חרש: דום“.

זהו סיפור־אמת על עליה. לא חיקוי לסיפורי־מהגרים שאין להם קשרי־נפש לארץ־הגיי־רתם; לא ספר של „ציונות“, הרואה משום־מה ברכה בהמרת מנהגיהם של אנשים

• יוסף ארליך: ההרריים; תירגם מכ״י אירי: א. ד. שפיר; עם עובד / ספריה לעם, 1961, 168 עמודים.

אתם כולכם דגולים, כולכם דגולים
רק מידי גשמת הדגל. — —
לא תם הקרב.
בעוד הוא מתנצח
השלכתי קשי כלי השאולים
ובלי פקודה
ישבתי לפתח...

ובנפלי —

שמיים צלולים
כיסו את שתי עיני
כדגל...

מוטיב המוכה מצטייר בקווים חדים די-
הצורך בשיר הבא, "ויקם איש" (ע"ע 18/9).
"גיבור" של השיר, שלא נתקשה להכיר בו
את המשורר, הוא "איש משבט המופכים"
אשר קם "לתור בעמק משלווה, / לשאול
לבארות, למים עמוקים / בערבה". כשהוא
הולך "מעם מחנה העשוקים" הריהו "יד
להם [למופכים, לעשוקים] ופה באין פסר
קים / ושוט ולהבה. / והוא להם פטיש
הניתוקים / ושעווה..." בבוא אליו "יום"
אחד גדול, אדיר באש וברעש ומהומה —
יום מסה-וקרב, לפי כל סימני השיר —
יורדים מלב אישנו זה "גשמי האהבה למים
עמוקים", וכשהוא פונה ללכת "מעם מחנה
העזובים — / ואין הדלל אם בחיים או
בשרופים / כי רעבו הולך בסלע ודור
בר — —" והנה היה לאיש "אחר" (ההדג'
שות, כאן ולאחר-מכן, שלי — צ. ק.)
משוררנו הליירי קם לדבר בלשון "אנחנו"
מפורשת בשיר "לשלח" (ע"ע 22/3), שהוא
שיר הפותח בנימה נביאית של "ביום
ההוא" — "יום גדול יהיה שנשוב לקטנות":

...קודם בנינו ערים
אחר-כך ביקשנו מחיר — —
אבל ביום ההוא כי חג
נפקיר הכל בבית ההמתנה
של תחנה שנתבטלה
בלי כחובת ובלי פתק — — —

הרויגנציה הזאת, המובטחת והמוצהרת, מת-
גלגלת לגילויים מופרזים כלשהו של חמלה

כיתה של בתי-ספר. גם כאן אין לשון בני-
אדם משמשת בפי הגיבורים, גם כאן הם
מרבים להתחלחל, להתרוצץ וללוטוש עיניים
כאילו הפשטות היא לגביהם בכחינת קושי
שארן לעמוד בו. יותר מכל נזכרו לנו
מחזות-בית-הספר בשיחה בין סנחריב לבין
חנניה מלכיש, שבה מפטטים שניהם זה
כנגד זה האחד דברי-רהב והשני דברים
נכוחים. אף הסצינה בה יהושפט ואשתו
מוצאים להורג, על-פי מליצותיהם לפני
המות, מעוררת זכרונות ישנים, אילו היתה
זו פארודיה הרי פארודיה נאה היתה. אלא
שארן זו פארודיה ואף לא מחזה-בית-ספר.
על כך יעידו הקטעים הארוטיים-כביכול.
בזמננו לא היתה לארוטיקה דריסת-רגל
במחזות של בית-ספר. ושמה נשתנו הדברים
עם ההתקדמות הכללית?

ד. ג.

מלוא חפניים רוח

קובץ שיריו החדש של יחיאל מר הוא
אישי-פרטי, במוצהר כמעט, תוחם תחומי
עולמו של יחיד. אבל היחיד הזה הוא יחיד
מוכה, נבוס, המנופף בתבוסה ובתבוסנות
כמו בדגל. מתוך כך יש בו לשמש — בלא-
יודעים, אך כמדומה גם בידעים — מפע,
או עדות, להלך-נפש שהוא אפייני מאד
לחלק לא-מבוטל מ"דור-1948" — ציון-של-
הכללה לאותם מבחורי הארץ הזאת שעמדו
על דעתם, פחות או יותר, בשלהי שנות
ה-30 ובראשית שנות ה-40, ו"פרשת-המים"
בביורפיה האישית והקיבוצית שלהם היא
שנת 48 המהוללה.
בתכלית-הבהירות מתבטא אותו הלך-הנפש
בכמה משירי הקובץ הזה. כך, למשל,
ב"וריאציה על נושא" (ע"ע 16/7). ה"נושא"
הוא פסוק מן "הקורנט" של רילקה: "אמא,
אני נושא הדגל", ואילו ה"וריאציה" זו
לשונה:

* יוסף אריכא: מול חרב; מחזה בשלש
מערכות ושמונה תמונות; הוצאת אל"ף,
1962, 114 עמ'.

למצאה, ולו גם יהיה המקום בור-מלח נערך וצורב — שירה שהיא תעודה לכותבה ותעודה לדורה כאחד.

צ. ק.

עיוני מקרא

בשדה הבקורת העברית ספרו של יעקב בהט הוא תופעה יוצאת-דופן במידה מרובה. אמנם העיונים הכלולים בספר אינם מתפר-סמים בו פירוטם ראשון, לפי שכבר התפר-סמו בשעתם בבמות שונות, אבל ריפוחם הוא המדגיש את החידוש. לפנינו מבקר שאינו מבקש למצוא פורקן לרגשות של מי שניסה להיות אמן ונכשל, כדוגמת רבים מן העושים בבקורת העברית, אלא כל השתדלותו למען היצירה עצמה: להאירה ולתתה כשלמות חדשה לקורא, לאותו קורא „גבחר“ המוזכר בדברי יעקב שטיינברג, שהובאו בראש הספר כמוטו.

שמו של הספר, „עיוני מקרא“, בא ללמד על דרכו של מחברו בבקורת: „העיון האנליטי המבאר ביצירת פרוזה“. משה בשם זה פותחת את הספר ומראה את שיטתו — שיטת בקורת שעיקרה יציאה מתוך הטקסט עצמו עם הכרח-ההשלכה מתוך ידיעת ספ-רות העולם וחקר הספרות. תפקידו של העיון האנליטי-המבאר הוא „להגיע למהותה של היצירה המתבארת, לפענחה ולגלותה על כל חלקיה ועל שלמותה כאחת. כלומר: להביא את החוויה האסתטית, הנוצרת ספונטאנית בעקבות קריאה, לתודעה, ולהרים את ההתרשמות האסתטית להכרה אסתטית“ (ע' 9).

תשעה עיונים מקדיש המחבר לש"י עגנון: המטפחת, בדמי ימיה, הרופא וגרושתו, תהי-לה, והיה העקוב למישור, האדונית והרוכל, ראש-השנה ושבת-שובה, החולם הסנטימנ-טלי, והנהג, קריאה בעיונים הללו מגלה לקורא צד-עצוד את דמותו של הסופר עגנון: סופר מודרני, החי את תקופתו, הן בחיותו אותה ממש והן ברצותו לברוח ממנה. היחס המעוות של מבקרים דילטנטים ושל מחזורים שלמים של תלמידי בתי-

עצמית, כגון: „מביט רחוב בעין תמהור-נית / באיש אשר ביתו הלך / והוא עירום לחושך וציגה...“ ואפילו: „עוד לא היתה דלות כדלותי. / אפילו כותל אין לי למצ-חי“ (בית משנות העמידה, ע"ע 32/3). וכיוצא בכך גם בשיר „כל העולמות“ (ע"ע 106/7), מקום שהמחבר מעיד על עצמו כי „על שרצה בכל העולמות / ולא משך ידו מהבליהם — חייכם / שאין לו עולם. ובין הכיסאות / יושב לו משתומם“.

קפיצה אחת, קלה, תביאנו מעצבות-היחיד הלזו אל הקינה המאופקת, המדודה, על הפסד הערכים, על „אבדן המשקל“ הקיבוצי, בשיר אחר, מוזיקלי עד מאד, הקרוי „רחף“ (ע"ע 48/9):

והדברים היו אובדי-משקל. / והקלילות עברה במחנה — / בשורת-איום מאופק מחושל; / — / האיש שלא שאל לא נענה / אך משקלו פחת, ולא נפל / אל תהומו — —

שטימו:

...ולא היה כוכב הופך מפל, / רק רחף אין-יכולה היה היה / והדברים היו / אובדי-משקל.

זהו ספר שניפרים בו חטאים לא מעט — כגון אותו הפרז בחמלה-העצמית המגיע, שוב ושוב, כדי בקשת-רחמים ממש (ר') בידוד בשירים „פח“, „קבורה“, „ועוד“, „מכתב לבעל כלב“ וכיו"ב, וכגון הדבקות המופלגת במקצב אלתרמני ובמליצה אלתר-מנית, כתום שנים רבות כל-כך „ופתיל ופתיל וחרס חרס / קורות העם / שבים לחיות“ — נוסח זה ממש ר' בע' 61, וכגון אותה נטייה, שקשה להשתחרר ממנה כנראה, לדבר בעד הרבים ובשם אפילו תוך כדי בעיטה-לכאורה בחיוביים חברתיים. אך עם כל אלה הרי זו שירתו של אדם החותר לדלות את אמיתו ממקום אשר שם ידמה

* יחיאל מר: מלוא חפניים רוח; ספריית פועלים/שירה, 1962; 143 עמ'.

לארכן ולרחבן של כמה וכמה יצירות, תוך הסתייעות בהשלכות מן הספרות הכללית להבנתן של תופעות. בעיקרו של דבר זהו דיון בפרספקטיבה של החלום, שהוא מומט חשוב בסיפורת המודרנית בכלל. בדבריו על תפיסת המוות והחיים נראה לנו ניתוח השווה בתפיסתם של עגנון ושל ר. מ. רילקה — תפיסת אחדותם של המוות ושל החיים וצמיחתם ההדדית זה מתוכו של זה. דמיון בין שני היוצרים קיים גם ביחסם להפנמת החיים ולבדידות, שאצל עגנון הוא מתבטא ב„עידו ועינים“, בכללו של דבר וזהי מסה המביאתנו במגע עם עולמותיה הנסתרים של יצירת עגנון ובכך היא מעניקה לנו חוויה עמוקה.

מחדשים ומוסיפים העיונים ב„תהילה“ וב„ה אדונית והרוכל“. לעומת זאת, הדיון ב„המט פחת“, אף שאינו גופל משאר העיונים, ועל אף שראה המחבר לתחו בראש עיוניו כעין

ספר תיכוניים (ועל־תיכוניים) לסופר עגנון מקורו רק באי־הבנתה של עובדה עקרונית זו ובאי־יריעתה.

הקורא את העיון ב„והיה העקוב למישור“ — מן היצירות המוקדמות של עגנון — נוכח לראות, בסיועו של הניתוח, איך מתפתח הגיבור — „מן הטיפוסי אל האופי, מן האסון אל הטראגי ומן הדתי אל החילוני“, למרות הרקע העיירתי המובהק (והמטעה) והדגשת המסורת הדתית, ימצא עומד בפני פרובלמטיקה אנושית שאינה שייכת כהוא־ זה לנאטורליסטיקה המוגדרת של המנדלאיות בספרות העברית. אבל יעקב בהט אינו מתעלם גם מאספקט מדאיג שביצירת עגנון: תיקונים מאוחרים של הסופר, הבאים מתוך חרדתו של „חזור בתשובה“ והורסים את כל המערכת האורגנית של הסיפור.

העיון ב„בדמי ימיה“ מעלה לפנינו את הציר הנצחי של יצירת עגנון: „במסתרים תבכה נפשה מפני גווה“ — אשה אהבת שנמסרה לכסף (מינץ) ומתוך שאינה מוצאת את השלמות, והקונסטיטוציה החברתית אינה מניחה לה חריגה בפועל, היא מתה בדמי־ימיה וממיתה עמה בכך (מיתה רוחנית) את בעלה, את אהוב־נפשה (דוק: אהוב נפשה!) ואת בתה.

סיפור „הרופא וגרושתו“ מתגלה לפנינו בכל חריפותו הנוקבת, המודרנית, חסרת־הפשרות. כאן אין הסופר דוחק עצמו לרקע רחוק ומסווה בו את הבעייתיות של היצירה, אלא דן הוא במערכת הנפשית של בני־דורנו על רקע עולמם החברתי ומבקר בחריפות את המנטאליות האנושית של „אנשים מודרניים“, „הגרועים מכל מחזיקי־נושנות“, מבחינת דרכה ומיצויה נראה שזו אחת המסות המעורלות ביותר שבספר.

למישור אחר שייך העיון „החולם הסנטי־מנטלי“, שאם אמנם דן הוא ב„ספר המעי־שים“ וב„עידו ועינים“, הריהו, לאמתו של דבר, דיון במוטיבים שרשיים להבנת עגנון,

• יעקב בהט: ש״י עגנון וח' הזו, עיוני מקרא; הוצאת „יובל“ חיפה, תשכ״ב; 268 עמ'.

ספרים חדשים!

י. ל. פרץ ויצירתו

מונוגרפיה מאת ש. ניגר

והעריכות מאת: ג. סוקולוב, י. קלוזנר,
פ. לחובר, י. פיקמן, י. גרינבוים,
ג. שופמן.

חומר רב ומעניין על פרץ האיש
הסופר ועל יצירתו לכל גילוייה.

המחיר 5.90 ל"י

★

חשפנו את יריחו

מאת קתלין קניון

ספר ארכיאולוגיה מרתק ותרומה חשר
בה ביותר להבנת ההיסטוריה של
ארץ־ישראל.

המחיר 7.25 ל"י

הוצאת דביר

עליו" (ע' 77); כלומר — התכונה של היות סובייקט היא יחסית, מדע־החברה מניחים את התחום ההיסטורי כנתון, מדעי ההיסטוריה — את התחום הביולוגי כנתון, וכן הלאה, עד ליסוד האיראציונלי האחרון שאין להגדירו כסובייקט. נמצא שאין הסובייקט בהיסטוריה אלא פרי של יחס בין פונקציות בכל שיכבה, ועל כן הוא מופיע כקטיגוריה יחסית בלבד.

בדיון בדבר הכרח ואחריות בהיסטוריה מוצגת דעתו של ישעיה ברלין, שעיקרה הוא „הניגוד בין תפיסה היסטורית כוללנית, שהיא ביסודו של דבר תפיסה לא־פרסונלית של התמורות ההיסטוריות, לבין תפיסה של אחריות אישית, שהיא תפיסה פרסונלית של התהליך ההיסטורי" (ע' 85). התפיסה המדעית של ההיסטוריה, ביחוד בנוסחה המארקסיסטית, הופכת גורם מעריך של ההיסטוריה עצמה. דווקא היציאה מן ההנחה הראציונלית של מדע מביאה לידי דטרמיניזם בהיסטוריה; ואילו האדם, שמהותו כבעל־תבונה אינה מסתברת תומם בתהליך ההיסטורי, הופך עבד בשם אותה תכונה יסודית אשר מכוחה ראה עצמו זכאי לחירותו.

סיכום הטענות נגד הראייה של התפיסות הכוללניות הוא שאין הן מבחינות כי אין ההיסטוריה עושה את האדם בעל־תבונה, אלא בעל־תבונה הוא בכוח עצמו (ע"ע 9—88). דעה זו של ברלין עולה בקנה אחד עם ראייתו השיטתית של רוטנשטרייך את מעמדו של האדם כערך שאינו ניתן להפחתה. הוויתור על מישור הערכים מביא לשיעבוד האדם במשטר בו המנהיג האחד הופך ערך מכון וגושא האחריות, ואילו הוויתור על מישור העובדות, או הנסיון לראות במישור ההתרחשות העובדתית משום כפיפות למשא־לה ההיסטורית־הדטרמיניסטית העוטה אצטלה של מדעיות (או משיחיות) — ויתור זה משעבד את האדם לאידיאה ולמשטר המגלם את האידיאה האחת. אלו הן הבחינות העקרוניות של הפאשיזם מצד אחד ושל המשטר הבולשביסטי מצד שני. שאלה אחרת היא אם אין גם ערכו של היחיד עשוי לשמש שלט אידיאלי בידי משטר המקפח אותו.

פתיחה, נראה כי במידה רבה אינו שייך למכלול זה. אמנם העיונים הם תוצאה נסיון־הוראה של מחברם, ואולי טבעי הדבר שכמפקח־ספרות הוא מבקש לכוון את כוחות ההוראה בארץ לתת דעתם על האספקט הדידאקטי שהבגשת עגנון, אבל יותר מדי נראה הדיון פראקטי־מיניורני, ויפה היה עושה המחבר אילו עיבדו והתאימו לרוח הכללית של ספרו.

הזו נמדד בספר בחמש מסות: בקץ הימים, הדרשה, שלולית גנוזה, אדם מישראל, חתן דמים. כל העיונים מחדשים, ולציון מיוחד ראוי „חתן דמים“.

בסיכום: זהו ספר שבלי ספק יעורר חוויה והנאה אצל אוהבי ספרות, יודעיה ולומדיה כאחד — אם במסגרת לימודית כלשהי ואם מחוץ לה.

א. א. ז.

סוגיות בפילוסופיה

אחר העיון בספרו החדש של פרופ' נתן רוטנשטרייך, „סוגיות בפילוסופיה“, דומה כי משתי בחינות ניתן הספר למדידה, האחת — מצד הרחבת אפקיו של הקורא על דרך הפרשנות והמסירה, והשנייה — מצד הצגת עמדתו השיטתית של המחבר כפי שבאה לידי ביטוי בעיקר בספריו הקודמים וכן בחוברת „תרבות והומניזם“, שהופיעה בעת האחרונה.

לשלושה עשרים נחלק הדיון — תחומים, דעות, גבולין. בשער הראשון בא גיי תוח כמה מושגים עיקריים: מציאות, הגיון והיסטוריה. מברור מושג הסובייקט בהיסטוריה נובעת מסקנה באשר לקשר בין המחקר ההיסטורי לתחום הכרה. אין לקבל את ההנחה כי תורת המוסר היא תנאי הכרחי לתחום ההתרחשות ההיסטורית. הפירוש המוסרי להיסטוריה הוא נסיון להעברת מושג הסובייקט מן התחום המוסרי, שבו הוא כפוף לתביעה לאחריות, אל התחום ההיסטורי, בו שואלים רק על קביעת היחס בין מאורעות בודדים, ואשר בו אין מושג הסובייקט המחולט בנמצא כלל. „נמצא שמה שמשמש בסיס נעשה סובייקט כלפי השכבה הנתונה

השער השני עיקרו הצגת דעות ודין בזרמים בפילוסופיה של הדורות האחרונים, עד ימינו. „דיונים אלה“, לדברי המחבר, „צד הניתוח וצד הבקורת שבהם קשורים אהדרי. אין הכוונה להעליף תמונה שיהיו כלולים בה כל הפרטים של התפתחות הרעיונות; אך עם זה דומה שיש כאן רציפות מסוימת, ואף עקיבות של גישה והידרשות לבעיות.“

במאמר על דמות היהדות לפי קאנט מובלט צדה התקנוני-החיצוני, מבחינת החוק, לעומת הצד המוסרי-הטבעי אשר לתבונה (ע' 114).

הדין המוסרי חוזר אל התחום ההיסטורי לא בדרך ראיית ההיסטוריה כממשת ערכים עד תומם אלא בהקניית מעמד חוץ-היסטורי למהותו הערכית של האדם. בנקודה זו טובה הארתו של רוטנשטרייך את משנתו של ברלין גם כהערה מובלעת לגבי שיטת-הוא, כלומר — באיזו מידה מונח בה מלכתחילה הרצון להבטיח את מעמדו הערכי של האדם, ומהו חלקה של המגמה המעשית-המוסרית בעיצוב המגמה העיונית: האם שיטה היא שמסקנותיה כאן, או דרישה מוסרית בלבד?

סה"כ אקטיבה

412.000.000

120 פניסים

בכל רחבי הארץ

כל שרותי בנק

בנק הפועלים

נוסד 1921

על מעמד האדם: בארנסט קאסירר ויחסו להיסטוריה; בפילוסופיה שבפסיכואנליזה ובהשוואת יחסם של פרויד והאקסיסטנציאלים ליסטים לרעיון המוות. כן באים עיונים במשנותיהם של מנדלסון, פיכטה, הס, הרמן כהן, ברגסון, רוזנצווייג וכובר.

השער השלישי עוסקו בהארת גילויים אחדים בספרות העברית החדשה, הארה שחותם בעל הפילוסופיה טבוע בה, על כן אין עיקרה בדיון הספרותי אלא בנסיון להעמדה שיטתית. ב"דיונים בתורתו של אחד העם", שהם מן הפרקים המסיימים בספר, רואה המחבר את ההיסטוריוזם כמניע העיקרי בחפיו סתו של אחד-העם (ע' 394). מושג ההיסטוריוזם ממלא לפי הפירושו שתי פונקציות עיקריות: על-פי הראשונה הוא בא לסתור את המושג המקובל בדבר חפץ הקיום הלא-אומי-הביולוגי כעיקר משנתו של אחד-העם: „נמצאנו למדיה. אפוא, שחפץ-הקיום איננו כאן כוח ביולוגי, אלא כוח היסטורי במהותו. מסתבר שאף-על-פי שיש יסוד ביולוגי בחפיו סת אחד-העם, אין יסוד זה עושה את משנתו של אחד-העם לביולוגית מעיקרה" (ע' 394). לפי הפונקציה השניה התהליך ההיסטורי מצמיח ערכים המגיעים לתוקף של החלטיות המפקיעתם מן התהליך הזמני ומשום כך התפיסה המקבלתם היא אנטי-היסטוריסטית. דוגמה לכך — רעיון האלוהות. דרך התהוותם של הערכים בתהליך ההיסטורי אינה צריכה למנוע מאתנו לראות כי תקופם אינו תלוי בהתהוותם הזמנית ואינו נספג על-ידיה (ע' 359).

את היסוד ההיסטוריסטי מכנה המחבר בשם דינאמיקה, ואת התפיסה האנטי-היסטוריסטית הוא מציין כגישת נורמאטיבית, גישה המעמידה גורמות שאינן תלויות עוד במימד הזמני. צמד המושגים נמצא עולה בקנה אחד עם ההשקפה שנתגסחה בחוברת הנזכרת, "תרבות והומניזם". לתרבות מקום דומה למקום הדינאמיקה בהיסטוריה — היא סך כולל של תהליכים. מימושם ותיאורם, ההומניזם דומה בתפקידו לגישה הנורמאטיבית — העלת ערכים מן העבר וקונפונטציה עם המציאות

גישה זו, שהיא אפיינית להבחנתו של קאנט בין חוק לבין התנהגות מוסרית על-פי התבונה, יש בה כדי להפתיע עקב ההבדלה החריגתית בין יהדות לנצרות. קאנט מאשים את היהדות שהיא משמשת דת-פולחן וכנסיה המבוססת על תקנונים; אך בעוד שנראה לו כי כנסיה אחרת המבוססת על תקנונים יכולה להגיע למעמד כנסיה אמיתית אם תכיל בתוכה עקרון המקרבה לאמונת-תבונה טהורה עד שתוכל לוותר על האמונה הכנסייתית (ע' 9—118), הנה ליהדות אין הוא מוכן לתת אפילו פריבילגיה זו. כלומר — שתגיע ביום מן הימים למעלת „כנסיה שאינה נראית לעין". אפשר להבין כי אפיה האוניברסלי של הנצרות הביא את קאנט לידי טישטוש אפיה ההיסטורי לטובת עתידה התבונה, ואולם, לדברי המחבר, „אפילו בגבור לוח שיקול זה נשארת סתומה, או למיצער עמומה. בעיית היחס לנצרות, שהרי באופן פאראדוכסאלי יוצא, לפי דעתו של קאנט, שהמסורת הנוצרית היא פחות היסטורית, ומבחינה זו פחות מקרי, מן ההתגלות ללא אינקארנציה שביהדות. לאמיתו של דבר, לא התמודד קאנט עם פאראדוכס זה..." (ע' 131).

מעולמו של שלמה מימון מעלה המחבר לפנינו דיון בענין החוקיות הרפלקטיבית, שהיא אחד מטיעונו המכריעים של מימון בבעיית החוק הטראנסצנדנטלי הפרטי אצל קאנט. בפילוסופית הלשון של הומבולט מודגשת הקירבה לקאנט בגיורה (הדרוקציה) המטאפיזית של הלשון. הומבולט מרחיב את הרעיון הקאנטיאני על הקשר בין המושג להסתכלות, וטוען כי אין בנמצא חשיבה טהורה, ללא גילום חושני, באשר מלכתחילה מגולמת היא בלשון, או לפחות — בתוך הלשון. בכך מוסבר המקור הא-פירורי של הלשון, בדומה ליסוד הא-פירורי בתורת-ההכרה של קאנט.

דיונים נוספים בשער השני עוסקים בתורתו של מארקס והשפעת ניסוחיו ההיסטוריסטיים

• נתן רוטנשטרייך: סוגיות בפילוסופיה; הוצאת דביר, תשכ"ב; 440 עמ'.

הופעתו של כרך זה דין הוא גם שתיחשב תג ל"מוסד ביאליק". הן בגלל ערכו ההיסטורי של המקור הן בגלל רמתה העילאית של עבודת מר דיקמן (כמתרגם, כמקנד, כמהדיר, וכבעל המבוא והמפתח) הן בגלל מלאכת-הספר, המשתווה כאן עם מיטב השגיה הטיפוגרפיים הקודמים של ההוצאה.

"אינאיס" (אגב: מדוע, בכל-זאת, "אינאיס" ולא "אינאס", כפי הראוי וכפי המובא כל הזמן בגוף השירה?) מעמיד את הקורא העברי, בהנף אחד, לא רק בנקודת-השיא של האפוס הרומאי, לא רק בגאון-שטפו של ההקסאמטר הדאקטילי ושל הרטוריקה הלטינית, אלא גם בנקודה הארכימדית של תרבות רומא, קורותיה ועולם-המושגים והמיתוס שלה. ולגבי שיווי-משקלנו הרוחני שלנו חשוב הוא שגלמד לחשוב גם על רומא לא רק במונחים של "מלכות אדום הרשעה", וכיוצא באלה מונחי-מורשה של המקורות הישנים המצויים לנו, אלא גם במונחים של רומא עצמה, כהוויתה ההיסטורית, או לפחות כפי שנצטיירה לאביר שירתה וחווה בכורתה-בעמים, פובליוס ורגיליוס מארו, שהאידיאולוגיה שלו היתה זו של ה"אימפריום" הקלאסי, ואשר הוא שנתן לה ניסוחים פשוטים, צלולים ובולטים כגון זה (ר' ו, 583—851):

רש לאומים, רומא! השלטון בידך — זכרה!
זאת התורה לך: שלום ישפינו חוקך בארץ —
חסד תטה לגכנע, וחרב-נקם למורד בך!

מבחר הסיפור האפריקאי

13 כרכים כבר הוציאה הוצאת "הדר" בסדר רת "עם עם וסיפוריו", בכלל זה מבחרים של הסיפור האמריקאי, האיטלקי, הפולני וכו' — ועוד ידה נטויה. לעתיד הקרוב מובטחים לנו מבחרים של הסיפור האירי, ה"סלאבי", ה"אסיאתי" והאידי. אחדים מאלה שהגיעו לידינו מצוין בהם בפירוש מי היה עורכם, בין שהוא ישראלי בין שאינו כן, כך, למשל, מבחר הסיפור הסיני (מתורגם

המתהווית. יהדות, למשל, היא ערך מוחלט (ע' 396) ותפקידה לשמש גורם מעורר ברנסנס שלנו. ממש כמו העלאת ערך ההומאניזם במציאות האנושית הכללית של תקופתו.

מתוך עמידה על כמה עיקרי-דברים ב"סוגיות בפילוסופיה" נוכחים אנו לדעת כי הספר עשוי לשמש עזר לקורא החפץ לקבל מושג, לעיתים בפעם הראשונה בשפתו, על משנר תיהם של הוגי-דעות מן הדורות האחרונים; מצד שני יש בו כדי להוות שער, אם גם מרומז לעתים, אל עיקרי דעותיו של מחברו הן כפילוסוף, הן כהיסטוריוסוף, בספריו השיטתיים.

א. ב. ע.

אינאיס

הופעתו של כל "אינאיס" בלבוש עברי דין הוא שתשמש, קודם-כל, הזדמנות לברך בפה מלא על כוכב שדרך לנו, כליל-אור-ועוז, בדמותו של שלמה דיקמן, הוא מתרגמו זה של ורגיליוס ללשונונו. מר דיקמן, שאת תלמודו בלשונות הקלאסיות כמו גם בלשון העברית קנה לו בפולין שלפני המלחמה, בילה מאו שנים ארוכות ויגעות בארץ-גזירה ה"ס.ס.ס.ר. ואך באחרונה הגיע למדינת-ישראל. כאן התמסר בהתלהבות, ובכוח-עבודה בלי-שוער — כמבקש למלא חסרונו של שנים שאבדו — להרקת מיטב שירתו של העולם ה"קלאסי", הרומי-היווני, לעברית. אם רשאים אנו לדון על-פי דוגמה ראשונה ונכבדה זו שיצאה עתה לאור, הרי נראה שהוא משקיע בכך לא רק את נפשו ומאורו ואהבתו אלא גם אוצר בלתי-נדלה של בקיאות, למדנות וכשרון. וגוסף על כל אלה מצוין תרגומו באותה סגולה קלאסית, נדירה ויקרת-ערך, הקרויה חוש-מידה. מתרגם גם שבכך נתברך, דומה כי מחצית הצלחתו מובטחת לו מלכתחילה.

• ורגיליוס: אינאיס; תירגם מדומית והוסיף מבוא, הערות ומפתח: שלמה דיקמן; מוסד ביאליק, 1962; 511 עמ' + 18 ציורים.

המבחר המובא כאן לפנינו הוא משובח באמת ואף תרגומו יכול להניח את הדעת. אך יש להבהיר כי „אין תזכו כבוד“ וגם כדאי להדגיש כי בשום פנים לא סיפק את הצורך האמיתי והמורגש של הקורא העברי ב„מבחר“ שביא לפניו, ככל האפשר, את מיטב הספרות וההגות של אפריקה בהתעוררותה, בהשתחררותה ובשיחורה — „מבחר“ שהיה פרי מאמץ סלקטיבי ובקרתי ויוודע אותנו, באורח בלתי-אמצעי, עם תופעות בעלות-משמעות בהווה החי של אפריקה ולא רק עם חמדותיה „המוזיאוניות“.

ב. מ.

ידיחו

תולדות החפירות הארכיאולוגיות ביריחו, הן, בעצם, תולדות החיפושים אחר העיר הראשונה שכבש יהושע, אם בכל-זאת לא נגלה להם לחופרים אפס-קצהו של יהושע בן-נון ותחת זאת העמיקו לרדת אל תקופות ושכבות שלא יעירו מראש — אין זו אשמתם כמובן.

השאיפה לחפור ביריחו, לעשותה אבן-פינה של כרונולוגיה מוחלטת ולהכריע עליידי כך במחלוקת הסבוכה הנוגעת לזמן כיבוש הארץ, יציאת-מצרים וכיוצא באלה — ימיה כימי המחקר הארכיאולוגי, סיר צ'ארלס וורן, האיש הראשון שנשלח ארצה ע"י הקרן הבריטית לחקירת-ארץ בשנת 1876. ראשית מעשהו כבר היתה בחפירת כמה בורות עמוקים בתל-אל-סולטאן. הוא לא מצא שם כלום, וגם אילו היה מוצא היה זה בבחינת נס גדול, בהתחשב במצבה של הארכיאולוגיה הארצישראלית בימיו — ועם זאת לא נמנע מללוות את אכזבתו בהכרזה שתל-יריחו אינו ראוי לחפירה כלל, רק בימים אלה, אחר שנתבררה סופית, כמדומה, החלום שע"י תידה הארכיאולוגיה יום אחד לגלות את העפר מעל יריחו של ימי יהושע, רק עתה התברר עד כמה היתה זו, למרבה-האירוניה, הכרזה נכונה, לפחות מאותה בחינה שעניינה באמת את וורן ואת כל החופרים שבאו אחריו ליריחו.

בידי ע. קינן), לין ירסאנג הוא ש„חזר וסיפרו“, המבחר הפולני נערך בידי מרק גפן, ואילו מבחר הסיפור העברי („את אשר בחרתי“) לוקס ונערך בידי י. ליכטנבוים. הכרך הזה שלפנינו הוא אלמוני במובן זה. אם יש בכך משום תמיהה, הריהי מתישבת למי שמכיר כרף-ענק אנגלי מסואר, שהופיע באחת מהוצאות-הספרים המכובדות ביותר בארצות-הברית, בעריכתו של אחד מבני-הסמך המעולים ביותר בשטח זה, ועניינו הפיסול האפריקאי. עיקרו של אותו כרך הוא מבחר מצוין של תצלומי עבודות-פיסול אפריקאיות, „פרימיטיביות“, אבל חלקו הראשון הוא אוסף של אגדות שבטיים ועממיים כושיים, החל בהאוסא ובאשאנטי וכלה בבאילא, בקיויו ובבאנטו.

את החלק הזה קם מר שחר ותירגם, על קרבו ועל כרעיו, לפרקיו ולמדוריו, כולל מבואו המאלף — וההוצאה העברית הוציאה את התרגום הזה כמו שהוא, בלא שתטרח אפילו לציין מיהו, למשל, בעל המבוא שבראש הכרך.

לא רק האבהית יש בה כאן משום תמיהה אלא גם עצם שמו של הכרך ושיבוצו באותה סדרה של מבחרי סיפורים „לאומיים“, מי שמבקש ליטול לידו מבחרים אחרים שבסדרה, כגון המבחר העברי או הפולני או האמריקאי, יודע שימצא כלילי סיפורים מן השנים האחרונות, או לפחות מן הדורות האחרונים — יצירות שבעיקרו של דבר חלה עליהן ההגדרה של „נובילה“ או „שורט סטורי“. גם אפריקה של המאה הזאת העמידה מספר ניכר של סופרים שחיברו רומנים ואף נובילות, מהן העומדות על מדרגה ספרותית גבוהה ומהן שזכו להצלחה מר"לית במדינות-המערב וניתרגמו לכמה לשונות. אבל הכרך הזה, כאמור, לא מאלה הוא נוון ולא את אלה הוא מביא לפני הקורא, שהרי כל-יכולו אגדה, מיתוס, משלי-עם או פולקלור, במובן הרחב של המלה.

* מבחר הסיפור האפריקאי, עברית: דוד שחר; הוצאת הדר, 1961; 271 עמ'.

תקופת כניסתם המיתולוגית של בני־ישראל לארץ מגיע המחקר בפרשת יריחו לנקודת־מפנה. לדעת מיס קניון אין להסיל ספק בעדות המקראית, הגם שאין לסייעה בשום עדות ארכיאולוגית. לדעתה אמנם היתה העיר מיושבת בתקופה הכנענית־המאוחרת, אלא שבאורח־פלא אבדו כל שרידיה.

לדבריה חלו בתל יריחו שני תהליכים סות־רים: לא רק התרוממות הדרגתית של מיפלט השטח עקב הצטברות עייר־שוב שונים אלא גם הנמכת המיפלט הזה עקב פעולתם של גורמי־סחף שונים. בזמנים שעמד התל ריק משוב נעקרו כל שכבותיו העליונות על־ידי הסחף והוטלו למרגלות התל!

זהו הסבר מתקבל־על־הדעת, ואף־על־פי־כן אינו „חלק“ כל־צרכו, עובדה היא שנתרו במרומי התל שרידים שונים משך תקופות ארוכות, אף שלכאורה היה עליהם להיעלם כליל. כך, למשל, הספיקו, לפי חישוביה של מיס קניון, 180 השנה שעברו מחורבנה של העיר הכנענית־התיכונה ועד יסודה של העיר הכנענית־המאוחרת לסחוף את רוב שרידיה של העיר הזאת, בעוד אשר 2.400 השנים שחלפו מאז ראשית התקופה הפרסית לא הצליחו להסב לשרידי העיר בת התקופה היא כשעור אותו נזק. שרידים מן הת־קופה המכונה „שיבת ציון“ נמצאו במרומי התל עוד על־ידי המשלחת הגרמנית.

מדוע דיקדקנו כל־כך בפרטים הטכניים הללו של שימור הקרקע? הסעם לכך הוא שנראה לנו כי לא עמד בה לבה במיס קניון לקום ולהכריז, כי בניגוד למסופר בספר יהושע, העלו חסירותיה ראיות הפוכות דווקא: — שיריחו חרבה הרבה קודם כל תאריך שניתן לתלות בו את יציאת־מצרים המקראית. כמובן, זוהי גלולה מרה מאד לכל שוחרי המקרא, אבל גם הדיון בשאלת הסחף לא יוכל להמיסה כליל. גם אם נקבל את הסחף והחישוף כעובדות, תישאר בעינה עדותה של מיס קניון כי למרות שנמצאו בין שכבות הסחף שלגלי התל שרידים מתקופת־הברזל ומן התקופה הכנענית־התיכונה לא נרשמו כל שרידים מקבילים מן התקופה הכנענית האחרונה, תקופת „כיבוש הארץ“.

שתי משלחות חפרו אחרי וורן: האחת גרמנית, בשנים 1908—1911, והשניה ברי־טית, משנת 1930 עד 1936. משתיהן עוררה הבריטית אמון רב יותר מאחר שבימי פער־לחה כבר יצאה הארכיאולוגיה הארצישראלית מחיתוליה, כל שכן שבראש המשלחת עמד פרופ' ג'ון גארסטאנג המהולל.

החפירות של גארסטאנג הוכתרו בהצלחה. עלה בידו לחשוף את יסודות החומה המת־מוטטת של יהושע בן־נון. הקושי נבע רק מן התאריך שקבע גארסטאנג לחורבנה של החומה. הוא שיער שקרה הדבר ב־1400 לפסה״ג, תאריך שלא קל היה לישבו עם שיקולים היסטוריים ואחרים הנוגעים לכני־סתם של שבטי־ישראל לארץ־כנען. המשלחת האחרונה, שנארגנה בראשות המחברת, שמה לה למטרה לתקן את תאריכו של גארסטאנג וכן, כמובן, להמשיך בחפירות בשכבות הברונזה הקדומה ובשכבה הניאוליטית, שעוד גארסטאנג הגיע אליהן בשעתו.

עובדה שבסיכום חפירותיה היא לא הכניסה העלמה קניון תיקונים בכרונולוגיה של גארס־טאנג, היא פשוט הפכתה על פיה. שלש שנות חפירה, מ־1952 עד 1954, הוכיחו כי אין כלל בתל־יריחו שום שרידים שאפשר ליחסם לימי „כיבוש הארץ“: התל נקי ומנוגב מכל שרידים כנעניים־מאוחרים, להוציא פכית־שאיבה אחת בודדה, כמין חריג הבא ללמד על הכלל. התברר לה למיס קניון כי החומות חשף גארסטאנג לא היו כלל מימי יהושע. הוא נתפס לטעות זו משום שמיפלט החומות היה הגבוה ביותר, ממש מתחת לפני השטח. בדיקותיה בשטחים השונים של התל העלו ראיות מכריעות לכך שהחומה האמורה היא מתקופת הברונזה הקדומה. התל של יריחו הוא אפוא תל טיפוסי, שכל שכבותיו נתגבבו בתקופות קדומות ביותר. כל גבהו, למעלה מעשרה מטרים כפי שהוא היום, מורכב ישובים עתיקים ביותר, החל מ־7.000 לפני הספירה וכלה ב־2.000 לפנה״ס, שקמו בוה אחר זה בקצב מהיר. בשאלת

* קתלן קניון: חשפנו את יריחו; תרגום: ש. אריין; הוצאת דביר, 1962; 218 עמ'.

בר־כוכבא

אין בדינו ספרים הרבה על מרד בר־כוכבא. לפני כחמש־עשרה שנה סיכם ד"ר ש. ייבין בספר את כל הידיעות ההיסטוריות שהיו אז בנמצא בנוגע למרד זה. "בר־כוכבא נשיא ישראל", מאת ד"ר שמואל אברמסקי, הוא חיבור עברי ראשון בתחום זה לאחר הפסקה ממושכת, ואל ייחשב לנו לעוון אם נמוד אותו על־פי מה שהוא מוסיף או מחדש על חיבורו של ש. ייבין.

כל ידיעותינו על מרד בר־כוכבא נשאבו, עד לפני זמן קצר, מתוך קצת אגדות סתור־מות שבתלמוד והזכרות בודדות מאצל מתבררים פאגאנים או נוצרים. כך היה המצב עד לפני תשע שנים, אולם התגליות הארכיאולוגיות שנגלו מאז במדבר יהודה, בשטח ירדן כבשטח ישראל, העלו פתאום שפע של תעודות אותנטיות מתקופת המרד. כך קם צורך דחוף בסיכום חדש, המתחשב בגילויים האחרונים. ספרו של ש. ייבין נתישן בכמה פרטים עיקריים, שהרי אפילו שמו של מנהיג המרד לא היה מחוור בזמנו. אחרי שהוא מסכם את כל הדעות השונות בענין זה, אומר ד"ר ייבין: "יש אומרים ששמו לא נודע וגם קשה לשער שהוא עתיד להיודע ביום מן הימים". איש לא שיער אז, כמובן, שתימצאנה תעודות חתומות בעצמידו של מנהיג המרד.

ספרו של ד"ר אברמסקי הוא נסיון ראשון לעבד את התעודות שנתגלו במדבר ולהסתייע בהן בחקר המרד. המחבר נדרש ל"תגליות בר־כוכבא" עוד לפני כשנתיים, במוסף הספרותי של "דבר", ומאז ראה להרחיב את הדברים כדי ספר, המורכב למעשה שני חלקים שונים. השניות הזאת אינה מתבטאת במבנה החיצוני בלבד אלא היא רומנת על הקושי היסודי שבמחקר מרד בר־כוכבא לאור המקורות החדשים.

חלקו הראשון של הספר הוא מונוגרפיה היסטורית, תיאור מגובש של פרשת המרד. כאן דן המחבר בשאלות כגון מצבה של

רומא בימי אדריאנוס, יחס ה"חכמים" למרד, עמדת השומרונים, ועוד. זהו סיכום מעולה כשלעצמו, אבל סיכום חוזר, פאראפראזה היסטורית, אם אפשר לומר כן, לפי שנוקק הוא רק לאותם מקורות שכבר היו ידועים מומן וכבר סוכמו, כאמור, בספרו הנזכר של ש. ייבין. השפעתן המפירה של התגליות במדבר־יהודה אינה ניכרת כלל בחלק זה. הללו נדונות לראשונה רק במחצית השנייה של הספר, שהיא כעין חיבור בפני עצמו הנקרא בשם "מדבר יהודה בימי מרד בר־כוכבא".

באיו מידה מתחברים שני החלקים הנפרדים הללו למסכת אחת? האן שוב אנו חוזרים לאותה שניות. למעשה כמו הפכה המחצית הראשונה של הספר להיות הקדמה למחצית השנייה, בחינת מורה־דרך לקורא המשכיל, הנכון קצת מהמת שפע הפרטים החדשים שירדו עליו והמתקשה לשבצם במסכת היסטורית מתאימה. זה כשלעצמו איננו חטא, ואפשר אפילו שזה כל השכר שביקש לו ד"ר אברמסקי בעמלו, ואולם אנו נדמה לנו שבכלל לא ניתן להשיג הרבה יותר מזה, במצב הנוכחי של מחקר מרד בר־כוכבא.

מרד בר־כוכבא כרוך ואחוז בהרבה קושיות היסטוריות ורובן אין לנו תשובות עליהן. איננו יודעים, למשל, מדוע פרץ המרד וכיצד; מי היה האיש בר־כוכבא ומאיזה רקע צמח; מה הקשר בין המרד שלו ובין כיתות מרדניות אחרות שהתגוררו במדבר יהודה, כגון "כת המגילות"; האם נתלו בה בתנועתו תקוות משיחיות לאחר־מעשה או שהיתה תנועה משיחית מעצם בריאתה, מעין "מלחמת בני־אור בבני־חושך", שיצאה מכלל הזיות אכסטולוגיות לכלל מעשה של ממש?

לא התקדמנו הרבה במתן תשובות על כל השאלות הללו. כמעט ניתן לומר שנשארונו בדיוק באותו מקום, עתה כאז. התעודות שנתגלו במדבר־יהודה הן אמנם אוצר בלום של פרטים באשר להווי, ללשון ולמנהגים של הימים ההם, אבל רק מעטות מהן יכולות לשפוך אור על השאלות שהזכרנו למעלה. אפילו מהלך הקרבות עצמם לא

* שמואל אברמסקי: בר־כוכבא נשיא ישראל - אל, הוצאת מסדה, 1962; 261 עמ'.

בשמים — ולא היא. השטרות מתקופת המשנה מתחלקים לשני סוגים: שטר של התחייבות, ושטר של עדות. שאינו שטר בן-ימינו, וזכרון-דברים. השטרות שלנו הם מן הסוג השני, ולכן „על-נפשיה“ בא לציין את אחד הצדדים, כלומר את בעלי-הדבר עצמו, בעוד ש„שהד“ או סתם „עד“ מציינ את העדים שאינם נוגעים בדבר אלא רק מאשרים בחתימת-ידם את זכרון-הדברים.

בסיכום נוכל לאמור שלולא ידענו מיהו בר-כוכבא ולא שמענו דבר על המרד שלו ממקורות אחרים הרי שמן התעודות שלנו לא היינו יכולים לדעת אפילו שהיה מרד בכלל. כך אפוא מצויות עכשיו בידינו באמת שתי חטיבות שונות של ידיעות הנוגעות לימי בר-כוכבא, ורק לעתים רחוקות משלי-מות השתים אחת את רעותה.

ח. ב.

פועלים וארגוניהם

הנחשולים האדירים של ההגירה היהודית ממזרח אירופה וממרכזה בדורות האחרונים הוטלו, כידוע, בעיקר עצמתם אל חופיהן של מדינות אמריקה, ועד לנצחונה של מדינות ה„סופו-אימיגריישן“ בארה״ב לא לחכו את חופי הלבאנט אלא בשיעור מבורט. יש אפשרויות נרחבות לניחושם מה היתה התפתחותה של „צרת היהודים“, על ביטוייה הרעיוניים והארגוניים. בהקף אירופי וכלל-עולמי מאז 1920, ומה היה קורה באותה תקופה במזרח התיכון, ובארץ-ישראל בפרט, לולא נגעלו מאז למעשה בפני הגירה יהודית נמשכת שעריהן של ארצות-הברית ועוד מדינות — אבל זוהי פרשה לתוד. המעניין לצורך דיוננו כאן הוא העובדה שאם במסגרת הנדידה היהודית העצומה של שלהי המאה שעברו היתה התנועה „ציונה“ בחזקת קילוח דק מן הדק, נטל-עורך ביחס לתהליך הדמוגרפי הכללי, הנה לגבי המחוזות העותומניים בשטח המכונה ארץ-ישראל היתה זו מלכתחילה תופעה נכבדה, מהפכנית למדי במשמעותה. עובדה ידועה אולי פחות

נתברר יותר מתוך הפרטים החדשים, אם נתעלם מאותו רמז מעורפל בנוסח „אללי, שהגואין קרבים“.

הסיבה היא אולי שהתעודות החדשות נוגעות רק בקטע צר מאד של המאורעות. מי שהיה מתעלם מן הלקה הוה ומנסה לאנוס את הפרטים הזעירים ולסחוט מהם כל אפשרות של הכללה, הזקה עליו שהיה נתפס לשטח-חיות. ד״ר אברמסקי התחמק מן השטחיות הזאת. הוא בחר לחלק את החומר שלפניו לשני חלקים נפרדים ובכך נשמר לפחות מאתו חטא מיתודי צפוי-מראש, שבעלי מחקרים ראשונים נוחים להיתפס לו.

עם כל זאת לא נוכל שלא למנות בו כמה סרכות קטנות. מן המכתב ליהושע בן-גלילה, שבו מתבקש זה האחרון להמציא מזונות למחנהו של בר-כוכבא, אומר המחבר ללמוד שמורדות השפלה כבר לא היו אותה שעה בידי הלוחמים — שלולא כן לא היה בר-כוכבא פונה לסיפוק מזונותיו דווקא אל מפקד השורר באזור המדבר. הרי זה בדיוק מה שאסור ללמוד ממכתב זה. ארכיון מדבר יהודה איננו הארכיון של כל המרד אלא רק של קטע קטן ממנו. במקרה נשתמרה רק פקודת בר-כוכבא לאזור המדבר, ואילו מכתביו לאזור השפלה אבדו — אך מכאן ועד המסקנה שלא היו קיימים כלל עדיין רבה הדרך. דבר אחר הוא מקום מושבו של יהושע בן-גלילה. לדעת ד״ר אברמסקי מקום מושבו איננו ידוע, ועם זאת נראה כי ישב בהירודיון. כלל התעודות שנמצאו במורבעת הן הארכיון של הירודיון, ממש כשם שתעודות נחל-חבר הן חלק מן הארכיון של עין-גדי. בתוך התעודות של מורבעת נזכר בפירוש „המתנה שיושב בהי-רודס“, ויהושע בן-גלילה נקרא שם בתעודה אחרת בשם „ריש מחניה“. הקשר בין שני ה„מחנות“ הללו הוא ברור, בפרט אם נתן דעתנו על כך שבכל מערה או קבוצת מערות הסתתרו פליטים בני עיר אחת בלבד.

ענין אחרון הוא המונח „על נפשיה“, המופיע בצד חתימות רבות בשולי התעודות. ד״ר אברמסקי מפרש מונח זה כציין לאלה שחתמו בעצמם, בניגוד לאלה שאחרים חתמו

כלליות יותר המציינות אותו קטע-בראשית בקורות ההתישבות החדשה בארץ, הגם שהן חשובות בלי ספק לענייננו, בין כרקע בין כהשלמה. לפי הרגשתנו יש משהו מלאכותי בבנייה זו של „היסטוריה פועלית“ מתוך החומר המועט שנשתמר מן הימים ההם, ואף-על-פי-כן יש לברך על הנסיון לפי שבהכרח הוא נמצא מסייע לקרב אל השכל ואל הלב גילויים כבד-משקל יותר משחר התחדשותה של הארץ הזאת.

משה ברסלבסקי איש-לבב היה וחרוץ היה במלאכתו ובשחיה-התעניינותו עדר מתוך אהבה ובקיאות כאחת. אף-על-פי-כן חוקר אקדמי לא היה ולא התימר להיות והיבורו זה נמצא אולי מבטיח יותר ממה שהוא מקיים. עם זאת עשה בכך עבודה חלוצית כמעט, המטעימה את הצורך במפעל מקיף ויסודי, שהוא בלי ספק למעלה מכוחם של יחיד, או יחידים — כתיבת ההיסטוריה של ארץ-ישראל בדורות האחרונים.

היא שמספר היהודים שהגיעו בשנים ההן אל חוף יפו עלה פי-כמה-וכמה על מספרם של אלה שנושבו בארץ למעשה, וכי מתוך המיעוט של הנשארים השתחף רק מיעוט-שבמיעוט בייסודן של המושבות החקלאיות הראשונות, בין של הבילויים בין של זול-תם, ואילו הרוב הגדול השתקעו ביישובים עירוניים או שהיו נעים-ונדים בין המושבות כפועלים חקלאיים, קשייזום, זעומי-שכר ועמלים בפרך.

אכן, עובדה זו עדיין אינה מניחה מקום רב לדבר על „ארגונים פועליים“ בתקופה שקד-מה לזו המכונה „העליה השנייה“, ארגונים שהם לכאורה נושא ספרו האחרון של מ. ברסלבסקי המנוח. התעודות והידיעות הממ-שיות דלות הן ביותר, כפי הנראה. חלקים גדולים מן הספר עוסקים אפוא בתופעות

* משה ברסלבסקי: פועלים וארגוניהם בעליה הראשונה; הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1961: עמ' 240 (כולל סירוט מקורות, הערות ביבליוגרפיות ומפתחות).

א. ר.

חודש: ניסן
מזל: עלה
בנק: בנק לאומי לישראל בע"מ

בנק לאומי
לישראל בע"מ

חודש ניסן, חודש הפסח, עומד במזל עלה. מה היה מחירו של עלה בימים ההם לא ידוע לנו, אך יש להניח כי עלה יותר מגדי אחד-הרגדיא-שמחירו היה 2 זוזים. מאז השתנו המחירים-ועולם הכספים נעשה מסובך יותר. כיום דרושה מומחיות רבה כדי לדעת מה לעשות בכסף וכיצד להשקיעו.

הבנק עומד לשרותך בעצה השקולה ובנשיונו הרב.

הבנק הצועד עם הזמן

המשתתפים בחוברת

פרקים אחדים מרומן שבכתב־יד, „אבות ובוטר“, הדפיס י. אורן באחרונה במוספים ספרותיים. הסיפור „גאנדרטת התחיה“ שבחוברת זו הוא יצירה בפני עצמה. מלאכי בית־אריה, בן ה־25, היה אשתקד מן הזוכים בפרס־אנה־פראנק לשירה. הוא בוגר האוניברסיטה העברית בירושלים. ב„קשת“ זנדפס סיפורו, „דאריה הבהירה, הנפחדת“. אינגבורג בכמן, בת שלושים, ילידת אוסטריה, ד״ר לפילוסופיה, המיוצגת בחוברת „גרמנית“ זו שלנו הן בשיר הן בסיפור. היא כיום מבחירי הכותבים בלשון הגרמנית. הסיפור „הכל“ לקוח מקובץ סיפוריה הראשון. „שנת השלושים“, והוא מובא כאן ברשותו האדיבה של המו״ל המינכני, Piper Verlag. קודם־לכן פירסמה שני כרכי שירה. היינריך בל, סופר גרמני צעיר, חיבר כבר ארבעה רומנים, כמה קבצי סיפורים, ואסופת מסות ותספיתים שהופיעה לא־מכבר בהוצאת קיפנהויא־רא־א־ויטש. גוספריד בן (1956—1886), רופא ברלינאי, נחשב הדמות הספרותית הבולטת ביותר בגרמניה שלאחר־המלחמה. שירו של משה בן־שאול לקוח מתוך קובץ שהוא מכין עתה לדפוס. לפני שנתיים כינס משיריו בקובץ „מפרשי מלח“ (הוצאת „אלף“). אברהם ברטורא הוא איש־ירושלים־העתיקו, כיום מנהל בייס יסודי, שבמידה רבה נתגדל על תרבותה של גרמניה, שאליה יצא להתחנך בצעירותו ואליה חזר שוב — בשליחות חינוכית — בתקופה האחרונה ועשה בה שנים אחדות. „עלייתו של תת־הפנקסן“ לקוח מתוך „יווני מחפש יוניה“, שהוא „קומדיה בפרוזה“ מאת פרידריך דירנמאט, הסופר והדראמטורג השווייצרי בן ה־41, בעל „ביקורה של הגברת הזקנה“. על עצמו כסופר אומר דירנמאט: „אינני גרוטסקי כרומנטיקן אלא כדרך שאריסטופאנס או סוויפט היו גרוטסקיים בשעתם; מתוך הצורך לחבר כתב־מחאה ויצירה אמנותית בעת־ובעונה־אחת“. שירו של ישראל הר הוא מתוך מחזור בן 27 שירים, „אביון לפני ניצה“, שעוד אחד מהם כבר נדפס ב„קשת“ יג. פראנץ ורפל (1890—1945), יהודי פראנאי וסופר גרמני, מחברם של רומנים מפורסמים כ־40 הימים של מוסא דאג׳ ו„שירת ברנאדט“, היה גם מן הדמויות החשובות בשירה האקספרסיוניסטית הגרמנית. אברהם ב. יהושע, הזכור היטב לקוראינו הוותיקים בזכות סיפורו „מסע־הערב של יתיר׳ ו„חתונתה של גליה“, מחדש את השתתפותו ב„קשת“ לאחר הפסקה ארוכה. ולאחר שהספיק לסיים את האוניברסיטה העברית בירושלים ולקבל, בשנה שעברה, את פרס־אקרו־ה לפירוזה. הוא משלים עתה קובץ ראשון של סיפורים מפריעטו. עליזה לבנברג מתקרבת הפעם להשלמת פירסומם של קטעי ה„יומן“ שלה ברבעוננו. נחמן ליסט, שהיה מן העסקנים הפעילים ביותר ב.פ.פ. בסוף שנות ה־20 ובשנות ה־30, בפרט ב„סקטור הערבי“, הצליח להעמיד מספר חניכים כגון ח׳אלד בקדאש. הנחשב מכבר בחיר המנהיגים הקומוניסטיים בארצות דוברות־הערבית. באמצע שנות ה־30 „הושאל“ עלידי הקומינטרן למפלגה הקומוניסטית הצרפתית, לשם פעולה בקרב חוגים אנטי־קולוניאליסטיים ערביים וצפון־אפריקאיים. על אותה פרשה הוא מספר בפרקי הזכרונות שהוא מביא בחוברתנו זו. 27 מכתבי־יסטאלינגרד נעתקו מן הקובץ „מכתבים אחרונים מסטאלינגרד“, שראה אור בגרמניה ב־1956, בהוצאת ברטלסמן (כיום הוצ. זיגברט מון). יורם קניוק חזר לא מכבר לארץ, אחרי שנים של ישיבה בארצות־הברית. רומן שהוציא בניו־יורק, The Acrophile (הוצאת אַתניאום), עשה בשעתו רושם ניכר בחוגי המבקרים בארה״ב. הוא יופיע כנראה בקרוב במקורו העברי, בהוצאת שוקן. ד״ר הנגס קרייסלר (ר׳ „קשת“ ח, „על הפסיכולוגיה של הטאשיוס“) הוא ראש החוג לפסיכולוגיה באוניברסיטה של תל־אביב. ספר שכתב, „על הפסיכולוגיה של ההנאה האמנותית“, קרוב להופיע בארה״ב ובשווייץ. אחריו עתיד להופיע בשווייץ ספר שלו על „השקפת־העולם של הסכיזופרניים“. ריינר מריה רילקה (1875—1926) הוציא את מחזורי־הסונטים שלו „לאורפיאוס“ ב־1923.

תצלומי יצירות האמנים הישראלים בקובץ זה הם מעשה־ידי הצלם י. צפריר.

בין הפציר האישיים -

– היומיומיים, המצויים בכיסך או בארנקך, כדאי שיימצא תמיד גם פנקס שיקים של בנק דיסקונט.

תשלום בשיקים הנו נוח יעיל ובעיקר – בטוח.

כדאי, אם כן, לפתוח חשבון עובר ושב. סור אל סניף הבנק הקרוב למקום מגוריך, שם ישמחו לפתוח חשבון על שמך ולייעץ לך בכל העניינים הכספיים הנוגעים לך.

בנק דיסקונט

לישראל בע"מ

יש מה לראות בעולם..

כן, יש ויש!
 ספגת רשמים... חוויות...
 וגם עייפת – כי:
 הסיור מאלף אך גם מעייף.
 בשובך הביתה, הנפש, איפוא,
 על סיפון אונית „צים” –
 סיום נאה לטיול יפה.

אגב – בצאתך לטיול, ישר מעומס העבודה, תנוח תחילה
 על ספון אחת מאניותינו והתחל הטיול רענן במלוא המרץ.

עשה חיים-סע-עם

בהוצאת עם עובד הופיעה זה עתה

אנתולוגיה של

המחשבה הסוציאליסטית

1939—1789

בעריכת שלום וורם ודוד ליבשיץ

אכסניה רבת-היקף לדברי התורה וההלכה של מאה וחמשים שנות מחשבה סוציאליסטית; קשת מגוונת של זרמים ומגמות שונים ומנוגדים; ייצוג מלא לכל האסכולות הרעיוניות ולתרבויות השונות; מבחר דבריהם של 55 הוגי-דעות, מניחייסודות, פרשנים וראשי-תנועות, שרובם זוכים זאת הפעם הראשונה לתרגום עברי.

כרך נכבד בן 860 עמודים ובהם הקדמות, ביוגרפיות ממצות ומפתח מקיף ומפורט ביותר, בכריכה עורית.

הוצאת הקיבוץ המאוחד

תל אביב, רח' סוטין 27, טל. 231271
רח' אלנבי 91, טל. 64905

ספרים חדשים

אהרן מגד הבריחה

שלוש נובילות — „מסע לניקרגואה“, „מסע לארץ גומר“, „הבריחה“ — שהם שלושה מסעות דמיוניים, בהם נבחנת אמונתו של אדם בן-דורנו, יחסו לחברה, לאידיאלים ולמוסר.

אברהם חלפי מול כוכבים ועפר מבחר שירים

יכנני יבטושנקן כביש הגלגלים שירים

מבחר שיריו של המשורר הסובייטי הנודע, ואחרית-דבר מאת המתרגם.
מרוסית: שלמה אבן-שושן

קולין ליגום מלחמת קונגו

מאנגלית: חנוך ברטוב

נכתב על-ידי סופר ה„אופורוור“ הלונדוני ומומחה לבעיות אפריקה.

ספרית פועלים ספרים חדשים

כתבי דוד ברגלסון

בשני כרכים

תירגם ד. ב. מלכין

עניינו של ד. ברגלסון בעיקר בחוויות נפשיות עמוקות הצומחות מתוך קרקע הזמן והתקופה. אוסיים ואורח-חיהם של גיבוריו נקיים משורשי היחסים הסוציאליים, הרחניים והמדיניים של תקופתם.

*

י. ו. גיתה: פרווה

מכיל: „יסורי ורתר הצעיר“, „דבי קות“, „מלווינה החדשה“, „נובילה“, הערות ופירושים ומסה על „ורתר“.

בתירגום-המופת של מ. אבישאול

*

מהדורה חדשה של הרבימכר

שאל ויוהאנה

הרומן המקורי רחב-היריעה על יהדות גרמניה בתקופת נצחון ההיטלריזם.

להשיג בכל בימ"ס לספרים
ואצל מסיצי ספרית הפועלים

הוצאת מסדה בע"מ

ספרים חדשים

רישומי קינה / נפתלי בזם

12 רישומים אמנותיים בשחור ובצבעים, פרי רחשי-לבו של הצייר הנודע, שעניינם שואת ישראל. צירף טכסט המשודר עזרא זוסמן.

מסע לארץ כוש / נתן שחם — שמואל כץ

מספר וצייר חברו והוציאו ספר יחיד במינו על מסעם באפריקה. הספר כולו מצויר בצבעים בטכניקה חדשה ומעולה. הוצאה משובחת שמעטות דוגמתה גם בארצות חוץ.

בר־דוד סוכנות לספרות

*

ייצוג וייעוץ למחברים
בכל ענייני זכויות,
חוזים ופירוטום יצירות
וביצוען בארץ ובחול

רח' מונטפיורי 41, טל. 65365, ת"א

חוגו של סרטן

(TROPIC OF CANCER)

הביקורת כתבה:

לורנס דארל:

ספרותה של ארה"ב בת זמננו — ראשיתה ואחריתה בכתביו של מילר.

ניו־יורק פוסט:

בספר זה „אמת" גדולה יותר משי — כולים צרי-מוחין קונבנציונאליים לשאת.

טיים:

משך 27 שנים אסורה היתה הפעת הספר בארה"ב, מלחמה עזה ניטשה בין גדולי הסופרים כט. ס. אליוט, אלדוס האקסלי, ג'ורג' אורוול, לורנס דארל ועזרא פאונד אשר קבעו כי הספרות האמריקנית ראשיתה ואחריתה כיצירותיו שמעבר־להשוואה של הנרי מילר, בנה החורג והגולה של ארה"ב ותרבותן.

הארץ (22.2.62)

בעל חנות ספרים ברוקוויל שבמרילאנד נדון לששה חודשי מאסר על מכירת ספרו של הנרי מילר „טרופיק הסרטן" שכן עבר בזה, לדעת ביה"ד, על חוק התועבה...

כרך ראשון הופיע, כרך שני יופיע בראשית חודש מאי. הוצאת „דשא", מתכונת־כיס, 1.20 ל"י.

בנק י.ל. פויכטונגר בע"מ

**שירות אישי בבנקאות
השקעות וניירות ערך**

תל-אביב * ירושלים
חיפה * פתח-תקוה

מגדל

חברה לבטוח בע"מ

תיק בטוח-חיים
מזל — 110,000,000 ל"י

כל ענפי הבטוח

ציון

חברה לביטוח בע"מ

תל-אביב, ירושלים, חיפה
ובכל ערי הארץ ומושבותיה

המשרד הראשי:
רח' אלנבי 120, טל. 67701, ת"א

ארגמן

מפעלים לצביעת טקסטיל בע"מ

בני ברק

*

טלפונים: 73246—7—8—9

גם לך יהיה יותר פנאי

להקדיש לבית, לילדים ולמנוחה –
אם תרכשי לביתך

מכונת כביסה „אמקור“

* עושה כל פעולות
הכביסה
בלחיצת
כפתור בלבד

* באופן אוטומטי
היא משרה, כובסת
שופת וסוחטת
עם אפשרות של
חימום מים.

* הבטחון באיכותה
נותן לך השם
„אמקור“

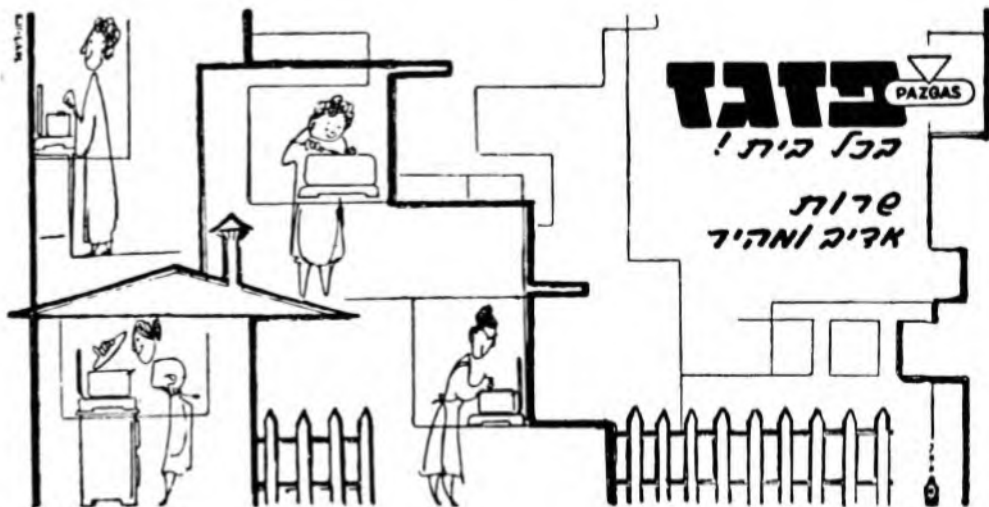

המפיצים:

„אמפא“

תל־אביב, ירושלים,
חיפה

אמקור

החברה הישראלית למסחר ולהשקעות בע"מ

הון מניות נפרע וקרנות
מעל ל-13,000,000 ל"י

*

המשרד הראשי:

ת"א, רח' לילינבלום 39, טל. 67803

סניף:

חיפה, רח' אלנבי 12, טל. 2259

חברות בת:

סחר בע"מ
מרכז לשיווק בע"מ
צידוניה חברה להשקעות בע"מ
חברה ישראלית מרכזית
למימון ולאחסנה בע"מ
אורדן מפעלי מחכת בע"מ
תובל חברה להובלה כללית בע"מ
"מבצע" קונסורציום להשקעות בע"מ

בעלות חלקית במפעלים:
מפעלי מלט פורטלנד ישראליים נשר בע"מ
שמשון חברה לצמיגים ולגומי בע"מ
כיתן דימונה בע"מ

עם הספר בע"מ

מתכניות ההוצאה לחדשים הקרובים
סדרת אנתולוגיות של ספרות בת-זמננו

בעריכתו הכללית של אהרן אמיר

א. סיפורים עבריים בני-זמננו
מיטב הסיפורים המקוריים שהופיעו בקבצי "קשת"

ב. סיפורים רוסיים בני-זמננו
בעריכת י. ברגר-ברזולי, יהושע גלבווע, מרק גפן
סיפורים אפיינים, הרי-משמעות, מן הספרות הרוסית שלאחר סטאלין.

ג. סיפורים צרפתיים בני-זמננו
קאמי, סארטר, אנדרה ז'יד, קוקטו ועוד מענקי הפרוזה הצרפתית החדשה.

ד. ספרות אפריקאית בת-זמננו
בעריכת ז'קלין כהנוב

עם הספר, "מולים ומפיצים בע"מ, רח' ביאליק 9, טל. 67244, ת"א

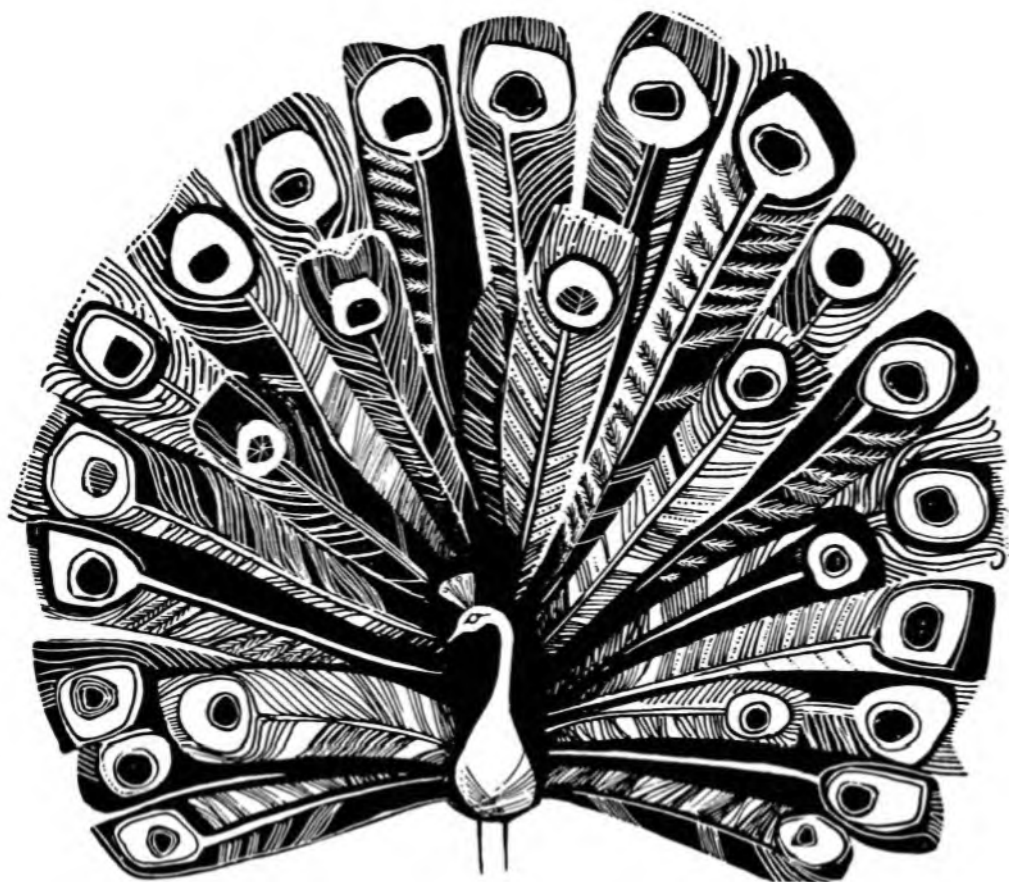

בנקאות
על כל ענפיה

בנק לסחר חוץ בע"מ

THE FOREIGN TRADE BANK LTD.

סניפים בכל מרכזי הארץ

טוּס

טיסה היא הדרך המהירה
והנוחה ביותר להגיע
למחוז חפצך.

כל טיסה באל על
היא חוויה מקסימה.
אנו גאים בשרותנו

